

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Наташа Д. Вученовић

**РОДНЕ ИДЕОЛОГИЈЕ У УЏБЕНИЦИМА
ИТАЛИЈАНСКОГ ЈЕЗИКА КАО СТРАНОГ**

Докторска дисертација

Београд, 2021.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOLOGY

Nataša D. Vučenović

**GENDER IDEOLOGIES IN TEXTBOOKS OF
ITALIAN AS A FOREIGN LANGUAGE**

Doctoral dissertation

Belgrade, 2021.

УНИВЕРСИТЕТ В БЕЛГРАДЕ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Наташа Д. Вученович

**ГЕНДЕРНЫЕ ИДЕОЛОГИИ В УЧЕБНИКАХ
ИТАЛЬЯНСКОГО КАК ИНОСТРАННОГО
ЯЗЫКА**

Докторская диссертация

Белград, 2021.

Подаци о менторки и чланицама комисије

Менторка:

проф. др Јелена Филиповић, редовна професорка,
Филолошки факултет, Универзитет у Београду

Чланице комисије:

1. проф. др Ана Кузмановић-Јовановић, ванредна професорка
Филолошки факултет, Универзитет у Београду
2. доц. др Марија Рунић, доценткиња, Филолошки факултет, Универзитет у Бањој Луци
3. доц. др Александра Шуваковић, доценткиња
Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у Крагујевцу

Датум одбране: _____

Изјаве захвалности

Захвалност пре свега дугујем мојој менторки, проф др. Јелени Филиповић. Кроз њене предмете на докторским академским студијама открила сам значење и смисао критичког проучавања језика и друштва, и стекла теоријско-методолошка знања и вештине који ће ми бити од непроцењиве користи за даљи истраживачки рад. Стекла сам и мотивацију, која ће ми помоћи да се и даље развијам у започетом правцу. Захвална сам на уложеном времену и на свим корисним сугестијама и саветима који су унапредили квалитет мог истраживања и помогли ми да размишљам дубље, шире и свеобухватније. Верујем да се преношењем знања оставља неизбрисиви траг на особе, а самим тим и на свет који нас окружује, те стога према проф. Филиповић гајим велику захвалност.

Неизмерну захвалност дугујем и Марији, која је имала непроцењиву улогу у процесу мог академског сазревања. Захвална сам на свим саветима, сугестијама, разменама мишљења, као и безбројним иницијативама које покреће, кроз које ме подсећа да увек можемо сазнати више и бити бољи и потпунији.

Неизмерно сам захвална и мојој породици, на љубави и подршци коју ми увек пружају, као и мом Слободану, на љубави, разумевању, разговорима и подршци.

Велика захвалност иде и мојим студенткињама и студентима, који су без оклевања пристали да учествују у истраживању, и чији су ми ставови помогли да разумем различите аспекте родне перспективе, и да обликујем овај рад.

Наташа Вученовић

Београд, март 2021. године

РОДНЕ ИДЕОЛОГИЈЕ У УЦБЕНИЦИМА ИТАЛИЈАНСКОГ ЈЕЗИКА КАО СТРАНОГ

Сажетак

Овај рад представља студију случаја у којој се испитује присуство родних идеологија у уцбеницима италијанског као страног језика и њихов утицај на перцепцију студенткиња и студената у образовном контексту наставе италијанског језика као страног на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци.

Истраживање почива на теоријско-методолошким постулатима критичке социолингвистике и критичке анализе дискурса, у оквиру којих се појам идеологије тумачи као психо-когнитивно-социјални конструкт који обликује друштвену (културну, политичку, лингвистичку) слику света у којем живимо (Filipović, 2018: 21). Родне идеологије се у овом светлу тумаче као инструмент уз помоћ којег се легитимизују асиметрични хијерархијски односи између родова, а родне неједнакости и дискриминаторне праксе предочавају као природне (Lorber, 1994: 30). С обзиром на то да су натурализоване и представљене као неутралан, природно задати поредак, родне идеологије су често нераскидиви део наше перцепције о роду и друштвеним улогама жена и мушкараца, чему доприноси и образовање, кроз које се постојећи идеолошки условљени обрасци перпетуирају и додатно учвршћују, што је потврђено и у овом истраживању.

У корпусном делу истраживања квантитативна анализа је показала да су мушки ликови бројчано доминантнији од женских, нарочито у професионалној сфери, док је квалитативном анализом откривено да су прикази женских и мушких ликова прожети родним стереотипима, као и да пракса употребе мушког рода као свеобухватног, која је још осамдесетих година прошлог века одређена као вид језичког сексизма (Sabatini, 1993), још увек представља саставни део свих уцбеника. Укореењеност родних стереотипа и језичког сексизма интерпретирамо као индикаторе родних идеологија, путем којих се континуирано репродукују вредносни обрасци установљени кроз патријархат.

С циљем испитивања ефеката које употреба мушког рода као свеобухватног остварује на перцепцију студенткиња и студената спровели смо емпиријско истраживање у којем смо проверили какве асоцијације производе облици за професије присутни у уцбеницима, са акцентом на високо престижне професије, које су најчешће предочене у мушком генеричком роду. Установили смо да језичка форма остварује утицај на перцепцију, пре свега у погледу мушког генеричког рода, који активира асоцијације са особама мушког пола, али и да кључну улогу у активирању асоцијација са полом имају ванјезички фактори (нпр. родни стереотипи, лично искуство). Поред овога, открили смо да студенткиње и студенти уцбенике перципирају као неприкосновене ауторитете и изворе неутралног знања. Из овог разлога некритички усвајају језичке и родне идеологије, и тиме легитимизују постојећи систем родних и друштвених односа (Filipović, 2018: 78).

Ферклоф (Fairclough, 1989: 244) истиче да образовање може да има одлучујућу улогу у погледу иницирања друштвених промена – у овом домену постојећи односи моћи могу да се репродукују или пак да се трансформишу, што је идеја коју заступамо у овом истраживању, чији резултати сугеришу да је трансформациони потенцијал образовања највећим делом запостављен и неискориштен.

Кључне речи: родне и језичке идеологије, патријархални културни модели, критичка анализа дискурса, критичка социолингвистика, критичка примењена лингвистика, уцбеници, италијански као страни језик.

Научна област: лингвистика

Ужа научна област: социолингвистика, примењена лингвистика, родне студије

GENDER IDEOLOGIES IN TEXTBOOKS OF ITALIAN AS A FOREIGN LANGUAGE

Abstract

This research presents a case study in which we address the issue of gender ideologies in textbooks of Italian as a foreign language and their impact on students' perceptions in the educational context of Italian as a foreign language at the Faculty of Philology, University of Banja Luka.

The theoretical and methodological framework of the research emerge from critical sociolinguistics and critical discourse analysis, within which the concept of ideology is interpreted as a cognitive construct that shapes the aspects (cultural, political, linguistic) of the world we live in (Filipović, 2018: 21). In this light, we interpret gender ideologies as purposeful instruments used to legitimize asymmetric power relations and present them as natural (Lorber, 1994: 30).

Quantitative analysis of textbooks demonstrated that male characters outnumber female characters, especially in the professional sphere, while qualitative analysis revealed that depictions of female and male characters rely on gender stereotypes, and that linguistic sexism (the use of masculine generics) is still an integral part of all textbooks. From a CDA perspective we interpret the persistence of gender stereotypes and linguistic sexism as an expression of patriarchal gender ideologies, deeply embedded in the Occidental culture.

In the empirical study conducted with Italian language students from the University of Banja Luka we investigated social and cognitive effects of masculine generics and gender sensitive pairs. We discovered that language form has an impact on mental representations, more precisely, that masculine generics cause male-bias and increase invisibility and omission of women. We also demonstrated that non-linguistic elements such as gender stereotypes and personal experience have a powerful effect on the perception. Also, the social perception of occupations is proven to be shaped and affected by gender ideologies (for instance female professions are perceived as more prestigious when presented in male forms).

In addition to this, we discovered that students perceive textbooks as authoritative and objective sources of information, and concluded that the lack of critical opinion skills makes them particularly vulnerable to the ideological constructions of language and gender. Through passive reception of ideologically constructed knowledge students legitimize the existing gender hierarchy and unequal power relations (Filipović, 2018: 78).

Fairclough (1989: 244) sustains that education can have a crucial role in determining whether the existing relations of power are to be reproduced or transformed. The results of this research indicate that education, instead of embracing and implementing its transformative potential, continues to reproduce gender inequalities.

Key words: gender and language ideologies, patriarchal culture, critical discourse analysis, critical sociolinguistics, critical applied linguistics, textbooks, Italian as a foreign language.

Scientific field: Linguistics

Scientific subfield: Sociolinguistics, Applied Linguistics, Gender Studies

САДРЖАЈ

УВОД	1
Структура рада	2
І ДЕО: ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР	4
1. Преглед хронолошког развоја феминизма	4
1.1. Први талас феминизма	5
1.2. Други талас феминизма	6
1.3. Трећи талас феминизма	7
2. Појмовни оквир	8
2.1. Пол и род	8
2.2. Родни идентитет и родне улоге	9
2.3. Родни стереотипи	10
2.4. Сексизам.....	14
2.5. Сексизам у језику	14
2.6. Историјски развој истраживања односа језика и рода	16
2.7. Родно осетљиви језик и родно осетљиве језичке политике	18
2.8. Родне идеологије	19
2.9. Језичке идеологије	21
2.10. Патријархат и патријархалне идеологије	23
2.11. Веза између језика, рода и друштва	24
2.12. Когнитивни културни модели	26
2.13. Веза између језика, рода и когниције	27
2.14. Преглед истраживања о утицају језичке форме на когницију.....	28
2.14.1. Видљивост жена	30
2.14.2. Перцепција професионалног успеха жена и мушкараца.....	31
2.14.3. Могући ефекти мушког генеричког рода у конкретним животним ситуацијама.....	31
2.14.4. Мушки генерички род као маркер друштвеног престижа	33
3. Критичка теорија	33
3.1. Критичка социоллингвистика	34

3.2.	Критичка педагогија	35
3.3.	Критичка примењена лингвистика	36
4.	Улога уџбеника у преношењу родних идеологија	38
4.1.	Улога уџбеника страних језика у преношењу родних идеологија	39
4.2.	Родни стереотипи и родне идеологије у контексту уџбеника	41
4.3.	Родни стереотипи у уџбеницима страних језика: преглед истраживања.....	42
4.3.1.	Искљученост	42
4.3.2.	Подређеност	44
4.3.3.	Дисторзија	46
4.3.4.	Деградација	49
4.4.	Родни стереотипи у италијанским уџбеницима: преглед истраживања	50
5.	Методолошки поступци у корпусном истраживању	52
5.1.	Студија случаја	52
5.2.	Квантитативни методолошки поступак - анализа садржаја	53
5.3.	Квалитативни методолошки поступак	55
5.3.1.	Критичка анализа дискурса	55
5.3.2.	Теорија говорних чинова у функцији квалитативне методе.....	57
II ДЕО: КОРПУСНО ИСТРАЖИВАЊЕ		60
1.	Предмет истраживања	61
2.	Циљеви истраживања	62
3.	Хипотезе истраживања	63
4.	Уџбенички корпус и критеријуми одабира	64
5.	Карактеристике уџбеника из корпуса	65
5.1.	Qui Italia	65
5.2.	Nuovo progetto italiano	66
5.3.	Chiaro	66
5.4.	Facilissimo	67
5.5.	Via del Corso	68

6.	КВАНТИТАТИВНА АНАЛИЗА	68
6.1.	Укупан број женских и мушких ликова у текстовима и на илустрацијама	68
6.2.	Позиционираност женских и мушких ликова на прво место у лексичким паровима	70
6.3.	Женски и мушки ликови као иницијатори разговора	71
6.4.	Женски и мушки ликови у професионалној сфери	73
6.4.1.	Процена професија из уџбеника на скали професионалног престижа – престиж и род	76
6.4.2.	Заступљеност мушких и женских ликова у сфери престижних занимања	85
6.4.3.	Стварне личности из уџбеника у професионалној сфери	91
6.5.	Језички сексизам: употреба мушког генеричког рода у упутствима за израду задатака	98
7.	КВАЛИТАТИВНА АНАЛИЗА	100
7.1.	Позиционираност женских и мушких ликова на прво место у лексичким паровима	100
7.2.	Теорија говорних чинова – анализа комуникативних образаца женских и мушких ликова	103
7.3.	Директиви	103
7.3.1.	Питања у сврху добијања личних информација	105
7.3.2.	Питања у сврху добијања просторних и временских информација	105
7.3.3.	Остала питања	108
7.3.4.	Опомене, критике и жалбе	111
7.3.5.	Наредбе	114
7.4.	Комисиви	114
7.5.	Закључне опсервације	115
8.	Женски и мушки ликови у сфери престижних професија	117
8.1.	Инжењери, адвокати, судије, информатичари и програмери – искљученост жена	117
8.2.	Руководеће позиције	119

8.3. Жене у сфери високо престижних професија – антистереотипни приказ.....	120
8.4. Режијерка – анистереотипни приказ	121
9. Традиционалне женске професије	122
9.1. Секретарице	123
9.2. Домаћице.....	124
10. Стварне личности из уџбеника у професионалној сфери	126
10.1. Музика	127
10.2. Књижевност	129
10.3. Сликарство	131
10.4. Спорт	132
10.5. Филмска режија	134
10.6. Глума	136
10.7. Мода	139
10.8. Друштвено престижна занимања	140
10.9. Закључне опсервације	141
11. Сексизам у језику	143
11.1. Употреба мушког генеричког рода за престижне професије женских ликова.....	143
11.2. Употреба мушког генеричког рода у упутствима за израду задатака.....	146
11.3. <i>Signora</i> и <i>signorina</i> („госпођа“ и „госпођица“)	152
12. Физичка привлачност код женских и мушких ликова	156
12.1. <i>Ageism</i> у спрези са родним стереотипима	160
12.2. Сексуализовано женско тело и политика	160
13. Нутритивне навике	164
14. Карактерне црте	166
14.1. Придев <i>intelligente</i> ("паметан") у граматичким примерима: <i>uomo intelligente</i> ("паметан човек") и <i>idea intelligente</i> ("паметна идеја")	168
14.2. Изван стереотипа: интелигентне жене и стидљиви мушкарци	169
14.3. Снажан и храбар мушкарац насупрот нежног и сензибилног:	

стереотипни и антистереотипни приказ	170
14.4. Љубомора и насиље над женама	171
15. Приватна сфера	173
15.1. Жене у кухињи	173
15.2. Мушкарци у кухињи	177
15.2.1. Професионално кување	177
15.2.2. Кување као хоби	181
15.2.3. Изван стереотипа: мушкарци кувају у приватној сфери	182
15.3. Остали кућни послови.....	183
15.3.1. Изван стереотипа: мушкарци и кућни послови	183
15.3.2. Подела кућних послова	185
15.4. Брига око деце	186
15.4.1. Мајке у релацији са децом	187
15.4.2. Очеви у релацији са децом	189
15.4.3. Очеви у релацији са децом – антистереотипни приказ	191
16. Интересовања и навике жена и мушкараца	192
16.1. Жене причалице	192
16.2. Спорт, аута и видео-игре – мушка интересовања	193
16.3. Мушкарци гледају фудбал, а жене <i>talk show</i> ?	197
16.4. Куповина одеће – типична женска активност.....	199
16.5. Изван стереотипа – куповина одеће као мушка активност	203
17. Исказивање заинтересованости за супротни пол	205
17.1. Мушкарци иницирају контакт	205
17.2. Изван стереотипа – жене иницирају контакт	206
18. Кодекс части у патријархату и индивидуална "изведба" рода	206
19. Закључак корпусног истраживања	207
III ДЕО: КВАЛИТАТИВНО ЕМПИРИЈСКО ИСТРАЖИВАЊЕ	210
1. Предмет истраживања	210
2. Циљеви истраживања	211
3. Хипотезе истраживања	212
4. Студенткиње и студенти као делатна заједница	213

5.	Методолошки оквир	213
5.1.	Квантитативна анализа и њена ограничења	213
5.2.	Квалитативна анализа – фокус група	214
6.	Анализа и резултати	217
6.1.	Веза између језичке форме, рода и когниције	217
6.1.1.	Утицај мушког генеричког рода за називе професија на когницију.....	217
6.1.2.	Какофонија женских морфолошких облика	218
6.1.3.	Утицај родно осетљивих парова за називе професија на перцепцију.....	220
6.1.4.	Веза између матерњег и страног језика	221
6.2.	Веза између вањјезичких фактора, когниције и рода	222
6.2.1.	Родни стереотипи	223
6.2.2.	Историјски контекст	225
6.2.3.	Културни садржаји	225
6.2.4.	Лично искуство	226
6.2.5.	Лично искуство у корелацији са когнитивним културним моделом	228
6.3.	Веза између језичке форме, рода и идеологија	229
6.3.1.	Идеолошка позадина употребе мушког генеричког рода	230
6.3.2.	Језичке идеологије и односи моћи	231
7.	Закључак квалитативног емпиријског истраживања	233
	ОПШТИ ЗАКЉУЧАК	236
	Ограничења истраживања	240
	Сугестије за будућа истраживања	241
	ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ	242
	БИОГРАФИЈА АУТОРКЕ.....	262

УВОД

Под утицајем конструктивистичке парадигме, која у друштвеним наукама доноси заокрет од позитивистичке ка критичкој оријентацији, демистификује се традиционално схватање о неутралности институционалног знања, односно, знање почиње да се посматра као друштвени, културни и идеолошки конструкт, који је у тесној вези са односима моћи у друштву (Маројевић, 2016: 126). У овом светлу, уџбеници и наставни материјали дефинишу се као социокултурни конструкти у којима су поред експлицитног знања из домена наставног предмета за који су осмишљени, садржане и друштвене норме, културне вредности и идеологије (Curdт-Christiansen, 2017: 2). Поред дидактичке функције, функција уџбеника је обликовање свести и преношење и усађивање културних вредности (Curdт-Christiansen, 2017: 2), због чега је важно да се из уџбеника елиминишу сви садржаји у које су уткане дискриминаторне праксе, родни стереотипи и родна неједнакост. Сви поменути елементи сачињавају саставни део родних идеологија, које су, као што је карактеристично за идеологије уопште, натурализоване и представљене као природно задати поредак утемељен на идеолошки неусловљеном здраворазумском размишљању (енгл. *non-ideological common sense*) (Fairclough, 1989). Као такве, родне идеологије су често невидљиве, те је стога важно уџбенике анализирати из критичке перспективе, како би се доминантни идеолошки системи разоткрили и довели у везу са друштвеним структурама и (неједнаким) односима моћи које перпетуирају (Pennycook, 2001: 81).

Истраживање је конципирано као студија случаја, у којој феномен родних идеологија посматрамо кроз специфични образовни и културни контекст наставе италијанског као страног језика на Универзитету у Бањој Луци (Босна и Херцеговина). Дату проблематику истражујемо на два нивоа – први је корпусни ниво истраживања, у којем из уџбеника издвајамо и анализирамо све аспекте путем којих се перпетуирају идеолошки условљени обрасци деловања и размишљања (родни стереотипи, језички сексизам), а други је емпиријски, и у њему испитујемо ефекте родних и језичких идеологија на перцепцију студенткиња и студената. На језичком плану, један од најупечатљивијих индикатора родних идеологија јесте употреба мушког генеричког рода за именовање професија које обављају особе женског пола, а ова пракса дубоко је укореењена у целокупни јавни дискурс, како италијански тако и српски.

У критичкој социолингвистици одређење мушког рода као свеобухватног интерпретира се као рефлекс патријархалних идеолошких постулата унутар којих је садржана андроцентрична визија света (Robustelli, 2012: 1). У основи концепта мушког генеричког рода стоји идеја о мушкарцу као прототипу људског бића и главном параметру према којем се свет одређује и мери (Irigaray, 1991: 14), а њене последице су вишеструке - на друштвеном плану оснажује и легитимизује дискриминацију жена и њихово постављање у инфериоран положај, док на когнитивном плану блокира и замагљује асоцијације са особама женског пола, о чему сведоче и истраживања из области социјалне психологије (Stahlberg et al., 2007; Gabriel et al., 2008; Vervecken, 2013; Vervecken et al., 2015; Horvath et al., 2016; Sczesny et al., 2015). Због дубокосежних и сложених последица употребе мушког генеричког рода у корпусном делу истраживања издвојићемо све варијанте његове употребе у уџбеницима, пре свега у оквиру приказа професионалне сфере, након чега ћемо његове ефекте на студенткиње и студенте посматрати на когнитивном нивоу – да ли мушки генерички род поспешује стварање менталних асоцијација са особама мушког пола, а потом и на друштвеном нивоу, што подразумева испитивање ставова студената и студенткиња о везама између језичке форме, (родних) идеологија и односа моћи у друштву.

Сандерленд (Sunderland, 1992, према Curdt Christiansen, 2017: 8) сматра да негативан утицај родних неједнакости у уџбеницима на студенткиње и студенте може да се испоји на различите начине, а један од њих се односи на усвајање и репродуковање дискриминаторних и сексистичких језичких форми као доминантног модела језичке праксе. С обзиром на то да уџбеници имају централну улогу у наставном процесу (Дурбаба, 2011: 114), студенткиње и студенти често некритички усвајају садржаје и поруке који су у њима представљене, те је стога један од важних аспеката овог истраживања да се испита да ли и у којој мери уџбеници поспешују и легитимизују усвајање дискриминаторних језичких и културних образаца. Језичка пракса на макросоциolingвистичком плану рефлектује односе моћи у друштву, па је стога важно испитати позицију студенткиња и студената наспрам институционалних образаца знања, односно улогу која им припада у друштвеној хијерархији – у којој мери студенти и студенткиње, као особе са нижим степеном друштвене моћи, пасивно усвајају доминантне идеолошке образце, легитимизујући тако постојећи систем друштвених односа (Filipović, 2018: 78).

С обзиром на то да су идеологије друштвени конструкти, значи да их је могуће деконструисати и мењати, а у овом процесу важна улога припада образовању, које представља значајан деконструктивни елемент у стварању нове родне стварности (Поповић, 2014: 97). Конкретно, када је реч о уџбеничкој литератури, кроз њене садржаје родни стереотипи могу да се негирају, а традиционални поредак замени егалитаристичким моделом родних односа, или пак могу да се потврђују, чиме се доприноси одржавању родног *statusa quo* и неједнаких односа моћи. У овом истраживању водимо се идејом о трансформационој моћи образовања, која представља полазиште критичке педагогије, у оквиру које се заступа схватање да сви актери и актерке образовног процеса имају две сврхе у друштву: да преносе и учвршћују постојеће односе моћи, или да теже "ослобађању" од репресивних друштвених наратива и да допринесу стварању друштва заснованог на принципима једнакости (Darder et al., 2016: 1). Полазећи од идеје да се кроз образовне институције преноси идеолошки исконструисано знање доминантних друштвених елита, критичка педагогија предлаже приступ образовању заснован на критичком мишљењу и критичкој интервенцији (Цолић, 2019: 396).

У овом истраживању водимо се теоријско-методолошким постулатима критичке социolingвистике, критичке примењене лингвистике, критичке педагогије и критичке анализе дискурса, уз помоћ којих разоткривамо постојеће родне идеологије и њихов утицај на перцепцију студенткиња и студената, у циљу скретања пажње на неопходност ревизије уџбеника и њиховог конципирања у складу са принципима родне једнакости и родно осетљивог језика. Стога, можемо рећи да је реч о једној врсти друштвено ангажоване критичке интервенције, чији је значај још већи због чињенице да је проблем родних идеологија у уџбеницима италијанског као страног језика готово у потпуности неистражен.

Структура рада

Рад је сачињен од три дела која обухватају теоријско-методолошки оквир, корпусно истраживање и емпиријско истраживање. У првом делу представљамо основне теоријске постулате на којима истраживање почива. С обзиром на то да је циљ критичка анализа родних идеологија утемељених на патријархалном културном моделу почињемо од прегледа развоја феминистичке теорије, која настаје као критика доминантне културе и традиционалног поретка, те је стога неизоставно полазиште овог рада. Следи појмовни оквир у којем полазимо од илустровања дистинкције између пола и рода, која означава преокрет за

тумачења идентитета и улога жена и мушкараца, као и темељ на којем настају родне студије, али и сва остала интердисциплинарна истраживања усмерена на испитивање родне перспективе у друштву. Како роду приступамо превасходно из угла језика, предочавамо хронолошки преглед кључних фаза у развоју истраживања посвећених односу језика и рода. Објашњавамо родне стереотипе, сексизам и сексизам у језику, патријархалне идеологије, когнитивне културне моделе, језичке и родне идеологије, те илуструјемо њихову инструменталну улогу у одржавању неједнаких односа моћи у друштву. С обзиром на то да је циљ истраживања испитивање ефеката родних и језичких идеологија на перцепцију студенткиња и студената осврћемо се на везу између језика, рода и друштва и везу између језика, рода и когниције, те истичемо когнитивне ефекте употребе мушког генеричког рода и родно осетљивих парова који су предочени у претходним истраживањима.

Критичка социоллингвистика, критичка примењена лингвистика и критичка педагогија представљају теоријска упоришта овог рада, те стога илуструјемо њихове одлике, након чега се фокусирамо на појашњење улоге уџбеника у преношењу (или модификацији) родних идеологија. Полазећи од тога да су родни стереотипи идеолошки условљени обрасци родно кодираног понашања, те су дакле у тесној вези са идеологијама, дајемо преглед досадашњих истраживања о родним стереотипима у уџбеницима страних језика.

У методолошком делу истраживање смештамо у оквире студије случаја, након чега представљамо карактеристике анализе садржаја, коју користимо у својству квантитативног методолошког поступка, а потом и квалитативни оквир, у којем кључну улогу има критичка анализа дискурса, уз коју појашњавамо и теорију говорних чинова коју користимо у функцији квалитативне истраживачке методе.

Други део истраживања посвећен је анализи уџбеничког корпуса и састоји се од квантитативне и квалитативне анализе језичких и ванјезичких елемената. У квантитативном делу испитујемо статистичку заступљеност мушких и женских ликова, њихову позиционираност на прво или друго место у лексичким паровима, укупан број случајева када иницирају конверзацију са супротним полом, заступљеност мушког генеричког рода у упутствима за израду задатака. У квалитативном делу истражујемо комуникативне обрасце женских и мушких ликова, видове језичког сексизма, родне стереотипе уцртане у приказ женских и мушких ликова, хијерархијске односе у професионалној, али и приватној сфери итд.

Како наша намера није само критички осврт на родне идеологије у уџбеницима, већ и испитивање могућих ефеката које елементи у којима су оне садржане остварују на студенткиње и студенте, у трећем делу рада представљамо резултате квалитативног емпиријског истраживања. На самом почетку истичемо ограничења квантитативног методолошког поступка, који не нуди алате за тумачење и разумевање комплексних друштвених феномена попут рода, те представљамо фокус групу као методу која се показала ефикасном за циљеве овог истраживања. Након методолошког осврта представљамо резултате фокус групе, који показују да на активирање асоцијација са полом утицај имају језичка форма, родни стереотипи, историјски контекст, фактори личне природе, а у засебним одељцима представљамо све ове сегменте. Напослетку ставове студената и студенткиња анализирамо у контексту родних идеологија и патријархалних културних модела, те скрећемо пажњу на улогу уџбеника у њиховом учвршћивању и легитимизацији.

I ДЕО

ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР

1. Преглед хронолошког развоја феминизма

На самом почетку представићемо преглед хронолошког развоја феминизма, у току којег ћемо се усредсредити на најважније феминистичке теорије које су проистекле из три различите епохе, по хронолошкој линији дефинисане као први, други и трећи талас. Како је циљ овог истраживања критичка анализа родних идеологија посредством којих се перпетуирају родна неравноправност и неједнаки односи моћи у друштву, осврт на феминизам и феминистичке теорије намеће се као неизоставна полазна тачка, зато што сам феминизам представља критику културе (Castañeda Salgado, 2016: 20), односно, јединствени политички и културни пројекат оријентисан ка трансформацији постојећег стања неједнакости (Castañeda Salgado, 2016: 23). Како запажа Захаријевић (Zaharijević, 2012: 483), један од циљева феминизма јесте интерпретација историје кроз женску перспективу, што подразумева разумевање и демаскирање идеологија које су допринеле креирању и одржавању културног наратива утемељеног на андроцентричном виђењу света. У којој су мери елементи датог наратива присутни у уџбеницима из корпуса истражићемо полазећи од теоријских постулата из области феминизма, те ћемо стога у прегледу који следи издвојити неке од ауторки које су својим критичким промишљањима допринеле осветљавању питања попут рода, родног идентитета, родних улога и патријархалних идеологија, која чине окосницу овог истраживања.

Већина феминистичких ауторки дели став да је феминизам, због комплексности и диверзитета који га одликују, концепт који је тешко свести на јединствену и свеобухватну дефиницију (Beasley, 1999; Zaharijević, 2012; McAfee, 2018). У енциклопедији Британика (*Encyclopedia Britannica*) феминизам је у најопштијем смислу дефинисан као скуп уверења и идеја о друштвеној, економској и политичкој једнакости полова (Brunell & Burkett, n.d.).

Феминизам је уско повезан са активизмом, њиме се означавају друштвени, културни и политички покрети усмерени ка брисању родних разлика и успостављању родне једнакости у свим сферама приватног и друштвеног живота: у породици, запошљавању, образовању, науци, политици, култури, уметности итд. Захаријевић (Zaharijević, 2012: 483) наводи више различитих, али међусобно комплементарних појмова, који сачињавају значење и бит феминизма. Према овој ауторки феминизам представља покрет, идеологију, лично уверење, мрежу теоријских позиција, појмовни оквир, скуп различитих активности, чији је циљ поспешење положаја жена, а неретко и покушај да се историја прочита другачије, из угла потиснуте и кроз векове цензурисане женске перспективе (Zaharijević, 2012: 483). У овом смислу, феминизам може да се тумачи и као критика културе (Castañeda Salgado, 2016: 20), односно свих култура у којима се испољавају дискриминација над женама и њихова подређеност у друштву.

1.1. Први талас феминизма

У модерној историји феминизма издвајају се три таласа (Kroløkke & Sørensen, 2006: 1). Први талас феминизма изниклао је у контексту индустријског друштва и либералних политика, на простору Сједињених Америчких Држава и Европе, а обухвата период од касног 19. до раног 20. века (Kroløkke & Sørensen, 2006: 1). Овај талас обележила је борба за учешће жена у јавној сфери, која је пре свега била усмерена на борбу за право гласа, као и на борбу за приступ образовању и запослењу (Mihaljević, 2016: 154). Динамика остварења права на глас није пратила исти ток у свим земљама (нпр. у Финској су жене ово право стекле 1906. године, а у Великој Британији 1928. године), али је начелно у највећем броју држава женској популацији право гласа одобрено у периоду између два светска рата (Mihaljević, 2016: 157). Остварење права на глас сматра се највећим достигнућем првог таласа феминизма. Ипак, равноправност жена са мушкарцима остварена је само на формалном плану, у стварном животу жене су се и даље суочавале са различитим облицима сексизма и дискриминације (Mihaljević, 2016: 157).

Када се сагледају из данашње перспективе, неке од поставки првог таласа феминизма делују неприхватљиво, будући да се заснивају на идејама које не излазе из оквира патријархата. Један од главних аргумената у борби за остварење права гласа био је заснован на истицању традиционалних женских особина, као што је "урођена" нежност и способност за бригу око породице. Уколико би им се омогућио приступ политици и јавним сферама деловања, жене би у ове сфере унеле своју иманентно женску перспективу – на овој поставци се заснивала тадашња реторика женског ослобођења (Kroløkke & Sørensen, 2006: 5). Захаријевић (Zaharijević, 2012: 489) истиче да су прве феминисткиње тактично маневрисале питањима морала, пажљиво бирајући реторику која је искључивала друштвено неприхватљиве праксе и слојеве. У овом периоду класне разлике су још увек биле веома изражене, тако да су тадашњи женски гласови најчешће овековечавали позицију привилегованих група образованих жена из средњег и високог сталежа, која је искључивала стварност жена из нижих друштвених слојева (Zaharijević, 2012: 492). Као још један, можда и кључни недостатак првог таласа феминизма, наводи се недостатак сопствених теоријских постулата, што ће се радикално променити објављивањем књиге *Други пол* француске филозофиње Симон де Бовоар (Simone de Beauvoir), која важи за текст који је одиграо кључну улогу у преласку са првог на други талас феминизма (Zaharijević, 2012: 496).

Иако се у тренутку објављивања овог дела није одређивала као феминисткиња, већ као левичарка, која је веровала да ће се са доласком социјализма променити и положај жена, њен *Други пол* постао је класично дело феминистичке теорије, а де Бовоар једна од најутицајнијих феминистичких теоретичарки свих времена (Bahovec, 2007: 2). Како истиче Захаријевић (Zaharijević, 2012: 497), она је учинила пресудни корак за феминистичку теорију тако што је дефинисала узрок подређености жена и начине на који је та подређеност вековима опстајала, чиме је остварила кључни утицај на наредну генерацију феминисткиња. Узрок женске подређености сажет је у чувеној реченици "Женом се не рађа, женом се постаје" (De Beauvoir, 1982: 11), у којој је садржана идеја да појам жене одређује скуп друштвено наметнутих норми, које прописује мушкарац, као доминантан чинилац патријархалног система (Mihaljević, 2016: 158). Сматра се да савремена тумачења пола/рода произилазе управо из поменуте реченице, којом се сугерише да су женскост и мушкост друштвене конструкције, које се развијају и обликују под утицајем друштвеног и културног контекста (Bahovec, 2007: 2). Неједнакост стога није условљена различитим биолошким карактеристикама жена и мушкараца, већ је творевина човека, па је као таква подложна променама (Holmes, 2009: 18).

Идеје Симон де Бовоар оствариле су кључни утицај на развој феминизма другог таласа. Многе феминистичке ауторке истакле су да им је ова књига променила живот, међу којима је

и Бети Фридан (Betty Friedan), зачетница другог таласа феминизма на простору Америке (Bahovec, 2007: 2).

1.2. Други талас феминизма

Други талас феминизма започиње шездесетих и седамдесетих година прошлог века, пре свега на англо-америчком простору, и уско је везан за тадашњу друштвено-политичку климу у Сједињеним Америчким Државама, из које израстају покрети за грађанска права и слободе који су обележили цело столеће – антиратни активизам, хипи контракултура која доноси сексуалну револуцију, црначки Покрет за грађанска права, покрети за геј права (Kroløkke & Sørensen, 2006: 8; Zaharijević, 2012: 501). Инспирирана *Другим полом*, америчка феминистичка теоретичарка Бети Фридан (Friedan, 2013) 1963. године објављује књигу *Женска мистика*, у којој артикулише идеју да је подређеност жена проузрокована наметањем друштвене конструкције идентитета, у оквиру којег су жене ограничене на улоге супруга, кућаница, мајки и сексуалних објеката. Кејт Милет (Millett, 1970), још једна значајна феминистичка теоретичарка другог таласа, у својој књизи *Полне политике* питању неједнакости приступа из радикалне перспективе. Значај овог дела огледа се у дефинисању патријархата као политичке институције, у којој је легитимно да мушкарци, на основу критеријума пола, поседују моћ и остварују доминацију у друштву (Millett, 1970: 25). Према ауторки, доминација мушкараца у свим сегментима јавног и приватног живота постоји и опстаје зато што су све досадашње цивилизације успостављене кроз патријархат (Millett, 1970: 25).

У контексту европске феминистичке теорије другог таласа најзначајнији допринос је артикулација тезе о *фалоцентризму*, који се тумачи као систем сачињен од дуализама *мушко/женско, ум/тело* (Kroløkke & Sørensen, 2006: 14). У овом систему жене се не тумаче кроз различитост од мушкараца, него кроз инфериорност у односу на њих. Фалоцентрично виђење света са мушкарцем као врховним симболом човечанства видљиво је у целокупној западној култури и језицима, те су стога феминистичке теоретичарке инсистирале на неопходности деконструкције дотадашњих књижевних, филозофских и културних артефаката западног света (Kroløkke & Sørensen, 2006: 14). Један од најважнијих теоријских доприноса другог таласа феминизма је увођење дистинкције између појмова пол и род, којом се доводи у питање традиционално поимање мушког и женског идентитета, који се у светлу есенцијалистичке парадигме посматра као скуп биолошки утемељених, унапред датих и непромењивих одлика (Mihaljević, 2016: 160). Полом су дефинисане анатомске разлике између жена и мушкараца, док је родом означена друштвена конструкција родних улога, које, будући да нису биолошке, подлежу променама (Mihaljević, 2016: 160-161). О дистинкцији између пола и рода говорићемо детаљније у наредном поглављу. Овде ћемо још напоменути да поменута дистинкција представља важан теоријски заокрет, из којег произилазе *родне студије*, ново интердисциплинарно научно поље у оквиру којег се родни односи проучавају из перспективе дисциплина као што су лингвистика, социологија, антропологија, о чему ће такође бити речи у наредним поглављима. Из другог таласа изнедрена је и феминистичка критика језика, у оквиру које се језик идентификује као структура кроз коју се рефлектује и одржава родна неједнакост, што је главна поставка овог рада.

1.3. Трећи талас феминизма

Феминизам трећег таласа започиње деведесетих година прошлог века (Griebling, 2012: 106), а мотивисан је потребом да се развије феминистичка теорија у којој ће бити садржана контрадикторна искуства жена диљем света, као и тежњом да се деконструише категоричко мишљење о женама и њиховом идентитету (Kroløkke & Sørensen, 2006: 16). Под утицајем постмодерне, деконструкција, филозофска доктрина која се веже за француског филозофа Жака Дериду (Jacques Derrida), постаје доминантан теоријско-методолошки оквир, помоћу којег се доводе у питање сви велики друштвени наративи кроз које је дотадашњи свет интерпретиран (Михаљевић, 2016: 164). У складу с овим, феминистички напори усмерени су ка деконструкцији патријархалног и хетеронормативног друштва (Mihaljević, 2016: 164). Трећи талас феминизма је под снажним утицајем лингвистике и феминистичке критике језика, који се у складу са овим посматра као: "патријархални сексистички феномен који унапријед искључује жене из својих граматичких структура, а семантички их негативно обиљежава". (Berteša, 2001, према Mihaljević, 2001: 165)

Кључна улога у развијању лингвистичког приступа феминизму додељује се америчкој постструктуралистичкој филозофињи и теоретичарки рода Џудит Батлер (Judith Butler), једној од водећих представница трећег таласа феминизма (Mihaljević, 2016: 165). У својој књизи *Невоље са родом* (*Gender trouble*) из 1990. године она уводи нови заокрет у поимању рода, који дефинише као дискурзивну праксу, која има моћ да наруши постојећи поредак друштвене стварности (Kroløkke & Sørensen, 2006: 18). Кључни концепт њене теорије јесте дефинисање рода као перформативне категорије или изведбеног чина, који није фиксан и унапред дат, већ се обликује кроз константно понављање друштвеног перформанса. Према овој ауторки, род је флуидна и промењива варијабла, која не зависи од биолошких карактеристика, већ се обликује у складу са начинима на који га појединци и појединке у различитим друштвено-културним контекстима "изводе" (Mihaljević, 2016: 165).

Трећи талас феминизма подстакао је критичку и деконструктивистичку интерпретацију родних и друштвених односа демаскирајући мит о њиховој неутралности и универзалности (Mihaljević, 2016: 166). Одређење родних односа као односа доминације једног пола над другим сматра се једним од највећих доприноса унутар феминистичке теорије (Mihaljević, 2016: 166). Преиспитивање родних, али и свеукупних друштвених односа, чини део једног ширег, постмодернистичког дискурса, који је обележен тежњом да се створи дистанца од веровања о знању, моћи, идентитету и језику, која вековима прихватамо као легитимацију савремене западне културе (Flax, 1987: 624).

Трећи талас феминизма на површину је изнео проблеме као што су репродуктивна права жена, насиље над женама и дубоко укоревени сексизам, чиме је још једном указано на важност феминистичке критике друштва (Griebling, 2012: 108). Упркос томе што је остварен значајан напредак у побољшању положаја жена, још увек су итекако присутне дубоке родне неједнакости које ограничавају постојање и деловање жена диљем света (Griebling, 2012: 108). Различити аспекти родне неједнакости и дискриминације у професионалном домену, мање плате у односу на мушкарце на истим радним местима, насиље над женама, сексистички стереотипи усмерени ка женама, као и према свима који се не уклапају у хетеронормативни идентитет, још увек представљају актуелне проблеме широм света (Griebling, 2012: 108). Стога, задатак модерног друштва јесте да настави борбу за успостављање родне једнакости и да спроводи најразличитије мере и иницијативе оријентисане ка превазилажењу сексизма и родних стереотипа. Један вид борбе за родну једнакост може и треба да се одиграва на пољу образовања, које има једну од пресудних улога у обликовању свести и промени културних модела.

2. Појмовни оквир

У одељцима који следе дефинисаћемо и објаснити појмове који представљају теоријску основу овог истраживања. На самом почетку илустроваћемо дистинкцију између појмова пол и род, која представља кључни теоријски заокрет у тумачењу рода и родних односа у друштву, као и зачетак новог интердисциплинарног поља познатог као *родне студије* (енгл. *gender studies*). Разликовање између пола, као скупа биолошких разлика између жена и мушкараца, од рода, који се интерпретира као друштвени конструкт, представља епистемолошко полазиште за студије усмерене на истраживање неједнаких односа моћи у друштву. У овом смислу кључни концепти су родне улоге, родни идентитет, родни стереотипи, језичке идеологије, сексизам у језику итд. Реч је о комплементарним терминима који сажимају различите аспекте родно кодираних разлика, које подразумевају доминацију мушкараца над женама, која је често дата у форми природног и унапред датог поретка који се не преиспитује. Управо због скривене форме здраворазумског размишљања под којом се родне неједнакости приказују у различитим облицима јавног дискурса, укључујући образовни дискурс, сви поменути појмови идеолошки су условљени, односно представљају манифестације једног општег феномена родних идеологија, које су предмет овог истраживања. У наставку ћемо представити све наведене појмове, наводећи њихове специфичности и одлике.

2.1. Пол и род

Према дефиницији Светске здравствене организације термин "пол" односи се на биолошки детерминисане карактеристике жена и мушкараца, које су условљене различитим типом хромозома са којим се рађају, док је "род" друштвени конструкт који подразумева читав низ улога, понашања и активности које једно друштво сматра прикладним за мушкарце и за жене, у складу са њиховим полом (World Health Organisation, n. d.)

Дистинкција између пола и рода представља једну од фондација на којима почива западна феминистичка мисао (McElhinny, 2003: 22). На епистемолошком плану ова разлика заправо произилази из два супротна, али међусобно комплементарна становишта – биолошког детерминизма и социјалног конструктивизма. У основи феминистичке мотивације за прављење дистинкције између пола и рода стоји управо потреба да се негира биолошки детерминизам, односно поглед на свет према којем биолошке и физиолошке карактеристике одређују постојање и деловање особа (Mikkola, 2017). Овакво схватање је ограничавајуће, како према женама тако и према мушкарцима, јер њихов идентитет своди на низ друштвено конструисаних образаца, потискујући и цензуришући исконску природу сваке појединачне особе. Џудит Лорбер (Lorber, 1994: 26) сматра да у друштвеној конструкцији рода није важно шта мушкарци и жене заиста раде, није важно ни то ако раде потпуно исту ствар, зато што друштвена институција рода инсистира само на томе да се оно што они раде представи као међусобно другачије. Кејт Милет (Millett, 1970: 26) сматра да је ригидна подела родних улога на којој се заснивају концепти феминитета и маскулинитета проблематична зато што се заснива на идеји о потчињености и инфериорности жене, која кроз социјализацију учи да је у складу са њеном природом да буде послушна, пасивна, неука, емотивна и у сенци мушкараца. Историјски посматрано, штетне последице биолошког детерминизма нарочито су се испољиле у погледу жена, будући да је кроз ово становиште легитимисана маргинализација и дискриминација жена, пре свега у друштвеној сфери.

Чувена америчка антрополошкиња Маргарет Мид (Margaret Mead) у својим истраживањима долази до закључака који потврђују идеју о несталној, флуидној и културно условљеној природи рода. Наиме, ова ауторка тврди да концепти маскулинитета и феминитета у различитим културама попримају различита значења, а као пример ових варијација наводи племе *Tchambuli* из Нове Гвинеје у чијој се култури мужевним сматра све оно што се у западној култури карактерише као женствено (нпр. за мушкарце из овог племена је специфично улепшавање, а жене су генерално доминантнији пол) (Holmes, 2007: 20). Ипак, када говоримо о западној цивилизацији, лако уочавамо да њена културна мапа није сачињена од изолованих култура, већ од идејних система који су се вековима међусобно прожимали као неизоставни део процеса колонизације и глобализације, те у овом смислу можемо рећи да западна култура дихотомијску поставку маскулинитета и феминитета базира на једном суштински истоветном моделу (Holmes, 2007: 20).

Кључна разлика између пола и рода сажета је у чувеној опсервацији француске књижевнице и филозофкиње Симон де Бовоар (De Beauvoir, 1982) - жена се не рађа, већ се женом постаје. У контексту западне културе, која се својим највећим делом развијала и обликовала у оквирима патријархалног система, постати жена значило је усвојити прескриптивне обрасце и улоге који женско деловање ограничавају на приватну сферу, смештајући га дакле изван поља друштвене моћи. Дискриминација која произилази из овог поретка оставља у свести жене интелектуалне и моралне последице, толико дубоко усађене, да делују као резултат природног устројства (De Beauvoir, 1982: 18).

2.2. Родни идентитет и родне улоге

Једна од кључних компоненти идентитета је родни идентитет, који је дефинисан као субјективни осећај припадности женском или мушком полу, при чему се ово поистовећивање не базира само на анатомској компоненти, већ укључује унутрашњу спознају о властитом идентитету (Martin & Dinella, 2002). У овој дефиницији кључан појам је "субјективно", зато што он сугерише да наш родни идентитет не мора да буде утемељен на поделама које строго разграничавају концепте "мушког" и "женског", већ да представља сложену структуру у којој се преплићу и коегзистирају различите одлике и склоности, које долазе као одраз нашег индивидуалног бића, а не пола.

Ипак, као и сам род, и родни идентитет, као и идентитет уопште, представља друштвени конструкт, који поприма контуре културних норми друштва у којем се појединац развија. Филиповић (Filipović, 2018: 127) наводи да се родни идентитет (као и сваки други) формира како у складу са личним потребама и интересовањима, тако и у складу са културним моделима заједнице у којој одрастамо.

У истраживању о родним стереотипима код деце предшколског израста Дејвис (Davies, 2003) закључује да у најранијој доби између дечака и девојчица постоји тек неколико видљивих разлика, али да и једни и други убрзо почињу да преузимају визуелне симболе попут одеће или специфичног понашања, који јасно оцртавају њихов родни идентитет. Родна социјализација заправо претходи и самом доласку детета на свет, у шта се можемо лако уверити једноставним подсећањем на типичну интеракцију са запосленима у продавници за децу, који на самом почетку разговора постављају питање: "Да ли је дечак или девојчица?" (Eckert & McConnell-Ginet, 2003: 16). Од најранијег детињства мушка и женска деца интерпретирају се другачије и са њима се на другачији начин води интеракција (Eckert & McConnell-Ginet, 2003: 17). Конструисање родног идентитета дакле започиње у породици, а потом се наставља и довршава кроз образовне институције, и уопште кроз све сегменте друштва.

Бројна психолошка истраживања фокусирана на род указују на то да жене и мушкарци који не преузимају традиционалне родне улоге изазивају негативне реакције друштва (в. Rudman & Glick, 1999; Glick & Fiske, 2001; Eagly & Karau, 2002). Овде се дотичемо и концепта родних улога, које Европски институт за родну једнакост дефинише као скупину друштвених и бихевијоралних норми, које се у контексту специфичне културе према критеријуму припадања женском или мушком полу оцењују као друштвено прихватљиве (European Institute for Gender Equality, n.d.). Подела родних улога веома је ригидна и кроз њу се често потискују афинитети и личне потребе појединаца, у корист одржавања традиционалног поретка у којем је главна улога жене да одгаја децу и обавља кућне послове, а мушкарца да економски обезбеди породицу.

Захваљујући економским, културним и друштвеним трансформацијама жене су данас итекако присутне у професионалној сфери, често и на водећим позицијама које су традиционално припадале мушком домену, што је свеукупно без сумње допринело лабављењу родних улога. Овај прогрес ипак остаје у сенци вишевековне хегемоније патријархалних идеологија кроз које се подела родних улога преноси као природни норматив на којем друштво и његове вредности почивају. О томе да су родне улоге и даље део наше стварности сведочи и чињеница да жене које на водећим пословним позицијама показују изражену ауторитативност, која се сматра типично мушком цртом, често бивају окарактерисане негативно и много грубље у односу на мушкарце који се на овим позицијама понашају исто (Eagly et al., 1992). У самој поставци родних улога постоји хијерархија, која се заснива на доминацији мушкараца над женама (Wood & Eagly, 2002), будући да се у складу са родном улогом која му је додељена легитимним сматра да мушкарац буде снажан, амбициозан, успешан, рационалан и емоционално уздржан (Wood & Eagly, 2009: 109).

Уопштено посматрано, нису само жене, већ су и мушкарци који излазе из граница прописаних родних улога суочени са друштвеном стигматизацијом. Известан број истраживања показује да мушкарци знатно ређе одлучују да потраже психолошку помоћ, плашећи се да ће их овај чин етикетирати као слабе и стога нарушити њихов маскулинитет, чиме се заправо потврђује да одступање од претпостављених друштвених норми може да има дубоке психолошке и друштвене последице на појединца (Oliffe & Phillips, 2008). Родно заснована стигматизација се јасно осликава и у језику, у којем су садржани увредљиви и дерогативни термини које окружење приписује особама које излазе из оквира очекиваних родних улога (нпр. амбициозне и предузетне жене се често етикетирају као “кучке“, док се мушкарци са истим одликама називају “лидери“) (Vasby Anderson, 1999: 601).

2.3. Родни стереотипи

Родни стереотипи су међу првима које усвајамо, већ у доби од две и по до три године деца развијају способност да одређене предмете и активности доведу у везу са полом (нпр. суђе које се асоцира уз мајчине активности кухања и храњења) (Martin & Dinella, 2002). Родне стереотипе можемо дефинисати као генерализована и унапред формирана мишљења о атрибутима и карактеристикама жена и мушкараца, као и о улогама за које се сматра да су друштвено прикладне (United Nations Human Rights, n.d.). Кузмановић-Јовановић (2013: 35) истиче како су ове улоге засноване и ограничене полом, што родне стереотипе чини вишеструко штетнима, будући да могу ограничити развој природних талената и способности дечака и девојчица, то јест мушкараца и жена, као и њихове могућности у животу. Родни стереотипи представљају друштвени конструкт и ригиднији су у културама где је израженији традиционални систем вредности.

Нека истраживања показују да се код особа већ у детињству рађа тенденција да математику категоризују у групу "предмета за дечаке", а језик у групу "предмета за

девојчице" (Plante et al., 2009; Rowley et al., 2007). Такође, велики број истраживања потврђује присуство родних стереотипа у уџбеницима, између осталог и у професионалној сфери, где је уочљива хијерархијска линија утемељена према роду – женски ликови су мање присутни и претежно им се додељују традиционално женска занимања попут болничарке или учитељице, док су мушки ликови смештени у домен занимања уз која се повезују друштвени утицај и моћ (нпр. доктори, инжењери, директори) (Hellinger, 1980; Porteca, 1984; Fraser Gupta & Lee Su Yin, 1990; Lee & Collins, 2010). Приликом конципирања ликова у уџбеницима, многи аутори и ауторке некритички и често на несвесном нивоу преносе усвојене стереотипе, представљајући их као природни поредак који се не доводи у питање. Генерализована уверења, попут овога да су дечаки по природи надаренији за математику, могу да буду окидач за читав низ негативних ланчаних реакција које су штетне и за појединца и за друштво у целини. На пример, под утицајем овог уверења девојчице могу да изгубе мотивацију за математику и природне науке, сматрајући да по природи ствари не поседују предиспозиције неопходне за постизање успеха у овом домену, што даље може да сузи њихове професионалне изборе и ограничи их на занимања која се према стереотипним схватањима сматрају прикладним за жене. Наиме, константно додељивање стереотипа одређеној групи доводи до тога да се и у оквирима те групе стереотип почиње посматрати као одраз стварности, а не као друштвена конструкција, што напослетку може да утиче на то да особе усвоје и прихвате обрасце понашања и деловања који су им стереотипно додељени производећи тако ефекат самообистињујућег предказања (енгл. *self-fulfilling prophecy*) (Dovidio et al., 2010: 8). Ова тенденција заправо одражава феномен који Стил и Аронсон (Steele & Aronson, 1995) дефинишу као "стереотипну претњу" (енг. *stereotype threat*), која подразумева снижен учинак као резултат негативне реакције на стереотипе кроз које су одређене групе окарактерисане (нпр. истраживања која показују да жене којима је пре теста саопштено стереотипно схватање да математика није домен у којем су жене успешне, постигле су ниже резултате у односу на жене којима овај стереотип није поменут) (в. Veilock et al., 2007; Shih et al., 1999). Овим се потврђује да стереотипи нису само дескриптивни, већ и прескриптивни, будући да у великој мери условљавају понашања, изборе и одлуке жена и мушкараца (Brescoll & Uhlmann, 2005: 436). Они дакле не представљају само уверења о томе какви су мушкарци и жене, већ и какви би они требали да буду (Deaux i LaFrance, 1998).

Један од родних стереотипа који девојчице почињу да усвајају већ у детињству тиче се усмерености на физички изглед, а он се интериоризује у току процеса социјализације, кроз игру и креативне активности које су усмерене на неговање спољашности (нпр. чешљање, шминкање и одевање у међусобној игри или у игри са луткама) (Bar-Tal & Saxe, 1976: 131). На овај начин девојчице већ у најранијој доби стичу увид о значају које друштво придаје неговању и наглашавању женске лепоте, што је модел који касније често и саме преузимају, јер је то оно што друштво од њих очекује (Bar-Tal & Saxe, 1976: 131; Малешевић, 1997: 177-178). Друштвени норматив женске лепоте представља један од најзаступљенијих родних стереотипа, и има снажно упориште у реалности. Сасвим је извесно да је физички изглед карактеристика која се више вреднује код жена него код мушкараца. О овоме сведоче и студије у којима су испитаници потврдили да је приликом одабира партнерке или партнера физичка привлачност жене много важнија од физичке привлачности мушкараца (Stroebe et al., 1971; Lipra, 2007; Perilloux et al., 2012).

Са становишта феминистичке критике идеали женске лепоте интерпретирају се као механизми установљени у патријархату, преко којих се спроводи опресија над женама и одржава родна неједнакост (Forbes et al., 2007: 266). Опресија се у овом смислу тумачи кроз скуп негативних последица са којима су жене суочене због стандарда лепоте које им друштво намеће – нпр. занемаривање индивидуалних способности и квалитета и истицање површних карактеристика физичког изгледа, нарушавање самопуздања, расипање емотивних и финансијских ресурса зарад прилагођавања актуелним идеалима лепоте и свођење жена на сексуалне објекте (Jeffreys, 2005). Феминистичке критичарке наводе да под утицајем

патријархалних идеологија жене трпе притисак да се повинују идеализованој слици женствености, што резултира губљењем контроле над властитим телом, које постаје средство за одржавање опресије и неједнакости (Calogero et al., 2007; Swami et al., 2010). Лепота је норматив западног друштва, и мушкарци и жене тенденциозно преиспитују контуре женског тела, оцењујући у којој мери се његове димензије уклапају у стандардни модел лепоте (Forbes et al., 2007: 266). Свами и сараднице (Swami et al., 2010: 367) истичу да су у савременим западним културама жене и даље изразито објективизоване, о чему сведочи стално истицање идеализоване слике женског тела у јавном дискурсу, сексуални коментари и алузије на рачун физичког изгледа, сексуално злостављање и сексуално насиље са којим се суочавају.

Полазећи од хипотезе према којој конструисани идеали лепоте имају опресиван утицај на жене, Скот (Scott, 1997: 12) кроз преглед академске литературе идентификује четири главне поставке кроз које се опресивно деловање испољава:

- 1) лепота је есенцијално женска црта
- 2) лепота је императив за жене
- 3) лепота је најважнији женски квалитет
- 4) женска лепота захтева сталне модификације природно датог физичког изгледа.

Малешевић (1997: 180) истиче да је естетски модел женске лепоте подложен променама кроз епохе и културе: "нормативне слике су променљиве (некад је „пропис жена“ пуна и заобљена, некад витка и крхка), али су жене, односно њихова тела, увек подложније надгледању од мушкараца". Сандра Бартки (Burtky, 1998: 41-42), феминистичка филозофкиња позната по теорији феноменологије феминистичке свести, наводи да у савременој патријархалној култури у свести сваке жене постоји паноптички мушки познавалац: непрестано су изложене његовом погледу и суду. Жена живи своје тело онако како га види други, анонимни патријархални Други.

Културни конструкт женске лепоте савременог западног друштва утемељен је на естетици виткости, идеал лепоте инкарнирају манекенке које су за 23 % мршавије од просечне жене (Малешевић, 1997: 176). Овакав модел женске лепоте, креиран у модној индустрији, близак је димензијама пластичне лутке Барби, што узрокује незадовољство код просечне жене, која се у односу на нормативну слику – тело професионалног топ модела, осећа дебелом (Малешевић, 1997: 176). Естетски критеријуми виткости, на којима се инсистира независно од физиолошких одлика појединачне жене, изменили су нутритивне навике и допринели да дијета постане саставна компонента културе исхране великог броја жена. Да су жене незадовољне сопственим телом и обузете сталном тежњом ка достизању виткије фигуре, сведочи анкета из 1984. године коју је спровео часопис *Glamour*, укључујући чак 33 000 жена старосне доби од 18 до 35 година. Одговори су показали да се чак 75 % испитаница сматра дебелима, док их према здравственим стандардима тек 25 % припада категорији претилих. 45 % жена које припадају категорији неухрањених такође је изјавило да сматрају да су дебеле. Свеукупно, учеснице у анкети су испред успеха у послу и љубави, за примарни циљ издвојиле губљење килограма (Matz & Frankel, 2014: 62). Анкета часописа *Psychology Today* из 1997. године са 4000 жена и мушкараца потврдила је да 89 % жена има жељу да изгуби килограме, док се у истраживању са студенткињама из 2011. године дошло до резултата да 93 % испитаница са својим пријатељицама редовно разговара о проблему дебљине, независно од стварне килаже (Matz & Frankel, 2014: 62).

У разматрању идеализоване слике виткости женског тела феминистичко епистемолошко полазиште ослања се на незаобилазно питање патријархалних структура и односа друштвене моћи које из њих произилазе. Наоми Волф (Wolf, 1992: 197) пише да је дијета најмоћнији

политички седатив у женској историји, јер се њоме пре свега обезвређује самопоштовање жена. Она наглашава да се на свест жена испољава све оно што се дешава њиховим телима и закључује да: "ако су женска тела и сада и увек била погрешна, док су мушка била у реду, онда су и жене погрешне, а мушкарци нису" (Wolf, 1992: 197). Волф (Wolf, 1992: 197) сматра да културни норматив женске виткости не произилази из опсесије женском лепотом, већ из опсесије женском послушношћу, како у приватној, тако и у јавној сфери.

Форбс и сараднице (Forbes et al., 2007: 265) наводе да је женско тело изложено помном посматрању, како мушкараца, тако и других жена. Аналогно овоме, и понашање и поступци жена такође су предмет континуиране анализе, и као у случају вредновања физичког изгледа, вреднује се у којој се мери одређено понашање уклапа у претпостављене друштвене стандарде. Дефиниција "прикладног" понашања има изражену идеолошку компоненту, те предвиђа строго раздвајање родних улога, због чега се друштвено девијантним сматрају аспекти женског понашања који доводе до конвергенције са традиционално мушким аспектима понашања и навика – нпр. жене које псују, вичу или имају слободније сексуалне навике (Abbott et al., 2005: 129). Такође, конзумирање алкохола и интоксикација у релацији са женама представља још један друштвено стигматизовани феномен, а жене које се опијају сматрају се недостојанственима (Bergmark, 2004: 293). Упркос томе што су норме и вредности друштва које се тичу жена и алкохола у последњим деценијама еволуирале, те је у овом смислу дошло до лабављења и брисања родних улога, према женском опијању друштво генерално још увек заузима негативнији став него према мушком (Griffin, 2009; Hutton et al. 2016). Хант и Антин (Hunt & Antin, 2019: 5) наводе да се у студијама феминистичке теоријске оријентације повећано конзумирање алкохола код жена интерпретира као симболички акт отпора и демонстрације новостечене моћи, као и нови антитрадиционални маркер у конструкцији идентитета младих жена.

Неки аутори сматрају да су родне разлике у конзумацији алкохола резултат патријархалне поделе на родне улоге, у оквиру које се склоност ка алкохолу третира као један од показатеља маскулинитета (Roberts, 2004; Bloomfield et al., 2006; Peralta, 2007), док се с друге стране очекивање да жене апстинирају од алкохола или да га конзумирају у умереним границама тумачи као тежња да се очувају одмереност и сервилност које друштво од жена очекује (Bloomfield et al., 2006: 13). Сматра се да кроз конзумирање алкохола и опијање мушкарци учвршћују свој маскулинитет и испољавају слободу и моћ, која се често манифестује кроз упуштање у вербално и физичко насиље, кроз које се решавају проблеми надјачавања и "мушке части" (Hunt et al., 2005; Hunt & Antin, 2019). Опијање код мушкараца стога не захтева посебно објашњење нити подразумева осуду друштва, у традиционалној консталацији алкохол и његови ефекти сасвим се уклапају у традиционални конструкт мушког идентитета – мушкарци пију јер су мушкарци (Hunt & Antin, 2019: 1). Како истичу Хант и Антин (Hunt & Antin, 2019: 4) друштвене норме којима се одређују прихватљивост или неприхватљивост конзумације алкохола условљене су концептом друштвене моћи, пре свега неједнаким односима моћи међу родовима.

Када је реч о родним стереотипима који се односе на карактерне црте мушкараца и жена, из угла доминантног становишта у психологији личности, у њиховој сржи налазе се две димензије – предузмљивост (енг. *agency*) и блискост (енг. *communion*) (Broverman et al, 1970). Блискост инкорпорира особине као што су емотивност, топлина, брига за добробит других и типично се веже за жене, док предузмљивост обухвата способност, ауторитет, независност, и асоцира се уз мушкарце (Haines et al., 2016: 2). Из ове категорије произилази читав низ особина и улога које се приписују женама и мушкарцима (нпр. у женској је природи да одгаја децу и буде зависна од мушкараца, док мушкарац има дужност да економски обезбеди породицу, те да као глава куће покаже ауторитет и одржи традиционалну хијерархију). Родни стереотипи дакле могу да буду позитивни и негативни и њима су изложени и жене и

мушкарци, али су њихове друштвене последице много озбиљније за жене, зато што веома често заправо претпостављају и легитимишу њихову потчињеност и инфериорност.

Моћ је, како запажа Мери Талбот (Talbot, 2003: 471), кључан појам за разумевање родних стереотипа, јер су они обично усмерени ка подређеним групама (нпр. етничке мањине или жене) и стога имају важну улогу у борби за остваривање друштвене хегемоније. Родни стереотипи имају дакле јасну хијерархијску компоненту кроз коју се читава неједнака расподела односа моћи у друштву. Функција стереотипа је стога и оправдавајућа, будући да они легитимишу неравноправност полова и дискриминацију жена (Weary et al., 2001). Родни стереотипи садрже снажну идеолошку компоненту, јер је њихова функција одржавање и оправдање патријархата (Glick & Rudman, 2010: 330). Талбот (Talbot, 2003: 472) наводи да постоји снажна корелација између родних стереотипа и родних идеологија, истичући да су стереотипи уствари идеолошки условљени обрасци очекиваних понашања:

Родни стереотипи су уско везани са родним идеологијама и подржавају их. Ако их посматрамо као идеолошке прескриптивне моделе понашања, онда то значи да појединци морају да преузму стереотипне улоге које се од њих очекују [...] [Стереотипи] имају функцију одржавања хегемонијске доминације мушкараца и потчињености жена.

2.4. Сексизам

У Енциклопедији рода и друштва (*Encyclopedia of Gender and Society*) сексизам је дефинисан као испољавање предрасуда и дискриминације према особама због њиховог пола или рода, а најчешће је усмерен ка женама (Masequesmay, 2008: 748). Појам је по први пут забележен у Merriam Webster речнику из 1968. године, његово увођење поклапа се дакле са другим таласом феминизма, а претпоставка је да је моделован по узору на термин "расизам" (енгл. *racism*) (Masequesmay, 2008: 748).

Сексизам се одређује као идеологија која за циљ има одржавање патријархата и доминацију мушкараца (Masequesmay, 2008: 748), а утеловљен је кроз институције и друштвене релације (Jary & Jary, 1991: 563). Сексизам је утемељен на уверењу да су мушкарци инхерентно супериорнији од жена, на основу чега се даље оправдава њихова универзална доминација у породичним и друштвеним релацијама - у политици, религији, језику, праву и економији (Masequesmay, 2008: 748). Управо због тога што сексизам и патријархални постулати прожимају породични систем и образовање, као и уопште све сегменте друштва, жене су у подједнакој мери као и мушкарци кроз социјализацију научене да размишљају и делују у оквирима ове идеологије, разлика је само у томе што од сексизма мушкарци имају бенефит, будући да их ставља у привилегован положај (Hooks, 2000: 7).

Иако је сексизам најчешће усмерен ка женама, његове жртве су и мушкарци (Glick & Rudman, 2010: 331), нарочито они који се не уклапају у патријархални хетеронорматив, као нпр. геј мушкарци, али и мушкарци хетеросексуалног опредељења који не отеловљују прописане родне улоге. Сексизам представља озбиљну индивидуалну, али и друштвену баријеру, те је стога један од услова за поништавање родне неједнакости и креирање равноправног друштва промена постојећих сексистичких форми које су уткане у нашу културу и институције (Masequesmay, 2008: 749).

2.5. Сексизам у језику

Језик рефлектује културне вредности и друштвену стварност, са свим њеним позитивним и негативним аспектима, што значи да он има кључну улогу и у преношењу и одржавању сексистичких идеологија. Сексизам у језику манифестује се кроз лексичке изборе у којима су

садржана стереотипна и дискриминаторна схватања о женама и њиховим прописаним улогама, понашањима и деловањима (Menegatti & Rubini, 2017), као и кроз вербалне стратегије које служе да се жене у интеракцији утишају или омаловаже (Atkinson, 1993: 403).

Сексизам у језику не испољава се само кроз употребу дискриминаторних облика приликом именовања жена, већ и кроз сасвим опречан принцип, који подразумева њихово изузимање из језика и свођење на невидљиви подтип у оквиру доминантне и свеобухватне категорије мушког рода. У овом погледу најзаступљенији вид језичког сексизма је употреба мушког генеричког рода који је у традиционалној лингвистици одређен као "немаркиран" и "неутралан" на основу схватања да се њиме могу на свеобухватан и генеричан начин представити и референти мушког и референти женског пола (Cardinaletti & Giusti, 1991). Овакво схватање креирано је према класичном, прескриптивном моделу традиционалне лингвистике, у склопу које се језик интерпретира као статичан и апстрактан систем, независан од друштвених варијабли и одвојен од друштвеног контекста у којем се употребљава (Filipović, 2011a: 409).

Француска феминисткиња Лус Иригареј (Irigaray, 1991: 14) сматра да језик не може да буде неутралан, зато што рефлектује културно наслеђе у којем је мушкарац главни параметар према којем се свет мери и одређује. Кроз тзв. неутрални мушки род репродукује се скривена, општеприхваћена патријархална универзалија, по којој је прототип људског бића мушкарац (Silveira, 1980).

Мушки генерички род посебно је штетан у контексту занимања и титула, јер његова употреба има озбиљне друштвене последице које се манифестују кроз одржавање невидљивости и маргинализованости жена у професионалној сфери. Италијанска лингвисткиња Чечилија Робустели (Robustelli, 2012) укорењеност мушког генеричког рода за означавање занимања и титула жена посматра кроз призму специфичних друштвених фактора које обликују патријархалне идеологије. У светлу критичког тумачења односа језика и рода у друштву, ауторка поставља кључно питање "Infermiera sì, ingegnere no?" ("Болничарка да, инжењерка не?"), које је истовремено и наслов њеног утицајног чланка који је објавила Академија Круска (Accademia della Crusca). Она примећује да у италијанском језику термини којима се исказују занимања и улоге које су у прошлости перципирани као "типично женске" имају регуларне облике женског граматичког рода који су у употреби [нпр. *il cuoco* ("кувар") и *la cuoca* ("куварица")]. Одступање настаје онда када су у питању термини који упућују на професију која са собом носи извесни престиж [нпр. *chirurgo* ("хирург"), *direttore* ("директор"), *ingegnere* ("инжењер"), *medico* ("лекар"), или када је реч о државним функцијама (нпр. *ministro* ("министар"), *sindaco* ("градоначелник"), *cancelliere* ("канцелар")] (Robustelli, 2012: 3). Будући да италијански језик поседује сва неопходна творбено-морфолошка средства за формирање именица женског рода за занимања и титуле, ауторка закључује да отпор према морфолошким женским облицима није језичког, већ идеолошког карактера (Robustelli, 2012: 1). У традиционалној лингвистици мушки род се посматра као свеобухватан, а ова језичка догма долази као резултат патријархалних идеологија и културних модела у којима је садржан андроцентрични поглед на свет.

Торнтон (Thornton, 2009: 47) скреће пажњу на чињеницу да је и код самих жена изражена тенденција да се аутодефинишу преко мушког рода, сматрајући га јединим аутентичним изразом друштвеног престижа, чијом употребом делују вредније, компетентније и озбиљније. Њопић (Сорић, 2007: 263) примећује да многе жене на високим друштвеним позицијама избегавају титуле у женском роду јер су убеђене да се на тај начин девалвира значај онога што раде. Испитујући разлоге опирања говорница и говорника према родно осетљивим облицима Торнтон (Thornton, 2009: 48) поред фактора престижа издваја и "фактор изругивања" (*fattore scherno*) и напомиње да у језичкој пракси постоји општа тенденција да се нови и незаступљени перцепирају као подругљиви или погрдни. Један од примера које наводи је термин *dottoressa* ("докторка"), настао од мушког облика *dottore*

("доктор"), који је у речницима крајем 19. и почетком 20. века имао негативну конотацију: "donna che fa la saputa" (Thornton, 2009: 49). Одговарајући превод ове дефиниције био би "жена која се прави паметна", "жена паметњаковићка". Именице са суфиксом *essa* ("еса") у прошлости су често означавале "нечију жену", односно, дефинисале су идентитет жене према њеној релацији са мушкарцем [нпр. *contessa* ("грофица"), у значењу *la moglie del conte* ("грофова жена")] (Thornton, 2009: 50). На основу негативних конотација које женски облици имају, Торнтон (Thornton, 2009: 50) закључује да је приближавање жена професионалним сферама традиционално резервисаним за мушкарце у почетним фазама праћен критикама, подсмехом и цензуром, која се јасно манифестује и у језику. Робустели (Robustelli, 2012: 5) на основу резултата интервјуа о разлозима избегавања употребе женских морфолошких облика за професије одређује три главне мотивације: несигурност у вези са граматичком исправношћу родно специфицираних облика, наводна "лоша звучност" истих, и тобожња неутралност мушког рода о којој је претходно било речи. Торнтон (Thornton, 2009: 37) прва два разлога поткрепљује примерима интервјуа са "подијатрицом" (*podologa*) која преферира облик "подијатар" (*podologo*) јер јој први делује граматички неисправно, док бивша министарка Стефанија Престиђакомо (Stefania Prestigiacomo) у интервјуу потврђује да је у току мандата преферирала термин "министар" (*ministro*) јер јој "министарка" (*ministra*) звучи лоше. Торнтон (Thornton, 2009: 50) према схватањима овог типа заузима јасан став и закључује да ће женски облици за професије који можда у почетним фазама могу да делују неисправно или непожељно негативну конотацију коју носе изгубити само уколико се буду користили у језичкој пракси (приступ одоздо-на-горе). Враћајући се на пример лексеме *dottoressa* ("докторка"), ауторка истиче следеће: "[...] Век раније било је тешко назвати се "докторка", данас је за неке од нас тешко назвати се "подијатрица" или "министарка". Треба да постигнемо то да више ниједној не буде тешко да се назове ониме што јесте". (Thornton, 2009: 51)

2.6. Историјски развој истраживања односа језика и рода

Стављањем рода у фокус социолингвистичких истраживања отварају се питања о вези између језика и друштвених и културних образаца (McConnell-Ginet, 1988: 77). У студијама језика и рода описују се и анализирају специфичности мушког и женског говора, али се и открива како језик функционише као средство помоћу којег се изграђују индивидуални, друштвени и културолошки идентитети и значења (Kendall & Tannen, 2005: 548). У овом пољу истраживања кључан је критички социолингвистички приступ, који омогућава демистификацију језичких идеологија заснованих на патријархалним културним моделима, и свесну стратешку употребу родно осетљивог језика с циљем постизања промена у језичкој и друштвеној пракси (Filipović, 2011: 124). Неке од жељених промена у овом смислу укључују пре свега елиминисање свих видова сексистичких облика из језика, јер ако је употребом језика могуће мењати друштвену стварност, то значи да се избацивањем сексистичких форми у говору смањује сексизам у друштву (Савић, 2004: 5).

Највећи број социолингвистичких истраживања, како примећује Филиповић (Filipović, 2018: 188), наводи да је "Језик и место жене" (*Language and Woman's Place*) америчке социолингвисткиње Робин Лејкоф (Robin Lakoff) прва лингвистичка студија која на систематичан, аналитичан и критички начин проучава однос између језика и рода. Такође, у академској заједници постоји сагласност да управо ова студија отвара потпуно ново интердисциплинарно поље истраживања под именом "родне студије" (енгл. *gender studies*) (Filipović, 2018: 188). Интердисциплинарност је главно обележје родних студија, зато што је за разумевање комплексних односа језика и рода неопходно комбиновати теоријске постулате и методолошке поставке из различитих дисциплина: лингвистике, антропологије, психологије, социологије и других (Sunderland, 2006: 55; Kendall & Tannen, 2005: 548). Све

ове дисциплине полазе од поставке да је род друштвени конструкт, преко којег друштвене разлике међу половима добијају значење и постају структурални фактори организације друштвеног живота (Braidotti, 2002: 34).

Филиповић (Filipović, 2018: 190) наводи са се истраживања интеракције језика и рода у друштву могу поделити у три периода. Први период подудара се са другим таласом феминизма (Bucholtz, 2014 :25) и карактерише га спознаја о томе да се кроз језик рефлектују родне неједнакости и дискриминација жена (Rauwels, 2003: 551). Овај период обележила је већ поменута књига *Језик и место жене*, заснована на претпоставци да је "језик мушкараца" један од кључних механизма за успостављање и одржавање доминације над женама, што је заправо и главна поставка теорије доминације (Filipović, 2018: 190). Подређеност жена у језику и друштву седамдесетих година прошлог века (али и у свим ранијим, а неретко и доцнијим епохама) може се сажети у опсервацији Робин Морган (Morgan, 1977: 106), која указује на то како жене свој социјални статус добијају првенствено преко мушкараца: "Немамо чак ни властита имена, носимо очево име, док га не заменимо именом мужа". Лејкоф за илустровање доминације користи поређење парова речи у мушком и женском роду у којима женски род има немаркирано значење, а женски род додатне, најчешће негативне конотације (нпр. енглеска реч *master* - изворно значење "господар", изведено значење "стручњак"; *mistress* - изворно значење "господарица", изведено значење "љубавница") (Filipović, 2018: 190-191). Доминација мушкараца над женама не испољава се само на лексичко-семантичком нивоу, већ подразумева и различите позиције које мушкарци и жене заузимају у интеракцији, што се објашњава постојањем јасне друштвене хијерархије у оквиру које мушкарац поседује надмоћ. Неки од примере језичке надмоћи подразумевају тенденцију мушкараца да прекидају жене или да у формалним разговорима говоре више од њих (Filipović, 2018: 190-191).

Теорија доминације осамдесетих година прошлог века замењена је теоријом различитости (други назив је модел две културе; енгл. *two-cultures model*), која полази од претпоставке да жене и мушкарци говоре различитим дијалектима, што се објашњава различитостима у процесу социјализације девојчица и дечака (Filipović, 2018: 190). За разлику од теорије доминације, ова теорија различитост женског говора у односу на мушки не посматра кроз призму инфериорног положаја жене у друштву, већ тежи ка томе да жене постави у равноправнији положај, истичући позитивне аспекте различитости, као аутентичне и дистинктивне црте културне традиције жена (Cameron, 1995: 39). Коатс (Coates, 2013: 6) тако сматра да је један од циљева женске интеракције показивање солидарности и одржавање добрих социјалних односа. Међу најзначајнијим ауторкама овог периода издваја се Дебора Тенен, која је у својој популарној књизи "Ти једноставно не разумеш" (*You just don't understand*) изнела ставове да дечаки и девојчице језик користе у супротне сврхе: за прве је он средство надметања и доказивања моћи, док је за друге средство успостављања интимности и поверења (Tannen, 1991).

Деведесетих година прошлог века Тенен почиње да спроводи анализе конверзације које указују на то да конверзацијске стратегије не морају бити у директној корелацији са родом, те да говорнице и говорници могу да користе и комбинују различите индивидуалне стилове како би остварили своје циљеве у комуникацији (нпр. учтив приступ који није сигнал субмисивности, већ средство преко којег се долази до жељеног циља). Она уочава како полна или родна дихотомија не може да обухвати сву различитост језичких понашања која су у корелацији са родом (Filipović, 2018: 194), што доводи до формирања треће парадигме у области студија језика и рода, која се одређује као теорија перформативности. Ову теорију развија америчка постструктуралистичка филозофкиња и теоретичарка рода Џудит Батлер, која род посматра као динамичку категорију која се развија током целог живота људске јединке (Filipović, 2018: 194). Она род описује као "перформативни чин" који се изводи у

културолошки омеђеном простору и у оквиру граница већ постојећих директива. Филиповић (Filipović, 2018: 194) кључне аспекте ове теорије илуструје на следећи начин:

Према њој, нико од нас се не рађа као мушкарац или жена, наше родне одлике су нешто што стварамо током целог живота, формирајући сопствени идентитет, користећи при томе језик као једно од кључних средстава за представљање тог идентитета у различитим доменима људске комуникације у заједници, у складу са нашим образовним, класним, политичким, етничким, религиозним и другим уверењима и ставовима, односно идеологијама и културним моделима.

2.7. Родно осетљиви језик и родно осетљиве језичке политике

Европски институт за родну равноправност (European Institute for Gender Equality EIGE, n. d.) родно осетљиви језик дефинише као реализацију родне једнакости у писаном и говорном језику, која се постиже тако што се жене и мушкарци, као и они који се не поистовећују са бинарним родним системом, у језику чине видљивима и тако што се у језику именују и ословљавају као особе са једнаком вредношћу и једнаким достојанством, интегритетом и поштовањем.

У феминистичкој лингвистици језик је концептуализован као средство које има моћ да представља и одржава *status quo* родних односа у друштву, али и као инструмент за еманципаторну трансформацију друштва (Kaufmann & Bohner, 2014: 8; Menegatti & Rubini, 2017). У складу са наведеним, и Савић (Savić, 2011: 52) наглашава да је језик моћно средство уз помоћ којег се могу мењати ставови, мишљења и понашања говорница и говорника, што је у контексту родно осетљивог језика од кључног значаја, зато што се његовом употребом не мења само језичка пракса, већ и свест о родној једнакости. Родно сензитивни језик је без сумње један од кључних механизма за борбу против сексизма и родних стереотипа, који су у опозиту са принципима једнакости и равноправности на којима почивају темељи сваког демократског друштва.

У оквиру Феминистичког покрета седамдесетих година прошлог века развио се језички активизам који је отворио важна питања о мушкој доминацији у области језичког планирања и језичке нормативизације (Pauwels, 2003: 551). У вези са овим, Филиповић (Filipović, 2009: 113) наводи следеће:

Суштински, мушкарци су током прошлих векова у европоцентричном научно-културном миљеу заузмали кључне позиције и одређивали научне оријентације, те руководили и формулацијама научних теорија и дефиниција, односно делали као научна друштвена елита која је експлицитно или имплицитно одређивала епистемолошке и стратешке циљеве научних истраживања. Тако су они и били препознати као неприкосновени језички планери, кодификатори језика (дакле, носиоци корпусног планирања на основу кога се формирају стандардни језички варијетети) и регулатори језичког понашања уопште.

Она закључује да се научне активности које су у сржи већине језичких политика и планирања могу посматрати као једна специфична језичка идеологија која произилази из патријархалног културног модела (Filipović, 2009: 113). Асиметрична расподела моћи у науци о језику резултирала је тиме да се сексистички облици посматрају као научно утемељени нормативи, што значи да се родна дискриминација заправо спроводи и кроз саму примену језичких правила (Ng, 2007).

Заокрет од андроцентричног прескриптивизма традиционалне лингвистике ка употреби родно осетљивог језика може да се издејствује кроз два приступа: деловањем кроз институције државе и система (приступ од врха; енгл. *top-down approach*) и преко индивидуалних и групних иницијатива које крећу од употребе родно осетљивих облика у приватном и јавном дискурсу (приступ одоздо на горе; енгл. *bottom-up approach*) (Filipović,

2009: 114). На нивоу Европске уније, као и појединачних држава на простору Европе, укључујући Србију и Италију, израђени су приручници и водичи са смерницама за употребу родно осетљивог језика (издвојићемо *Водич за родно осетљиви приступ медијима у Србији* ауторки Јелене Филиповић и Ане Кузмановић Јовановић; *Raccomandazioni per un uso non sessista della lingua italiana* Алме Сабатини, *Donne grammatica e media: suggerimenti per l'uso dell'italiano* Чечилије Робустели). Филиповић (Filipović, 2009: 120) истиче да родно осетљиво језичко планирање у Србији готово никада није било у фокусу званичне језичке политике и језичких планера који делују у оквиру државних институција, а сличан отпор институција присутан је и у италијанском друштву, на шта указује Робустели (Robustelli, 2012: 9), напомињући да језичка реформа коју је још осамдесетих година прошлог века предложила Алма Сабатини није резултирала заузимањем званичне позиције Владе Италије о овом питању, као ни структурисањем званичних смерница на основу којих би се регулисала и нормирала употреба родно осетљивог језика у оквирима државних институција. Употреба родно осетљивог језика дакле још увек је произвољна и у многочему условљена идеолошком позицијом говорница и говорника. Академска заједница и школски систем у овом смислу представљају места на којима могу да се иницирају промене које би довеле до идеолошког заокрета у поимању језика и друштвених последица његове употребе: "Родно сензибилан језик само је део укупне нове језичке праксе политички коректног говора коју треба нормирати у образовним институцијама, у уџбеничкој литератури и у свакодневном понашању свих актера образовног процеса, укључујући и административно особље школе". (Савић, 2004: 61)

Премда образовне институције имају моћ, као и одговорност, да раде на систематском сузбијању и превазилажењу свих облика неједнакости и дискриминације, неретко се дешава посве супротно – оне (п)остају простор у којем се оснажује и легитимизује употреба језичких форми и структура кроз које се одржавају језичке идеологије засноване на патријархалном културном моделу. Ову тврдњу поткрепљујемо резултатима истраживања о родним стереотипима у уџбеницима, која недвосмислено указују на то да се у уџбеницима смернице за употребу родно осетљивог језика веома често занемарују или не примењују у довољној мери (нпр. учестала је употреба мушког рода као немаркираног и свеобухватног, присутне су тзв. лексичке празнине у називима за занимања и титуле женских ликова итд.) (Kološ 2018; Ђуричић, 2016; Gharbavi & Mousavi, 2012; Lee & Collins, 2010).

2.8. Родне идеологије

Идеологија је сложен појам који има различита и често међусобно противречна тумачења. Политиколог Дејвид МекЛелен (McLellan, 1995: 1) на самом почетку своје књиге о идеологији осврће се на проблем њеног дефинисања, истичући да се ради о "најнеухватљивијем" концепту у друштвеним наукама.

Сам термин "идеологија" у 18. веку осмислио је француски филозоф Де Трејси (Destutt de Tracy), који је под овим појмом подразумевао науку о идејама (Јукић, 1989: 48). За предмет њеног изучавања одредио је идеје у најопштијем смислу – њихов развој, трајна обележја и законитости према којима се обликују, а целокупан приступ био је заправо утемељен на идејама француског просветитељства и материјализма 18. века (Јукић, 1989: 48). Овакво схватање идеологије било је лишено критичке димензије и није садржало негативне конотације, што ће се у потпуности променити увођењем Марксовог тумачења.

Наиме, Карл Маркс (Karl Marx) посве изокреће претходно схватање одређујући идеологију као лажну свест и изокренуту мисао о стварности, у чијој је основи прикривање и избличавање друштвених односа и оправдање владајућих структура (Јукић, 1989: 50). У марксистичком тумачењу идеје нису самосталне и самосвојне предоцбе, већ су продукт

друштвених, то јест класних односа, при чему су идеје владајуће класе у сваком историјском периоду уједно и владајуће идеје тог времена, а кључ њихове укорењености и општег прихватања произилази из чињенице што су презентоване као универзални и општи интереси целог друштва (Jukić, 1989: 54-55). Из овога проистиче да је главна функција идеологије управо оправдање и легитимација интереса владајуће класе, у циљу одржавања друштвене хегемоније.

Савременија тумачења идеологије карактеришу покушаји да се изађе из оквира марксизма, пре свега релативизирајући класно питање, које је у Марксовој доктрини кључно, те стављањем акцента на категорију доминације (Zvijer, 2015: 512). Како наводи Звијер (Zvijer, 2015: 513), доминација, која се посматра пре свега као неједнака могућност приступу институционалним облицима и изворима моћи, постаје кључна категорија око које се даље конципира појам идеологије. Амерички социолог Џон Томсон (Thompson, 1984, цит. у Zvijer, 2015: 513) наглашава да класни односи не представљају најважнији облик доминације у капиталистичким друштвима, већ да доминација постоји и између националних држава, етничких група и полова. Наведено запажање је кључно у контексту овог истраживања, зато што упућује на могућност да се говори о родним идеологијама као о механизмима кроз које се перпетуирају неједнаки односи моћи који долазе као резултат родне подељености. Сам појам идеологије у критичкој социолингвистици дефинисан је као психо-когнитивно-социјални конструкт који обликује друштвену (културну, политичку, лингвистичку) слику света у којем живимо (Filipović, 2018: 21). Наше свакодневно понашање, ставови према сопственом идентитету, као и идентитету и вредности наше и других заједница у великој су мери условљене различитим идеологијама, на основу којих тумачимо аспекте света у којем живимо (Filipović, 2018: 21).

Приликом дефинисања концепта родне идеологије суочавамо се са одређеним потешкоћама, будући да се он може тумачити на више начина и из угла дијаметрално супротних оријентација. Мајер и Сауер (Mayer & Sauer, 2017) га називају "празним означитељем", баш зато што има тенденцију да поприми различита, често и супротстављена значења. У конзервативним круговима католичке цркве термин "родна идеологија" почиње да се користи деведесетих година прошлог века као реакција на сваки вид теоријске, политичке и културне интервенције покренуте у циљу денатурализације постојећег полног поретка (Garbagnoli, 2014: 253). Припадници конзервативне струје сва промишљања о роду проистекла из феминизма и родних студија приказују као скуп бласфемичних, противприродних идеја које кроз поништавање родних улога за крајњи циљ имају укидање породице као темеља друштва (Centofanti & Nadaš, 2019). Термин "родна идеологија" овде је без сумње инструментализован да би се креирао антиродни наратив који за циљ има одржавање доминације традиционалног наратива и очување *statusa quo*.

У оквиру тумачења произашлих из феминистичке теорије и родних студија, родна идеологија посматра се као скуп распрострањених, друштвено конструисаних идеја, које легитимишу родну неједнакост. Џудит Лорбер (Lorber, 1994: 30) родну идеологију дефинише као легитимизацију асиметричних хијерархијских статуса између родова, додајући да доминантна идеологија има тенденцију да потискује и цензурише критику, како би неједнаке родне односе представила као природне (Lorber, 1994: 30).

У овом истраживању појам родне идеологије посматраћемо у оквирима дате феминистичке парадигме, фокусирајући се пре свега на традиционалне патријархалне обрасце који су у сржи родних идеологија које перпетуирају родну неједнакост.

2.9. Језичке идеологије

Интересовања за питање језичких идеологија у академским круговима јављају се пре свега у оквиру лингвистичке антропологије, чему је допринео есеј Мајкла Силверстајна (Michael Silverstein) *Language structure and linguistic ideology* објављен 1979. године (Piller, 2015: 3).

Силверстајн (Silverstein, 1979: 193) језичке идеологије дефинише као скупину уверења о језику која изражавају његови говорници у циљу рационализације и оправдања језичке структуре и употребе језика. Он сматра да су језичке идеологије значајан концепт зато што се кроз њих остварује корелација између језика и друштвених структура, што илуструје кроз конкретан пример употребе форме персирања у европским језицима. Наиме, дијахронијски посматрано, у француском језику до 19. века формални облик *vous* ("Ви") и неформални облик *tu* ("ти") користили су се асиметрично и представљали су рефлекс друштвене и економске неједнакости: први су користили нижи раднички слојеви приликом обраћања надређенима, који су се њима обраћали користећи облик "ти". Са продором егалитаристичких идеологија ова асиметрија је поништена, па се тако данас у француском језику ове форме користе реципрочно и не конотирају класне или друштвене разлике, већ су засноване на идеји о блискости са саговорником/саговорницом, која се остварује кориштењем облика "ти", или насупрот томе дистанци, која се остварује преко форме персирања (Piller, 2015: 3).

Вулард (Woolard, 1994: 72) сматра да је појам језичке идеологије један вид интелектуалног моста који повезује језик и друштвене феномене, као што су односи моћи у друштву:

Питање језичких идеологија је преко потребан "мост" између језичке и друштвене теорије, зато што повезује микрокултуру комуникативне праксе са политичким и економским разматрањима моћи и друштвене неједнакости. [Кроз језичке идеологије] може се посматрати како макродруштвени фактори условљавају језичка понашања .

Пилер (Piller, 2015: 4) наводи да су језичке идеологије уверења о језику која представљају интересе одређених друштвених група, и као такве без сумње обликују односе друштвене моћи. Ауторка (Piller, 2015: 4) ову тврдњу поткрепљује примером доминантног статуса стандардног језика, наводећи да се на простору Сједињених Америчких Држава стандардни амерички енглески варијетет сматра престижним и јединим прикладним медијумом у домену образовања, јавне администрације, професионалне сфере и медија. Као резултат ове тенденције, говорници и говорнице нестандардних језика и варијетета, као нпр. афричко-америчког вернакулара или шпанског језика, често се сматрају језички и интелектуално инфериорнима, што изазива конкретне и далекосежне друштвене последице, као нпр. искључивање појединаца и група из професионалних сфера које носе извесни друштвени престиж и моћ (Piller, 2015: 5; Mooney & Evans, 2015: 14). Француски социолог Пјер Бурдје (Bourdieu, 1991: 55) истиче да језик има симболичку моћ преко које се легитимише маргинализација одређених слојева: "Говорници који не поседују легитимну компетенцију *de facto* су искључени из друштвених домена у којима се ова компетенција захтева, или су осуђени на ћутање".

Језичка легитимизација неједнакости долази као резултат конкретних деловања државних институција, у чијим се оквирима стварају и преносе језичке идеологије које прихватају како доминантне групе, тако и групе над којима се доминација спроводи. Филиповић (Filipović, 2018: 78) примећује следеће:

С једне стране, особе са више моћи налазе се на позицијама на којима могу да задовоље своје интересе (више, владајућу друштвене групације, класна или политичка елита). Са друге стране, особе са мањим степеном друштвене моћи често некритички и неразмишљајући прихватају

нституционализоване обрасце понашања и сагледавања света које им нуде владајуће класе, чиме легитимизују постојећи систем друштвених односа.

Ауторка се надовезује на Ферклофову парадигму по којој језик функционише идеолошки, као једно од средстава за очување односа неједнакости, те појашњава да: "језик потврђује претпостављену универзалност и 'здраворазумску вредност' датих идеологија и представља један од значајних пратилаца економске и политичке моћи". (Filipović, 2018: 78)

Хегемонија владајућих класа преноси се дакле кроз дискурзивне праксе, које често не долазе директно кроз политички или економски дискурс доминантних друштвених скупина, већ кроз њихове локализоване инстанце и огранке – нпр. породицу, образовање, професионални домен (Fairclough, 1991: 124). Веза између идеологија и моћи може да почива на идеји физичке силе, то јест приморавању на послушност, али је њихово међусобна корелација у највећем броју случајева заправо заснована на нашем пристанку да одређене норме и веровања прихватимо (Mooney & Evans, 2015: 6). Муни и Еванс (Mooney & Evans, 2015: 6) појашњавају да спона између језика и идеологије не подразумева да је наше деловање резултат испуњавања директне наредбе, већ да смо интериоризовали одређене вредности тако да нам делује да заправо својевољно желимо да делујемо на дати начин. Како ауторке даље наводе, из овога произилази да је језик заиста кључни фактор у одржавању идеологије "здраворазумског" размишљања.

Сасвим је извесно да је у језику садржан наш поглед на свет, који је обликован у складу са нормативима и вредностима културе у којој се развијамо. Наши језички избори заправо рефлектују идеологије које су дубоко укорене у нашу свест у форми универзалних истина које не преиспитујемо и које често усвајамо на несвесном нивоу. У евроцентричном друштву једна од најукорењенијих идеологија је без сумње идеологија патријархата, чији се обрасци јасно манифестују кроз језик, пре свега у виду родне неједнакости. Један од најзаступљенијих примера у овом смислу је пракса употребе мушког генеричког рода преко којег се под псеудонаучним премисама замагљује присуство жена.

Кизлинг (Kiesling, 2004: 282) истражује идеолошке конотације које се испољавају кроз начин на који амерички студенти, чланови "братства", користе реч *dude* ("друже"), преко које се пријатељска наклоност исказује са извесном емоционалном дистанцом. Аутор избор ове речи доводи у директну везу са постулатима патријархата, који подразумевају да пријатељска релација међу мушкарцима буде лишена емоционалне присности, што је неопходно да би се одржао друштвени норматив хетеросексуалног маскулинитета који је у сржи патријархата (Kiesling, 2004: 282). Језик дакле има кључну улогу у очувању и преношењу патријархалних вредности, што је нарочито евидентно на примеру језичког сексизма о којем ће накнадно бити речи. Такође, језик има трансформативну моћ, те може да се користи за заступање идеологија једнакости, што може да се види на примеру родно осетљивог језика о којем ће такође бити речи. У погледу односа језичких идеологија и рода Филиповић (Filipović, 2009: 110-111) закључује следеће:

Концепт језичке идеологије игра значајну улогу у разумевању женско-мушких друштвених односа и хијерархије, јер управо начини на које говоримо о женама и мушкарцима у професионалној, политичкој и административној сфери, као и наша интерпретација и одбијање или прихватање употребе родно осетљивог језика у тим доменима нуди низ импликација и информација о суштинској вези између језичке праксе, опште идеологије једне говорне заједнице и имплицитних или експлицитних ставова према значају и улози жена и мушкараца у тој заједници.

2.10. Патријархат и патријархалне идеологије

Феминистичкиња и политичка теоретичарка Керол Пејтмен (Pateman, 1988) у својој књизи *The Sexual Contract* објављеној 1988. године износи тврдњу да модерно друштво почива на патријархалним идеологијама које легитимизацију својих законитости темеље на "полном уговору" преко којег је нормирана дискриминација жена у свим сегментима друштвеног простора. Временски распон који ауторка у овом делу посматра обухвата период од средине 19. века до краја седамдесетих година прошлог века, али у једном од накнадних, недавно објављених текстова, истиче да је упркос друштвеним трансформацијама које су у току протеклих деценија допринеле да се оствари прогрес у свеукупном положају жена у друштву, у нашој данашњици још увек кључна мушка доминација, као модел који је најдубље усађен у све структуре друштвене моћи (Pateman, 2016: 2). Пејтман (Pateman, 2016: 3) издваја неке од показатеља који сведоче да је савремено друштво још увек под снажним утицајем патријархалне матрице:

Мушкарци још увек заузимају највише ауторитативних позиција у политици, економији, високом образовању, судству и војсци. Жене зарађују мање од мушкараца, а сексуално узнемиравање на радном месту је још увек присутно; жене обављају највећи део кућног посла и највише брину о деци. Сексуална индустрија је у сталном порасту а насиље над женама је и даље константа [...] [Субординација жена] манифестује се кроз најразличитије форме, од преференције ка мушкој деци, разлика у образовању девојчица и дечака, ускраћивања права женама приликом наслеђивања земље [...].

Један од суштинских проблема дакле произилази из чињенице што модерни патријархат заправо подразумева једну врсту друштвеног и културног монопола привилегованих група, у овом случају мушкараца, над целокупним знањем, праксама и деловањима. У контексту овог истраживања, посебно је важно идентификовати патријархалне обрасце који се преносе кроз институционално образовање, које има значајну улогу у обликовању наше перцепције света.

Постојеће дефиниције патријархата су начелно усаглашене и међусобно кохерентне, будући да је суштинска поставка код свих идентична – реч је о друштвеној структури коју одликује доминација привилеговане групе, односно мушкараца, над подређеном групом коју чине жене (Babst, 2011: 816). Патријархат се у свом првобитном значењу односио на "владавину очева" и уско је везан за религијску традицију. Према неким теоретичарима владавина мушкараца корен има у библијском схватању Адама као зачетника човечанства, док други сматрају да патријархат корене вуче из Старог завета, у којем се проповеда о три патријарха – Авраму, Јакову и Исаку, који су родоначелници 12 израелских племена (Babst, 2011: 816).

Прву интерпретацију патријархата у светлу феминистичке теорије понудила је Кејт Милет (Kate Millet), у својој књизи *Sexual Politics* из 1970. године (Wilson, 2000: 1493), која се сматра једним од кључних текстова радикалног феминизма. Она патријархат дефинише као друштвени поредак у којем мушкарци по рођењу стичу природно право владавине над женама, те истиче да је патријархат институција и друштвена константа која покреће све друге политичке, друштвене и економске форме (Wilson, 2000: 1493). Према Милет читаво наше друштво, као и све историјске цивилизације, заправо представљају патријархат (Wilson, 2000: 1494). Америчка феминисткиња Мерилин Френч (French, 1985: 239) нуди мање радикално утемељену дефиницију:

Патријархат је манифестација и институционализација доминације мушкараца над женама и децом у породици, која има продужетак у доминацији мушкараца над женама у целокупном друштву. Имплицира да мушкарци поседују моћ у свим важним друштвеним институцијама и да су жене лишене приступа тој моћи. Не имплицира да су жене у потпуности беспомоћне или лишене права, утицаја и ресурса.

Патријархат је, како примећује Шкрлец (Škrlec, 2010: 268), изграђен на дихотомијама опречним по вредности (мушкарац – жена, ауторитет – послушност, снага – потчињеност, приватна – јавна сфера). Волби (Walby, 1990: 178) разликује два типа патријархата – приватни и јавни. Први подразумева да је жена подређена и у служби мушкараца у простору властитог дома, док у другом домен деловања жене поред приватне укључује и јавну сферу, која постаје кључно подручје испољавања патријархата и његових опресивних норми (Walby, 1990: 178). Како Волби (Walby, 1990: 178) даље запажа, институције које се сматрају темељима друштва имају централну улогу у одржавању патријархата. Уласком у јавну сферу жене су се суочиле са проблемима као што су различити видови полне сегрегације на тржишту рада, сексуално узнемиравање и константни притисак доказивања властите вредности друштву (Walby, 1990: 178). На основу свега овога, можемо закључити да је у јавном патријархату искљученост жене из друштва замењена њеном субординацијом унутар његових граница (Walby, 1990: 179).

2.11. Веза између језика, рода и друштва

У социолингвистици језик се посматра као друштвени феномен (Filipović, 2018: 14), што значи да он поред тога што представља систем знакова који користимо за комуникацију, рефлектује нашу стварност и открива односе моћи у друштву. Језик се у социолингвистичкој парадигми интерпретира као комплексан систем знања, конструисаног у контексту, које је немогуће изучавати у изолацији, из перспективе структуралистичке, објективистичке парадигме, односно без узимања у обзир свих аспеката друштвеног живота заједнице у којој се дати језик користи (Filipović, 2018: 15). Филиповић (Filipović, 2018: 15) истиче да, за разлику од потраге за језичким универзалијама, што је једна од окосница структуралистичке лингвистике, социолингвистика и њој сродне научне оријентације теже да разумеју специфичности и различитости језичке употребе и улогу језика у различитим говорним заједницама, са циљем да опишу и протумаче њихове погледе на свет, идеологије и когнитивне културне моделе. Напуштањем структуралистичке парадигме о језику као апстрактном систему изолованом од друштвених фактора отвара се простор за испитивање корелација између језичке структуре и друштвеног поретка, у којем родни односи представљају важну хијерархијску одредницу. Одређењем језика као друштвеног феномена имплицира се да је реч о конструкту, одразу друштва и његове културе, или речима италијанског лингвисте Франческа Сабатинија (Sabatini, 1993: 10): "У језику нису садржани интринсични принципи истине, већ просто наша мишљења, која се вековима усађују и преносе у заједници у којој живимо".

Као што је већ претходно истакнуто, италијански и српски језик представљају одраз патријархалног система вредности. Оба језика се базирају на андроцентричним принципу по којем је мушкарац главни параметар у дефинисању језичке и друштвене стварности (Sabatini, 1993: 20). Језик је нераскидиво везан за идеологију и моћ, његова структура открива нам творце и кодификаторе норми, друштвену групу која је од постанка цивилизације и културе уживала привилегован положај, који је јасно осликан и у језику. У овом погледу, Спендер (Spender, 1980: 143) истиче следеће:

Група која има моћ да одређује структуру језика, мисли и стварности, има могућност да ствара свет у којој су њени чланови централне фигуре, док су сви изван те групе периферални и често експлоатисани...Мушкарци су као доминантна група стварали језик, мисао и стварност. Историјски су структуре, категорије и значења осмишљали мушкарци...У овом процесу жене су имале малу или никакву улогу.

Језик је динамичка категорија, његова форма и симболичка вредност обликују се и мењају у складу са друштвеним променама. Присетићемо се борбе за грађанска права коју су

педесетих и шездесетих година прошлог века започели припадници и припаднице афроамеричке заједнице у Сједињеним Америчким Државама у настојању да друштво ослободе расне сегрегације и постигну равноправан статус са белцима. Како примећује Ђулијана Ђусти (Giusti, 2009: 6) друштвена превирања и промене започете у овом периоду уцртане су и у језик, па су тако речи *negro* ("црња") и *black* ("црнац") данас одређене као политички некоректне и погрдне. Камерон (Cameron, 1995) истиче да је политичка коректност у језику поништила политичку неутралност лексичких избора, што значи да употреба горепомнутих термина има веома конкретне и далекосежне друштвене и политичке последице за говорнике и говорнице који их користе – етикетира их као расисте. На овом примеру можемо видети двоструку улогу језика – с једне стране одражава друштво и његове промене, док с друге стране утиче на обликовање стварности, тако што одређене језичке изборе стигматизује и означава их као недопустиве у складу са параметрима цивилизоване интеракције. Алма Сабатини (Sabatini, 1987: 2) истиче да је кључно утицати на формирање свести о томе да језичко понашање и језички избори имају конкретне друштвене последице и закључује да: "у тренутку када буде постојао осећај стида због помисли да можемо бити окарактерисани као сексисти, жељене промене у језику постаће реалност". Допринос родној равноправности, као кључној друштвеној промени ка којој је усмерена употреба родно осетљивог језика, не може се реализовати само и искључиво посредством језика. С друге стране, неопходно је препознати значај улоге језика у овом процесу, односно разумети језик као: "један од кључних фактора који детерминише начин на који друштво функционише: језик, наиме, потврђује преовлађујуће норме и искључује мањине, односно умањује њихову вредност и значај. Утицај језика на друштво се према томе никако не треба умањивати". (Ћорић, 2007: 261)

У италијанском друштву (као и у српском), у протеклим деценијама одиграле су се промене које су допринеле продору жена у професионалне сфере које су традиционално припадале мушком домену (Robustelli, 2014; Robustelli, 2012). Сведочимо све већем броју министарки, председница, лекарки, психолошкиња, адвокатица и бројних других друштвено престижних занимања и титула чије су носитељке жене.

Преузимање нових друштвених и професионалних улога један је од кључних фактора за успостављање родне једнакости у друштву. Како примећује Ђусти (Giusti, 2009: 19), нове културне и друштвене вредности свој потпуни легитимитет стичу кроз језичку кодификацију. Премда је једна од фундаменталних функција језика представљање стварности, у овом конкретном случају стварност у којој жене заузимају неке од руководећих позиција подвргнута је једној врсти језичке цензуре, која се испољава кроз употребу мушког генеричког рода за занимања и титуле иза којих стоје жене. Како смо већ појаснили у одељку посвећеном језичком сексизму, разлози отпора према родно осетљивим облицима суштински нису језичке, већ идеолошке природе. Како примећује Ђопић (Ћорић, 2007: 261), скривање женског рода под плаштом неутралности мушког рода није тек пуки језички избор лишен друштвених последица, штавише представља политички и идеолошки гест, будући да, неименовање особе или неког сегмента стварности такође носи значење, које нам открива природу односа моћи у друштву. Свођење жена на невидљиву поткатегорију у оквиру тзв. свеобухватног мушког рода представља моћно језичко оружје којим се, често на несвесном нивоу, одржавају и перпетуирају патријархалне идеологије неједнакости.

Филиповић (Filipović, 2010: 48) истиче да се кроз језик преносе идеологије и културни модели који су подложни променама, што значи да свесна и критички промишљена употреба језика вођена принципима родне једнакости може да утиче на преобликовање постојећих идеологија кроз које се прожима родна неравноправност. У овом смислу, веома је важно да ауторке и аутори уџбеника имају изграђену критичку свест о језику (енгл. *critical language*

awareness) (Fairclough, 1999: 71) и да кроз уџбенике фаворизују употребу родно осетљивог језика кроз који се признаје и вреднује идентитет оба рода.

2.12. Когнитивни културни модели

Когнитивни културни модел је теоријски конструкт из когнитивне антропологије, који полази од тумачења културе као знања које је заједничко и општеприхваћено за све чланове и чланице једног друштва (Bennardo & de Munck, 2020: 1). Когнитивни модел поприма димензију културног когнитивног модела само уколико је знање које је у њему садржано продукт друштвеног система знања које препознају сви појединци унутар једне заједнице (Bennardo & de Munck, 2020). Филиповић (Filipović, 2018: 20) наводи да су когнитивни културни модели организовани и структурирани облици понашања унутар људских заједница, који обликују нашу друштвену стварност и утичу на понашање већине, или свих чланова дате заједнице. Когнитивне културне моделе карактерише директивна снага, коју можемо објаснити као неопходност да прихватимо и усвојимо прописане друштвене обрасце понашања, уколико желимо да будемо прихваћени као чланови друштвене заједнице (в. Filipović, 2018: 20-21). Ако ово посматрамо кроз патријархални културни оквир који је у фокусу овог истраживања, можемо претпоставити да ће у таквим друштвеним контекстима бити општеприхваћена схватања која се косе са постулатима једнакости, будући да је сам патријархат, као што је већ појашњено, систем који је заснован на доминацији мушкараца. У овом смислу, феномени као што су отпор према женским морфолошким облицима за занимања и титуле, употреба мушког генеричког рода, представљање жена у стереотипним друштвеним улогама, могу да се тумаче као индикатори који сведоче о томе како су когнитивни културни модели модерног друштва још увек у значајној мери прожети патријархалним вредностима.

У оквиру конструктивистичке парадигме културно знање није иманентно и не може да се посматра одвојено од оних који га поседују и стварају, а они су с друге стране подложни спољашњим утицајима и притисцима (Riley, 2007: 6), и вођени личним интересима, што утиче на то да се (културно) знање често ставља у службу идеологије, а понекад се ова два појма сасвим изједначавају сачињавајући скуп идеја и уверења које се у једном друштву перципирају као "здраворазумно размишљање". Филиповић (Filipović, 2018: 21) напомиње да се идеологије базирају на културним моделима који могу да варирају од једне друштвене заједнице до друге, али је чињеница да их свака без изузетка поседује. Садржаји когнитивних културних модела, који нам откривају законитости и идеолошке поставке на којима почивају вредносни системи друштва, преносе се кроз језик:

Језик се [...] третира као један од кључних корелата (али и суштинских елемената) културних модела и идеологија које су њихов саставни део, а које служе за обликовање ставова, веровања, перцепција, као и емоција и реакција осталих чланова и чланица наше друштвене заједнице [...] Разумевање образаца језичке употребе даје нам јаснији увид у структуру културних модела и разоткрива идеолошке постулате који формирају наше виђење света који нас окружује (Filipović, 2018: 21).

Како примећују Квин и Холанд (Quinn & Holland, 1987: 3), многи друштвени феномени егзистирају и опстају јер су постављени као друштвене законитости и прихваћени од стране шире друштвене заједнице. Један од примера који ауторке наводе јесте брак, који посматрају као друштвену и институционалну конвенцију. Д'андраде овакве друштвено конструисане категорије конфронтира са аспектима стварности који објективно постоје, без обзира на то да ли су језички етикетиран (нпр. дрво, камен, рука), те закључује да биолошка различитост жена и мушкараца представља део објективне стварности, док су родне улоге преко којих се њихов идентитет гради културни и идеолошки конструкти (Quinn & Holland, 1987: 3). Под

утицајем директивне снаге когнитивних културних модела у друштву опстају схватања о прикладним улогама и понашањима жена и мушкараца. Као што је већ напоменуто, језик је у овом смислу кључан, зато што се кроз њега генерацијски, често и несвесно, преносе обрасци понашања и идеологије које их обликују.

2.13. Веза између језика, рода и когниције

Традиционално схватање језика као знаковне структуре чијом се употребом постојећим мислима и идејама даје форма доведено је у питање увођењем Сапир-Ворфове хипотезе, према којој језик не представља само проводник за мисли, већ има улогу и у њиховом обликовању (Gleitman & Anna Papafragou, 2013: 504). Ова хипотеза има упориште у истраживањима антрополошког лингвисте Бенџамина Ворфа, који је преко контрастивних анализа различитих језичких система покушавао доказати да разлике на структуралном језичком нивоу утичу на разлике у перцепцији говорника и говорница. Полазећи од ове хипотезе, истраживачи и истраживачице проучавали су да ли и на који начин перцепција одређених аспеката стварности (нпр. времена, боја, облика, простора) може да зависи од језичке форме (в. Boroditsky, 2006; Boroditsky, 2001). Бородитски (Boroditsky, 2006: 4) је испитивала утицај граматичког рода на перцепцију предмета у шпанском и немачком језику (уврштени су предмети код којих се граматички род у два језика не подударе). Испитаници и испитанице су имали задатак да одреде сличности између фотографија предмета и фотографија особа (жена и мушкараца). Резултати су показали да концептуална веза почива на повезаности са природним родом – предмети у граматичком мушком роду произвели су асоцијацију на особе женског пола, а идентичан механизам забележен је и код назива предмета у мушком граматичком роду (Boroditsky, 2006: 4).

До сада су спроведена емпиријска истраживања која су потврдила поменућу хипотезу (в. Boroditsky, 2001; Davidoff et al., 1999), али и она у којима је иста оспорена (в. Malt et al., 1999; Li & Gleitman, 2002). Због противречности и недоследности у емпиријским подацима Сапир-Ворфова хипотеза има контроверзан статус у науци о језику – многи је критикују и оспоравају (Pinker, 1994: 57; Newcombe & Uttal, 2006: 394), док је с друге стране, због чињенице да истражује један од суштинских проблема - везу између мисли и језика, од настанка па до данас заокупљала пажњу истраживачица и истраживача из области лингвистике, антропологије, психологије, филозофије (Gleitman & Papafragou, 2013: 504). Ова хипотеза уклапа се у постулате критичке социолингвистике, која заступа идеју да језик није само одраз социјалних релација, већ да има улогу у конструисању стварности, у којој се води непрекидна борба за наметање легитимног виђења (Šaušević & Zlotrg, 2012: 273).

Сапир-Ворфова хипотеза има две верзије – јачу, названу језички детерминизам, и слабију, која је позната као језички релативизам. Прва верзија, по којој језик у потпуности одређује наше мисли (нпр. уколико у језику не постоји назив за одређену боју, говорници и говорнице тог језика неће бити у стању да исту боју ментално перципирају) сматра се ригидном и ограничавајућом, будући да почива на идеји да су границе језика истовремено и границе света (Mooney & Evans, 2011: 28). Језички релативизам, као мање ограничавајућа и умеренија варијанта, имао је знатно већи одјек у науци. Према овој верзији, језик *не одређује* начин на који мислимо, али на њега *утиче*. Луси (Lucy, 2005: 303) утицај језика на мисли појашњава уводећи израз "уобичајена когниција" (енгл. *habitual cognition*), којим сугерише да је језик систем у којем су садржане одређене наклоности и ограничења у перцепцији света. Језик утиче на наше навике и уобичајени начин размишљања, који се често заснива на несвесним обрасцима. Навике и начин размишљања нису константа и могу да се модификују и замене другима (Mooney & Evans, 2011: 29). Муни и Еванс (Mooney & Evans, 2011: 26) истичу да се

због произвољности везе између знака и означеног свет може описати на различите начине. У овом смислу, употреба мушког генеричког рода не представља ништа друго до конвенцију, која у сваком тренутку може да буде поништена и замењена другом. Узимајући у обзир језички релативизам, питање које се намеће јесте на који начин употреба мушког генеричког рода као свеобухватног утиче на начин на који друштво перципира жену, њен положај и улогу? Још важније, поставља се питање да ли употреба родно осетљивих облика насупрот сексистичких облика може да утиче на промену у перцепцији и тако допринесе већој видљивости жена и њиховој равноправности у друштву? Заговорнице и заговорници родно осетљивог језика сматрају да употреба мушког генеричког рода, поред тога што рефлектује постојеће родне стереотипе, додатно оснажује њихово укоревљавање, што на друштвеном плану може да доведе до тога да се жене у професионалној и уопште јавној сфери перципирају као мање компетентне и инфериорне у односу на мушкарце (Xia, 2013: 1488).

У једном од наредних одељака представимо преглед емпиријских истраживања која су потврдила да се перцепција испитаника и испитаница заиста мења у зависности од језичке форме и да родно осетљиви облици имају позитиван утицај на начин на који се схватају жене и њихове друштвене улоге. Овакви резултати још више су оснажили и легитимисали иницијативе за употребу родно осетљивог језика, који се сматра важним елементом у процесу остварења родне једнакости (Kaufmann & Bohner, 2014: 10). Важност родно осетљивог језика истиче и UNESCO (2011: 4) у уводном делу водича за његову употребу:

[Постоји] растућа свест о томе да језик не само да рефлектује наше мисли, већ их и обликује. Ако се речи и изрази који имплицирају да су жене инфериорне у односу на мушкарце константно користе, претпоставка о инфериорности има тенденцију да постане део нашег менталног склопа; отуда идеја да језик прилагодимо у складу са развојем идеја.

2.14. Преглед истраживања о утицају језичке форме на когницију

Као што је већ претходно истакнуто, у језичким структурама садржани су стереотипи и асиметрије који су рефлекс доминантних родних идеологија датих говорних заједница. Поред тога што језик рефлектује друштвену стварност и родне идеологије, он учествује у њиховој конструкцији и одржавању, те стога питање које се односи на приказ полова у језику није само лингвистичко, већ је део трансдисциплинарног научно-истраживачког поља у којем се језички аспекти преплићу са психолошким и социолошким (Stahlberg et al., 2007: 163).

У овом делу представимо најважнија истраживања која се баве испитивањем менталних представа о полу које се активирају када су говорнице и говорници изложени супротним језичким инпутима - родно осетљивим облицима, насупрот облика мушког генеричког рода. Истраживања која испитују ову проблематику усмерена су на прикупљање емпиријских података који пружају увид у ефекте који се кроз употребу родно осетљивог језика остварују на когнитивном нивоу, с циљем да се утврди да ли се употребом родно осетљивог језика могу умањити стереотипне и дискриминаторне представе о женама, што се намеће као важно друштвено питање. Истраживања овог типа фокусирана су на именице којима се исказују занимања и титуле, зато што оне могу да укажу на то како је продор жена у традиционално мушке професионалне сфере забележен и прихваћен у језику, а самим тим и у друштву. Употреба морфолошког женског рода за *номина агентис* у овом смислу може да потврди и додатно ојача еманципаторске процесе оријентисане ка постизању родне једнакости, док с друге стране изостављање женских облика може да обезвреди и учини невидљивим постигнућа и вредности жена у професионалном домену. Као што је већ истакнуто, одређење мушког рода као универзалне и свеобухватне форме којом се за разлику од женског рода могу именовати сва људска бића произилази из традиционалне родне хијерархије у којој

мушкарци уживају друштвену моћ и имају привилегован статус (Ridgeway & Correll, 2004: 510).

Већ је забележен обиман корпус емпиријских доказа који потврђују да конвенционална употреба мушког рода као генеричког поспешује формирање менталних асоцијација са особама мушког пола (Horvath et al., 2016: 3). Ови резултати потврђени су применом различитих метода у студијама из научних дисциплина као што су социјална психологија, психоллингвистика, когнитивна психологија (Stahlberg et al., 2007). Шезни и сараднице (Sczesny et al., 2015: 2) издвајају неке од експерименталних метода које су кориштене за испитивање утицаја језичке форме на менталне представе:

- 1) допуњавање реченица заменицама (нпр. он, она, он/она) или стереотипно женским (нпр. "секретарица"), стереотипно мушким (нпр. "адвокат") и родно неутралним занимањима и друштвеним улогама (нпр. "клијент") у циљу испитивања интеракције између језичке форме и сексистичких ставова;
- 2) писање фиктивних прича о особама полазећи од реченица у којима су субјекти у мушком генеричком роду или у родно осетљивим паровима;
- 3) именовање женских или мушких представника у одговорима на питања где су субјекти формулисани у мушком генеричком роду или у родно осетљивим паровима (нпр. "Омиљени музичар" или "Омиљени музичар/музичарка");
- 4) процена пропорционалног односа жена и мушкараца у одређеним професијама (нпр. полна структура учесника и учесница на конгресу нутриционизма насупрот конгреса из геофизике);
- 5) мерење времена реакције приликом класификације родно кодираних (нпр. "он", "она") или родно неутралних заменица (нпр. "оно", "мени") као женских или мушких, након изложености родно кодираним (нпр. мајка, отац, медицинска сестра, доктор) или родно неутралним примовима (нпр. родитељ, студент).

Сваки емпиријски доказ који потврђује претпоставку о постојању везе између језичке форме и перцепције, односно, да употреба родно осетљивих парова поспешује менталне асоцијација са особама женског пола, представља снажан аргумент у језичким дебатама о родно осетљивом језику и друштвеним последицама његове употребе или пак његовог занемаривања. Из овог разлога истраживања која се дотичу ове проблематике представљају важну фазу у борби за родну равноправност у језику и у друштву.

Когнитивна наклоност ка стварању асоцијација са особама мушког пола услед изложености мушком генеричком роду испитивана је у различитим језицима: енглеском, немачком, шпанском, италијанском, француском, пољском (Sczesny et al., 2016: 2). У досадашњим истраживањима испитивани су само матерњи језици, те стога дато истраживање, у којем је страни (италијански) језик у фокусу, представља новитет у приступу и проширење постојеће истраживачке перспективе.

Начин на који је род кодиран у различитим језицима може да се доведе у везу са степеном родне неједнакости која је присутна у друштву (Stahlberg et al., 2007). Ова претпоставка емпиријски је тестирана у 111 земаља са различитим језичким системима, уз контролисање екстралингвистичких фактора као што су географске, религијске, економске и политичке разлике (Prewitt-Freilino et al., 2012). Нижи степен родне неједнакости забележен је у земљама у којима се говоре језици са граматичким родом (енгл. *grammatical gender languages*), у односу на земље у којима се говоре безродни језици (енгл. *genderless languages*) или језици са природним родом (енгл. *natural gender languages*) (Prewitt-Freilino et al., 2012: 268). Слични резултати потврђени су и у истраживању које је показало да су матерњи говорници и говорнице енглеског језика, који су истовремено и билингвални, испољили

више сексистичких ставова онда када су упитници укључивали језичке стимулусе на језицима са граматичким родом (шпански или француски), него у енглеском (Wasserman and Weseley, 2009: 634). Шезни и сараднице (Sczesny et al., 2016: 2) на основу ових података закључују да утицај језичке форме, која може да поспеши или пак да отежа имплементацију принципа родне једнакости, представља нарочито комплексан фактор код групе језика са граматичким родом, којој припадају и италијански и српски језик. У овом прегледу фокусираћемо се на најважнија истраживања у којима су посматрани језици из поменуте групе.

Као што смо већ претходно антиципирани, истраживања су највише фокусирана на испитивање когнитивних ефеката интеракције између језичке форме - родно осетљивих парова или мушког генеричког рода, и зависних варијабли као што су степен (не)видљивости жена у професионалним и друштвеним улогама, перцепција њиховог професионалног успеха, мотивација за дате професије и евентуалне последице у погледу перцепције одређеног занимања као (не)прикладног за особе женског пола. У наставку ћемо сваку од наведених варијабли посматрати кроз појединачна истраживања у којима су анализиране.

2.14.1. Видљивост жена

У истраживању које су спровеле Сталберг, Шезни и Браун (Stahlberg et al., 2001: 464) говорници и говорнице немачког језика, имали су задатак да наведу своје омиљене музичаре, глумце, атлетичаре итд. Контролна група добила је инструкције формулисане у мушком генеричком роду (*Musiker* - "музичар"), а експериментална у родно осетљивим паровима (*Musikerin/Musiker* - "музичар"/"музичарка"). Резултати су показали да су испитаници и испитанице из експерименталне групе навели више представница женског пола него они из контролне групе који су били изложени формулацијама у мушком генеричком роду.

У истраживању (Gabriel et al., 2008) у којем су учествовали нативни говорници и говорнице енглеског, француског и немачког језика од њих се тражило да на скали од 1 до 11 оцене присуство мушкараца и жена у датим професијама (биран је уједначен број традиционално мушких, традиционално женских и родно неутралних занимања). Као и у првом истраживању, групе којима су занимања представљена у родно осетљивим паровима навеле су већу пропорцију жена у односу на групу којој су занимања дата у мушком генеричком роду. С друге стране, аутори скрећу пажњу на фактор позиционираниости именица у родно осетљивим паровима, наводећи да је присуство жена високо котирано у случајевима када у поставци именица женског рода претходи именици мушког. Они закључују да је првобитни стимулус у женском роду могао да наведе испитанике и испитанице да закључе да је присуство жена у датој професији високо, што је аспект који би такође требало узети у обзир приликом формулисања и анализе задатака (Gabriel et al., 2008: 211-212).

Још једно истраживање са нативним говорницама и говорницима немачког језика показало је да родно осетљиви парови модификују перцепцију традиционалних мушких занимања: употреба родно осетљивог пара "геофизичар"/"геофизичарка" утицала је на то да испитаници процене да ће више жена присуствовати конгресу геофизике (Braun et al., 2005).

У једном од истраживања (Vervecken et al., 2013) учествовала су деца из немачких и белгијских основних школа, узраста од 6 до 13 година. У првом експерименту испитивало се да ли употреба родно осетљивих парова за традиционална мушка занимања олакшава стварање менталних асоцијација са особама женског пола. Питање је формулисано тако да изазове афективну и спонтану реакцију код деце: "Замисли да режираш филм. Која би имена имали твоји ликови?", а прати га седам занимања, представљених у родно осетљивим

паровима или у мушком генеричком роду. Резултати су потврдили да су родно осетљиви парови олакшали стварање асоцијација са особама женског пола, док је у перцепцији деце изложене именицама у мушком роду доминантна слика особа мушког пола.

2.14.2. Перцепција професионалног успеха жена и мушкараца

Истраживања сведоче о томе да су самоевалуација властитог успеха и евалуација успеха других такође под утицајем језичке форме (Sczesny et al., 2016: 4). У студији (Vervecken et al., 2013) са немачком децом узраста од 6 до 13 година одабрана су 4 традиционално мушка, 3 традиционална женска и 3 родно неутрална занимања, а задатак испитаника и испитаница био је да на Ликертовој скали са вредностима од 1 ("само мушкарци") до 5 ("само жене") оцене да ли је вероватније за жене или за мушкарце да у датим занимањима остваре професионални успех. Резултати су показали да је група девојчица и дечака којој су занимања представљена у родно осетљивим паровима оценила да су жене успешније од мушкараца у стереотипно мушким занимањима (Vervecken et al., 2013: 215).

Идентични когнитивни ефекти уочени су и у истраживању (Vervecken et al., 2015) са швајцарским адолесцентима (12-17 година) са француског говорног подручја који су приликом изложености генеричким формама проценили да ће жене бити успешније у традиционално женским, а мушкарци у традиционално мушким занимањима. С друге стране, родно осетљиви облици утицали су на већу родну уравнотеженост у перцепцији, па су тако испитанице оценили да и жене и мушкарци могу да буду подједнако успешни, како у традиционално мушким, тако и у традиционално женским занимањима (Vervecken et al., 2015: 7).

2.14.3. Могући ефекти мушког генеричког рода у конкретним животним ситуацијама

У неколицини истраживања прикупљени су емпиријски докази који сугеришу да употреба мушког генеричког рода за занимања може да утиче на процене и деловања говорника и говорница. Када је реч о женама, утицај мушког генеричког рода показао се штетним (Stahlberg et al., 2007: 178). Његова систематска употреба може да ојача стереотипну перцепцију о тзв. "женским" и "мушким" занимањима, која има изразито негативне последице по жене јер их *a priori* искључује из одређених занимања, тако што учвршћује идеју да одређене професионалне позиције, и то најчешће оне које са собом носе друштвени статус и моћ, нису прикладне за жене или да су прикладније за мушкарце. Учвршћивање стереотипа које се остварује кроз употребу мушког генеричког рода може да има утицај на начин на који жене перципирају одређена занимања, умањујући њихову мотивацију и афинитете ка одређеним професијама, што је потврђено у истраживању са немачком и белгијском децом узраста од 6 до 13 година. Њима су, по стандардизованој процедури, додељени упитници са именицама у мушком генеричком роду (контролна група) и именицама у родно осетљивим паровима (експериментална група). Одабрано је 8 стереотипно мушких, 5 стереотипно женских и 3 родно неутрална занимања, а деца су имала задатак да за свако занимање на скали од 1 ("уопште не") до 5 ("веома") искажу у којој би мери желели њиме да се баве у будућности. Према резултатима девојчице из експерименталне групе показале су више афинитета ка стереотипно мушким занимањима, док на афинитете дечака језичка форма није значајно утицала (Vervecken et al., 2013: 215).

Ови подаци указују на то језичка форма може да буде један од фактора који још од најраније доби утичу на перцепцију о занимањима, што потенцијално може да има далекосежне последице приликом избора професија у будућности, на шта сугеришу и резултати истраживања у којем су испитиване рекације немачких говорница и говорника са простора Аустрије на симулиране огласе за посао (Horvath & Sczesny, 2015). Наиме, огласи су формулисани у мушком генеричком роду (нпр. "тражи се директор") и у родно осетљивим паровима (нпр. "тражи се директор/директорка"), а резултати су показали да су код испитаника изложених мушком генеричком роду мушкарци перципирани као погоднији кандидати, док су код огласа формулисаних помоћу родно осетљивих облика и жене и мушкарци оцењени као подједнако погодни кандидати и кандидаткиње. Ова разлика уочена је само код високо престижних занимања, док на позицијама са нижим статусом није примећен утицај језичке форме.

Шезни и сараднице (Sczesny et al., 2015: 4) наводе пример студије на пољском језику, у којој су испитаници и испитанице оцењивали колико су особе женског пола погодне и прикладне кандидаткиње за одређене професије. У циљу поништавања потенцијалног утицаја постојећих стереотипних перцепција о женским и мушким занимањима, у првој и другој студији кориштени су измишљени облици непостојећих занимања [*diarolożka* (женски род) и *diarolog* (мушки род)]. У трећој студији кориштене су именице за стварна занимања, а укључене су традиционално мушке и традиционално женске професије. У све три студије резултати указују на постојање идентичног когнитивног механизма: апликанткиње за посао са називом професије у женском роду оцењене су као мање погодне од мушкараца, али и од жена чија је професија дата у мушком генеричком роду. Постојећи стереотипи о занимањима нису имали утицај на перцепцију, али је с друге стране уочен утицај политичке оријентације испитаника: испитаници конзервативног опредељења у већој су мери негативно оценили кандидаткиње са професијама у женском роду него што су то урадили испитаници либералног политичког опредељења. Ова разлика сугерише да политичка опредељења и идеологије појединаца корелирају са језичком формом и да могу да представљају важан фактор у обликовању перцепције, због чега би их требало укључити као варијабле, у циљу добијања потпунијих и јаснијих резултата.

Стаут и Дасгупта (Stout & Dasgupta, 2011) такође спроводе истраживање фокусирано на ефекте родно искључивог језика на самоперцепцију, односно на *a priori* осећај искључености који језичка форма може да изазове или потспеши у професионалном домену. И у овој студији симулиран је оглас за посао, а учесници и учеснице (студенткиње и студенти првог циклуса студија; говорнице и говорници енглеског језика) имали су задатак да на Ликертовој скали од 1 до 7 процене факторе као што су степен мотивације за конкурисање на дату позицију (из њихове струке), степен идентификације са послом и осећај припадности датом пословном амбијенту. Пословни оглас формулисан је на три начина, у складу са три издвојене независне варијабле: 1) преко инклузивних заменица у оба граматичка рода *she* ("она") и *he* ("он"); 2) преко мушког генеричког рода *he* ("он"); 3) преко неутралних маркера (нпр. преко безличне заменице *one* која је у енглеском језику родно неутрална). Резултати су потврдили да су учеснице изложене формулацијама у мушком роду, за разлику од оних код којих су у формулацији била оба рода, показале мањи степен идентификације са послом и мањи степен мотивације за конкурисање на исти. Такође мушки генерички род умањео је њихов осећај припадања датом професионалном контексту. Ауторке ове разлике у проценама објашњавају концептима *identity-safe environment* ("безбедно окружење за очување идентитета") и *identity-threatening environment* ("претеће окружење за очување идентитета"), закључујући да перцептивне разлике могу да буду узроковане тиме што родно осетљиве форме у перцепцији жена активирају идеју о окружењу које не представља претњу за идентитет, док мушки род у супротном активира идеју о окружењу које је претеће и непријатељско (Stout & Dasgupta, 2011: 765).

Навешћемо и једно старије истраживање спроведено са америчким студенткињама и студентима у којем је кориштен сличан приступ (Stericker, 1981). Испитаницима су представљени описи послова кроз две формулације - у једној је садржана заменица у мушком генеричком роду (*he* - "он") а у другој заменице и у мушком и у женском роду (*he or she* - "он или она"), а њихов задатак је био да искажу ниво заинтересованости за дате послове. Резултати су и овде потврдили утицај језичке форме на перцепцију, јер су особе женског пола којима је посао дечјег психолога описан преко заменица у оба рода показале већи степен интересовања за дато занимање.

2.14.4. Мушки генерички род као маркер друштвеног престижа

Као што смо већ напоменули, мушки генерички род често се перципира као једини аутентични симбол друштвеног престижа у професионалној сфери (Sabatini, 1993). И саме жене често преферирају да се називи њихових занимања и титула изговарају и пишу у мушком роду, јер верују да се на тај начин појачава утисак о њиховој компетентности и вредности (Thornton, 2009).

Браун и сарадници (Braun et al., 2005) наводе пример истраживања спроведеног на немачком језику, које потврђује претпоставку да мушки генерички делује као својеврсни окидач за креирање менталних асоцијација са друштвеним престижом. Наиме, у овој студији учесници и учеснице оцењивали су ниво захтевности професије универзитетског професоре/универзитетске професорке. Група којој је додељена форма у мушком генеричком роду перципирала је ову професију као захтевнију и узбудљивију у односу на групу којој је додељена поставка у којој је укључивањем женског рода наглашено присуство жена: "професори и професорке".

У једном италијанском истраживању (Mucchi-Faina & Varro, 2001) такође се испитивала перцепција професије универзитетског професора/универзитетске професорке, а у фокусу су били кредибилитет и уверљивост особа које иза ње стоје. Испитаници су имали задатак да прочитају пасус из фиктивних писама намењених новинама и да искажу степен сагласности са изнесеним идејама и своју општу импресију о њима. Садржај пасуса из писама је идентичан, а његови аутори представљени су преко једног женског и једног мушког имена (Ђована Гроси и Ђовани Гроси). Женска титула представљена је преко мушког генеричког рода: *professore Giovanna Rossi* ("професор Ђована Гроси") и преко женског облика: *professoressa Giovanna Grossi* ("професорка Ђована Гроси"). Резултати су потврдили следеће: не само да су испитаници као уверљивије оценили писмо мушкарца, професора Ђованија Гросија, већ је и писмо у којем је женска титула представљена у мушком генеричком роду перципирано као поузданије и уверљивије од писма у којем је титула ауторке дата у женском роду.

3. Критичка теорија

Критичка теорија представља концепт који се у филозофији и теорији друштвених наука тумачи у ужем и у ширем значењу (Mauga, 2013: 546). У ужем смислу односи се на наслеђе немачких филозофа, пре свега мислилаца Франкфуртске школе, који позитивистичкој научној традицији супротстављају алтернативну парадигму, у чијој је основи критичко тумачење друштва и друштвених релација (Mauga, 2013: 547). По њима позитивистичка

наука услед усмерености на једнообразну и објективну истину функционише као средство одржавања постојећег стања у друштву, док је насупрот томе критичка теорија коју развијају трансформаторна, и за суштински циљ има еманципацију и ослобађање од различитих видова угњетавања (Horkheimer, 1982: 242)

Због друштвено ангазоване компоненте и усмерености ка друштвеним променама, из критичке теорије развиле су се дисциплине које се баве питањима друштвене неједнакости (Mauga, 2013: 547). Под окриљем ове научне парадигме развијају се критичка социоллингвистика, критичка примењена лингвистика, критичка педагогија и критичка анализа дискурса, које представљају теоријско-методолошка полазишта овог истраживања. У наставку ћемо представити њихове кључне одлике, фокусирајући се пре свега на питање родне неједнакости и начина на који се она перпетуира кроз језик и образовни дискурс.

3.1. Критичка социоллингвистика

Заокрет ка конструктивистичкој парадигми учвршћује друштвено усмерење у лингвистичким истраживањима, утемељујући интердисциплинарне и трансдисциплинарне приступе, који се развијају као резултат ослобађања од ригидних научних идеологија, уместо којих се преузимају алтернативне парадигме које омогућавају тумачење језика као комплексног система зависног од низа друштвених, политичких, економских, културних и других екстралингвистичких фактора који одређују друштвени статус и језичко понашање унутар говорних заједница (Filipović, 2018: 18-19). Традиционална социоллингвистика избегава питање друштвене неједнакости, те стога не успева да позиционира особе на друштвеној хијерархији у односу на језичке и друге видове опресије којима су на различитим нивоима изложене (Pennycook, 204: 792). Овај недостатак превазилази се увођењем критичке димензије тумачењу језика, или конкретније критичке социоллингвистике, која за циљ има:

[...] преиспитивање свих традиционално анализираних апсолутних категорија, као што су пол, род, класа, раса, етницитет, идентитет, језик, моћ, политика и планирање. Питање друштвене моћи, превазилажења друштвених и културних разлика и доминације, као и тежње да се изнађу нове друштвене и културне норме (које прате одговарајуће језичке форме) у циљу дефинисања нових, алтернативних пројекција личног и групног идентитета могуће су будуће теме овакве врсте научних разматрања (Filipović, 2018: 20).

Како истиче Филиповић (Filipović, 2018: 20), критичка социоллингвистика ослања се значајно на концепте критичке анализе дискурса, која представља методолошко полазиште овог истраживања, и која је, попут критичке социоллингвистике, усмерена на анализу и тумачење улоге дискурса у (ре)продукцији односа моћи, са циљем искорењивања социјалних неједнакости, разлика, стереотипа, предрасуда и сл. Кључни концепти критичке социоллингвистике јесу идеологија и културни (когнитивни) модел, о којима ће бити речи у наредним одељцима. Поменути концепти служе за обликовање ставова, веровања и перцепција унутар говорне заједнице, док се сам језик интерпретира као један од њихових кључних корелата, али и суштинских елеманата (Filipović, 2018: 21). Из овог разлога, важно је спроводити критичку анализу језика и дискурзивних пракси, како би се проникло у (родне) идеологије и когнитивне културне моделе који су у њима утиснути, што се поставља као циљ овог истраживања.

3.2. Критичка педагогија

У оквиру критичке педагогије образовање се посматра као важна политичка арена у којој се одвија борба за демократију (Darder et al, 2016: 1). Њен оснивач, бразилски педагог Пауло Фреире, дефинише је као образовну теорију и праксу која је у функцији политичке борбе усмерене ка поништавању и трансформацији репресивних друштвених наратива и стварању друштва једнаких (Цолић, 2019: 395). У сржи критичке педагогије јесте однос између образовања и односа моћи у друштву (Darder et al, 2016: 1), а њен циљ је добробит, трансформација и еманципација целог друштва, и то пре свега кроз увиђање моћи знања, односно кроз разумевање и демаскирање односа моћи и знања (Маројевић, 2016: 126). За критичку педагогију тема знања је од кључне важности (Kincheloe, 2008: 10), а будући да ова дисциплина знање третира као друштвену конструкцију, нека од најважнијих питања у контексту образовања и образовних политика су: одакле знање долази и ко га ствара; чији културни капитал се смешта унутар курикулума; како постаје део курикулума; какав је значај тог знања за оно што смо сад или оно што можемо постати; чији принципи економске, социјалне, родне, расне реалности су утиснути у садржај школовања (Apple, 2004, према Маројевић, 2016: 126).

Теоретичари критичке педагогије сагласни су у мишљењу да школа, као ни образовни систем у целости, нису идеолошки неутралне институције, већ напротив, служе да легитимизују и оснаже доминантне друштвене слојеве, преносећи и обнављајући постојећу социјалну неједнакост (Maklaren, 2013, према Маројевић, 2016: 127).

Будући да је знање које се преноси кроз образовне институције конструисано и наметнуто од стране доминантних друштвених елита, критичка педагогија предлаже приступ образовању заснован на критичком мишљењу и критичкој интервенцији (Цолић, 2019: 396). Један од главних задатака свеукупног образовања је стога да код главних актера и актерки овог процеса, ученица и ученика, студенткиња и студената, развије и подстакне критичко мишљење. Имајући све наведено у виду, Ира Шор (Shor, 1992: 129) критичку педагогију и њене циљеве описује на следећи начин:

Навике размишљања, писања и говорења које превазилазе површинско значење, прве утиске, доминантне митове, службене изјаве, традиционалне клишеје, пренесене мудрости, пука мишљења, и усмереност на разумевање дубљег значења, коренских узрока, друштвеног контекста, идеологије и личних последица сваке активности, догађаја, процеса, организације, искуства, текста, теме, политике, мас медија или дискурса.

Одговорност за спровођење принципа критичке педагогије најчешће се придаје наставницама и наставницима, од којих се очекује да ученице и ученике усмеравају ка преиспитивању и деконструкцији постојећих идеологија које се намећу кроз образовни систем (Riasati & Mollaei, 2012: 224). Додали бисмо да је веома важно да и ауторке и аутори уџбеника познају и примењују принципе критичког педагошког приступа приликом креирања садржаја уџбеника. Важност овог питања препозната је пре свега у контексту дидактике енглеског као страног језика. Под утицајем критичке педагогије у овом пољу развија се схватање да уџбеници енглеског као страног језика преносе и учвршћују доминантне идеје и вредности западног капиталистичког друштва (Davari & Iranmehr, 2019: 329). Ово се пре свега односи на централизовање британске и америчке културе која се поставља као основни параметар у креирању језичке, културне и друштвене стварности у уџбеницима. Критичка интервенција се стога заснива на преиспитивању политичких, културних, економских, друштвених и идеолошких аспеката који су утиснути у наставне материјале (Davari & Iranmehr, 2019: 324). Сматрамо да овакав критички приступ, уз извесне измене епистемолошког полазишта, може да се примени за идентификацију родних стереотипа и њихову анализу у ширем контексту родних и патријархалних идеологија.

Санчез Бело (Sánchez Bello, 2016: 41) развој родних студија и њихове импликације у пољу образовања посматра из угла критичке педагогије, наводећи да је кроз образовни систем неопходно спроводити све врсте иницијатива кроз које се родне улоге обрћу, а мушкарци уче да су нежност, приступачност и брига око деце одлике које и сами треба да поседују и развијају. На овај начин они се удаљавају од патријархалног модела маскулинитета кроз који се летитимише ауторитет, али и физичко насиље. Поменута иницијатива може да се реализује и кроз уџбенике, укључивањем садржаја који промовишу прогресивни егалитарни модел породице у којем су границе родних улога избрисане, као и преиспитивањем (не)заступљености овог модела у постојећим уџбеницима, што је један од циљева овог рада. Важност уџбеника се огледа у томе што они поред примарно образовне функције коју имају представљају и културне конструкте и утицајне носиоце културних порука и садржаја (Грау, 2002: 152). Из овог разлога сматрамо да одговорност и улога ауторки и аутора уџбеника није мање важна у односу на одговорност и улогу која се у критичкој педагогији с правом придаје наставницима и наставницама. Приликом израде уџбеника страних језика, ауторке и аутори су често вођени комерцијалним аспектом, што резултира креирањем упрошћених материјала у којима се не оставља много простора за покретање друштвених трансформација и подизање критичке свести (Gray, 2002; Akbari, 2008), већ се уместо тога кроз уџбенике често репродукују и оснажују елементи неолибералних идеологија попут конзумеризма и изражене компетитивности (Borj, 2020).

Критички приступ у настави страних језика усмерен је на истраживање везе између учења језика и друштвених промена (Norton & Toohey, 2004: 1). Критичка педагогија је у овом смислу кључна, зато што истиче трансформациону моћ образовања и заступа идеју да образовање, као и сви његови актери, дакле и аутори и ауторке уџбеника, могу да имају две сврхе у друштву: да преносе и учвршћују постојеће односе моћи, или да теже "ослобађању" од репресивних друштвених наратива и да допринесу стварању света у којем ће принципи друштвене правде бити врховна вредност (Darder et al., 2016: 1).

Применом постулата критичке педагогије у домену наставе страних језика развија се критичка примењена лингвистика, о којој ће бити речи у наставку.

3.3. Критичка примењена лингвистика

Брумфит (Brumfit, 1995: 27) примењену лингвистику дефинише као теоријско и емпиријско истраживање стварних друштвених проблема (у оригиналу *real-world problems*) у којима језик има централну улогу. Под утицајем ове дефиниције формулисана је још једна, новијег датума, према којој примењена лингвистика представља дисциплину која проучава улогу језика у проблемима комуникације, друштвеног идентитета, образовања, здравственог система, економије, политике. У овој дефиницији се истиче да примењена лингвистика има задатак да развије механизме помоћу којих се ови проблеми могу превазићи и разрешити (Hall et al., 2011: 15).

Ова дисциплина је још од својих зачетака уско везана за наставу страних језика. Видовсон (Widdowson, 1979: 75) је још седамдесетих година прошлог века истицао неопходност попуњавања празнине између теоријских достигнућа лингвистике и педагошке праксе, те је истицао да настава језика не може да се изводи на ефективан начин уколико наставнице и наставници не поседују знања о томе шта је језик и како се он може користити. Ван Лиер (van Lier, 1997: 103) наводи да ће примењени лингвиста, као неко ко се бави језиком у стварном свету, имати реалнију слику о истом него теоријски лингвиста, чије је виђење језика проткано идеализацијом. Примењена лингвистика посматра се стога као дисциплина која обједињује језичку теорију и наставну праксу (Brumfit, 1995: 27), а у контексту наставе

страних језика фокусирана је на истраживање аспеката који могу да олакшају и унапреде усвајање језика (нпр. занима је питање опште природе: како предавати страни језик на што бољи и ефикаснији начин; како препознати језичке патологије; како унапредити вештине преводиоца и преводитељки итд.) (Khansir, 2013: 1144).

У новијим изворима из примењене лингвистике истиче се да ова дисциплина није идеолошки неутрална, као и да је један од њених задатака разоткривање и истраживање идеолошких компоненти које су садржане у теоријама о језику, веровањима и друштвеним активностима (Hall et al., 2011: 18). Довођење језика и идеологије у везу неминовно отвара простор за увођење критичког приступа, који је у домену примењене лингвистике развио Алстер Пеникук (Alastair Pennycook), дефинишући га као критичку примењену лингвистику. У оквиру овог приступа истражује се на који су начин екстралингвистички фактори као што су род, друштвена класа, етницитет, раса, култура, политика, идеологија и дискурс повезани са примењеном лингвистиком, односно са усвајањем страних језика (Pennycook, 2001: 10). Пеникук (Pennycook, 2001: 144-145) сматра да су у дидактици страних језика занемарени ученице и ученици као појединачне личности, као и контекст учења језика, који открива како су они позиционирани у настави. Он скреће пажњу на "културну датост" у настави страних језика, из које произилазе ограничавајући и парцијални закључци о језику који се усваја и његовој култури. Као пример наводи тенденцију да се страни језици перципирају као егзотични, другачији, чудни, док енглески језик и његова култура важе за параметар према којем се одређује оно што је модерно и нормално (Pennycook, 2001: 145). Уколико интерпретирамо род кроз овај постструктуралистички принцип "другости", који увек подразумева везу између доминације и подређености, супериорности и инфериорности, можемо закључити да је у језику мушки род постављен као норматив, а женски као његов поделемент (ово се веома добро види на већ поменутом примеру употребе мушког генеричког рода). Родна неједнакост и искљученост женског рода може да се испољава у свим сегментима наставе страних језика, укључујући и језик и садржаје уџбеника, за чију су анализу стога важни постулати критичке примењене лингвистике.

Усвајање језика посматра се као институционални феномен који је обликован према култури и доминантним структурама датог образовног система (Pennycook, 2001: 145). Водећи се критичким смерницама Нортон Пирса (Norton Peirce), Пеникук наглашава да је у примењеној лингвистици изостављено питање моћи (Pennycook, 2001: 145), која је у директној корелацији са језиком, наставним процесом и образовањем у целисти, будући да се, како је већ раније истакнуто, кроз образовне институције производе и репродукују идеологије доминантних друштвених група. Филиповић (Filipović, 2018: 20) истиче да је свака примена концепта критичке теорије на истраживање језика усмерена на лингвистичке елементе, али и да у исто време тежи да укаже на скривене детерминанте друштвених односа, као и на скривене ефекте који они могу да остваре на систем. Критичка примењена лингвистика ослања се на концепте критичке анализе дискурса (Pennycook, 2001: 13), која се бави анализом улоге дискурса у (ре)продукцији односа моћи и тежи да уочавањем и тумачењем језичких феномена утиче на искорењивање социјалних неједнакости, предрасуда, стереотипа итд. (Filipović, 2018: 20). Можемо закључити да ова два критичка приступа на макролингвистичком нивоу имају сродне или пак идентичне циљеве, разлика је у томе што је домен проучавања критичке примењене лингвистике ограничен на наставу страних језика. Због специфичног усмерења на наставу страних језика, која се у њеним оквирима посматра као институционални феномен условљен факторима друштва и културе, критичка примењена лингвистика може да укаже на језичке и родне идеологије у уџбеницима и да их интерпретира као скривене детерминанте друштвених односа.

4. Улога уџбеника у преношењу родних идеологија

Уџбеници не садрже само експлицитно знање из области специфичних наставних предмета за које су осмишљени, већ и друштвене норме, културне вредности и идеологије (Curdт-Christiansen, 2017: 2). Курдт-Кристијансен и Венингер (Curdт-Christiansen & Weninger, 2015: 1) уџбенике дефинишу као социокултурне материјале који су продукт комплексних селективних процеса условљених политичким одлукама, образовним и језичким политикама и културним реалностима. Уџбеници су културни и идеолошки конструкти који поред дидаткичке функције имају функцију да ученицима и ученицама усаде културне вредности датог друштва (Curdт-Christiansen, 2017: 2).

До седамдесетих година прошлог века веровало се у неутралност садржаја и порука утканих у уџбенике, а критички заокрет обележило је кључно питање Мајкла Епла (Michael Apple), једног од најутицајнијих теоретичара образовања: "Које и чије знање треба да се кроз образовање укључи или искључи?" (Curdт-Christiansen, 2017: 3). Еванс и Дејвис (Evans & Davies, 2000: 256) подсећају да су још седамдесетих година прошлог века неке издавачке куће препознале важност уџбеника као носиоца друштвених и културних порука преко којих се обликује свест ученика и ученица, о самима себи, али и о свету који их окружује. Ауторке наводе запажање које 1973. године износи америчка издавачка кућа *Ginn and Company*, које је и данас актуелно:

Наставни материјали преносе много више од информација [везаних за дати наставни предмет]. На суптилан, често несвестан начин, садржаји и илустрације у уџбеницима производе у ученицама и ученицима позитивне или негативне ставове о себи, раси, религији, полу, народности, социјалном статусу, занимањима, животним очекивањима и животним приликама (Evans & Davies, 2000: 256).

Наставни материјали осмишљени су у складу са одређеним друштвеним, културним, политичким и економским циљевима, што не значи да су у њима увек садржане свесне манипулативне намере (Curdт Christiansen & Weninger, 2015: 3). Како примећује Ђуричић (2016: 66): "неке од порука које уџбеници шаљу су директне и свесне, а неке се сматрају природним, датим, те их неретко ни сами њихови аутори и ауторке нису свесни". Иако ауторке и аутори креирању дидактичких материјала могу да приступе без свесне идеолошке намере, кроз уџбенике ће се опет оцртати трагови њихове културне и идеолошке позиције. У овом смислу анализа садржаја уџбеника веома је важна, зато што омогућава разоткривање постојећих идеолошких система (чак и оних које несвесно репродукујемо) и њихово довођење у везу са ширим друштвеним поретком и његовим структурама (Pennycook, 2001: 81), што је један од циљева овог рада.

Уџбеници у настави страних језика имају доминантну позицију (Sadker & Sadker, 2001). Садкер и Садкер (Sadker & Sadker, 2001: 134), истичу да ученице и ученици проводе између 80 % и 95 % времена користећи и консултујући уџбенике, док наставници и наставнице већину свог деловања у учионици базирају на садржајима и инструкцијама из уџбеника. Дурбаба (2011: 140) наводи да наставни кадар уџбенике посматра као централни наставни медијум. Из свега наведеног закључујемо да су ученици и ученице/студенткиње и студенти у настави страног језика интензивно изложени садржајима уџбеника, које је из тог разлога важно критички сагледати и константно надгледати.

Уџбеници су важна средства у процесу социјализације¹ који подразумева интериоризацију друштвених норми и вредности дате културе (Brugelilles & Cromer, 2009: 14). Узевши у

¹ Напоменућемо да су образовање и сви његови сегменти важан, али не и једини фактор социјализације. Прва институција социјализације је породица, а остали агенси који је покрећу и усмеравају су школа, вршњаци, медији, као и целокупна социјална заједница са свим својим формалним и неформалним институцијама

обзир идеолошки карактер културних норми, можемо претпоставити да ће у традиционалним патријархалним друштвима вид социјализације који се спроводи кроз уџбенике бити снажно обележен приказом друштвене хијерархије коју карактеришу неједнаки односи моћи. С друге стране, треба имати у виду и чињеницу да ученици и ученице имају способност да се одупру дискриминаторним идеологијама које су утиснуте у уџбенике (Sherman, 2010: 27). Сандерланд (Sunderland, 2000: 153) тврди да су последице учења и усвајања било којег текста неизвесне, зато што се не може предвидети шта ће ученици и ученице из њега "преузети". Како примећују Слитер и Грант (Sleeter & Grant, 1991: 97), многи могу интериоризовати садржаје из уџбеника, док неки могу да их одбаце кроз критичко размишљање. Шерман (Sherman, 2010: 28) закључује да је реакција коју код ученица и ученика изазива текст, пре свега онај који садржи различите видове дискриминације, важан аспект за истраживање. Управо је испитивање реакције студенткиња и студената на одређене форме језичке дискриминације идентификоване у уџбеницима постављено као један од главних циљева последњег дела овог рада.

4.1. Улога уџбеника страних језика у преношењу родних идеологија

Комуникативни приступ учењу и усвајању страних језика, на којем се заснивају уџбеници из корпуса, подразумева поседовање социолингвистичког знања о прикладности језичких форми, које је често условљено језичким и друштвеним идеологијама. Навешћемо пример различите употребе именице за мушки род *signore* насупрот варијанти за женски род *signora* ("госпођа") и *signorina* ("госпођица"), кроз које се открива како су патријархални обрасци кодирани у језику. Обе именице женског рода су део формалног регистра, користе се приликом персирања, а разлика је у томе што се у оквиру норми традиционалне лингвистике прикладним сматра да се неудата жена ословљава са *signorina* ("госпођица"), а удата са *signora* ("госпођа"). С друге стране, за мушкарце се користи искључиво именица *signore*, што значи да се друштвени статус мушкараца не одређује у корелацији са њиховим брачним статусом, као што је то случај са женама (D'Achille, 2016). На овом примеру можемо сагледати далекосежне последице интеракције између језика, културе и идеологије. Кроз ову језичку праксу откривају се законитости патријархалног културног модела, које су уткане у језичку структуру и легитимизоване кроз норме традиционалне граматике. Сматрамо да је идентификација оваквих облика у уџбеницима један вид критичке интервенције помоћу које се сам појам "прикладности" језичке употребе доводи у везу са језичким и друштвеним идеологијама, као и механизмима преко којих се кроз прописивање прикладног и друштвено прихватљивог језичког и друштвеног понашања одржава систем неједнаких односа моћи.

Комуникативни приступ у настави страних језика потврђује постојање нераскидиве споне између језика и културе, што значи да је сам процес усвајања страног језика заправо процес усвајања културолошки омеђеног знања (Burns, 1990), које обухвата и специфичан систем родних односа утиснутих у сваку културу. Чак и упрошћени дијалози из уџбеника могу да нам открију како родне и језичке идеологије типичне за патријархалну културу одређују норме свакодневне, наочиглед идеолошки неутралне и уобичајене комуникације између жена и мушкараца. Дубоко уткани идеолошки обрасци могу да се рефлектују кроз погледе на свет, сферу интересовања и друштвене улоге женских и мушких ликова. Они могу да потврђују или пак негирају родне стереотипе (нпр. мушки ликови могу да потенцирају први сусрет са женама, или овај традиционални образац понашања може да се обрне; женски ликови могу

(Трнавац & Ђорђевић, 2010). У кругу породице спроводи се васпитање деце које подразумева генерацијско преношење норми и вредности које у одређеним друштвеним и културним оквирима важе за моралне и етичке светоназоре које сви чланови и чланице заједнице треба да усвоје и интериоризују како би постали друштвено прихватљиви. Породица је први медијум између појединца и идеолошки конструисаних знања и вредности, која се кроз образовање могу потврдити или оспорити.

да имају примарну улогу у одгајању деце, или се може понудити алтернативни егалитаристички модел који подразумева да и мушкарци равноправно учествују у одгајању деце). Испитивање културног и идеолошког значења које је садржано у текстовима и илустрацијама уџбеника поставља се као један од циљева овог рада.

Курдт-Кристијансен (Curdt Christiansen, 2017: 8) наводи да је анализа друштвених улога и родних односа који се манифестују кроз дијалоге и наративне текстове један од важних аспеката у критичкој анализи уџбеника. Зашто је заправо важан овај тип анализе? У образложењу ћемо се позвати на становиште Сандерленд (Sunderland, 1992, према Curdt Christiansen, 2017: 8), која сматра да прикази родних неједнакости у уџбеницима могу да остваре утицај на особе које усвајају страни језик на три начина:

- 1) ограничавајуће друштвене и језичке улоге које се додељују женским ликовима имплицирају да они имају ограничене когнитивне и комуникативне способности, што може да делује обесхрабрујуће на студенткиње и ученице;
- 2) маргиналне улоге које се додељују женским ликовима могу да утичу на то да се студенткиње/ученице такође осећају маргинализовано, што може да умањи њихову мотивацију за учење;
- 3) дискриминаторне и сексистичке језичке форме присутне у уџбеницима могу да постану доминантни модел језичке праксе који се усваја и репродукује.

Када говоримо о утицају садржаја из уџбеника, важно је још једном напоменути да постоје емпиријски докази који потврђују да употреба родно сензитивних облика за занимања и титуле, насупрот облика у мушком генеричком роду, које сматрамо за једну врсту језичког сексизма, утиче на когнитивну свест тако што поспешује асоцијације са особама женског пола или чак утиче на то да жене у датим занимањима буду перципиране као подједнако успешне или успешније од мушкараца (Stahlberg & Sczesny, 2001; Vervecken et al., 2013). Истраживању утицаја језичких форми на обликовање перцепције код студенткиња и студената посветили смо трећи део овог истраживања.

Неупитно је да дидатички материјали на директан или индиректан начин рефлектују различите идеолошке поставке (Liu, 2005: 15). Упркос овој чињеници, истраживачице и истраживачи који се баве анализом ове проблематике суочавају се са проблемом "камуфлаже" идеолошких елемената, будући да су они често приказани као "здраворазумска истина". Родна неједнакост која произилази из језичких и родних идеологија често се перципира као природно и дато стање друштвене стварности. У овом погледу, Ђуричић (2016: 66) примећује следеће:

На нижем узрасту уџбеници могу утицати на формирање идеологија, док, када је реч о одраслим ученицима, они могу имати утицаја на одржање или промену претходно формираних идеологија. Уколико је реч о патријархалним идеологијама, оне се на тај начин и даље преносе на наредне генерације, пошто се у патријархалним друштвима оне прихватају као датост и из тога разлога припадници и припаднице одређене културе их најчешће ни не доводе у питање.

Друштво у којем живимо налази се у константном стању трансформације захваљујући којој је бар донекле модификован и традиционални систем родних улога и односа. У *UN Women* извештају (UN Women, 2019: 14-15) из 2019. године стоји се да је захваљујући социоекономским факторима традиционални модел породице у сталној трансформацији. Неки од позитивних ефеката који се наводе у погледу женског прогреса односе се на стицање веће економске независности, која је уско везана за промену традиционалних родних улога и заузимање места у професионалној сфери. Према резултатима истраживања фокусираног на проблем "родног јаза" (енгл. *gender gap*) у друштвеној сфери 2016. године забележено је 10 % више жена на водећим позицијама у односу на 1995. годину (Tartar & Sam, 2019). Како и сами аутори истичу, општа слика родних односа у друштву је још увек далеко од уједначене, али су одређене промене ипак инициране. Сматрамо да садржаји уџбеника треба да рефлектују прогресивне промене у друштву и да теже ка дистанцирању од застарелих

патријархалних модела који немају место у демократским друштвима утемељеним на постулатима једнакости. Ђуричић (2016: 69) у овом смислу закључује следеће:

Наставни материјал би требало да приказује друштвену стварност у којој су евидентне промене у положају жене у друштву у односу на прошлост. Поред тога, било би пожељно да један уџбеник приказује прогресивније ставове, односно стање ка коме би требало стремити како би се успоставила родна равноправност у будућности.

Свесна деконструкција различитих аспеката родних и језичких идеологија утемељених на патријархално-традиционалној матрици и њихова замена родно сензитивним језичким и културним обрасцима представља важну иницијативу у приступу дефинисаном "одоздо на горе" (в. Filipović, 2018). У оквиру овог приступа уџбеници су важна средства у изградњи нове родне стварности. Део о важности уџбеника, и уопште образовања, у промени доминантних идеологија закључићемо речима:

Тај недодирљиви „мушки канон“, како истиче Дерида, доминира и у систему образовања на свим нивоима. Процес освјешћености у значајној димензији друштвеног живота као што је образовање почиње деконструкцијом „велике приче“, која почива на премиси природне и нормалне друштвене субординације жене. Овај процес деконструкције, по Дериди, није рушилачки по својој природи, то је процес превладавања важећег мушкоцентричног аксиолошког обрасца. Чак би се образовање могло третирати као значајан деконструктивни елемент у процесу представљања нове родне стварности (Поповић, 2014: 97).

4.2. Родни стереотипи и родне идеологије у контексту уџбеника

Вајт и Вајт (White & White, 2006: 259) порекло стереотипа посматрају кроз индивидуалну и културну димензију, закључујући да се они делом усвајају кроз лично искуство, али будући да чине део заједничких веровања и претпоставки које друштво има о различитим типовима особа и група, стереотипи истовремено представљају и део колективног знања целокупног друштва.

Као део личног искуства, обликованог у специфичном културном контексту, стереотипи су уско везани за друштвене идеологије, односно, и сами представљају идеолошке концепте, кроз које се спроводе различите идеолошке функције (Perkins, 1979: 80). Кроз родне стереотипе репродукују се традиционалне родне улоге, које подразумевају да се мушкарцима на друштвеном нивоу додељује виши степен моћи у односу на жене, што је хијерархијска подела моћи типична за патријархат (Ridgeway & Bourg, 2004: 217). Портретисање женских и мушких ликова у традиционалним родним улогама, традиционални приказ професионалне сфере који карактерише искључивање женских ликова из сфере професија које одликују друштвени престиж и моћ, брисање и замагљивање женског присуства кроз употребу мушког генеричког рода и сл. у академској литератури идентификовани су као неки од најупечатљивијих видова испољавања родних стереотипа и сексизма. У овом истраживању анализирамо све дате аспекте, али их посматрамо из угла критичке социоллингвистике и критичке анализе дискурса, што значи да их тумачимо у једном ширем смислу друштвених идеологија, тумачећи их као идеолошки условљене обрасце понашања, који имају функцију одржавања доминације мушкараца и потчињености жена (Talbot, 2003: 472). С обзиром на то да је реч о рефлексима родних идеологија са јасном прескриптивном функцијом, сматрамо да је неопходно представити преглед најважније академске литературе посвећене сексизму и родним стереотипима, како бисмо сагледали шта приказ женских у мушких ликова у уџбеницима страних језика може да нам открије о односима моћи и идеологијама које их обликују.

4.3. Родни стереотипи у уџбеницима страних језика: преглед истраживања

Истраживања о родним стереотипима у уџбеницима почињу да се спроводе крајем шездесетих година XX века (Graci, 1989: 478), а настављају да се развијају и усложњавају и у наредним деценијама прошлог и овог века. У овој типологији истраживања полази се од претпоставке да садржаји уџбеника и наставних материјала рефлектују принципе родне неравноправности, сексизма и подељених родних улога, кроз које се ограничавају и умањују видљивост и вредност жена у друштвеној сфери.

У литератури о сексизму и родним стереотипима у уџбеницима и наставним материјалима помињу се 4 категорије кроз које се облици сексизма и родне неравноправности манифестују: искљученост (*exclusion*), подређеност (*subordination*), дисторзију (*distortion*) и деградацију (*degradation*) (Graci, 1989: 479). Хелингер (Hellinger, 1980) у свом истраживању појашњава сваку од категорија понаособ: искљученост се односи на неједнак број жена и мушкараца, то јест на чињеницу да су мушкарци у уџбеницима бројчано доминантнији, подређеност се испољава кроз преузимање модела друштвене хијерархије у којој су занимања за која се везују моћ и престиж додељена мушким ликовима, док женски ликови заузимају ниско рангиране позиције. Дисторзија се заснива на стереотипним категоријама преко којих се, претежно у негативном смислу, конструише и перципира женски идентитет и улога у друштву (нпр. жене су емотивне, наспрам мушкараца који су рационални и дисциплиновани; жене су пасивне, наспрам мушкараца који су активни). Деградација је дефинисана као игнорисање, обезвређивање и потцењивање достигнућа жена. Упркос томе што је реч о категоризацији из давних седамдесетих година прошлог века, сва истраживања посвећена родним стереотипима можемо посматрати кроз 4 поменуте категорије које се међусобно прожимају. У наставку ћемо представити хронолошки преглед истраживања посвећених родним стереотипима и сексизму у уџбеницима страних језика, полазећи од 4 дате категорије.

4.3.1. Искљученост (*exclusion*)

Седамдесетих година Хартман и Џад (Hartmann & Judd, 1978: 384) испитују видљивост жена у неколико материјала за учење енглеског као страног и другог језика и показују да су у већини случајева мушкарци знатно бројнији од жена (нпр. у једном од уџбеника који наводе проценат мушкараца у односу на жене је 63 % наспрам 37 %, а у другом, који уједно представља и најзапаженију неједнакост, проценат мушкараца у односу на жене је 73 % наспрам 27 %). У сврху испитивања видљивости жена, ауторке пажњу скрећу и на редослед појављивања жена и мушкараца у паровима речи који садрже референте мушког и женског пола, те закључују да према уобичајеном поретку именица мушког рода претходи именици женског рода (нпр. "муж и жена", "брат и сестра"; изузетак чини пар "даме и господа") (Hartmann & Judd, 1978: 390). Такође, употребу мушког генеричког рода за именовање референата женског или непознатог пола дефинишу као облик сексизма којим се замагљује присуство и видљивост жена у друштвеној сфери. Овај вид сексизма се најчешће испољава код генеричке употребе заменице "он" (*he*) (нпр. "Everyone should do *his* own business"), као и код назива занимања који у корену имају "човек" (*man*) (нпр. *chairman*) (Hartmann & Judd, 1978: 388).

На самом почетку осамдесетих година издваја се већ поменута Марлис Хелингер (Hellinger, 1980) која категорију искључености посматра кроз три аспекта: 1) присуство жена у насловима прича и дијалога, 2) активно учешће жена у радњама и причама и 3) пропорционални однос жена и мушкараца који говоре. Ауторка анализира 131 текст издвојен из 4 уџбеника за енглески као страни језик који су у то време били у употреби у немачким средњим школама. Резултати показују да су у свим поменутим аспектима мушкарци знатно бројнији од жена [1) око 10 % жена насупрот око 75 % мушкараца; 2) мање од 30 % жена насупрот 93 % мушкараца; 3) око 80 % мушких говорника наспрам око 20 % женских].

Порека (Porteca, 1984) за анализу користи 15 уџбеника енглеског као страног језика који су тада били у употреби у школама и центрима за учење енглеског језика. Испитивање присуства жена и мушкараца са текстуалних форми проширује и на илустрације. Резултати истраживања сугеришу да разлика није толико драстична као у претходним истраживањима (однос жена наспрам мушкараца је 1: 1.77) (Porteca, 1984: 713). С друге стране, ауторка скреће пажњу на чињеницу да је највеће присуство жена забележено у текстовима који на аутентичан начин приказују њихов положај и улогу у различитим историјским епохама (нпр. текстови који за тему имају феминистички покрет и ослобођење жена) (Porteca, 1984: 713). Ауторка као још један вид сексизма издваја употребу мушког генеричког рода (Porteca, 1984: 717). У анализираним уџбеницима идентификује укупно 383 употребе мушког генеричког рода који је најчешће формиран преко заменица (нпр. у реченици "The Mexican, whether young or old, criollo or mestizo, general or laborer or lawyer, seems to me to be a person who shuts *himself* away to protect *himself*: his *face* is a mask and so is his smile") (Porteca, 1984: 718).

Деведесетих година методолошки приступ постаје комплекснији и почиње све више да укључује различите језичке аспекте (Sunderland, 2000: 212). Издваја се студија у којој Керол и Ковиц (Cargoll & Kowitz, 1994) истражују бројчани однос мушких и женских заменица у наставним материјалима за енглески као други и страни језик. Резултати показују да су заменице мушког рода присутније у омеру од 2.55 - 3.85 наспрам 1, као и да се од 22 анализирана придева 18 користи за описивање мушкараца, 9 за описивање жена, док се 6 придева користи и за једне и за друге.

Сакита (Sakita, 1995) анализира 10 уџбеника објављених у периоду од 1989. до 1992. године, који су кориштени у настави енглеског као страног језика у средњим школама у Јапану. Ауторка мери присуство жена у функцији ликова или протагонисткиња у 48 одабраних прича. Поред овога, испитује и број жена и мушкараца који се појављују у модел-реченицама за усвајање граматичких садржаја. Резултати мерења и овде потврђују бројчану доминацију мушких ликова.

У Ирану је спроведено истраживање (Davoodi, 1999) са фокусом на однос броја жена и мушкараца присутних на илустрацијама материјала за енглески као страни језик који су тада били у употреби у иранским средњим школама. Резултати су показали да илустрације приказују 59. 48 % мушкараца насупрот само 26. 72 % жена.

У првој деценији XXI вијека почињу темељније да се спроводе истраживања у земљама у развоју у којима ова тематика раније није била заступљена. Ансари и Бабаи (Ansary & Babaii, 2003) истражују облике сексизма у два уџбеника која се у иранским средњим школама користе у настави енглеског као страног језика. Квантитативном анализом садржаја текстуалних и илустрованих делова утврђују постојање диспаратитета у омеру жена и мушкараца у износу од 1: 1.5 (Ansary & Babaii, 2003: 4). Такође, у склопу анализе дијалога и прича утврђено је да су у 67 % тема и садржаја мушкарци доминантни (Ansary & Babaii, 2003: 5).

С друге стране, анализа текстова и илустрација коју Гарбави и Моусави (Gharbavi & Mousavi, 2012: 48) спроводе на основу четири уџбеника енглеског као страног језика у

иранским средњим школама, указују на знатно веће разлике у присуству жена и мушкараца (71 % мушкараца наспрам 29 % жена у текстовима и 76 % мушкараца наспрам 24 % жена у илустрацијама).

Квантитативна анализа којом Гупта и Јин (Gupta & Yin, 1990) обухватају две серије уџбеника енглеског као страног језика у Сингапуру показује да су мушки ликови знатно заступљенији од женских (око 70% мушкараца насупрот око 30 % жена). Ауторке наглашавају да овакав бројчани однос не одражава стварну слику сингапурског друштва у којем особе женског пола заузимају око 51 % укупне популације (Gupta & Yin, 1990: 32).

Ли и Колинс (Lee & Collins, 2010) анализирају 20 уџбеника енглеског као страног језика (10 у употреби у Хонг Конгу и 10 у Аустралији). Резултати показују да је у аустралијским уџбеницима проценат жена већи у односу на проценат жена у уџбеницима Хонг Конга. Ипак, чињеница је да су у обе групе уџбеника мушкарци представљени у већем броју него жене (уџбеници у Аустралији: 57.5 % мушкараца наспрам 42.5 % жена; уџбеници у Хонг Конгу: 53.2 % мушкараца наспрам 46.8 % жена) (Lee & Collins, 2010: 126).

Бартон и Саква (Barton & Sakwa, 2012) анализирају изостављање жена у уџбенику енглеског као страног језика који се употребљава у Уганди. Резултати и овде показују значајан диспарат: 64.3 % мушкараца у односу на 35.7 % жена (Barton & Sakwa, 2012: 178). Ауторке указују на чињеницу да се жене искључују из дискурса и кроз употребу мушког генеричког рода, који се по статистици појављује укупно 16 пута (Barton & Sakwa, 2012: 182), што је ипак знатно мање у односу на резултате претходних студија (Porteca, 1984). Генеричке форме су најприсутније у упутствима за задатке (нпр. имплицирање да је наставник/наставница мушког пола: "Now listen to your teacher reading out each of the following. If *he* is asking a question, answer...") (Barton & Sakwa, 2012: 183).

Истраживање (Ebadi & Seidi, 2015) *Top Notch* серије уџбеника (укупно 5 књига) у Ирану указује на примјер позитивне праксе захваљујући којој је постигнута уједначеност у присуству женских и мушких ликова. Резултати показују да је максимална разлика у присуству жена и мушкараца 10 %, што је у неким случајевима у корист жена, а у неким у корист мушкараца (Ebadi & Seidi, 2015: 4).

Из угла позиционираниости и вредновања на друштвеној хијерархији, Порека (Porteca, 1984) закључује да се кроз бројчану супериорност мушкараца у уџбеницима имплицитно поручује да достигнућа жена, као и њихова укупна вредност као људских бића, немају довољан значај (Porteca, 1984).

4.3.2. Подређеност (*subordination*)

Подређеност се често манифестује у професионалној сфери, кроз искључивање жена из групе занимања за коју је карактеристичан економски и друштвени престиж. Такође, подређеност се испољава и у случајевима када жене нису представљене као самосталне индивидуе, већ је њихов идентитет конструисан на основу улоге која им је додељена у релацији са мушкарцем (нпр. супруга или кћерка) (Hellinger, 1980: 270).

Хартман и Џад (Hartmann & Judd, 1978) показују да је друштвена подела рада у уџбеницима базирана на начелима родно подељених улога, као и да су мушкарци укључени у знатно шири спектар занимања у односу на жене. Они показују да су мушкарци присутни у следећим занимањима: студент, доктор, професор, амбасадор, возач, агент за некретнине, војни генерал, управник мотела, директор школе, пилот, сенатор, свештеник, телевизијски

водителј, контролор летења. Већина ових занимања у западној култури сматра се угледним. Жене су, с друге стране, активне у тек неколико, махом стереотипних и мање угледних занимања: студенткиња, банкарка, медицинска сестра, стјуардеса, продавачица, домаћица (Hartmann & Judd, 1978: 387). Активности жена и мушкараца у приватној сфери такође су засноване на родним улогама: женски ликови кухају, брину се о деци, чисте, перу, шију, док мушки ликови поправљају уређаје и аутомобиле и обављају послове ван куће (Hartmann & Judd, 1978: 386). Ауторке идентификују ситуације у којима жене које нису удате исказују жаљење и страх, као и ситуације у којима је амбиција жене да се уда за добростојећег мушкараца (Hartmann & Judd, 1978: 386), преко којег би дефинисала свој идентитет у друштву.

Хелингер (Hellinger, 1980) још јасније показује у којој је мери идентитет жене условљен мушкарцем. У корпусу који истражује већина женских ликова остаје анонимно, тачније, дефинишу се кроз конструкцију посесивног генитива којим се у први план ставља мушкарац (нпр. *John's wife*, *Brown's widow*) (Hellinger, 1980: 271). Још један учестао вид упрошћавања женске личности је њено одређивање преко улоге супруге и мајке. Жена које су дефинисане преко властитог имена појављују се у 3 текста, од укупно 131 (Hellinger, 1980: 271). Хелингер (Hellinger, 1982: 272) потврђује постојање образаца које су препознати у претходно поменутој студији: жене у професионалној сфери обављају ограничен број послова: конобарице, секретарице, медицинске сестре, служавке, домаћице итд, док се спектар мушких занимања креће од аутомеханичара, банкара, до инжењера, научника, истраживача итд. У три анализирана уџбеника појављују се само две жене које су висок професионални и друштвени статус стекле на основу властитих напора и достигнућа [руска (анонимна) астронауткиња и др. Раске (*Rascke*) – наставница] (Hellinger, 1980: 272).

Порека (Роггеса, 1984) налази да је у истраженим уџбеницима улога жена у пословном домену екстремно ограничена. У једном од уџбеника 5 од укупно 7 занимања смештено је у једном параграфу текста који за тему има управо дискриминацију у сфери рада (Роггеса, 1984: 715). Два најчешћа занимања за жене су наставница (28 случајева) и глумица (22 пута), док су два најчешћа занимања за мушкарце председник (111 случајева) и писац (59 случајева). Издава се негативни пример два уџбеника у којима је укупна листа женских занимања ограничена на секретарице, наставнице, дадиљу, газдарицу стана и медицинску сестру (Роггеса, 1984: 715). Посматрајући именице преко којих су ликови дефинисани, ауторка показује да су и жене и мушкарци најчешће представљени преко родних одлика ("мушкарац/жена") и преко породичних релација ("мајка/отац", "брат/сестра"). Нарочито је интересантна именица "пуница" која се појављује десет пута више у односу на именицу "пунац" и то у већини случајева са негативном конотацијом која одражава друштвено укореењени стереотип о негативном карактеру жене која иза ње стоји (Роггеса, 1984: 716).

Рифкин (Rifkin, 1998) испитује 12 уџбеника за руски као страни језик, фокусирајући се на по два поглавља из сваког од њих. Уочава да поглавље посвећено спорту у једном од уџбеника садржи 69 илустрација мушкараца насупрот само 11 илустрација жена, чиме се сугерише да жене не поседују интересовање за ову сферу или да ту просто не припадају (Rifkin, 1998: 228). У делу са граматичким примерима у поглављу једног од уџбеника мушки ликови су окарактерисани на основу професионалних вештина као "добри доктори", "добри возачи", "марљиви студенти", док су присутне жене окарактерисане на основу физичког изгледа као "лепе" и "миле" (Rifkin, 1998: 228). Аутор такође констатује да карактеризација жене преко улоге мајке није проблем, већ да проблем настаје када је та улога једина преко које се гради и вреднује њен идентитет (Rifkin, 1998: 218).

Драстичне разлике у спектру занимања мушких и женских ликова потврђују и Гупта и Јин (Gupta & Yin, 2009). Оне у првој серији анализираних уџбеника проналазе 41 мушко занимање наспрам 9 женских, а у другој серији 45 различитих мушких занимања насупрот 2 женска (Gupta & Yin, 2009: 40). Као и у претходним истраживањима, и овде је показано да је

систем дистрибуције занимања базиран на родним стереотипима (искључиво женска занимања су: медицинска сестра, кућна помоћница, трговкиња, куварица, газдарица стана, кројачица, конобарица, док су међу занимањима која обављају и жене и мушкарци уврштена: фармер/фармерка, слуга/слушкиња, наставник/наставница; ту је и једна жена са академским звањем, насупротив 10 мушкараца) (Gupta & Yin, 2009: 40). Ауторке истичу да су у приватној сфери улоге жена и мушкараца избалансираније, али да темељнија анализа указује на то да су мушкарци у кућанским пословима присутни у "ванредним" ситуацијама, углавном када треба да замене партнерку која је у том тренутку спречена у обављању "уобичајених" активности (нпр. кухање, чување дјецe) (Gupta & Yin, 2009: 42).

У оквиру поделе на продуктивне и репродуктивне улоге, Кобиа (Kobia, 2009) на корпусу од 4 уџбеника енглеског као страног језика у Кенији показује да је проценат мушкараца у продуктивним улогама 74.7 %, док је проценат жена 25.3 %. Жене су, с друге стране, доминантније у вршењу репродуктивних улога (у овој сфери је 56.7 % жена насупротив 43.3 % мушкараца). Такође, у расподели конкретних занимања присутан је познати стереотипни образац (нпр. искључиво су жене секретарице, док су искључиво мушкарци спортисти) (Kobia, 2009: 66). Наведени резултати који сведоче о површној и стереотипној дистрибуцији родних улога у уџбеницима страних језика потврђени су и у другим истраживањима спроведеним у прве двије деценије овог века (нпр. Ansary & Babaii, 2003; Harashima, 2005; Lee & Collins, 2009; Barton & Sakwa, 2012).

4.3.3. Дисторзија (*distortion*)

Дисторзија је присутна када женски ликови показују обрасце понашања који се карактеришу, претежно у негативном контексту, као "типично женски" (Hellinger, 1980: 272). У оквирима стереотипног схватања мушког и женског карактера, ови обрасци понашања најчешће укључују следеће одлике: емотивност (насупротив рационалности и самодисциплинованости типичних за мушкарце), пасивност (насупротив активности, спонтаности и креативности мушкараца), скромни интелектуални капацитети (насупротив интелектуалне радозналости и способности које одликују мушкарце) (Hellinger, 1980: 272).

Хартман & Цад (Hartmann & Judd, 1978: 385) налазе да је карактерисање жена на основу стереотипних представа и улога најзаступљенији облик сексизма, након изостављања. Ауторке не негирају чињеницу да се мушкарци и жене каткад уклапају у неке од стереотипних карактеристика које им се додељују, али да је, с друге стране, у потпуности неприхватљиво осликавати мушке и женске ликове искључиво по овој основи, јер се на тај начин губи разноликост сваког индивидуалног бића које постоји и делује ван граница пола и родних улога (Hartmann & Judd, 1978: 385). У примерима из уџбеника проналазе да су жене примарно окарактерисане преко емоционалне димензије: плашљиве су (нпр. имају страх од мишева, уплаше се филма), исказују љутњу на партнера због заборављене годишњице, придикују партнерима из разних разлога, падају у несвест у стресним ситуацијама итд. (Hartmann & Judd, 1978: 386). Мушкарци су у ситуацијама женске емотивне усплахирености снисходљиви и попустљиви (као и у ситуацијама када жена разговара предуго на телефон или када остави партнера да чека док пробава хаљину). Стереотипне поделе присутне су и код читања садржаја из новина: мушкарци читају о спорту, жене прате странице посвећене моди, док приликом куповине мушкарци купују радну опрему а жене турпију и лак за нокте (Hartmann & Judd, 1978: 386). Трагови стереотипних образаца уочљиви су и код деце – нпр. на илустрацијама на којима су заједно приказани и дечаци и девојчице, дечаци су активни: пењу се на дрво, веслају чамац, у зоо врту прилазе кавезу са лавовима, док су девојчице у улози пасивних посматрачица (у последњој наведеној ситуацији у зоо врту девојчица се преплашено крије иза мајке) (Hartmann & Judd, 1978: 387).

Хелингер (Hellinger, 1980: 272) кроз анализу 250 предиката са женским агенсима издваја 4 семантичка поља у којима се рефлектују стереотипни обрасци понашања жена. Најбројнију групу чине активности усмерене ка мушкарцима, тј. радње које на неки начин укључују мушке ликове, а чија се дисторзија огледа у ограничавању женског поља деловања кроз присуство мушкараца (Hellinger, 1980: 272). Другу групу чине глаголи говора (нпр. "ћаскати", "причати", "поменути", "питати") што потврђује стереотип да је причање једна од главних активности жена. Трећа група су глаголи кретања, с тим да ауторка упозорава да жене ни у овом случају у већини ситуација немају активну улогу (не возе аутомобиле, не путују бродом или авионом, за разлику од мушкараца који редовно возе, прелазе океане, истражују друге земље). Четврту групу чине предикати који исказују лично достигнуће или престижну професионалну активност, који се у целом корпусу у контексту жена појављују само једном, и то код примера краљице Елизабете, која проглашава витезом једног од својих војника (Hellinger, 1980: 273). Емотивност није у значајној мјери присутна, што Хелингер објашњава маргиналношћу женских ликова која онемогућава развој њихове емоционалне димензије, али и ограниченошћу података (ауторка анализу предиката лимитира на првих 10 из сваког појединачног текста) (Hellinger, 1980: 273).

Порека (Роггеса, 1984) преко анализе придева идентификује стереотипне одлике жена и мушкараца, групишући их у више садржајних домена. На основу броја придева, проналази да су жене присутније у следећим доменима: емотивност и расположење, физички изглед и физичко стање (Роггеса, 1984: 718). Као и у претходно поменутом истраживању, ни овде се не приказује стереотип о емотивности жена; приликом описа оба пола примећени су исти или слични придеви, без значајнијих разлика (Роггеса, 1984: 718). У домену физичког изгледа потврђује се стереотип по коме је атрактивна спољашност готово увек преокупација особа женског пола (придеви "лепа", "привлачна", "згодна" са референтима женског пола у корпусу се појављују 34 пута, док се са референтима мушког пола 10 пута појављују придеви "згодан" и "доброг изгледа") (Роггеса, 1984: 718). У доменима репутације и интелекта/образовања доминантни су придеви који се односе на мушке ликове (посебно су репрезентативни "славан", "познат", "интелигентан") (Роггеса, 1984: 718).

Поулоу (Poulou, 1997) анализира дијалоге између саговорника женског и мушког пола у два уџбеника грчког као страног језика (17 + 11 дијалога укупно). Истраживање је надасве лингвистички утемељено, испитује дискурзивне улоге (енгл. *discourse roles*) мушких и женских ликова у дијалозима, комбинујући квантитативну и квалитативну методологију. У контексту присуства стереотипних образаца понашања, релевантан је део посвећен анализи језичких функција, које показују да је у женском говору експресивна функција (исказивање осећања и ставова) знатно доминантнија него у мушком (Poulou, 1997: 71). Још један вид стереотипног карактерисања ликова забележен је у дијалозима који се одвијају међу саговорницима који имају неки вид емотивне повезаности (пријатељи, партнери, родбина итд.), где у највећем броју случајева жене траже информације и постављају питања, док мушкарцу одговарају и пружају информације (Poulou, 1997: 71).

Рифкин (Rifkin, 1998: 228) примећује да је у поглављу једног од уџбеника референт женског пола у више наврата млада жена, која ради на киоску где мушкарци константно долазе по новине, у нади да ће привући њену пажњу. Аутор сматра да је овај наратив по свему судећи заснован на стварним догађајима, међутим, истиче да је погрешно то што аутори уџбеника предочавају поменути верзију као неприкосновену имитацију стварности, те не укључују додатне вјежбе у којима би ученици и ученице имали изазов да на основу датог текста креирају нове варијанте у којима би се обрнуле родне улоге ликова (Rifkin, 1998: 228). Анализа глагола, придева и прилога који стоје уз референте женског и мушког пола указује на уобичајене стереотипе који ограничавају женско, али и мушко поље деловања (нпр. мушкарци "заборављају" двоструко више него жене, али и више "читају" и "мисле", док жене више "купују"; за мушкарце су најчешћи придеви "интересантан",

"омиљен", "изненађујући", док се за жене највише везују придеви који илуструју физички изглед "лепа/фина"; активности мушкараца се чак 9 пута у једном поглављу описују преко глагола "руководити", док активности жена ни у једном примјеру не садрже поменути глагол) (Rifkin, 1998: 228). Нарочито је индикативан пример наслов поглавља једног од уџбеника *Hockey: A Sport really for Men*. У оквиру овог поглавља представљен је дијалог женског и мушког лика у којем женски лик коментарише да и жене играју хокеј и фудбал, након чега мушкарац изјављује да женски хокеј није "прави", а његова саговорница се са тим сложи (Rifkin, 1998: 228). Аутор показује да су дијалози који се одвијају по сличном стереотипном обрасцу, нпр. мушкарац доноси закључке, жена потврђује/подржава, жене питају/мушкарци дају одговоре, међу најзаступљенијим видовима комуникације између женских и мушких ликова (Rifkin, 1998: 228).

Ансари и Бабаи (Ansary & Babaii, 2003: 5) такође уочавају родно засновану подељеност мушких и женских активности (жене су везане за унутрашњи простор: кућа и учионица, док су мушкарци изван куће – баве се спротом, возе ауто и бицикл), које произилазе из стереотипа о активној природи мушкараца, којој је супротстављена пасивна природа жена. Аутори издвајају илустрације делова тела и предмета који могу да се односе на оба пола, истичући како су они у уџбеницима представљени искључиво преко мушког субјекта (Ansary & Babaii, 2003: 5). Овим се потврђује патријархални принцип по коме мушкарац представља норму према којој се идентификују и дефинишу и мушки и женски пол.

Харашима (Harashima, 2005) приликом квалитативне анализе издваја пример илустрације на којој су два женска лика представљена на основу њихове релације са мушким ликом. Једна је његова тренутна, а друга његова бивша девојка. Нарочито је увредљива идеја коју илустрација и текст који је прати преносе: обе дјевојке дефинисане су на основу спољашњег изгледа, па је тако она која је физички привлачнија означена као његова садашња дјевојка, док је бивша дјевојка приказана на стереотипан начин (са наочарама за вид, пегама и вишком килограма) као мање привлачна. Увредљивост илустрације додатно појачава питање: "Is the new girlfriend better-looking than the old girlfriend?", које као тачан одговор предвиђа потврду "Yes, she is" (Harashima, 2005: 1009). Стереотип о мушкој доминацији и супериорности у јавној сфери изражен је кроз дијалог који се одвија у ресторану где мушки и женски лик долазе у пару, али приликом разговора са конобаром, мушки лик је тај који наручује и комуницира, док се женски лик у датој ситуацији уопште не оглашава (Harashima, 2005: 1009).

Бартон и Саква (Barton & Sakwa, 2012: 183) кроз анализу придева потврђују да су женски ликови најчешће дефинисани преко емотивног стања и брачног/породичног статуса. Емоционална димензија женских ликова је и овде лишена индивидуалне комплексности и сведена на стереотипне, често ирационалне, реакције (нпр. женски ликови су окарактерисане придевима: "несрећна", "чангризава", "љубоморна", "препредена", "љубазна", "пажљива") (Barton & Sakwa, 2012: 183).

Резултати истраживања које спроводи Левандовски (Lewandowski, 2014) доносе много оптимистичнију слику. Овај аутор истражује родне стереотипе у граматичким уџбеницима енглеског као страног језика, а за корпус бира три уџбеника објављена седамдесетих и осамдесетих година, као и три уџбеника објављена након 2000. године. Контрастивном анализом модел-реченица из два различита периода (пре и после објављивања упутстава за несексистичку употребу језика) издваја 11 семантичких поља у оквиру којих делују женски и мушки ликови. Пре свега, квантитативна анализа показује да је проценат женских ликова у функцији реченичног субјекта знатно већи у уџбеницима новијег доба (у уџбеницима из 70-их/80-их година проценат мушких субјеката је 77.5 % у односу на 22.5 % женских субјеката, док је у уџбеницима објављеним након 2000. године овај диспарат значајно ублажен: присутно је 52.8 % мушкараца у односу на 47.2 % жена) (Lewandowski, 2014: 87). Подаци сугеришу да је у новим уџбеницима превазиђен стереотип о активним мушкарцима и

пасивним женама. Такође, ваља нагласити и то да жене у новим уџбеницима нису активне у стереотипном домену приватне сфере (кућни послови и брига око деце), као и да у њиховом карактеру није доминантна емоционална димензија, као што је случај у старим уџбеницима. Кроз четири доминантна семантичка поља: запослење, интелектуалне активности, карактерне црте и вештине/хобији, мушкарци и жене су представљени у готово једнаком омеру и са знанто мање стереотипних образаца. Значајан помак у превазилажењу родних стереотипа направљен је у области запослења и рада. У старим уџбеницима наспрам 105 мушких занимања од којих су многа престижна и цењена (доктор, адвокат, министар, новинар итд.), позиционира се тек 11 женских, углавном стереотипних занимања (учитељица, медицинска сестра, продавачица итд.) У новим уџбеницима примећује се знатно већа уједначеност (65 % женских наспрам 77 % мушких ликова на тржишту рада) (Lewandowski, 2014: 91). Аутор констатује да су у овој сфери још увек донекле видљиви стереотипни обрасци расподеле занимања (нпр. најчешћа занимања за жену су: учитељица, лична асистенткиња, глумица, продавачица) (Lewandowski, 2014: 92). С друге стране, значајан заокрет је направљен код расподеле позиције која са собом носи моћ и утицај – директор/ка (управник/управница) где је забележен подједнак број жена и мушкараца. Исто тако, напредак представља увођење жена у политику, премда је присуство мушкараца у овој сфери још увијек доминантније (13 мушкараца наспрам 4 жене у области политике) (Lewandowski, 2014: 92). Баланс је уочљив и у категорији вештина и хобија. За разлику од старијих уџбеника где више од половине женских ликова плеше или свира неки инструмент, у новим уџбеницима активност женских ликова карактерише већа разноликост, која се посебно огледа у преузимању типично мушких активности (нпр. спортом се баве 23 женска лика, наспрам 31 мушког лика, што је значајан помак, јер је спорт једна од области у којој по традицији монопол имају мушки ликови) (Lewandowski, 2014: 95).

Колош (Kološ, 2018), спроводи прву до сада анализу стереотипа у уџбеницима италијанског као страног језика, објављених у периоду од 2001. до 2010. године. Проналази да су стереотипне активности мушкараца везане за фудбал, који је искључиво приказан као сфера мушког интересовања, док је женски хоби гледање телевизијских програма (Kološ, 2018: 37). Посебно је упечатљив део посвећен подели играчака код женске и мушке деце, јер у потпуности рефлектује родне стереотипе: девојчице се играју луткама, док дечаци имају возове, лопте и аутиће (Kološ, 2018: 38). Пример "адекватних" играчака изванредан је показатељ како се дјеца од најранијег доба обликују према принципима родне подељености. Још неки од стереотипа које ауторка идентификује засновани су на следећим опозицијама (женске одлике наспротив мушких): унутрашњи простор наспротив спољашњег простора, уредност наспротив неуредности, учтивост наспротив неучтивости, пасивност наспротив активности, емотивност наспротив рационалности итд. (Kološ, 2018).

4.3.4. Деградација (*degradation*)

Деградација представља умањивање, потцењивање и обезвређивање женских поступака, способности, интелекта и личности у целости. Ова категорија у себи сажима претходне три (Hellinger, 1980: 273), јер сви дефинисани облици сексизма и родне неравноправности (изостављање жена, дефинисање преко мушког рода, искљученост из сфере друштвено престижних занимања, конструисање идентитета према стереотипним обрасима понашања итд.) имају јединствену друштвену последицу - деградираност жена у свим областима друштва и њихово позиционирање изван поља друштвене моћи.

4.4. Родни стереотипи у италијанским уџбеницима: преглед истраживања

За разлику од многих европских земаља у којима је проблематика родних стереотипа и сексистичких приказа у уџбеницима резултирала бројним истраживањима и доприносима, у Италији је број студија из ове области оскудан (Biemmi, 2010: 52). Недовољна посвећеност овој теми посебно долази до изражаја код уџбеника за италијански као страни језик, којима у самој Италији није посвећено нити једно истраживање. Сви радови који су до сада објављени фокусирани су на сексизам и родне стереотипе у уџбеницима за основну школу. У наставку ће бити дат преглед кључних студија из ове области које су до сада објављене.

Stereotipi sessuali nei libri di testo из 1973. године важи за прво истраживање у којем се третира тема сексизма у италијанским уџбеницима. Ауторка, Тилде Ђани Галино (Giani Gallino, 1973), анализира 10 текстова из уџбеника матерњег језика за основне школе и проналази резултате у потпуности подударне са онима који су у том периоду били презентовани у Сједињеним Америчким Државама, Великој Британији, Француској, Њемачкој. Квантитативном анализом установљена је бројчана доминантност мушких ликова (у 74 % прича и илустрација протагонисти су мушки ликови, у 15 % прича и илустрација присутна су оба пола, док су женски ликови протагонисти у само 10 % садржаја) (Gianni Gallino, 1973: 145). Квалитативна анализа показује да су жене смештене у приватну сферу и да су њихове улоге сведене на домаћице, мајке, сестре, супруге; по природи крхке и осетљиве, те као такве увек поверене на заштиту старијој браћи или другим мушкарцима у породици:

Када, с друге стране, жене нису представљене у фрустрирајућим и баналним ситуацијама, или у ситуацијама када их мушкарци спасиоци штите, теше и помажу, представљене су преко уобичајених непромењивих модела: Богородица, Бефана, домаћица, мајка. Мајка у текстовима није представљена као одгајатељица властите деце, већ као домаћица која намешта чарапе и школске униформе или прави изванредне торте, док је отац тај који се бави едукацијом дјеце (Gianni-Gallino, 1973: 146).

Мушкарци су у корпусу представљени преко широког спектра улога и занимања, нпр. светац, научник, сликар, пилот, сељанин, ловац, политичар итд. Ауторка закључује да су стереотипни обрасци преко којих су илустровани женски и мушки ликови штетни за девојчице, али и за дечаке, управо из разлога што представљају снажне и савршене мушке протагонисте изграђене на идеалу маскулинитета који многи дечаци нису у стању или просто не желе да репродукују (Gianni-Gallino, 1973: 147).

У оквиру иницијативе Националне комисије за реализацију равноправности жена и мушкараца 1986. године објављена је књига *Immagini maschili e femminili nei testi per le elementari* коју је уредила Росана Паче (Pace, 1986). Волумен је структурисан као критички осврт на садржаје уџбеника основних школа, након којег следи емпиријско истраживање у којем су презентоване најупечатљивије манифестације сексизма. У предговору се наглашава колики значај идеје и поруке које се преносе кроз садржај уџбеника основних школа имају на обликовање свести код деце. Истиче се да свако ко се залаже за модел активне улоге школе у друштву треба да се залаже за елиминацију садржаја који произилазе из неправедне и дискриминаторне културе (Pace, 1986: 9). Такође, наглашава да поред тога што треба да рефлектује друштвену стварност, школа има улогу да преноси моралне вредности које друштво тек треба да прихвати (Pace, 1986: 9). Истраживање Росане Паче садржи квантитативни и квалитативни дио. У квантитативном делу још једном је потврђена привилегованост мушкараца (укупно 72 % дечијих ликова и укупно 65 % одраслих ликова су мушкарци) (Pace, 1986: 35). Квалитативна анализа показује да су жене најчешће смештене у кућни амбијент; њихово деловање у професионалној сфери представља варијацију упрошћеног идентитета заснованог на послушности, стрпљивости, мајчинском инстинкту (нпр. жене су идеалне учитељице, неговатељице, секретарице). Поред баналне стереотипизације, анахронизам се намеће као још један проблематичан аспект ових

садржаја. Наиме, ауторка истиче да је целокупан регистар мушко-женских односа, занимања и функција конструисан на основу превазиђеног система аграрног друштва у којем мушкарци имају есенцијалну вредност као радници који доприносе опстанку породице, док жене служе као потпора у кућанским пословима (Pace, 1986: 37). Такође, карактеризација ликова је површна и одражава наметнуте моделе маскулинитета насупрот феминитета. Посебно је упечатљив опис оца који даје дечак у једном од текстова из уџбеника за трећи разред основне школе: "Никад нисам видео тату да плаче...Он је мушко, не жали се, чврст је. Тата ме је научио да ћутим и да презрем бол". (Pace, 1986: 38)

У студији из 1990. године *Stereotipi sessisti e libri di testo* педагошкиња Симонета Уливијери (Ulivieri, 1990) примећује да су женске фигуре у школским уџбеницима од 19. вијека наовамо моделоване према ригидном и традиционалном стереотипу "жене анђела", светице која бди над болеснима, која својом религиозношћу служи као пример другима. Ова идеализација свој врхунац има у ликовима Богородице и виле (Ulivieri, 1990: 100). Поред ове идеализоване, нестварне фигуре, сусрећу се стварни женски ликови који су деградирани и лимитирани на улоге мајки и домаћица (Ulivieri, 1990: 100).

Након дугогодишње паузе питање родних стереотипа и сексизма у наставним материјалима опет постаје актуелно захваљујући Ирене Бијеми (Biemmi, 2010) која 2010. године објављује студију *Educazione sessista. Stereotipi di genere nei libri delle elementari*. Ауторка спроводи свеобухватну и систематичну анализу кроз корпус сачињен од текстова из 10 читанки најпознатијих 11 издавача, објављених између 1998. и 2002. године. Квантитативна анализа открива да је видљивост жена још увек проблематичан аспект: 59 % протагониста су мушкарци, 37 % протагонисткиња су жене, 3 % су мешане групе, а за 1 % није могуће идентификовати пол (Biemmi, 2010: 8). У области занимања, мушки ликови су дефинисани кроз 50 различитих професија (претежно су у питању престижне професије: краљ, витез, истраживач, писац, доктор, инжењер, архитекта итд.), док је типологија женских занимања ограничена на 15, најчешће стереотипних занимања (убедљиво је најфреквентније занимање учитељица, након чега следе чаробница, вјештица, вила, принцеза, домаћица) (Biemmi, 2010: 12). Ауторка у сврху истраживања разрађује квалитативну методологију у оквиру које идентификује две супротне категорије: сексистичке стереотипе и неконвенционалне моделе равноправности - антистереотипе (Biemmi, 2011: 19). У карактеризацији мушких и женских ликова доминантни су стереотипни обрасци који долазе до изражаја кроз анализу придева. Ауторка издваја три групе 1) придеви који се односе искључиво на мушки род: сигуран, храбар, озбиљан, поносан, искрен, амбициозан, претећи, замишљен, авантуриста, ауторитативан, бијесан, дарежљив, егоиста, поносан, слободан...2) придеви за женски род: антипатична, трачара, завидна, сујетна, извештачена, кокетна, уображена, осећајна, обазрива, забринута, стрпљива, добра, нежна, стидљива, тиха, послушна, очајна, слатка, невина итд. (Biemmi, 2011: 13). Може се рећи да се ова ригидна родна подела у извесној мери ублажава 3) пријевима преко којих су окарактерисана оба пола: срећан/срећна, задовољан/задовољна, радознао/радознала, уплашен/уплашена, љубазан/љубазна, стидљив/стидљива, миран/мирна, љут/љута, раздражљив/раздражљива, живахан/живахна, пркосан/пркосна, тужан/тужна, друштвен/друштвена, добар/добра, задивљен/задивљена (Biemmi, 2011: 13). Стереотипи су нарочито уочљиви код поделе играчака: девојчице се играју луткама а дечаци аутићима, роботима, рачунарима. Ипак, прогрес се примећује код спорта и активности где је граница између полова донекле замагљена: девојчице, између осталог, скијају, играју кошарку и врше научне експерименте (Biemmi, 2011: 14).

Поред тога што је број студија посвећених проблему родних стереотипа и сексизма у наставним материјалима у Италији ограничен, на основу постојећих истраживања можемо закључити да одабрани корпус обухвата уџбенике за основне и средње школе, те ће стога ово истраживање моћи да осветли типологију која до сада није узета у обзир.

5. Методолошки поступци у корпусном истраживању

5.1. Студија случаја

Студија случаја је метод који подразумева контекстуализацију и дубинску индуктивну анализу проблема, односно случаја, који може да подразумева испитивање специфичности које се односе на особе, места, ситуације (Duff, 2013: 1). Студија случаја може да потврди, оспори, илуструје, опише, објасни или прошири постојеће знање о феноменима који су узети у испитивање (Duff, 2013: 1). Луис (Lewis, 2003: 52) наводи да се уз студију случаја повезују следеће одлике: истраживање се ограничава на један специфичан случај (иако најчешће постоји више њему сличних); анализа је темељна и исцрпна; феномен се испитује у једном одређеном контексту; користи се више метода за прикупљање података. Како наводи Даф (Duff, 2014: 233), овај метод има важну улогу у примењеној лингвистици, зато што подразумева исцрпну анализу не само језичких, већ и културних и друштвених фактора који утичу на процес усвајања језика. Новије студије случаја у домену примењене лингвистике имају утемељење у конструктивистичкој парадигми, у оквиру које се процес учења и усвајања језика тумачи као динамички процес који се ко-конструира у интеракцији са другима, и који је нераскидиво везан за специфични образовни, културни и друштвени контекст (Duff, 2014: 236). Главни циљ студије случаја јесте подробно разумевање феномена који се истражује, за који је одабрани случај узет као егземпларан (Duff, 2014: 237).

У овом истраживању испитујемо феномен родних идеологија у уџбеницима италијанског као страног језика, као и њихов утицај на студенткиње и студенте, у оквиру специфичног образовног контекста наставе италијанског језика као страног на Универзитету у Бањој Луци у Босни и Херцеговини. У истраживању се разликују корпусни и емпиријски део. У корпусном истраживању издвојићемо све параметре који имају идеолошку функцију перпетуирања неједнакости (родни стереотипи, родне улоге, облици језичког сексизма). Као што смо претходно истакли, у уџбеницима није садржано само експлицитно знање из области специфичних наставних предмета за које су осмишљени, већ и друштвене норме, културне вредности и идеологије (Curdtt-Christiansen, 2017: 2). Из овог разлога кључно је спровођење критичке анализе садржаја уџбеника, уз помоћ које се (родне) идеологије разоткривају и доводе везу са ширим друштвеним поретком, његовим структурама и односима моћи (Pennycook, 2001: 81).

Анализа је ограничена на пет репрезентативних уџбеника (*Qui Italia, Progetto italiano, Chiaro, Facilissimo, Via del Corso*) од којих се неки више од деценију уназад користе у настави италијанског као страног језика на више различитих факултета и департмана Универзитета у Бањој Луци (Филолошки факултет, Филозофски факултет, Факултет политичких наука). Критеријуме одабира датих уџбеника илустроваћемо у одељку посвећеном специфичностима корпуса.

У емпиријском делу истраживања ексцерпираћемо конкретне примере неких од професија представљених у уџбеницима, те ћемо утицај језичке форме у којој су дате на студенткиње и студенте испитати на двоструком нивоу – когнитивном и друштвеном. Када је реч о когнитивном аспекту, испитаћемо да ли употреба мушког генеричког рода код студенткиња и студената активира асоцијације са особама женског пола, и да ли, на супрот овога, употреба родно осетљивих парова поспешује асоцијације са особама женског пола. С друге стране, друштвени ниво анализе подразумева испитивање ставова и мишљења студенткиња и студената о везама између језичке форме и родних идеологија и односа моћи које из њих произилазе.

Као што смо истакли, одабрани случај је егземпларан, а добијени резултати могу потенцијално да имају генеричку вредност у ширем контексту родних идеологија присутних у уџбеницима италијанског као страног језика, као и у контексту њиховог утицаја на перцепцију студенткиња и студената.

5.2. Квантитативни методолошки поступак - анализа садржаја

У корпусном истраживању комбиноваћемо квантитативни и квалитативни методолошки приступ. Квантитативни метод за који смо се определили је *квантитативна анализа садржаја*, која важи за једну од најзаступљенијих метода за анализу родних стереотипа у уџбеницима страних језика (Hartman i Judd, 1978; Porreca, 1984; Carroll i Kowitz, 1994; Sakita, 1995; Davoodi, 1999; Ansary i Babaii, 2003; Gharbavi & Mousavi, 2012; Gupta & Yin, 2009; Lee & Collins, 2010; Barton & Sakwa, 2012; Lewandowski, 2014; Ebadi & Seidi, 2015). Квантитативна анализа заснива се на класификацији одлика, њиховој статистичкој обради и формирању модела помоћу којих се може објаснити проблем који се посматра (McCusker & Gunyadin, 2014: 2). Комбиновањем квантитативног приступа са квалитативним, анализа се поткрепљује конкретним, бројчаним подацима, који омогућавају дубље и свеобухватније разумевање проблема који се истражује (Tashakkori and Teddlie, 2010: 285). Манић (Манић, 2017: 37) у овом погледу истиче следеће: "Комплементарна употреба квантитативног и квалитативног приступа се врши ради избегавања ограничења оба приступа, односно ради искоришћавања њихових предности и добијања садржински што потпунијих података о предмету проучавања".

Квантитативна анализа садржаја у корпусном истраживању користиће се за испитивање следећих аспеката:

- 1) укупан број женских и мушких ликова у текстовима и на илустрацијама.
Бројчана супериорност мушких ликова може да се интерпретира као рефлекс андроцентричне визије света, по којој је аутентични представник људских бића особа мушког пола. Бројчана инфериорност женских ликова може да се интерпретира и као друштвена инфериорност, с обзиром на то да може имплицирати да достигнућа жена, као и њихова свеукупна вредност, немају једнак значај као достигнућа и вредност мушкараца (Porreca, 1984).
- 2) укупан број случајева када се у лексичким паровима који садрже референте женског и мушког пола мушки и женски ликови позиционирају на прво место (енгл. *firstness*).
Уколико је у уџбеницима најзаступљенији редослед где је на прво место постављен мушки лик, такву језичку праксу можемо довести у везу са традиционалном констелацијом у којој је примарна позиција мушкарца насупрот пратеће позиције жене дата као природно стање и идеолошки неусловљен поредак.
- 3) укупан број случајева када су женски и мушки ликови представљени преко занимања и титула.
Испитивање заступљености женских и мушких ликова у професионалној сфери може да нам открије да ли се кроз уџбенике репродукује патријархална матрица коју карактерише просторна дихотомија јавне и приватне сфере, у оквиру које се професионално и друштвено деловање веже за мушкарце.
- 4) укупан број различитих професија женских и мушких ликова.
Овај аспект је нарочито важан када су у питању друштвено престижна занимања, зато што може да нам открије друштвену хијерархију и систем односа моћи који се репродукује кроз уџбенике. Другим речима, кроз приказ професионалне сфере и

њених актерки и актера можемо установити да ли у овој категорији постоји разграничавајућа линија између традиционално женских и традиционално мушких занимања, односно, да ли се кроз поделу занимања перпетуирају патријархалне идеологије, или је пак традиционални поредак замењен прогресивним моделом утемељеном на једнакости.

- 5) процена професионалног престижа занимања из уџбеничког корпуса на скали за вредновање професионалног престижа, коју су сачиниле италијанске социолошкиње Меравиља и Акорнеро (Meraviglia & Accornero, 2007).

С обзиром на то да је циљ анализе професионалне сфере демаскирање односа моћи, сваку професију из уџбеничког корпуса измерићемо статистички на скали престижа, на основу које ћемо потом дефинисати класификацију друштвено престижних занимања и одредити заступљеност женских и мушких ликова у овом домену, што ће нам омогућити да друштвену моћ посматрамо у корелацији са родом.

- 6) укупан број случајева када су упутства за израду задатака формулисана у мушком генеричком роду, родно осетљивим облицима, неутралним облицима, мешаним облицима или само у женском роду.

Као што је већ истакнуто, употреба мушког генеричког рода посматра се као вид језичког сексизма, који има утемељење у патријархалној андроцентричној визији света, по којој је мушкарац параметар за сва људска бића. Њиме се цензурише и замагљује присуство жена, на когнитивном и друштвеном нивоу, те је стога важно испитати његову учесталост у уџбеницима, на супрот учесталости родно осетљивих лексичких парова.

- 7) укупан број случајева када женски ликови иницирају дијалоге са мушким ликовима, и укупан број случајева када мушки ликови започињу дијалоге са женским ликовима.

Сам чин иницирања разговора може да се посматра као варијабла конверзацијске доминације, јер иницијатор/иницијаторка разговора одређује тему и смер интеракције (Itakura, 2001: 1862). У овом светлу започињање интеракције може да се тумачи као преузимање иницијативе, те ћемо стога у квантитативном делу анализе побројати случајеве када се женски ликови први обраћају мушким и обрнуто, како бисмо открили евентуалне родне асиметрије, док ћемо теме самих дијалога анализирати у квалитативном делу.

Заговорници квантитативне анализе садржаја сматрају да је жена предност у томе што представља технику мерења која је нереактивна и неометајућа, што значи да истраживачи и истраживачице анализи садржаја могу да приступе независно од спремности њихових твораца и прималаца да учествују у истраживању, али и независно од квалитета потенцијалне сарадње (Manić, 2017: 43). Важно је нагласити да сама квантитативна анализа у домену друштвених наука попут лингвистике и њој сродних дисциплина није меродавна, зато што њеном применом не може да се стекне увид у комплексност механизма који обликују језичке и друштвене феномене. У овом конкретном истраживању, она је корисна зато што ће нам пружити увид у објективне бројчане показатеље, помоћу којих ћемо статистички измерити и одредити степен видљивости жена у односу на мушкарце у различитим сегментима приватне и јавне сфере. Уколико је у уџбеницима више мушких него женских ликова, имплицитно се поручује да су мушкарци важнији од жена (Johansson & Malmsjö, 2009), односно, да је мушки род елементарни прототип од којег се полази приликом осмишљања модела људске интеракције у уџбеницима. С друге стране, квалитативна анализа је кључна, јер ћемо помоћу ње дешифровати ове статистичке смернице и осветлити језичке и друштвене идеологије и културне моделе који условљавају дате приказе жена и мушкараца у уџбеницима.

Ослањање на квантитативну анализу често заправо произилази из тежње да се друштвене науке приближе природним, пре свега по питању критеријума егзактности и

објективности, што за последицу има некритичко преузимање статистичких модела (Krippendorff, 2004: 87), који не могу да објасне комплексни друштвени феномен као што је језик, нити његову корелацију са осталим друштвеним феноменима попут рода и идеологије. Како наводи Шевкушић (2006: 300): "Примена емпиријско-аналитичких поступака, усмеравање на каузалне везе и ослањање на 'доказиве' чињенице није се показало довољно ефикасним у дефинисању и проучавању сложених друштвених феномена, који су зависни од бројних, међусобно повезаних фактора".

5.3. Квалитативни методолошки поступак

5.3.1. Критичка анализа дискурса

Како су родне идеологије тематски нуклеус и предмет овог истраживања, као најпогоднији методолошки приступ за њихову анализу намеће се критичка анализа дискурса (енгл. *critical discourse analysis*), чијом се применом открива: "како идеологије и односи моћи обликују дискурс, а потом и какве ефекте дискурс остварује на друштвене идентитете, друштвене релације и системе знања и веровања". (Fairclough, 1992: 12) Критичка анализа дискурса полази од претпоставке да сваки вид употребе језика у дискурсу, који ван Дијк (van Dijk, 1990: 164) дефинише као "текст у контексту", представља "друштвену праксу" (енгл. *social practice*) (Fairclough, 1992), која је везана за специфичан друштвено-историјски контекст и која као таква рефлектује односе моћи у датом друштву (Janks, 1997: 329). Из наведеног следи да се применом овог теоријско-методолошког оквира може проникнути у родне идеологије које су уцртане у језичку и текстуалну структуру уџбеника.

Критичка анализа дискурса своје епистемолошко упориште има у постструктурализму и друштвеном конструктивизму. Под утицајем постструктурализма развија се претпоставка да су објекти реалности утемељени у језику, у језичким структурама и начинима на који се он користи, што је допринело томе да се у целокупној методологији друштвених наука оствари тзв. "језички заокрет" (Manić, 2017). Према теорији друштвеног конструктивизма, стварност се конструише и материјализује кроз дискурсе, те стога друштвену интеракцију није могуће разумети без посматрања дискурса који јој даје значење (Phillips & Hardy, 2002: 3). Филиповић (Filipović, 2018: 21) наводи да се језик у критичкој (макро) социолонгвистици, као и у свакој другој врсти примене концепата критичке теорије на истраживање језика, третира као један од кључних корелата (али и суштинских елемената) културних модела и идеологија, који обликују и одражавају наше индивидуалне и колективне ставове, веровања, перцепције, емоције и реакције (Filipović, 2015: 23). Она додаје да нам критичка анализа образаца језичке комуникације и социјалне интеракције "даје јаснији увид у структуру културних модела и разоткрива идеолошке постулате који формирају наше виђење света који нас окружује". (Filipović, 2018: 21)

Критичка анализа дискурса у обзир узима идеолошки учинак текста (Kolarić, 2008: 163-164). Идеологија је у теоријским разрадама Нормана Ферклофа (Norman Fairclough) један од кључних концепата, а овај аутор је дефинише као репрезентацију која "доприноси успостављању, одржавању и мењању друштвених односа моћи, доминације и експлоатације". (Fairclough, 2003: 9, цит. у Коларић, 2008: 164) Идеологије се у тексту појављују у форми "имплицитних претпоставки" (Fairclough, 1995: 7), то јест "оног што је неизговорено, али се узима здраво за готово". (Fairclough, 2003: 59, цит. у Kolarić, 2008: 164). Идеологије су стога натурализоване и аутоматизоване претпоставке о свету који нас окружује, оне су кодиране у језику и предочене су као "здраворазумско размишљање" (Fairclough, 1989: 2-4). Маскирањем идеологија у здраворазумско и друштвено прихватљиво размишљање

легитимишу се неједнаки односи моћи у друштву. Доминација привилегованих група остварује се путем идеологија. Идеолошке поставке су инкорпориране у језик, који представља "примарни медијум друштвене контроле и моћи" (Fairclough, 1989: 3), па је стога критичка анализа дискурса у овом смислу "подесан метод за разоткривање скривених веза између језика, моћи и идеологије". (Kolarić, 2008: 164)

Културна хегемонија патријархалних идеологија довела је до тога да родне улоге постану интериоризоване и укореењене у индивидуалну и друштвену свест, толико дубоко да их заправо поимамо као аутентични део наше личности, а не као друштвено установљени конструкт. Кендал и Тенен (Kendall & Tannen, 2001: 557) наводе пример интервјуа са испитаницом из Тексаса, која је негирала везу између свог говорног стила и рода, при чему је, између осталог, навела следеће: "Покушавам да се смешим и да једноставно будем 'ја' "(*I try to smile, and I try to just be myself*) (Kendall & Tannen, 2001: 557). Тенен је на основу анализе њеног говора закључила да је она заправо далеко од тога да буде "оно што јесте", зато што је њен говор обликован факторима рода и друштвене класе (Kendall & Tannen, 2001: 557). Родне идеологије су према томе често невидљиве, али кроз дискурс производе конкретна друштвена дејства којих говорнице и говорници често нису ни свесни. Управо због овога, идеолошки обрасци у којима су садржане родне неједнакости проналазе свој пут и до образовних материјала. У овом истраживању развиће се становиште према којем сексизам и родни стереотипи представљају рефлекс културних модела и идеологија, које дугорочно опстају јер су маскиране као идеолошки неусловљено здраворазумско размишљање (енгл. *non-ideological common sense*) (Fairclough, 1989), које се као такво не доводи у питање.

Основне одлике критичке анализе дискурса, њени научни и друштвено ангажовани циљеви могу се сажети кроз следећу дефиницију:

[Критичка анализа дискурса] се бави анализом улоге дискурса у (ре)продукцији односа моћи, односно хегемоније и доминације одређених чланица и чланова друштвене заједнице над остатком исте заједнице и покушава да уочавањем и тумачењем датих језичких феномена утиче на искорењивање социјалних неједнакости, разлика, предрасуда и слично (Filipović, 2018: 20).

Критичка анализа дискурса је дакле дисциплина/методолошки поступак са израженом друштвено ангажованом компонентом, њена мисија је да испита и обелодани различите инстанце кроз које се испољава друштвена неправда, и да успостави критички став према дискриминацији маргинализованих група позиционираних изван поља моћи (в. Le & Short, 2009). У оквиру патријархалног система жене су смештене на маргине и лишене моћи у свим доменима друштвеног живота, укључујући и образовање (в. Walby, 1990). Неједнаки родни односи који се манифестују кроз дискурс уџбеника могу да укажу на присуство патријархалних идеологија, чији се дискриминаторни принципи не уклапају у концепт образовања демократских друштава, заснованих на слободи и једнакости свих чланица и чланова. Стога, од велике је важности спроводити систематску критичку анализу уџбеника, у циљу разоткривања идеологија утемељених на патријархалном културном моделу, који је и у савременом друштву и даље доминантни вредносни оквир и мерило према којем се женама, као и мушкарцима, намећу прописане улоге које су често у контрасту са њиховим личним афинитетима.

Теоријско-методолошки оквир критичке анализе дискурса карактерише дистанцирање од позитивистичке научне парадигме у чијој је сржи тежња ка објективности. Штавише, сам појам објективности се одбацује, будући да, како истиче ван Дијк (van Dijk, 1995: 19), критички приступ неизбежно претпоставља постојање одређене друштвено-политичке етике од које истраживачице и истраживачи полазе. Ферклоф (Fairclough, 1989: 5) експлицитно износи своју политичку позицију, истичући да постојање свести о језику као средству за успостављање доминације представља први корак ка еманципацији. У овом смислу,

критичка анализа дискурса има интерпретативну, али и практичну функцију, њен циљ је еманципација потчињених и дискриминисаних друштвених група (Fairclough, 1989: 4). О еманципаторским циљевима који произилазе из интерпретације дискурса и рода Кузмановић-Јовановић (2013: 34) пише следеће: "Када су у питању дискурс и род, проучавање њиховог односа подразумева интерпретацију употребе језичких средстава (од фонолошког до синтаксичког, одн. дискурзивног нивоа) за постизање друштвених циљева - конкретно, конструисања и реконструисања родне идеологије и родног поретка".

У овом истраживању ослањаћемо се на тродимензионални аналитички модел критичке анализе дискурса Нормана Ферклофа (Fairclough, 1989), који обухвата следеће фазе:

- 1) текстуална анализа (дескрипција)
- 2) обрада (интерпретација)
- 3) социјална анализа (објашњење).

Анализираће се издвојени аспекти и њихова идеолошка условљеност:

- 1) комуникативни обрасци женских и мушких ликова;
- 2) друштвене улоге које се приписују женским и мушким ликовима;
- 3) карактерне и психолошке црте и културни стереотипи повезани са моделима "женског" и "мушког" понашања и деловања;
- 4) анализа расподеле професионалних и друштвених улога женских и мушких ликова у контексту расподеле друштвене моћи и престижа;
- 5) употреба тзв. мушког неутралног рода за именовање занимања и титула иза којих су особе женског пола – идеолошка позадина језичке форме.

5.3.2. Теорија говорних чинова у функцији квалитативне методе

У истраживање ћемо укључити прагматички аспект, или прецизније теорију говорних чинова, за коју смо се определили зато што је подесна за анализу дијалога у уџбеницима, с обзиром на то да је сам говорни чин заправо "основни облик реализације дијалога" (Ivanetić, 1995: 13). Надаље, за испитивање корелација између језика и рода прагматички аспект је важан зато што се кроз говорне чинове производе друштвена значења, чијом анализом можемо разоткрити односе моћи у друштву. Ван Дијк (van Dijk, 1989: 29) наводи да се друштвене неједнакости између различитих група, нпр. жена и мушкараца, испољавају кроз асиметрије присутне у свакодневном разговору, које су, између осталог, посебно евидентне и у кориштењу говорних чинова и одабиру теме разговора.

Један од приступа који су обележили савремена проучавања у оквиру прагматике јесте већ поменута теорија говорних чинова (енгл. *speech act theory*), која исказ тумачи као средство деловања и вид друштвене акције са директним последицама на ванјезичку стварност. Теорија говорних чинова развила се из филозофије језика средином XX века, а сам појам "говорни чин" увео је филозоф Џон Остин (Austin, 1962) у књизи *Како деловати речима* (*How to do things with words*) објављеној 1962. године. Остин и његов ученик Џон Серл (John Searle) понудили су и прве класификације говорних чинова, које су неки аутори накнадно допунили или делимично модификовали, најчешће терминолошки, али углавном задржавајући првобитно значење појмова (Bach, 2006: 149-150). Остин разликује три нивоа говорног чина (Bach, 2006: 150):

- 1) локуциони чин (*locutionary act*): сам исказ, изговорене речи
- 2) илокуциони чин (*illocutionary act*): сврха исказа
- 3) перлокуциони чин (*perlocutionary act*): ефекат исказа на слушаоца

Илокуциона функција говорног чина заузима централно место у прагмалингвистичким истраживањима. Илокуциони чин посматра се као радња извршена посредством говора, која може да има конкретне друштвене последице (Milosavljević, 2007: 29). Када је реч о самој класификацији илокуционих чинова, определили смо се за Бахову варијанту (Bach 2006, 151-156), јер је подела коју предлаже најпогоднија за анализу жељених аспеката овог дела истраживања. Таксономија² коју нуди обухвата четири велике групе илокуционих говорних чинова:

- 1) *констативи*: тврдити, наводити, најавити, одговорити, приписати, класификовати, исказати сагласност, потврдити, претпостављати, негирати, исказати несагласност, открити, оспорити, идентификовати, информисати, инсистирати, предвидети, рангирати, саопштити, изнети, уговорити
- 2) *директиви*: саветовати, опоменути, питати, преклињати, распустити, забранити, дати инструкције, наредити, дозволити, захтевати, изискивати, сугерисати, убедити, упозорити
- 3) *комисиви*: слагати се, кладити се, гарантовати, позвати, понудити, обећати, закунути се, исказати добровољност
- 4) *признања*: извинити се, поистоветити се, честитати, поздравити, захвалити, прихватити.

У крос-културном истраживању говорних чинова установљена је корелација са родом - емпиријски подаци показали су да жене више употребљавају комисиве, а мушкарци директиве (Clune, 1995: 70-77). У току анализе посматраћемо да ли су ови комуникацијски обрасци уочљиви и у иницијалним исказима женских и мушких ликова, осврћући се пре свега на наредбе и критике и начин на који су оне условљене родом. Истаћи ћемо важност социјалног контекста, који је неопходно узети у обзир као један од одређујућих фактора приликом анализе рода у комуникацији (Mills, 2003: 2). Контекст ћемо посматрати кроз приватну и јавну сферу, као и кроз критеријум друштвених улога и релација саговорника и саговорница (van Dijk, 2008: 22) (нпр. директор и секретарица, или обрнуто), који је нарочито важан јер омогућава осврт на систем односа моћи. Посматрање контекста је стога кључно зато што нам омогућава увид у специфичност ситуација у којима женски или мушки ликови започињу разговор (нпр. за кога је типичније да у јавном контексту тражи просторне и временске информације, или код кога је израженија склоност да успостави први корак и исказе емотивну заинтересованост за супротни пол), што нам даље може открити присуство патријархалних родних идеологија у комуникативним обрасцима.

Говорни чинови корелирају са учтивошћу, зато што је сваки изговорени исказ у одређеној мери обележен постојањем учтивих стратегија или пак изостављањем истих. Генерално се сматра да жене у комуникацији показују већи степен учтивости него мушкарци, о чему сведоче и емпиријски подаци из различитих студија (Holmes, 1995: 4). У светлу теорије доминације, ова специфичност женског говора тумачи се као одраз њихове немоћи и подређеног положаја у друштву (в. Lakoff, 1973). Када говоримо о учтивости, неизоставно је поменути теорију учтивости (енгл. *politeness theory*) коју су конципирали Пенелопа Браун и Стивен Левинсон (Brown & Levinson, 1987). Према овој теорији, учтивост осликава два

² У наставку је дата изворна таксономија на енглеском језику:

constatives: affirming, alleging, announcing, answering, attributing, claiming, classifying, concurring, confirming, conjecturing, denying, disagreeing, disclosing, disputing, identifying, informing, insisting, predicting, ranking, reporting, stating, stipulating

directives: advising, admonishing, asking, begging, dismissing, excusing, forbidding, instructing, ordering, permitting, requesting, requiring, suggesting, urging, warning

commissives: agreeing, betting, guaranteeing, inviting, offering, promising, swearing, volunteering

acknowledgments: apologizing, condoling, congratulating, greeting, thanking, accepting (acknowledging an acknowledgment).

аспекта нашег идентитета – позитиван и негативан образ (енгл. *positive and negative face*), а у њеном корену је тежња да се у комуникацији очува властити интегритет, али и интегритет саговорника. Да би се то постигло, неопходно је поседовати емпатију и водити рачуна о стању саговорница и саговорника и ономе шта они желе (позитивна учтивост), као и избегавати претерану директност, која може да се интерпретира као наметање (негативна учтивост). Позитивна и негативна учтивост представљају две комплементарне стратегије - употребом прве наглашава се присност са саговорником, кроз неформално обраћање или кориштење жаргона којим се сигнализује припадност истој социјалној групи, док је код друге акценат на исказивању поштовања према саговорнику и његовом ауторитету (Milosavljević, 2007: 24-25). Неке од најчешћих стратегија негативне учтивости су индиректност (*Would you know where Oxford Street is?*), употреба ограда и питања (*Perhaps, he might have taken it, maybe; Could you please pass the rice?*) песимистични тон (*You couldn't find your way to lending me a thousand dollars, could you?*), апологетски тон (*I'm sorry, it's a lot to ask, but could you lend me a thousand dollars?*) (Brown & Levinson, 1987: 129 - 138). У процесу анализе говорних чинова посматраћемо да ли је учтивост наглашеније обележје говора женских или мушких ликова, или можда у овом погледу не постоје значајне разлике.

Будући да језик рефлектује стварност, кроз њега се читавају и друштвене, односно родне неједнакости, па тако посматрањем различитих комуникативних образаца и стратегија којима у току конверзације прибегавају жене и мушкарци, можемо да откријемо и њихов статус и позицију у друштву (Smith-Lovin & Robinson, 1992: 122). Ова претпоставка упориште има у теорији доминације, према којој је језик средство за успостављање доминације мушкараца над женама (в. Lakoff, 1973), а о којој је детаљније већ било речи у одељку посвећеном истраживањима језика и рода:

Доминација мушкараца над женама у оквиру теорије доминације илуструје се изражавањем позиције моћи у конверзацији од стране мушкараца који жене чешће прекидају у говору него обрнуто, не настављају конверзацију на теме које започињу жене и заузимају већи конверзацијски простор (говоре дуже и више од жена) (Filipović, 2018: 191).

Наведени аспекти посматрани су у квантитативним студијама, у којима је анализом конверзације потврђена квантитативна доминација мушкараца: у одабиру и промени теме разговора (в. Pakzadian & Ashoori Tootkaboni, 2018) и стратегији прекидања (в. Pakzadian & Ashoori Tootkaboni, 2018).

Анализа је ограничена на први исказ у дијалозима у којима учествују женски и мушки ликови (код ових дијалога најчешће су саговорници један женски и један мушки лик, генерално су ређи случајеви са више саговорника оба пола). Исказ може да подразумева једну реч, реченицу или секвенцу кратких реченица (Poulou, 1997: 69). Уколико се исказ састоји из више компоненти, оне се неће рашчлањивати, већ ће се посматрати као целина, у оквиру које ће се у складу са значењем и контекстом одредити примарни говорни чин (нпр. у исказу "*Signora, quanta roba ha comprato! Devo aiutarLa? Posso portare io una borsa?*" констатив је "*Signora, quanta roba ha comprato!*", док исказе "*Devo aiutarLa?*" и "*Posso portare io una borsa?*" одређујемо као комисије. Примарна функција целог овог исказа је да се понуди помоћ, па га према томе уврштавамо у комисије.)

Као што је већ истакнуто, ограничили смо се на анализу иницијалних исказа у дијалозима, при чему сам чин иницирања разговора посматрамо као варијаблу конверзацијске доминације (Itakura, 2001: 1862). Конверзацијска доминација представља мултидимензионални конструкт који се састоји из секвенцијалне, партиципаторне и квантитативне димензије. Секвенцијална димензија, уједно оцењена као најупечатљивији показатељ доминације (Pakzadian & Ashoori Tootkaboni, 2018: 3), односи се на тенденцију контролисања саговорница и саговорника, кроз одређивање смера интеракције и расподелу иницијалних исказа и повратних реакција (Itakura, 2001: 1862). Када је реч о расподели иницијалних исказа, фокусираћемо се на комуникативне ситуације у којима започињање интеракције од стране мушких ликова може да се протумачи као показатељ доминације или као потврда родних стереотипа (нпр. мушки лик који показује емотивну заинтересованост

чинећи први корак при упознавању са женским ликом; мушки лик који у социјалним ситуацијама, нпр. у ресторану, говори у име себе и женског лика са којим се налази). С обзиром на то да рефлектује традиционално становиште о улози мушкарца у друштву, доминација је у директној корелацији са родним стереотипима, па ћемо стога посматрати да ли су у дијалозима уџбеника присутни конверзацијски обрасци који негирају родне стереотипе и имплицирају доминантнију улогу женских ликова (Smith-Lovin & Robinson, 1992: 122) (нпр. обртање родних улога и представљање активних, доминантних женских ликова, који преузимају први корак приликом успостављања интеракције са мушким ликовима). У неким од претходних истраживања фокусираним на разлике између женског и мушког говора уочена је тенденција мушкараца да се кроз разговор позиционирају као стручњаци (Coates, 2013: 133), што такође можемо посматрати као вид испољавања доминације, па ћемо стога и овај аспект узети у обзир у процесу анализе.

Стереотипи о прикладном језичком понашању за жене и мушкарце представљају скуп претпоставки о уобичајеној и очекиваној интеракцији чланица и чланова једног друштва. Претпостављене стереотипне норме често се усвајају и интериоризују, на шта утицај има и подршка медија и институција, попут образовних, кроз које се оне легитимишу (Mills, 2003: 184-185), те је стога важно истражити да ли су у конверзацијским обрасцима дијалога из уџбеника садржани родни стереотипи које је, у складу са препорукама Европске комисије (European commission, 2021), неопходно искоренити из свих сегмената образовног система, и уопште друштва.

Претпоставка је да ће анализа говорних чинова женских и мушких ликова омогућити издвајање комуникативних образаца у којима су садржани родни стереотипи о друштвеним улогама жена и мушкараца, што се из угла критичке анализе дискурса интерпретира као употреба језика у сврху одржавања доминантних родних идеологија. Такође, очекивани резултат је ће женски ликови у говору користити учтивије варијанте, ће говор мушких ликова карактерисати израженија асертивност и директност, што такође тумачимо као друштвено установљену разлику, која прозилази из патријархалних идеолошких структура.

II ДЕО

КОРПУСНО ИСТРАЖИВАЊЕ

Трећи део истраживања посвећен је критичкој анализи уџбеничког корпуса, коју ћемо спровести на квантитативном и квалитативном нивоу, како бисмо добили што целовитију и свеобухватнију слику о родним идеологијама и механизмима њиховог перпетуирања кроз садржаје и приказе у уџбеницима. Као што смо претходно истакли, уџбеници представљају утицајна средства која могу допринети одржавању патријархалних културних модела и легитимизацији родних идеологија, као што могу да допринесу њиховом оспоравању и креирању родног поретка заснованог на једнакости, те је стога важно испитати њихов статус у оквиру две поменуте тенденције, и скренути пажњу на неопходност ревизије и елиминисања свих евентуалних сексистичких садржаја. Корпусној анализи претходи контекстуализација истраживања, кроз представљање предмета, циљева и хипотеза, о чему ће бити речи у одељцима који следе.

1. Предмет истраживања

У овом истраживању испитујемо проблем родних идеологија у уџбеницима италијанског као страног језика. Родна идеологија (и идеологија уопште) са становишта критичке социлингвистике дефинише се као психо-когнитивно-социјални конструкт који обликује друштвену (културну, политичку, лингвистичку) слику света у којем живимо (Filipović, 2018: 21). Родна идеологија има дубокосежне последице на друштвеном и когнитивном нивоу, зато што представља механизам путем којег се легитимизује асиметрична родна хијерархија, која се представља као универзални, природно задати поредак (Lorber, 1994: 30). Постоји тесна веза између родних идеологија и родних стереотипа, будући да родни стереотипи уствари представљају идеолошки условљене обрасце понашања, путем којих се конструишу друштвено прикладни идентитети, улоге и хијерархијске позиције жена и мушкараца (Talbot, 2003: 472), те ћемо стога у овом истраживању сагледати све стереотипне приказе везане за женске и мушке ликове, које ћемо тумачити у спрези са родним идеологијама.

У корпусном истраживању спровешћемо квантитативну и квалитативну анализу, како бисмо на што свеобухватнији начин сагледали у којој је мери и на који начин приказ женских и мушких ликова у приватној и професионалној сфери идеолошки условљен, односно, да ли се кроз њега репродукује традиционални родни поредак, или је он пак бар делимично замењен егалитаристичким родним моделом. Уз помоћ квантитативне анализе статистички ћемо одредити следеће параметре:

- општу заступљеност женских и мушких ликова у текстовима и на илустрацијама;
- позиционираност на прво место женских и мушких ликова у лексичким паровима са референтима женског и мушког пола;
- заступљеност женских и мушких ликова у професионалној сфери, са нарочитим акцентом на сферу друштвено престижних занимања;
- заступљеност стварних личности женског и мушког пола кроз призму различитих професионалних и друштвених улога;
- учесталост употребе мушког генеричког рода у упутствима за израду задатака.

Статистичка бројчаност у корист мушких ликова у уџбеницима у претходним истраживањима одређена је као вид сексизма и родне неједнакости (Hartman i Judd, 1978; Porreca, 1984; Carroll i Kowitz, 1994; Sakita, 1995; Davoodi, 1999; Ansary i Babaii, 2003; Gharbavi & Mousavi, 2012; Gupta & Yin, 2009; Lee & Collins, 2010; Barton & Sakwa, 2012; Lewandowski, 2014; Ebadi & Seidi, 2015), које ћемо тумачити као рефлекс друштвене хијерархије утемељене на неједнаким односима моћи.

У квалитативном делу корпусног истраживања анализираћемо приказ улога, идентитета и друштвене хијерархије женских и мушких ликова, а у процесу анализе користићемо критичку анализу дискурса, која је: "подесан метод за разоткривање веза између језика, моћи и идеологија". (Kolarić, 2008: 164) Конкретније, анализираћемо следеће аспекте:

- комуникативне обрасце женских и мушких ликова у корелацији са родним стереотипима;
- родне улоге које се приписују женским и мушким ликовима у приватној и јавној сфери;
- родне стереотипе повезане са карактерним цртама жена и мушкараца и са обрасцима родно кодираног понашања, деловања и језика;
- расподелу професионалних и друштвених улога женских и мушких ликова у контексту расподеле друштвене моћи и престижа;

- приказ стварних личности кроз осврт на домен њиховог професионалног и друштвеног деловања, с циљем одређења положаја жене и значаја који јој се придаје у поменутом контексту;

- употребу мушког генеричког рода за именовање професија које обављају особе женског пола, односно, његову идеолошку позадину..

С обзиром на то да су теоријско-методолошка полазишта овог истраживања критичка социолингвистика и критичка анализа дискурса, сексизам и родне асиметрије идентификоване у претходним истраживањима тумачићемо у ширем контексту родних идеологија.

2. Циљеви истраживања

Циљ истраживања је критичка анализа приказа женских и мушких ликова у уџбеницима италијанског као страног језика, односно критички осврт на родне улоге и идентитете који су им додељени, као и осврт на друштвену хијерархију која произилази из датих родно кодираних образаца понашања, деловања и говора. С обзиром на то да су поменути обрасци најчешће утемељени на родним стереотипима, наш циљ је издвајање оних најупечатљивијих који се односе на претпоставке о прикладним особинама, понашању, деловању и друштвеним улогама жена и мушкараца, те њихово одређење и тумачење у ширем контексту родних идеологија и односа моћи. Поред демаскирања идеолошки условљених приказа женских и мушких ликова, циљ је издвајање садржаја (уколико постоје) кроз које се установљени родни обрасци негирају, а традиционални родни поредак замењује системом родне једнакости (нпр. приказ женских ликова на позицијама моћи, приказ мушких ликова који воде бригу о деци и кућним пословима).

Начело родне равноправности представља темељно људско право, које је на простору европских земаља признато и загарантовано прецизним законодавним оквирима и одговарајућим институционалним механизмима. У институционално-законодавном оквиру Европске уније садржане су конкретне одребе и препоруке о неопходности искорењивања свих видова родне неједнакости и дискриминаторних пракси, а издвојићемо Конвенцију о елиминисању свих облика дискриминације жена, усвојену давне 1979. године на Генералној скупштини Уједињених нација. Чланом 5 ове Конвенције предвиђено је следеће:

Државе потписнице ће предузети одговарајуће мере: а) за измену социјалних и културних образаца понашања мушкараца и жена ради постизања одстрањивања предрасуда, као и обичајних и свих других пракси које су засноване на идеји инфериорности или супериорности било полова било стереотипних улога мушкараца и жена (UN General Assembly, 1979).

У италијанском образовном контексту као главна референтна тачка у овом смислу помиње се *Polite* - европски пројекат за родну равноправност у уџбеницима и наставним материјалима из 1999. године, који су подржале све водеће издавачке куће у Италији (Marcelli, 2008: 23). Пројектом су предвиђени следећи циљеви релевантни за садржаје уџбеника: искључивање сексистичких форми и родних стереотипа, равноправно представљање жена и мушкараца у јавној и приватној сфери, употреба родно осетљивог језика (Marcelli, 2008: 23). Италијанска педагошкиња Ирене Бијемми (Biemmi, 2011) спровела је истраживање на уџбеницима за основне школе, који су у Италији објављени након укључивања *Polite* пројекта, након чега је дошла до сазнања да су садржаји уџбеника још увек примарно изграђени на родним стереотипима и сексистичким контакцијама, на основу чега је изведен општи закључак да поменути пројекат заправо није имао адекватну имплементацију у образовном издаваштву. Узевши у обзир горенаведено, циљ овог истраживања је да утврди у којој мери су садржаји

уџбеника италијанског као страног језика засновани на постулатима родне равноправности. Поред овога, нагласићемо да су уџбеници италијанског као страног језика у контексту проблематике рода и родних односа посве неистражено поље, те да је, према нашем сазнању, на ову тему до сада објављено само једно истраживање у форми дипломског рада на Универзитету у Загребу³. Стога, један од циљева заснива се на неопходности осветљавања и разумевања типологије уџбеника која је у домену истраживања о родној перспективи у образовном контексту готово у потпуности занемарена.

С обзиром на то да је циљ истраживања да се укаже на неопходност ревизије уџбеника у складу са принципима родне једнакости, можемо рећи да је реч о једном виду друштвено-ангажоване интервенције, утемељене на идеји о трансформационој моћи образовања, чији се потенцијал истиче и у оквиру разматрања Европског савета (Council of Europe, 2016: 2):

Истраживања показују да многи школски уџбеници који се користе у европским земљама укључују приче и илустрације које рефлектују стереотипни приказ улога и активности жена и мушкараца, девојчица и дечака. Мушкарци се још увек приказују чешће него жене; језик је у супротности са принципима родне једнакости; главни ликови су најчешће мушкарци. С друге стране, образовање има огроман потенцијал да промовише друштвене вредности и обликује мишљења – стога, зашто га не искористити за промовисање родне једнакости? Образовни систем има привилеговану позицију да обрне ситуацију, да промени ментални склоп девојчица и дечака, жена и мушкараца, и да одигра кључну улогу у креирању прилика које ће девојчицама и дечакама омогућити да испуне њихове истинске потенцијале, без преношења идеја о задатим родним улогама.

3. Хипотезе истраживања

Савремено друштво налази се у сталном процесу трансформације економских, политичких и друштвених оквира, што доприноси томе да се паралелно са традиционалним родним поретком развија и савремени, алтернативни модел родних односа. О прогресивним променама у погледу положаја жена сведоче и подаци извештаја Уједињених нација из 2019. године, у којем се наводи да је захваљујући социо-економским факторима традиционални модел породице у константном процесу мењања – све више жена заузима положаје у професионалној сфери постижући економску независност, чиме се традиционалне родне улоге доводе у питање (UN Women, 2019: 14-15). И поред конкретних промена на социо-економском плану, укоренење родне идеологије и културни модели и даље опстају, перпетуирајући ограничавајуће представе о "здраворазумском" и природно датом поретку, унутар којег су женама и мушкарцима унапред предодређени обрасци деловања и размишљања.

У овом истраживању полазимо од претпоставке да су обрасци родних идеологија утиснути и у институције образовања, које посматрамо кроз издвојени сегмент уџбеника италијанског као страног језика. Поповић (2014: 97) сматра да у образовном систему на свим нивоима доминира невидљиви мушки канон, који је нарочито присутан у сложеним друштвима попут италијанског (али и српског), у којима је либерално-демократски модел често у сени традиционалистичког, који почива на хришћанским, патријархалним вредностима. Курдт-Кристијансен (Curdт-Christiansen, 2017: 2) истиче да су у уџбеницима поред експлицитног знања везаног за дати наставни предмет садржане и друштвене норме, културне вредности и идеологије. Полазећи од дефиниције уџбеника као социокултурних материјала који су продукт комплексних селективних процеса условљених политичким

³ Назив дипломског рада је *Gli stereotipi di genere nei manuali d'italiano* (2018), а његова ауторка је Софија Колош.

одлукама, образовним и језичким политикама и културним реалностима (Curd-Christiansen & Weninger, 2015: 1), полазна претпоставка овог истраживања јесте да је приказ женских и мушких ликова у уџбеничком корпусу рефлекс родних идеологија и културних модела у којима су уткане традиционалне, патријархалне вредности. У складу са наведеним, формулисали смо следеће хипотезе у погледу идеолошке обојености у садржајима уџбеника:

- приказ женских и мушких ликова прожет је родним стереотипима и асиметричним односима моћи, који су предочени као природно задат, идеолошки неусловљен поредак;
- мушки ликови су бројнији од женских;
- мушким ликовима се у лексичким паровима који садрже референте женског и мушког пола даје предност, односно, доминантан је поредак када мушки лик долази испред женског;
- мушки ликови су бројнији у сфери друштвено престижних занимања и обављају више различитих занимања;
- уколико женски ликови обављају престижна занимања, сам назив занимања ће у највећем броју случајева бити дат у мушком роду;
- у дијалозима између женских и мушких ликова, мушки ликови ће чешће започињати конверзацију;
- у одређивању конверзацијских тема женских и мушких ликова садржани су родни стереотипи (нпр. мушки ликови показују иницијативу приликом упознавања са женским ликовима; женски ликови више комуницирају са децом у приватној сфери);
- у формулацији упутстава за израду задатака доминантан је мушки генерички род, као индикатор доминантне језичке идеологије;

4. Уџбенички корпус и критеријуми одабира

С обзиром на то да је истраживање конципирано као студија случаја, која подразумева анализу феномена родних идеологија у прецизно одређеном контексту, уџбенички корпус је ограничен на пет репрезентативних уџбеника који се годинама уназад користе као примарни дидактички материјали у настави италијанског као страног језика на различитим факултетима и департманима Универзитета у Бањој Луци (Филолошки факултет, Филозофски факултет, Факултет политичких наука). Поред тога што се сви уџбеници користе у настави у поменутом образовном контексту, приликом њиховог одабира у обзир су узети и следећи критеријуми сродности:

- 1) Намењени су почетницима, варирају између нивоа А1 и А2 Заједничког европског референтног оквира за језике (ЗЕРОЈ). Свесно одређење за анализу у границама једног језичког нивоа условљено је чињеницом да су такви уџбеници структурално и садржајно сродни, чиме се приликом анализе остварује већа кохерентност и систематичност у поређењима.
- 2) Засновани су на комуникативном приступу, о чему сведоче и уводне напомене ауторки и аутора који као један од главних циљева наводе развој свих аспеката

- комуникативне компетенције (Mazzetti et al., 2002: 4; Marin & Magnelli, 2006: 3; de Savorgnan & Bergero, 2010: 3; Krasa & Riboni, 2014: 3; Marin & Diadori, 2018: 4).
- 3) Сви уџбеници изашли су из штампе након 1998. године, која је издвојена јер је тада у Италији покренут *Polite* – пројекат о постизању родне равноправности у образовању, којим су у контексту уџбеника обухваћени следећи сегменти: искључивање сексизма и стереотипа, уједначено представљање жена и мушкараца, употреба родно осетљивог језика, осавремењивање илустрација кроз равноправно осликавање жена и мушкараца. У другој фази пројекта формулисан је *Кодекс понашања издавачких кућа Италије*, којим је предвиђено да се приликом селекције уџбеника обавезно укључи критеријум родне равноправности (Marcelli, 2008: 23). *Кодекс* су прихватиле водеће издавачке куће у Италији, укључујући оне које су објавиле уџбенике из корпуса, те је стога значајно испитати у којој мери је целокупан пројекат имао примену у пракси. Један од одлучујућих фактора за одабир уџбеника је хронолошке природе - у корпус су уврштени уџбеници објављени у петнаестогодишњем периоду, од 2002. до 2018. године, а временски распон између објављивања сваког одабраног уџбеника је четири године. Циљ овакве прецизно дефинисане хронолошке линије је да се утврди да ли је с временом дошло до евентуалних промена у родним идеологијама, то јест да ли је време утицало на то да садржаји постану више прилагођени и модификовани у складу са принципима родне једнакости.
 - 4) Одабране уџбенике објавиле су престижне италијанске издавачке куће са дугом и запаженом традицијом у издаваштву: *Alma Edizioni*, *Bonacci Editore*, *Edizioni Edilingua*, *Le Monnier*, од којих су прве три специјализоване за креирање и припрему наставних материјала, уџбеника и приручника из области италијанског као страног језика. *Le Monnier* је издавачка кућа основана још 1840. године, с временом је профилисана у сектору образовања и просвете, а чувена су њена издања италијанских речника, томова посвећених класицима италијанске и светске књижевности, као и уџбеника из области географије, историје, италијанског језика и књижевности. Ова издавачка кућа од 1999. године постаје део највеће и најкомерцијалније издавачке куће у Италији – *Mondadori*.

5. Карактеристике уџбеника из корпуса

У одељцима који следе представимо најважније одлике сваког појединачног уџбеника из корпуса.

5.1. Qui Italia

Qui Italia (2002) састоји се из 19 наставних јединица, које су осмишљене по узору на високо фреквентне комуникативне ситуације са којима ће се студенткиње и студенти са великом вероватноћом сустрети у току боравка у Италији или у разговору са италијанским говорницима. Аутори истичу да се усвајање језика заснива на индуктивном методу, који предвиђа да студенти и студенткиње преко језичких функција и граматичких структура инкорпорираних у различите ситуационе контексте дођу до граматичког правила (Mazzetti et al., 2002: 3). Свака наставна јединица састоји се из три нивоа: ситуација или тема, категорије комуникативне функције (описати, питати, исказати претпоставку итд.) и структурни елементи. Дидактичке јединице имају цикличну структуру која предвиђа више различитих

фаза: фазу инпута (дијалог, кратки текст или песма; тежи се ка томе да буде укључено што више аутентичних текстова), фазу граматичких структура и стимулуса за њихову примену, фазу језичких функција, представљених у широком спектру различитих контекста, фазу вежби морфолошког типа, које се додатно конкретизују у радној вежбанци и напоследку фазу посвећену граматичкој рефлексiji и синтези најважнијих норми и правила (Mazzetti et al, 2002: 4).

5.2. Nuovo progetto italiano

Nuovo progetto italiano такође представља алтернатију између комуникативних и граматичких елемената, а аутори истичу да је једна од главних тежњи "демитуација" граматике, која се постиже слично као и у претходном уџбенику – кроз индуктивни приступ, пуштајући студенте и студенткиње да граматiku сами открију, а потом и примене кроз различите комуникативне активности (Marin & Magnelli, 2004). Савремени језик, природне и спонтане комуникативне ситуације, систематски рад на подједнаком развоју све четири језичке способности, представљање италијанске стварности кроз кратке текстове о култури и цивилизацији неке су од главних карактеристика овог уџбеника према речима његових аутора. Састоји се из укупно 12 дидактичких јединица, кроз које се смењују два основна нивоа: комуникативни и лексички елементи и граматички елементи. Свака дидактичка јединица организована је преко устаљене структуре елемената који се подударују са 5 основних фаза: мотивација, глобални садржаји, анализа, синтеза и рефлексija (Balboni, 2014: 9). Уводни дио сваке јединице за циљ има мотивисање и емотивно приближавање садржаја, кроз различите стратегије и технике (разговор, слушање), након чега следи глобални део у којем студенти и студенткиње прво кроз слушање, а потом и кроз читање главног текста потврђују или негирају изнете тврдње, што доприноси да се преко контекста стекне несвесно глобално разумевање нових елемената. Следећи део посвећен је разумевању значења и граматичким структурама. У тексту конципираном по моделу уводног на којем се већ радило, студент/студенткиња убацује одговарајуће врсте речи (именице, заменице, глаголе итд.), те на тај начин, полазећи од значења, на несвесном нивоу почиње да открива и структуре. У наредном делу почиње темељније упознавање са граматичким садржајима, пре свега кроз морфолошке вежбе у којима је предложено попуњавање облика који недостају. Правила се потом примењују кроз једноставне усмене активности. Комуникативне функције су дате у кратким дијалозима, након којих следе излагања и дијалози реализовани кроз технику *role-play*. Текстови о различитим аспектима италијанске културе садржани у секцији *Conosciamo l'Italia* ("Упознајмо Италију") погодни су за вежбање разумевања текста и богаћење лексичког фонда. Свака наставна јединица закључује се делом посвећеном самоевалуацији, где студенткиње и студенти имају могућност да самостално оцене у којој су мери усвојили садржаје из обрађене лекције.

5.3. Chiaro

Аутори уџбеника *Chiaro* за циљ наводе оспособљавање студенткиња и студената да користе језик у свакодневним комуникативним ситуацијама, те развијање способности да овладају основним језичким компетенцијама које предвиђа ЗЕРОЈ (слушање, причање, читање и писање). И код овог уџбеника наглашава се важност развијања комуникативне компетенције, кроз усмени разговор и интеракцију у учионици. Текстови и дијалози предвиђени за читање и слушање су аутентични, што студенткињама и студентима олакшава

да по датом моделу започну или наставе конверзацију у паровима или већим групама. Као и код свих уџбеника који се ослањају на савремене приступе усвајања језика, студенткиње и студенти су протагонисти наставног процеса и кроз уџбеник се охрабрују да буде аутономни, истраживачки настројени и способни да језик користе у комуникацији. *Chiaro* садржи 10 наставних јединица, организованих према утврђеној схеми која подразумева следеће елементе: комуникативна ситуација (нпр. упознавање и поздрави), развој прагматичких компетенција (нпр. поставити питање током часа), развој лингвистичких компетенција (лексика, граматика и фонетика). На садржајном плану уџбеник нуди теме из свакодневног живота (сусрети, у ресторану, на одмору, у хотелу итд.), а на крају сваке лекције постоји део *Culture a confronto* ("Сусрет култура"), у којем се наводе неки аспекти везани за италијанску културу и традицију, те се од студената тражи да направе паралелу са навикама и обичајима присутним у њиховој земљи (нпр, начин испијања кафе, најпознатији италијански културни артефакти итд).

5.4. *Facilissimo*

Уџбеник *Facilissimo* у потпуности је обликован и прилагођен у складу са комуникативним приступом, омогућава студенткињама и студентима да у кратком временском периоду усвоје комуникативне формуле неопходне за разговор у свакодневним ситуацијама (нпр. обавити куповину, затражити просторне информације) и у специфичним практичним контекстима (нпр. у банци, на разговору за посао). Уџбеник *Facilissimo* одликује устаљена структура:

- свака лекција организована је око једне опште теме, која се уводи се кроз једноставну активност у чијем је циљу активирање већ постојећег предзнања (нпр. италијанска јела распрострањена изван граница саме Италије);
- лекције се састоје из три дела: *Comunicazione* ("Комуникација"), *Grammatica* ("Грамматика") и *Cultura e civiltà* ("Култура и цивилизација");
- сваки текст прати одељак са вокабуларом, који олакшава разумевање и усвајање лексике;
- део *Comunicazione* ("Комуникација") садржи текстове и дијалоге са распрострањеним комуникативним формулама, а у делу *Grammatica* ("Грамматика") су у визуелно пријемчивим табелама дати морфосинтактички елементи који се појављују у конверзацији. Симбиоза између ова два дела дата је у једноставним граматичким и лексичким вежбама у којима су садржани елементи или варијације елемената презентованих у самим текстовима. Такође, укључене су активности усменог разумевања, као и усмене и писмене продукције;
- свака лекција закључује се делом *Cultura e civiltà* ("Култура и цивилизација"), у којем је најчешће представљен дескриптивни текст, који за циљ има откривање и разумевање израза из свакодневног живота, а потом и конвенција и навика типичних за Италију данашњице. У овом делу додатно се обогаћује лексички инпут кроз увођење позамашног броја нових лексичких јединица;
- у току процеса усвајања језика уз уџбеник *Facilissimo* студенткиње и студенти могу да изврше самоevaluацију уз помоћ одељака под називом *Ripasso* ("Понављање"), у којима су дате граматичке и лексичке вежбе, као и бројни подстицаји за самостално формулисање дијалога и њихову усмену продукцију;

- на последњим страницама уџбеника може се пронаћи италијанско-енглески глосар, са остављеним празним местима предвиђеним за превод и допуњавање лексема на матерњем језику студената и студенткиња.

5.5. Via del Corso

Уџбеник *Via del Corso* конципиран је као скуп прича које прате свакодневне активности и авантуре групе сачињене од два пријатеља и две пријатељице. Дијалози су структурисани у форми стрипа, а неки су дати и као епизоде у анимираној верзији у ДВД форми. Аутор и ауторка (Marin & Diadori, 2018) истичу да је код уџбеника кључан индуктивни приступ, реализован кроз праћење секвенце сачињене од 5 елемената: мотивација, глобални садржаји, анализа, синтеза и рефлескија. У структури сваке лекције садржана су 4 дела: комуникативни садржаји, лексика, граматички садржаји и видео материјал, који најчешће укључује анимирану верзију стрипа, мини-документарац или интервју. Након сваке три лекције дат је део посвећен понављању и утврђивању градива, за који су карактеристичне аутентичне дидактичке игре и лудичке активности које процес усвајања језика чине колаборативним и стимулативним. Сваку наставну јединицу прати део насловљен као "вежбања" (*esercizario*), у којем су понуђене креативне активности које за циљ имају консолидацију граматичких, комуникативних, лексичких и културолошких елемената, као и додатни део посвећен утврђивању и продубљивању граматичких аспеката присутних у свакој појединачној лекцији. Засебан део чине комуникативни задаци у којима је неопходно на основу датих индикација о ситуацијама и ликовима формулисати дијалоге или креирати приче. Циљ многобројних креативних и лудичких активности јесте појачање мотивације студенткиња и студената, и њихово активно учешће у процесу усвајања језика.

6. КВАНТИТАТИВНА АНАЛИЗА

6.1. Укупан број женских и мушких ликова у текстовима и на илустрацијама

Према статистичким подацима, најмањи степен уједначености у присуству женских и мушких ликова, у текстовима и на илустрацијама, уочљив је код уџбеника *Qui Italia* (2002), у којем су женски ликови заступљени у знатно мањој мери од мушких. У текстовима је присутно 397 женских ликова наспрам 634 мушка лика, док је код илустрација тај однос 600:408 у корист мушких ликова. Уџбеник *Nuovo progetto italiano* (2006) карактерише нешто уједначенији однос у поређењу са претходним, али је и код њега приметна бројчана доминантност мушких ликова (текстови - 351:299; илустрације - 196:120). Уџбеник *Chiaro* (2010) доноси заокрет јер у њему примећујемо нешто већи број женских ликова у односу на мушке, те он заправо представља једини уџбеник у којем су женски ликови бројнији од мушких. Женски ликови су бројчанији од мушких у следећим размерама: текстови – 313:280, илустрације – 104:97. У уџбенику *Facilissimo* (2014) мушки ликови су опет нешто бројнији од женских (текстови – 181:177; илустрације 84:72), као и у уџбенику *Via del Corso* (текстови - 491: 381; илустрације -289: 203).

Сажет преглед заступљености женских и мушких ликова у текстовима и на илустрацијама са процентуалним вредностима дат је у табелама 1а и 1б:

Табела 1а. Укупан број женских и мушких ликова у текстовима

Уџбеници	Женски ликови	Мушки ликови	ж/м (%)
<i>Qui Italia</i> (2002)	397	634	39/61
<i>Nuovo Progetto Italiano</i> (2006)	299	351	46/54
<i>Chiaro</i> (2010)	313	280	53/47
<i>Facilissimo</i> (2014)	177	181	49/51
<i>Via del Corso</i> (2018)	381	491	44/56

Табела 1б. Укупан број женских и мушких ликова на илустрацијама

Уџбеници	Женски ликови	Мушки ликови	ж/м (%)
<i>Qui Italia</i> (2002)	408	600	40/60
<i>Nuovo Progetto Italiano</i> (2006)	120	196	38/62
<i>Chiaro</i> (2010)	104	97	52/48
<i>Facilissimo</i> (2014)	72	84	46/54
<i>Via del Corso</i> (2018)	203	289	41/59

Ови бројчани подаци представљају тек површински део комплексних манифестација родних односа, свеобухватни и научно утемељени постају тек након аналитичке обраде садржаја (интерпретације) и социјалне анализе (Fairclough, 1989). Неопходно их је стога посматрати кроз призму језичких и друштвених функција (нпр. лексеме преко којих се дефинишу женски ликови у професионалној и приватној сфери, дискурзивно-прагматичке функције које се женским и мушким ликовима додељују у интеракцији), о чему ће бити речи у квалитативном делу истраживања.

Када добијене податке упоредимо са стварним бројчаним односом мушкараца и жена на простору европског континента долазимо до закључка да они не рефлектују реалну демографску полну структуру становништва. Наиме, према *Eurostat* подацима за 2019. годину у Европској унији забележено је 262 милиона жена и 251 милион мушкараца, што је у процентима 51 % жена наспрам 49 % мушкараца (Eurostat, 2020). Како бројчана инфериорност женских ликова у уџбеницима нема упориште у полним популационим статистикама, оставља се простор за претпоставку да је овакав вид умањености и искључености рефлекс патријархалног културног наслеђа, кроз чији се утицај, често на подсвесном нивоу, одржава идеја да је прототип људског бића мушкарац. Како примећује Порека (Poreca, 1984), када женски ликови нису присутни у уџбеницима у истој мери као мушки, имплицитно се поручује да достигнућа жена, као и њихова укупна вредност као људских бића, нема довољан значај.

6.2. Позиционираност женских и мушких ликова на прво место у лексичким паровима

Редослед појављивања женских и мушких ликова у лексичким паровима који садрже референте женског и мушког пола често је у литератури која се бави проучавањем родних стереотипа дефинисан термином *firstness* (Hartmann & Judd, 1978; Porreca, 1984). Овај аспект уско је везан за питање видљивости жена и њихову позиционираност у односу на мушкарце. Из угла односа моћа, имплицира да се кроз постављање мушкараца на прво место рефлектује идеја о њиховој супериорности и надмоћи.

Добијени подаци из корпуса показују статистичку доминантност у корист мушких ликова: у уџбенику *Qui Italia* мушки ликови су у лексичким паровима знатно чешће позиционирани на прво место у односу на женске - однос је 85:48. У *Nuovo progetto italiano* је ова бројчана доминантност у корист мушкараца још израженија – 32:8. У уџбенику *Facilissimo* проналазимо уравнотеженији однос, али опет са бројчаном предношћу у корист мушких ликова (женски ликови су на првом месту 10 пута, а мушки ликови 14 пута). И у уџбенику *Via del Corso* мушки ликови су чешће позиционирани на прво место (27 пута наспрам женских ликова, који мушким ликовима претходе 14 пута). Обрнуту ситуацију, када су женски ликови нешто више пута постављени на прво место, проналазимо само у уџбенику *Chiaro*, у којем женски ликови претходе мушким 38 пута, а мушки женским 32 пута. Сажет преглед редоследа појављивања женских и мушких ликова у лексичким паровима који садрже референте оба пола дат је у табели:

Табела 2. Укупан број случајева када су женски и мушки ликови у лексичким паровима позиционирани на прво место

Уџбеници	Женски ликови на првом месту	Мушки ликови на првом месту	ж/м (%)
<i>Qui Italia</i> (2002)	48	85	36/64
<i>Progetto Italiano</i> (2006)	8	32	20/80
<i>Chiaro</i> (2010)	38	32	54/46
<i>Facilissimo</i> (2014)	10	14	42/58
<i>Via del Corso</i> (2018)	14	27	34/66

Статистички подаци показују да позиционираност женских и мушких ликова у свим уџбеницима из корпуса (изузев уџбеника *Chiaro*) одликује "првост" (енгл. *firstness*) у корист мушких ликова, кроз коју се открива традиционални поредак утемељен на доминантној позицији мушкараца. Сматрамо да је овај патријархални идеолошки образац језичке праксе дубоко усађен у когнитивне културне моделе западног друштва, као део трансгенерацијски пренесеног наслеђа, датог у виду природног стања које се не преиспитује. О овоме сведочи и редослед код лексичког пара Адам и Ева, где је Адам увек постављен на прво место.

6.3. Женски и мушки ликови као иницијатори разговора

За разлику од претходно анализираних података који су потврдили бројчану доминантност мушких ликова, овде је статистички однос нешто другачији. Наиме, само је у *Nuovo progetto italiano* (2004) забележено више започетих разговора од стране мушких

ликова (25:14), док је у свим осталим уџбеницима забележено да женски ликови ипак нешто чешће иницирају комуникацију (*Qui Italia* 34:25; *Chiaro* 13:11; *Facilissimo* 21:18; *Via del Corso* 29: 26).

Сажет преглед са укупним бројем ситуација у којима разговор започињу женски и мушки ликови дат је у табели:

Табела 3: Укупан број ситуација када женски и мушки ликови иницирају разговор

Уџбеници	Женски ликови иницијатори	Мушки ликови иницијатори	ж/м (%)
<i>Qui Italia</i> (2002)	34	25	58/42
<i>Progetto Italiano</i> (2006)	14	25	36/64
<i>Chiaro</i> (2010)	13	11	54/46
<i>Facilissimo</i> (2014)	21	18	54/46
<i>Via del Corso</i> (2018)	29	26	53/47

Будући да је у средишту нашег интересовања анализа типологије исказа коју покрећу женски и мушки ликови, то јест циљ нам је одредити и контекстуализовати саму сврху исказа којим се конверзација иницира, послужићемо се теоријом говорних чинова (Austin, 1962), у оквиру које ћемо посматрати типове илокуционог чина. Приликом поделе илокуционих чинова водили смо се таксономијом Баха и Харниша (Bach 2006), која обухвата четири групе илокуционих говорних чинова: констативе, комисиве, директиве, признања. Према подацима из корпуса, сваку од наведених група рашчланили смо на подгрупе, па су констативи обухватили: позитивне, негативне и неутралне констатације; комисиви понуде; директиви питања у сврху добијања личних информација, питања у сврху добијања просторно-временских информација, остала питања, опомене, критике и жалбе, док су у групи признања идентификовани само поздравни. У наставку ћемо кроз табеларни приказ предочити бројчане податке о расподели илокуционих говорних чинова у иницијалним исказима мушких и женских ликова у сваком појединачном уџбенику:

Табела 4а. Говорни чинови у иницијалним исказима женских и мушких ликова у уџбенику *Qui Italia*

Говорни чинови	Типологија	Женски ликови иницијатори	Мушки ликови иницијатори
директиви	питања (личне информације)	3	3
	питања (просторно-временске информације)	5	3
	остала питања	6	4
	опомене, критике и жалбе	5	/
	наредбе	2	2
комисиви	понуде	2	7
констативи	позитивне констатације	4	2
	негативне констатације	2	1
	неутралне констатације	2	/
признања	поздравни	3	3

Табела 4б. Говорни чинови у иницијалним исказима женских и мушких ликова у уџбенику *Nuovo progetto italiano*

Говорни чинови	Типологија	Женски ликови иницијатори	Мушки ликови иницијатори
директиви	питања (личне информације)	0	4
	питања (просторно-временске информације)	2	2
	остала питања	8	3
	опомене, критике и жалбе	1	/
	наредбе	0	1
комисиви	понуде	1	6
констативи	позитивне констатације	1	2
	негативне констатације	/	/
	неутралне констатације	/	3
признања	поздрави	1	4

Табела 4в. Говорни чинови у иницијалним исказима женских и мушких ликова у уџбенику *Chiaro*

Говорни чинови	Типологија	Женски ликови иницијатори	Мушки ликови иницијатори
директиви	питања (личне информације)	1	1
	питања (просторно-временске информације)	2	/
	остала питања	5	4
	опомене, критике и жалбе	/	/
	наредбе	/	/
комисиви	понуде	/	3
констативи	позитивне констатације	1	/
	негативне констатације	/	/
	неутралне констатације	1	/
признања	поздрави	3	3

Табела 4г. Говорни чинови у иницијалним исказима женских и мушких ликова у уџбенику *Facilissimo*

Говорни чинови	Типологија	Женски ликови иницијатори	Мушки ликови иницијатори
директиви	питања (личне информације)	1	2
	питања (просторно-временске информације)	4	2
	остала питања	5	7
	опомене, критике и жалбе	4	1
	наредбе	/	/
комисиви	понуде	/	/
констативи	позитивне констатације	3	1
	негативне констатације	/	/
	неутралне констатације	1	1
признања	поздрави	3	4

Табела 4д. Говорни чинови у иницијалним исказима женских и мушких ликова у уџбенику *Via del Corso*

Говорни чинови	Типологија	Женски ликови иницијатори	Мушки ликови иницијатори
директиви	питања (личне информације)	2	4
	питања (просторно-временске информације)	3	1
	остала питања	7	6
	опомене, критике и жалбе	3	1
	наредбе	3	1
комисиви	понуде	1	5
констативи	позитивне констатације	3	2
	негативне констатације	2	3
	неутралне констатације	4	1
признања	поздрави	1	2

На основу предочених података можемо закључити да квантитативна анализа, у овом конкретном случају, не нуди никакве могућности тумачења - бројчани подаци којима располажемо нису довољно опсежни, а расподела иницијалних исказа женских и мушких ликова је релативно уравнотежена. Будући да је сврха анализе исказа женских и мушких ликова разоткривање односа моћи и родних идеологија које су уткане у комуникативне обрасце, тек ћемо укључивањем квалитативне анализе илокуционих чинова добити могућност тумачења ових аспеката.

6.4. Женски и мушки ликови у професионалној сфери

У уџбенику *Qui Italia* бележи се значајан диспарат у присуству женских и мушких ликова у професионалној сфери – мушки ликови идентификују се преко занимања или титула чак 188 пута, а женски тек 48 пута. Такође, уз мушке ликове веже се 71 различито занимање, а уз женске само 27.

Диспарат је уочљив и у уџбенику *Nuovo progetto italiano* у којем се мушки ликови у професионалној сфери појављују 69 пута, а женски тек 12 пута. Разлика није толико драстична у погледу разноликости професија, али је ипак присутна и изражена: мушки ликови обављају 20 различитих занимања, а женски 9.

У уџбенику *Chiaro* дат је уравнотеженији приказ професионалне сфере: мушки ликови одређују се преко занимања и титула 29, а женски ликови укупно 27 пута. У погледу разноврсности, мушки ликови су опет бројчано доминантнији - обављају 13 различитих занимања, наспрам женских ликова који их обављају 9.

У уџбенику *Facilissimo* постоји значајна родна несразмерност – мушки ликови идентификују се преко занимања и титула 57 пута, а женски за више од пола мање, тј. 22 пута. Надаље, мушки ликови обављају 20 различитих занимања, а женски 13.

У *Via del Corso* идентификовали смо идентичан образац мушке доминације у професионалном пољу – мушки ликови представљени су преко занимања и титула 50 пута а женски тек 14 пута; мушким ликовима додељена су 34 различита занимања и титуле, а женским 13.

Сажет преглед заступљености мушких и женских ликова у професионалној сфери са процентуалним вредностима илустрован је у табелама које следе. У табели 5а дат је укупан број пута када су мушки и женски ликови представљени преко занимања и титула, а у табели 5б укупан број различитих занимања која обављају.

5а. Укупан број случајева када су женски и мушки ликови представљени преко занимања

Уџбеници	Женски ликови	Мушки ликови	ж/м (%)
<i>Qui Italia</i> (2002)	50	188	21/79
<i>Nuovo progetto italiano</i> (2006)	12	69	15/85
<i>Chiaro</i> (2010)	27	29	48/52
<i>Facilissimo</i> (2014)	22	57	28/72
<i>Via del Corso</i> (2018)	15	50	21/79

5б. Укупан број различитих занимања женских и мушких ликова

Уџбеници	Женски ликови	Мушки ликови	ж/м (%)
<i>Qui Italia</i> (2002)	27	71	28/72
<i>Nuovo progetto italiano</i> (2006)	9	20	31/69
<i>Chiaro</i> (2010)	9	13	41/59
<i>Facilissimo</i> (2014)	13	20	39/61
<i>Via del Corso</i> (2018)	13	34	28/72

На основу статистичких показатеља заступљености женских и мушких ликова у уџбеницима резултира да је професионална сфера приказана као поље из којег су жене великим делом искључене. Стога, можемо рећи да се невидљивост жена, која представља један од кључних проблема у процесу успостављања родне једнакости у јавном простору, репродукује и кроз уџбенике.

У наставку ћемо навести све професије и титуле из корпуса које су додељене мушким и женским ликовима⁴. Поред овога, навешћемо колико су укупно пута женски и мушки ликови представљени преко сваке од датих професија и титула.

Професије мушких ликова у уџбенику *Qui Italia* су:

professore професор (21), *direttore* директор (11), *musicista* музичар (11), *regista* режисер (11), *cantante* певач (10), *dottore/medico* доктор као занимање/лекар (8), *dottore* доктор као титула (8), *cameriere* конобар (6), *pittore* сликар (6), *attore* глумац (5), *impiegato* службеник (4), *architetto* архитекта (3), *vigile* саобраћајни полицајац (3), *giornalista* новинар (3), *calciatore* фудбалер (3), *operaio* радник (3), *scrittore* писац (3), *compositore* композитор (3), *insegnante* наставник (2), *informatico* информатичар (2), *dentista* зубар (2), *papa* папа (2), *poeta* песник

⁴ Све професије женских ликова навешћемо у женском роду, иако су многе од њих у уџбеницима оригинално наведене у мушком генеричком роду. У квалитативном делу анализе навешћемо које су професије у питању, те ћемо анализирати родне идеологије које усмеравају дате језичке изборе.

(2), *cuoco* кувар (2), *poliziotto* полицајац (2), *nuotatore* пливач (1), *carroziere* аутомеханичар (1), *veterinario* ветеринар (1), *avvocato* адвокат (1), *archeologo* археолог (1), *parrucchiere* фризер (1), *farmacista* фармацеут (1), *stilista* модни дизајнер (1), *carabiniere* карабињер (1), *scienziato* научник (1), *guida turistica* туристички водич (1), *filosofo* филозоф (1), *pastore* пастир (1), *cestista* кошаркаш (1), *tappezziere* молер (1), *commesso* трговац (1), *astronauta* астронаут (1), *dirigente d'orchestra* диригент оркестра (1), *clarinetista* кларинетиста (1), *pallavolista* одбојкаш (1), *giudice* судач (1), *fisico nucleare* нуклеарни физичар (1), *biologo* биолог (1), *meccanico* механичар (1), *pescatore* рибар (1), *muratore* зидар (1), *cantautore* кантаутор (1), *ricercatore* истраживач (1), *fotografo* фотограф (1), *disegnatore di fumetti* цртач стрипова (1), *sceneggiatore* сценариста (1), *corrispondente dall'estero* дописник из иностранства (1), *proprietario del ristorante* власник ресторана (1), *dirigente in un'azienda* управник фирме (1), *traduttore* преводилац (1), *golfista* играч голфа (1), *atleta* атлетичар (1), *sciatore* скијаш (1), *ciclista* бициклиста (1), *pilota d'auto* професионални возач (1), *tecnico* техничар (1), *imprenditore* подузетник (1), *oncologo* онколог (1), *tenore* тенор (1), *ginnasta* гимнастичар (1), *karattista* каратиста (1).

Професије женских ликова у уџбенику *Qui Italia* су:

attrice глумица (8), *segretaria* секретарица (4), *casalinga* домаћица (3), *commessa* трговкиња (3), *cantante* певачица (3), *impiegata* службеница (3), *professoressa* професорка (2), *insegnante* наставница (2), *(la) giornalista* новинарка (2), *cameriera* конобарица (1), *panettiera* пекарка (1), *infermiera* болничарка (1), *dottoressa* докторка као титула, *psicologa* психолошкиња (1), *ballerina* балерина (1), *operaia* радница (1), *architetta* архитекткиња (1), *proprietaria di un negozio di abbigliamento* власница бутика (1), *tennista* тенисерка (1), *portiera* портирка (1), *operatrice ecologica* еколошка радница (1), *(la) stilista* модна дизајнерка (1), *analista in un laboratorio* лаборанткиња (1), *baby-sitter* дадиља (1), *suora missionaria* мисионарка (1), *(la) pilota* пилоткиња, *donna poliziotto* жена полицајац.

Професије мушких ликова у уџбенику *Nuovo progetto italiano* су:

regista режисер (17), *attore* глумац (8), *cantante* певач (6), *stilista* модни дизајнер (6), *cameriere* конобар (4), *direttore* директор (3), *professore* професор (3), *dottore* доктор (3), *insegnante* наставик (2), *poliziotto* полицајац (1), *agente di polizia* полицијски агент (1), *conduttore* тв водитељ (1), *architetto* архитекта (1), *ingegnere* инжењер (1), *impiegato* службеник (1), *controllore* контролор (1), *scrittore* писац (1), *manager* менаџер (1), *dentista* зубар (1), *negoziante* власник радње (1).

Професије женских ликова у уџбенику *Progetto italiano* су:

attrice глумица (3), *commessa* продавачица (2), *cantante* певачица (1), *impiegata* службеница (1), *farmacista* фармацеуткиња (1), *professoressa* професорка (1), *direttrice in un'agenzia di viaggi* директорка туристичке агенције (1), *dottoressa* докторка као титула (1), *(la) stilista* модна дизајнерка (1).

Професије мушких ликова у уџбенику *Chiaro* су:

cameriere конобар (6), *dottore* доктор као титула (6), *impiegato* службеник (5), *farmacista* фармацеут (5), *insegnante* наставник (2), *operaio* радник (2), *giornalista* новинар (1), *direttore* директор (1), *commercialista* комерцијалиста (1), *rappresentante* трговачки путник (1), *scrittore* писац (1), *ingegnere* инжењер (1), *medica* лекарка (1).

Професије женских ликова у уџбенику *Chiaro* су:

segretaria секретарица (6), *insegnante* наставница (5), *impiegata* службеница (3), *medica* лекарка (3), *(la) giornalista* новинарка (3), *commessa* трговкиња (2), *casalinga* домаћица (2), *(la) rappresentante* трговачка путница (2), *dottoressa* докторка као титула (1).

Професије мушких ликова у уџбенику *Facilissimo* су:

cameriere конобар (10), *impiegato* службеник (10), *commesso* трговац (7), *receptionist* рецепционер (5), *tassista* таксиста (3), *medico* лекар (3), *dottore* доктор као титула (3), *infermiere* болничар (2), *farmacista* фармацеут (2), *programmatore* програмер (1), *dentista* зубар (1), *avvocato* адвокат (1), *ingegnere* инжењер (1), *giornalista* новинар (1), *informatico* информатичар (1), *agricoltore* пољопривредник (1), *controllore* контролор (1), *cuoco* кувар (1), *muratore* зидар (1), *operaio* радник (1).

Професије женских ликова у уџбенику *Facilissimo* су:

impiegata службеница (3), *(la) receptionist* рецепционерка (3), *commessa* трговкиња (3), *insegnante* наставница (3), *segretaria* секретарица (2), *infermiera* болничарка (2), *cameriera* конобарица (1), *casalinga* домаћица (1), *(la) giornalista* новинарка (1), *farmacista* фармацеуткиња (1), *dottoressa* докторка као титула (1), *parrucchiera* фризерка (1), *medica* лекарка (1).

Професије мушких ликова у уџбенику *Via del Corso* су: *commissario* ("шеф полиције"), *cameriere* ("конобар"), *fattorino* ("достављач") (2), *medico di base* ("лекар опште праксе") (2), *ortopedico* ("ортопед") (2), *dentista* ("зубар") (3), *chirurgo* ("хирург") (2), *direttore* ("директор") (2), *dottore* ("доктор") (3), *attore* ("глумац") (2), *regista* ("режисер") (2), *pittore* ("сликар"), *cantante* ("пјевач") (3), *benzinaio* ("радник на бензинској пумпи") (2), *impiegato* ("службеник"), *agente di polizia*, *macellaio* ("месар"), *fruttivendolo* ("пиљар"), *cuoco* ("кувар"), *conduttore* ("тв водитељ") (2), *cameraman* ("камерман"), *avvocato* ("адвокат") (2), *professore* ("професор"), *receptionist* ("рецепционер"), *dogsitter* ("догситер"), *istruttore di palestra* ("фитнес инструктор"), *dietologo* ("дијетолог"), *operaio* ("радник"), *artista* ("уметник"), *pescivendolo* ("продавач рибе"), *chitarrista* ("гитариста"), *pianista* ("пијаниста"), *calciatore* ("фудбалер"), *esperto di arte rinascimentale* ("стручњак за ренесансну уметност").

Професије женских ликова у уџбенику *Via del Corso* су: *segretaria* ("секретарица"), *oculista* ("окулиста") (2), *(la) receptionist* ("рецепционерка") (2), *cameriera* ("конобарица"), *conduttrice* ("тв водитељка"), *showgirl* ("забављачица"), *pediatra* ("педијатрица"), *cantante* ("певачица"), *dottoressa* ("докторка"), *babysitter* ("дадиља"), *professoressa* ("професорка"), *regista* ("режисерка"), *(la) presidente del Museo Nazionale del Cinema* ("председница Националног музеја кинематографије").

6.4.1. Процена професија из уџбеника на скали професионалног престижа – престиж и род

Професионални престиж (енгл. *occupational prestige*) предмет је бројних социолошких студија које истражују социјалну стратификацију, а можемо га дефинисати као друштвену процену занимања и послова, односно, као перцепцију коју појединци имају о друштвеној вредности различитих професија (Scott & Marshall, 2009). Социјална стратификација, заједно са концептом професионалног престижа, из угла различитих епистемиолошких оријентација и идеолошких убеђења, може да има различита тумачења и вредновања (нпр. са становишта

структурализма, хијерархија која се ствара стратификацијом неопходна је за функционално и стабилно друштво, док из угла марксизма стратификација базирана на социоекономским параметрима привилегује елите које кроз угњетавање и доминацију присвајају и управљају материјалним и симболичким вредностима друштва).

Само одређење професионалног престижа на теоријском плану доноси низ варијација и неподударности – пре свега, поставља се питање који су уопште параметри према којима се овај концепт може вредновати и у којој мери су они засновани на критеријумима субјективне природе. Упркос томе што процена професионалног престижа укључује субјективну димензију, истраживања показују да појединци из различитих делова света на идентичан или сличан начин рангирају професије према мерилима друштвеног престижа (Ellis et al., 2018). Сва емпиријска истраживања полазе од претпоставке да појединци у друштву поседују свест о постојању хијерархијског поретка професија. Генерално посматрано, у свим земљама постоје занимања која се сматрају престижним на скали друштвених вредности (нпр. адвокат, научник), као и она која су на истој скали позиционирана ниско (нпр. домар, надничар) (Ellis et al., 2018).

За вредновање друштвеног престижа у емпиријским истраживањима најчешће се користи Данканов социоекономски индекс, према којем професионални престиж одређују образовање и економски приход (Ellis et al., 2018: 8). Прва студија у којој учесници и учеснице мере ниво професионалног престижа датира из 1947. године, а спровео ју је Национални центар за истраживање мишљења (NORC), под вођством Сесил Норт (Cecil C. North) и Пола Хета (Paul K. Hatt) (Reiss et al., 1961) (Nakao & Treas, 1994: 6). Исти Центар спроводи студије и шездесетих година (1961-1964.) и 1989. године, а најширу употребу у истраживањима има листа престижних занимања из 1989. Приликом мерења престижа, презентовано је 740 професија, а учеснице и учесници су их оцењивали на основу скале од 1 (најнижи друштвени положај) до 9 (највиши друштвени положај) (Nakao & Treas, 1994: 6).

У Италији су прву скалу професија оцењених према критеријумима друштвеног престижа сачинили Де Лило и Скицерото (De Lillo и Schizzerotto), а њихово истраживање из 1985. године деценијама је представљало јединствен пример студије која се на простору Италије бави овом проблематиком (Meraviglia & Accornero, 2007). Кавалка и Ковици (Cavalca & Covizzi, 2001) су у истраживању из 2001. године потврдили да су вредности претходне скале још увек стабилне, као и да су разлике у проценама које произилазе из фактора пола, старосне доби, друштвеног статуса и нивоа образовања испитаника минималне и ирелевантне. По узору на скалу из 1985. године, уз извесне измене методолошких поставки, Меравиља и Акорнеро (Meraviglia & Accornero, 2007) спроводе ново истраживање, у којем учествује 2000 испитаника, који процењују укупно 676 професија (у истраживању из 1985. уврштених професија је било 20, а испитаника 792).

Приликом процене друштвеног престижа професија из корпуса водићемо се поменутом скалом, чије ћемо вредности укрстити са полом женских и мушких ликова, како бисмо испитали у којој мери је приказ професионалног престижа у уџбеницима родно условљен, и шта на основу тога можемо закључити о односима моћи.

Пол је један од фактора који се у социологији и деомографији посматрају у корелацији са професионалним престижом. Досадашња истраживања су показала опречне резултате – у неким је забележено више жена на престижним позицијама, у неким разлике нису значајне, али начелно нешто већи број студија указује на то да се више мушкараца него жена остварује у занимањима која карактерише друштвени престиж (Ellis et al., 2018: 19). Упркос томе што су жене суочене са ефектом тзв. стакленог плафона (енгл. *glass ceiling*), који им онемогућава/отежава напредак у професионалној хијерархији, постоје емпиријски подаци који указују на то да је у последњим деценијама забележен пораст броја жена у сфери

престижних занимања. Резултати истраживања које је у Италији спровео *Censis* (Centro Studi Investimenti Sociali) показују да је од 2015. до 2016. године број жена на руководећим позицијама порастао за 6. 9 % (Censis, 2017). Такође, статистички подаци показују да је у инжењерској професији, која се сматра једним од најтипичнијих примера традиционално мушког домена, у периоду од 2004. до 2009. године дошло до пораста жена за 51. 5 %, док је код мушкараца у истом периоду забележен дупло мањи пораст од 22. 3 % (Rizzo, 2011: 33). Према резултатима истраживања највећег америчког веб сајта за запошљавање *CareerBuilder*, у периоду од 2009. до 2017. године повећан је број жена у категорији традиционално мушких занимања које карактерише друштвени престиж (нпр. проценат адвокатица је порастао за 48 %, зубарица за 31 %, директорки за 28 %, информатичарки за 34 %, хируршкиња за 31 % итд.) (Williams, n.d.).

Анализом корелација између професионалног престижа и рода испитаћемо да ли се поменуте друштвене промене рефлектују кроз садржаје уџбенике, или је у њима задржана традиционална расподела професија у којој су жене смештене изван поља утицаја и моћи. Сва занимања⁵ чија вредност на скали прелази 50 интерпретираћемо као престижна. С друге стране, направићемо разлику између занимања чија је вредност од 50 до 70, и оних чија вредност прелази 70, која ћемо интерпретирати као високо престижна.

ба. Вредности високо престижних професија (70+) мушких и женских ликова у уџбенику "Qui Italia"

Назив занимања (мушки род)	Број понављања	Вредност престижа	Назив занимања (женски род)	Број понављања	Вредност престижа
<i>avvocato</i> адвокат	1	89.66	<i>pilota</i> пилоткиња	1	76.37
			<i>professoressa</i> професорка	2	72.29
<i>medico</i> лекар	8	86.25			
<i>oncologo</i> онколог	1	86.25			
<i>dentista</i> зубар	2	86.25			
<i>farmacista</i> фармацеут	1	86.25			
<i>veterinario</i> ветеринар	1	86.25			
<i>giudice</i> судач	1	83.48			
<i>informatico</i> информатичар	2	81.52			

⁵ Из анализе су искључена занимања *il/la stilista* ("модни дизајнер"/"модна дизајнерка") и *ricercatore* ("истраживач"), зато што вредности њиховог професионалног престижа нису уочене на референтној скали. Такође, искључили смо и титулу *dottore/dottoressa* ("доктор/докторка"), зато што се у италијанском језику њоме не обухватају само доктори и докторке наука као што је случај у српском, већ сви који су дипломирали, не само на трећем, већ и на другом и првом циклусу студија. Како ова титула може да буде везана за мноштво професионалних домена, није било могуће прецизирати о којем се тачно ради, те је стога изостављена из анализе.

<i>architetto</i> архитекта	3	81.52
<i>imprenditore</i> подузетник	1	80.76
<i>direttore</i> директор	11	74.74 ⁶
<i>papa</i> папа	1	74.41
професор <i>professore</i>	21	72.29 ⁷
<i>fisico nucleare</i> нуклеарни физичар	1	72.14
<i>biologo</i> биолог	1	72.14
<i>scienziato</i> научник	1	72.14
<i>astronauta</i> астронаут	1	72.14

66. Вредности престижних професија (51-70) мушких и женских ликова у уџбенику "Qui Italia"

Назив занимања (мушки род)	Број понављања	Вредност престижа	Назив занимања (женски род)	Број понављања	Вредност престижа
<i>regista</i> режисер	11	64.82	<i>attrice</i> глумица	8	64.82
<i>attore</i> глумац	5	64.82	<i>proprietaria di un negozio di abbigliamento</i> власница бутика	1	62.89
<i>proprietario di un ristorante</i> ресторана	1	62.89	<i>psicologa</i> психолошкиња	1	60.91
<i>traduttore</i> преводац	1	60.91	<i>analista in un laboratorio</i> лаборанткиња	1	57.9
<i>archeologo</i> археолог	1	60.91	<i>segretaria</i> секретарица	4	57.9
<i>filosofo</i> филозоф	1	60.91	<i>impiegata</i> службеница	3	57.9

⁶ Због немогућности прецизног одређења професионалног положаја, додељена бројчана вредност представља средњу вредност две макро категорије: генерални директори (66.83) и генерални директори/главни извршни директори (82.65).

⁷ Због немогућности прецизног одређења професионалног положаја, додељена бројчана вредност представља средњу вредност две професионалне категорије: универзитетски професори (80.91) и професори у средњим школама (63.67)

<i>dirigente un'azienda</i> управник фирме	<i>in</i>	1	58.37 ⁸	<i>giornalista</i> новинарка	2	55.25
<i>impiegato</i> службеник		4	57.9			
<i>scrittore</i> писац		3	55.25	<i>cantante</i> певачица	3	55.25
<i>poeta</i> песник		2	55.25	<i>ballerina</i> балерина	1	55.25
<i>giornalista</i> новинар		3	55.25	<i>insegnante</i> наставница	2	53.10
<i>corrispondente dall'estero</i> дописник из иностранства		1	55.25	<i>infermiera</i> болничарка	1	51.83
<i>pittore</i> сликар		6	55.25			
<i>compositore</i> композитор		3	55.25			
<i>cantante</i> певач		10	55.25			
<i>tenore</i> тенор		1	55.25			
<i>clarinettista</i> кларинетиста		1	55.25			
<i>musicista</i> музичар		11	55.25			
<i>dirigente d'orchestra</i> диригент оркестра		1	55.25			
<i>sceneggiatore</i> сценариста		1	55.25			
<i>disegnatore di fumetti</i> цртач стрипова		1	55.25			
<i>insegnante</i> наставник		2	53.10			
<i>guida turistica</i> туристички водич		1	51.83			
<i>fotografo</i> фотограф		1	51.83			

⁸ Како професионални положај није прецизиран, нити се може одредити на основу контекста, уметнута бројчана процена представља средњу вредност две професионалне категорије: високи управници са специјалистичким компетенцијама (75.14) управници или власници фирми мањих димензија (41.60).

7а. Вредности високо престижних професија (70+) мушких и женских ликова у уџбенику "Nuovo Progetto italiano"

Назив занимања (мушки род)	Број понављања	Вредност престижа	Назив занимања (женски род)	Број понављања	Вредност престижа
<i>dottore</i> доктор	3	86.25	<i>farmacista</i> фармацеуткиња	1	86.25
<i>dentista</i> зубар	1	86.25	<i>direttrice in un'agenzia di viaggi</i> директорка туристичке агенције	1	74.74
<i>ingegnere</i> инжењер	1	81.52	<i>professoressa</i> професорка	1	72.29
<i>architetto</i> архитекта	1	81.52			
<i>direttore</i> директор	3	74.74			
<i>manager</i> менаџер; руководилац	1	74.74			
<i>professore</i> професор	3	72.29			

7б. Вредности престижних професија (51-70) мушких и женских ликова у уџбенику "Nuovo Progetto Italiano"

Назив занимања (мушки род)	Број понављања	Вредност престижа	Назив занимања (женски род)	Број понављања	Вредност престижа
<i>regista</i> режисер	17	64.82	<i>attrice</i> глумица	3	64.82
<i>attore</i> глумац	8	64.82	<i>impiegata</i> службеница	1	57.9
<i>impiegato</i> службеник	1	57.9	<i>cantante</i> певачица	1	55.25
<i>scrittore</i> писац	1	55.25			
<i>cantante</i> певач	6	55.25			
<i>conduttore</i> водител	1	55.25			
<i>insegnante</i> наставик	2	53.10			

8а. Вредности високо престижних професија (70+) мушких и женских ликова у уџбенику "Chiaro "

Назив занимања (мушки род)	Број понављања	Вредност престижа	Назив занимања (женски род)	Број понављања	Вредност престижа
<i>medico</i> лекар	1	86.25	<i>medica</i> лекарка	3	86.25
<i>farmacista</i> фармацеут	5	86.25			
<i>ingegnere</i> инжењер	1	81.52			
<i>direttore</i> директор	1	74.74			

8б. Вредности престижних професија (51-70) мушких и женских ликова у уџбенику "Chiaro "

Назив занимања (мушки род)	Број понављања	Вредност престижа	Назив занимања (женски род)	Број понављања	Вредност престижа
<i>commercialista</i> комерцијалиста	1	60.51	<i>impiegata</i> службеница	3	57.9
<i>impiegato</i> службеник	5	57.9	<i>segretaria</i> секретарица	6	57.9
<i>scrittore</i> писац	1	55.25	<i>giornalista</i> новинарка	3	55.25
<i>giornalista</i> новинар	1	55.25	<i>insegnante</i> наставница	5	53.10
<i>insegnante</i> наставник	1	53.10			

9a. Вредности високо престижних професија (70+) мушких и женских ликова у уџбенику "Facilissimo"

Назив занимања (мушки род)	Број понављања	Вредност престижа	Назив занимања (женски род)	Број понављања	Вредност престижа
<i>avvocato</i> адвокат	1	89.66	<i>medica</i> докторка	1	86.25
<i>medico</i> лекар	3	86.25	<i>farmacista</i> фармацеуткиња	1	86.25
<i>dentista</i> зубар	1	86.25			
<i>farmacista</i> фармацеут	2	86.25			
<i>informatico</i> информатичар	1	81.52			
<i>programmatore</i> програмер	1	81.52			
<i>ingegnere</i> инжењер	1	81.52			

9б. Вредности престижних професија (51-70) мушких и женских ликова у уџбенику "Facilissimo"

Назив занимања (мушки род)	Број понављања	Вредност престижа	Назив занимања (женски род)	Број понављања	Вредност престижа
<i>impiegato</i> службеник	10	57.9	<i>impiegata</i> службеница	3	57.9
<i>giornalista</i> новинар	1	55.25	<i>segretaria</i> секретарица	2	57.9
<i>infermiere</i> болничар	2	51.83	<i>giornalista</i> новинарка	1	55.25
			<i>insegnante</i> наставница	3	53.10
			<i>infermiera</i> болничарка	2	51.83

10a. Вредности високо престижних професија (70+) мушких и женских ликова у уџбенику "Via del Corso"

Назив занимања (мушки род)	Број понављања	Вредност престижа	Назив занимања (женски род)	Број понављања	Вредност престижа
<i>avvocato</i> адвокат	2	89.66	<i>dottoressa</i> докторка	1	86.25
<i>medico di base</i> лекар опште праксе	2	86.25	<i>oculista</i> окулисткица	2	86.25
<i>chirurgo</i> хирург	2	86.25	<i>pediatra</i> педијатрица	1	86.25
<i>ortopedico</i> ортопед	2	86.25	<i>(la) presidente</i> <i>del Museo</i> <i>Nazionale del</i> <i>Cinema</i> председница Националног музеја кинематографије	1	80.76
			<i>professoressa</i> <i>professorca</i>	1	72.29
<i>dentista</i> зубар	3	86.25			
<i>direttore</i> директор	2	74.74			
<i>professore</i> професор	1	72.29			

10б. Вредности престижних професија (51-70) мушких и женских ликова у уџбенику "Via del Corso"

Назив занимања (мушки род)	Број понављања	Вредност престижа	Назив занимања (женски род)	Број понављања	Вредност престижа
<i>regista</i> режисер	2	64.89	<i>segretaria</i> секретарица	1	57.9
<i>attore</i> глумац	2	64.89	<i>conduttrice</i> водителка	1	55.25
<i>esperto di arte</i> <i>rinascimentale</i> стручњак за ренесансну уметност	1	60.91	<i>cantante</i> певачица	1	55.25
<i>dietologo</i> дијетолог	1	57.9			

<i>impiegato</i> службеник	1	57.9
<i>commissario</i> комесар; шеф полиције	1	55.43
<i>pittore</i> сликар	1	55.25
<i>cantante</i> певач	3	55.25
<i>pianista</i> пијаниста	1	55.25
<i>chitarrista</i> гитариста	1	55.25
<i>conduttore</i> водителј	2	55.25
<i>artista</i> уметник	1	55.25

6.4.2. Заступљеност мушких и женских ликова у сфери престижних занимања

Бројчана доминантност мушких ликова у професионалној сфери евидентна је и у категорији друштвено престижних занимања. Како бисмо на што јаснији начин илустровали диспаритет у присуству женских и мушких ликова у поменутој професионалној категорији, у наставку ћемо приказати процентуалну вредност заступљености женских и мушких ликова у сваком појединачном уџбенику.

11а. Заступљеност (%) женских и мушких ликова у сфери високо престижних занимања (70+) ('*Qui Italia*')

11б. Заступљеност (%) женских и мушких ликова у сфери престижних занимања (51-70) ("Qui Italia")

12а. Заступљеност (%) женских и мушких ликова у сфери високо престижних занимања (70+) ("*Nuovo progetto italiano*")

12б. Заступљеност (%) женских и мушких ликова у сфери престижних занимања (51-70) ("Nuovo progetto italiano")

13а. Заступљеност (%) женских и мушких ликова у сфери високо престижних занимања (70+) ("Chiaro")

13б. Заступљеност (%) женских и мушких ликова у сфери високо престижних занимања (51-70) ("Chiaro")

14а. Заступљеност (%) женских и мушких ликова у сфери високо престижних занимања (70+) ("Facilissimo")

14б. Заступљеност (%) женских и мушких ликова у сфери престижних занимања (51-70) ("Facilissimo")

15а. Заступљеност (%) женских и мушких ликова у сфери високо престижних занимања (70+) ("Via del Corso")

На основу процентуалног приказа заступљености женских и мушких ликова уочавамо да су женски ликови у групи престижних професија бројнији само у уџбенику *Facilissimo* (71: 29); међутим ова бројчана доминантност је уочљива само у категорији занимања где је вредност престижа од 51 до 70, док су у категорији високо престижних занимања код којих вредност на скали прелази 70, и у овом уџбенику бројнији мушки ликови.

Као што је претходно потврђено, спектар занимања мушких ликова далеко је разноврснији, што се јасно види и на примеру друштвено престижних професија. Наиме, најфреквентнија занимања женских ликова у групи професија високог престижа су *professoressa* ("професорка") и *dottorressa* ("докторка")⁹ - уврштена су у 3 од укупно 5 уџбеника, а након тога следи *farmacista* ("фармацеуткиња"), као занимање које је уврштено у 2 уџбеника. С друге стране, у истој групи професија код мушких ликова уочавамо знатно већу разноликост – у све уџбенике уврштена је професија *medico/dottore* ("лекар"/"доктор"), у 4 уџбеника укључени су *dentista* ("зубар"), *ingegnere* ("инжењер"), *direttore* ("директор"), у 3 *farmacista* ("фармацеут"), *professore* ("професор"), *avvocato* ("адвокат"), а у 2 уџбеника *architetto* ("архитекта") и *informatico* ("информатичар"). Подаци указују на то да се кроз расподелу професија у уџбеницима читавају неједнаки односи моћи, будући да су у сферама друштвеног престижа и утицаја доминантни мушкарци, што је карактеристично за патријархалне друштвене структуре.

У групи престижних занимања ниже вредности женска занимања су разноликија: најчешће професије су *segretaria* ("секретарица") и *impiegata* ("службеница") – уврштене су у 4 уџбеника; *insegnante* ("наставница"), *cantante* ("певачица") и *giornalista* ("новинарка") у 3, а *infermiera* ("болничарка") и *attrice* ("глумица") у 2 уџбеника. Код мушких ликова из ове поткатеорије најчешћа професија је *impiegato* ("службеник") - уврштена је у 4 уџбеника; у 3 уџбеника уврштени су *regista* ("режисер"), *attore* ("глумац"), *giornalista* ("новинар"), *pittore* ("сликар"), *insegnante* ("наставник"), *cantante* ("певач"), а *scrittore* ("писац") и *conduttore* ("водителј") уврштени су у 2 уџбеника. Подробнијим посматрањем женских и мушких

⁹ Иако су у уџбенике уврштене лекарке, у неким случајевима њихова професија дата је у мушком генеричком роду, што тумачимо као вид језичког сексизма. О разлозима отпора према женским морфолошким облицима за занимања детаљније ћемо говорити у квалитативном делу анализе професија.

занимања уочавамо да и ову групу професија карактерише родна неуједначеност – женски ликови и овде остају изван домена професија које су код мушких ликова честе (нпр. режисер, сликар, писац, водитељ). Надаље, посматрањем најучесталијих занимања додељених женским ликовима можемо закључити да критеријуми њиховог одабира нису идеолошки неусловљени, већ да одражавају традиционалну родну хијерархију, која се најјасније уочава код професије секретарице, уз коју се асоцирају стереотипна схватања женске улоге и бити, попут послушности и извршења наредби, што се уклапа у традиционални патријархални концепт женског идентитета. Традиционална хијерархија занимања употпуњује се и укључивањем болничарке и наставнице у сферу престижних женских занимања.

6.4.3. Стварне личности из уџбеника у професионалној сфери

Једна од општих одлика уџбеника страних језика јесте присуство личности из стварног живота, које су својим деловањем оставиле траг у области науке, уметности, спорта, културе итд, и које као такве уживају друштвени престиж. Како стварне особе из уџбеника често припадају групи знаменитих историјских личности које су обележиле уметничке, научне и културне токове једне епохе, или пак целокупне историје, поменућемо истраживање Савета Европе спроведено на корпусу од 900 уџбеника историје, које је произвело општи закључак да се родни стереотипи и уопште предрасуде преносе и репродукују као део несвесног наслеђа (Council of Europe, 1996). Било да се сама репродукција родних стереотипа одвија на несвесном, или пак свесном нивоу, остаје чињеница да су статистички посматрано мушкарци чије је присуство у уџбеницима доминантно, док жене остају недовољно видљиве или посве невидљиве, чиме се имплицира да се целокупно културно наслеђе цивилизације вреднује кроз достигнућа мушкараца. Једно од истраживања које потврђује овај идеолошки механизам спроведено је давне 1980. године на корпусу сачињеном од 131 текста, с циљем идентификације и анализе манифестација сексизма у уџбеницима енглеског као страног језика. Ауторка, Марлис Хелингер (Hellinger, 1980: 272), дошла је до сазнања да су у целокупном корпусу присутне само три жене чије деловање у јавној сфери конотира друштвени престиж: краљица Маргарета (чији су успех и статус део породичног наслеђа), докторка Раске (Raschke) и руска астронауткиња чије се име не наводи. Слично овоме, Рутсдотер (Ruthsdotter, 1996) након анализе популарног америчког уџбеника историје *A history of the United States* закључује да се присуство жена у њему своди на свега 3 %. Поменута истраживања карактерише временска дистанца, те је стога претпоставка да је експанзија социолингвистичких истраживања која су донела критичко тумачење форми сексизма и родних стереотипа уцртаних у уџбенике, бар делимично допринела промени доминантне патријархалне парадигме и утицала на укључивање већег броја жена у наставне материјале, самим тим доприносећи и већем визибилитету. Једно истраживање америчких уџбеника историје новијег датума показује да је присуство жена донекле повећано, али да су мушкарци још увек доминантни представници, као и да су жене још увек приказане у традиционалним и потчињеним улогама, што је свеукупно, како закључују ауторке, показатељ да је образовање и даље под снажним утицајем патријархалних културних модела (Janeene Williams & Bennett, 2016: 131).

Уз помоћ квантитативне анализе испитаћемо бројчани однос стварних личности женског и мушког пола у уџбеницима из корпуса, како бисмо установили колико је укупно жена а колико мушкараца и како су бројчано распоређени кроз различите професионалне домене.

У уџбенику *Qui Italia* појављује се укупно 71 славна личност, од чега 16 жена и 56 мушкараца.

16a. Укупна процентуална вредност присуства стварних личности у уџбенику "Qui Italia"

Жене¹⁰ које су одабране представљају 7 различитих занимања: глумица (7), певачица (2), модна дизајнерка (2), архитекткиња (1), неуробиолошкиња (1), тенисерка (1), новинарка (1), књижевница (1). Мушкарци из уџбеника одабрани су као представници 14 различитих занимања¹¹: музичар (22), режисер (9), спортиста (8), књижевник (6), сликар (5), модни дизајнер (4), новинар (3), глумац (2), лекар (2), филозоф (1), земљорадник (1), фотограф (1), архитекта (1), папа (1).

¹⁰ Одабране личности су:

- глумице: Ана Мањани (Anna Magnani), Софија Лорен (Sophia Loren), Мерилин Монро (Marilyn Monroe), Франческа Нери (Francesca Neri), Орнела Мути (Ornella Muti), Марианђела Мелато (Mariangela Melato), Џулија Робертс (Julia Roberts);
- модне дизајнерке: Донатела Версаче (Donatella Versace) и Мјуча Прада (Miuccia Prada)
- певачице: Ђана Нанини (Gianna Nannini) и Лаура Паузини (Laura Pausini)
- остале: архитекткиња Гае Ауленти (Gae Aulenti), неуробиолошкиња Рита Леви Монталчини (Rita Levi Montalcini), тенисерка Силвија Фарина (Silvia Farina), новинарка Барбара Паломбели (Barbara Palombelli), књижевница и новинарка Оријана Фалачи (Oriana Fallaci).

¹¹ Одабране личности су:

- из области музике 1) оперски композитори: Giuseppe Verdi, Gioacchino Rossini, Giacomo Puccini; композитори Johann Sebastian Bach и Wolfgang Amadeus Mozart;
- 2) певачи, групе и остали музичари: рок група Beatles, поп певач Michael Jackson, џез музичар Keith Jarrett, виолиниста Francesco De Angelis, кантаутор и композитор Angelo Branduardi, певачи Lucio Dalla, Fabrizio de André, Jovanotti, Franco Battiato, Gino Paoli, Biagio Antonacci, Gianni Morandi, Andrea Bocelli, оперски певач Luciano Pavarotti, диригент Riccardo Muti;
- режисери: Roberto Benigni, Dario Argento, Federico Fellini, Nanni Moretti, Leonardo Pieraccioni, Giuseppe Tornatore, Roberto Rossellini, Steven Spielberg
- спортисти: пливач Massimiliano Rosolini, возач тркачких аутомобила Enzo Ferrari, мотоциклистички возач Max Biaggi, бициклиста Marco Pantani, одбојкаш Lorenzo Bernardi, фудбалери Roberto Baggio, Alex del Piero, гимнастичар Yuri Chechi, џудока Pino Maddaloni.
- књижевници: Umberto Eco, Alberto Moravia, Mario Luzi, Sandro Penna, Luigi Pirandello, Italo Calvino, Leonardo Sciascia,
- сликари: Sandro Botticelli, Michelangelo, Raffaello, Carlo Carrà, Tiziano
- модни дизајнери: Giorgio Armani, Domenico Dolce и Stefano Gabana, Valentino Garavani
- новинари: Enzo Biagi, Eugenio Scalfari, Riccardo Muti
- глумци: Raul Bova, Vittorio Gassman
- лекари: Christian Barnard, Umberto Veronesi
- остали: архитекта Renzo Piani, филозоф Norberto Bobbio, фотограф Roberto Bosi, земљорадник и једно време најстарији човек у Италији Antonio Todde, папа Војтила (Јован Павле II) (Wojtyła).

166. Разноликост професија стварних личности у уџбенику "Qui Italia"

У *Progetto italiano* уврштено је укупно 75 познатих личности - 65 мушкараца¹² и тек 11 жена¹³.

¹² Одабране личности су:

- из области музике: Giuseppe Verdi, Gioachino Rossini, Giacomo Puccini; Eros Ramazzotti, Andrea Bocelli, Ennio Morricone, Jovanotti, Zucchero, Vasco Rossi, Ligabue, Gigi d'Alessio, Tiziano Ferro, Riccardo Cocciante, Domenico Modugno, Lucio Dalla, Nek, Luca Carboni, Mango

- глумци: Massimo Troisi, Philippe Noiret, Carlo Verdone, Aldo, Giovanni и Giacomo, Ugo Tognazzi, Giancarlo Gannini, Marcello Mastroianni, Alberto Sordi, Totò, Vittorio Gassman, Nino Manfredi

- режисери: Roberto Benigni, Giuseppe Tornatore, Leonardo Pieraccioni, Nani Moretti, Federico Fellini, Mario Monicelli, Vittorio de Sica, Luchino Visconti, Michelangelo Antonioni, Sergio Leone, Bernardo Bertolucci, Roberto Rossellini, Gianni Amelio, Gabriele Salvatores

- модни дизајнери: Armani, Valentino, Cavalli, Trussardi, Dolce & Gabbana, Moschino, Salvatore Ferragamo

- књижевници: Pablo Neruda и Alberto Moravia

- личности из сфере друштвено престижних занимања: Cesare, Cicerone, Marco Antonio, Annibale, Marco Polo, Guglielmo Marconi

- остали: изумитељ апарата за еспресо Luigi Bezzera и пица мајстор и креатор пице маргерите Raffaele Esposito.

¹³ Одабране личности су:

- глумице: Ana Magnani, Sofia Loren, Maria Grazia Cucinotta, Claudia Cardinale, Gina Lollobrigida, Monica Bellucci, Ornella Muti

- певачице: Laura Pausini, Giorgia

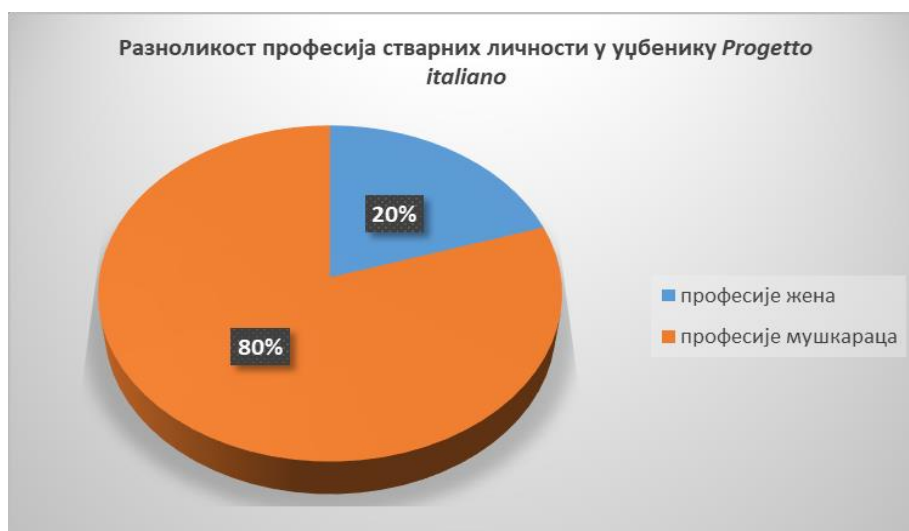
- личности из сфере друштвено престижних занимања: владарке Cleopatra и краљица Margherita

17а. Укупна процентуална вредност присуства стварних личности у уџбенику "Nuovo progetto italiano"

Спектар женских занимања сужен је на глумице (7) и певачице (2), а поред њих у овом уџбенику помињу се и две владарке. Код мушкараца је сфера професионалног деловања шира, обухвата следећа занимања: певач (18), глумац (13), режисер (14), модни дизајнер (9), књижевник (2), војсковођа (2), владар (1), истраживач (1), научник (1), филозоф (1), сликар (1), проналазачи (2): пица мајстор и креатор пице маргерите и изумитељ апарата за еспресо.

17б. Разноликост професија стварних личности у уџбенику "Nuovo progetto italiano"

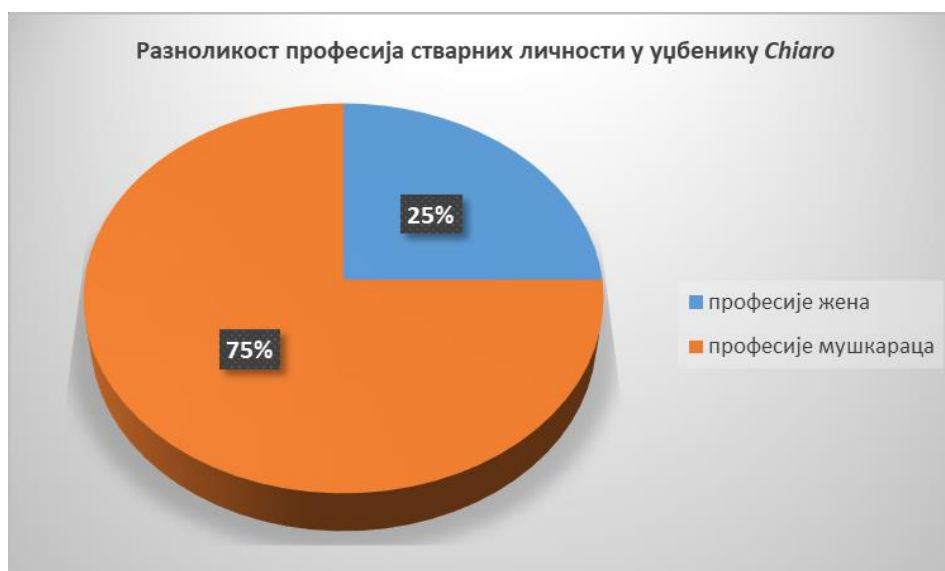
У уџбенику *Chiaro* присутно је тек 10 стварних личности, од чега је само једна жена.

18a. Укупна процентуална вредност присуства стварних личности у уџбенику "Chiaro"

Мушки представници су из области музике (3) [Ћузепе Верди (Giuseppe Verdi), Макс Гаљарди (Max Gagliardi), Ерос Рамацоти (Eros Ramazzotti)], филмске режије (3) [Серђо Леоне (Sergio Leone), Силвио Солдони (Silvio Soldoni), Габриеле Салваторес (Gabriele Salvatores)] и књижевности (3) [Умберто Еко (Umberto Eco), Николо Аманици (Niccolò Ammaniti), Алесандро Барико (Alessandro Baricco)], док је једина женска представница певачица Шакира (Shakira).

18б. Разноликост професија стварних личности у уџбенику "Chiaro"

У уџбенику *Facilissimo* забележено је укупно 11 стварних личности – две жене, седам мушкараца, а поменута су два имена из света моде - "Версаче" и "Фенди", чији су истакнути представници и жене и мушкарци. Будући да је искориштена именица "стилисти", не можемо са сигурношћу утврдити на кога се она тачно односи. Можемо претпоставити да су одабрани мушки представници (Ћани Версаче и Едоардо Фенди), али с друге стране, с обзиром на учесталост кориштења мушког генеричког рода, ова именица може да се односи и на жене, или пак да обухвати оба рода, те ћемо је стога тумачити као родно неодређену.

19a. Укупна процентуална вредност присуства стварних личности у уџбенику "Facilissimo"

Када је реч о женама које су уврштене, њихова занимања су политичарка - Хилари Клинтон (Hillary Clinton) и певачица - Шакира (Shakira), а међу мушкарцима су два политичара [Владимир Путин (Vladimir Putin) и Реџеп Тајип Ердоган (Recep Tayyip Erdogan)], два сликара [Ботичели (Boticelli) и Микеланђело (Michelangelo)], један фудбалер [Кристијано Роналдо (Christiano Ronaldo)], један глумац/режисер [Роберто Бенињи (Roberto Benigni)], један модни дизајнер [Валентино (Valentino)].

19б. Разноликост професија стварних личности у уџбенику "Facilissimo"

У уџбенику *Via del Corso* учили смо седамдесет једну стварну личност, од чега је наспрам 60 мушкараца присутно тек 11 жена.

20а. Укупна процентуална вредност присуства стварних личности у уџбенику "Via del Corso"

Уврштени представници и представнице претежно су из области уметности¹⁴: режисери (17), глумци (15), књижевници (8), певачи (6), оперски композитори (5), сликари (4), тв водитељи (4), научник (1). Одабране женске представнице су глумице (4), певачице (4), тв водитељка (1), забављачица (1), председница Националног музеја кинематографије (1).

20б. Разноликост професија стварних личности у уџбенику "Via del Corso"

Статистички приказ заступљености стварних личности доказује апсолутну доминацију мушкараца у оба интерпретирана сегмента: у уџбенике је уврштено знатно више стварних

¹⁴ Одабране познате личности су: 1) режисери: Francis Ford Coppola, Luchino Visconti, Roberto Rossellini, Luigi Comencini, Mario Monicelli, Vittorio De Sica, Federico Fellini, Giuseppe Tornatore, Gabriele Salvatores, Paolo Sorrentino, Sergio Leone, Quentin Tarantino, Matteo Rovere, Paolo Genovese, Steno (Stefano Vanzina), Emanuele Crialesi, Gabriele Muccino 2) глумци: Massimo Troisi, Paolo Villaggio, Roberto Benigni, Clint Eastwood, Checco Zalone, Giovanni Veronesi, Stefano Accorsi, Marco Giallini, Valerio Mastandrea, Andrea Tramonti, Alfredo Lipari, Giacomo Dini, Marlon Brando, Alberto Sordi, Terence Hill; 3) књижевници: Mario Puzo, Giuseppe Tommaso di Lampedusa, Antonio Skármeta, Dante, William Shakespeare, Federico Moccia, Andrea Camilleri, Giacomo Casanova; 4) сликари: Giorgio Vasari, Federico Zuccari, Sandro Botticelli, Caravaggio; 5) певачи: Eros Ramazzotti, Nek, Albano, Adriano Celentano, Marco Mengoni, Vasco Rossi; 6) оперски композитори: Domenico Donizetti, Vincenzo Bellini, Pietro Mascagni, Giacomo Puccini, Giuseppe Verdi; 7) тв водитељи: Mike Bongiorno, Alberto Manzi (maestro Manzi), Maurizio Costanzo, Bruno Vespa; 8) научник: Albert Einstein; 9) глумице: Anna Magnani, Matilda De Angelis, Kasia Smutniak, Anna Foglietta; 10) певачице: Laura Pausini, Mina, Giusy Ferreri, Alessandra Amoroso; 11) тв водитељка: Maria De Filippi; 12) забављачица: Raffaella Carrà; 13) директорка Националног музеја кинематографије: Laura Milani

личности мушког него женског пола, домен мушког деловања је знатно опсежнији и свеобухватнији - карактерише га већа разноликост професија. Бројчана доминација мушкараца представља заједничку одлику свих уџбеника из корпуса – и најмања вредност коју достиже прелази 60 % (нпр. приказ разноликости професија мушкараца у уџбенику *Via del Corso* где је постотак у корист мушких ликова 62 %), док највише вредности достижу запањујуће проценте од 86 % (укупна процентуална вредност присуства мушкараца у уџбенику *Nuovo progetto italiano*) или чак 91 % (укупна процентуална вредност присуства мушкараца у уџбенику *Chiaro*). Већ на основу квантитативних података уочавамо да приказ жена и мушкараца у категорији стварних личности карактерише значајна родна неједнакост, што значи да се у односу на осамдесете и девесете године прошлог века у овом конкретном сегменту заправо мало тога променило. Као што смо могли видети, жене нису у потпуности искључене, али је њихово присуство сведено на минимум. Искључивањем жена опструише се процес њихове професионалне и друштвене афирмације, те оне стога и даље остају невидљиве. Неуједначена заступљеност жена и мушкараца не представља само скуп бројчаних вредности, већ мерило које нам указује на значај који друштво и друштвене институције додељују женама. Наиме, како истиче Карен Порека (Роггеса, 1984), кроз умањивање женског присуства у уџбеницима имплицитно се поручује да достигнућа жена, као и њихова целокупна вредност као људских бића, немају довољан значај (или бар не у мери у којој се тај значај приписује мушкарцима). Кроз уџбенике се стога индиректним путем одржава и преноси идеја о инфериорности жена, која представља кључно парадигматско обележје родних идеологија патријархата, што нас доводи до закључка да институције које се сматрају темељима друштва (у овом случају образовни систем) имају централну улогу у одржавању патријархата (Walby, 1990: 178), што ће се додатно потврдити и кроз квалитативни део анализе.

6.5. Језички сексизам: употреба мушког генеричког рода у упутствима за израду задатака

Ауторке и аутори кроз уџбенике свесно или несвесно пројектују и своје културне обрасце и виђење света кроз садржаје које креирају. Када је реч о сексистичким облицима у језику, осим самих садржаја уџбеника, меродавна су и упутства за израду задатака јер начин на који су формулисана открива много о томе у којој је мери код ауторки и аутора развијена свест о важности родно осетљивог језика и у којој мери се он уопште примењује. Целокупна идеологија родне равноправности великим делом почива на идеји да се женама у што већој мери обезбеде видљивост и глас у друштву, а један од језичких механизма који се у те сврхе користи јесте избегавање мушког генеричког рода, уместо којег се укључују родно осетљиви морфолошки облици. У упутствима за израду задатака ауторке и аутори директно се обраћају студентима и студенткињама, те тај донекле лични чин треба да подразумева поштовање и подједнако вредновање свих учесника и учесница ове интеракције. Приликом летимичног прелиставања уџбеника, стекли смо општи дојам да у инструкцијама доминира мушки генерички род и да он обухвата и студенткиње и студенте, што је одраз вредносног система патријархалне културе. Детаљном анализом уџбеника из корпуса првобитни утисак је потврђен, а у наставку ћемо кроз лексичке изборе приликом формулације инструкција истражити у којој је тачно мери присутан генерички мушки род и да ли су уопште укључени случајеви где је укључен и женски род.

Бројчани подаци показују следеће: у уџбенику *Qui Italia* присутно је 50 формулација са генеричким мушким родом на супрот њих тек 7 са симетричним облицима женског и мушког рода и једне у којој је експлицитно наведен само женски род; у *Nuovo progetto italiano*

генерички мушки род присутан је у 10 случајева, наспрот 2 случаја у којима се посебним механизмом остварује родна неутралност и једног у којем је у формулацији задатка експлицитно наведен само женски род. За разлику од ова два уџбеника, у *Chiaro* и *Facilissimo* не постоји нити једна формулација у којој није садржан искључиво генерички мушки род – у *Chiaro* их је укупно 125, а у *Facilissimo* 74. У уџбенику *Via del Corso* такође доминирају упутства са мушким генеричким родом – има их 40, а поред њих смо уочили и 26 случајева неутралних формулација, као и једну са мешаним облицима. Статистички подаци су донекле изненађујући, јер смо очекивали да ће рецентније објављени уџбеници у већој мери заступати савремене тенденције које се односе на ширење и примену принципа родне једнакости у образовном контексту, будући да се у Италији интересовање за ово питање постепено интензивира у складу са фактором времена и препорукама Европске уније.

У наставку ћемо упутства из свих анализираних уџбеника класификовати у одговарајуће категорије, у складу са критеријумом укључености или искључености генеричког мушког рода. Класификација према томе обухвата следеће категорије: генерички мушки род [нпр. *chiedete al vostro compagno il nome e il cognome* ("питајте вашег другара име и презиме")], родно осетљиви облици [нпр. *chiedete al vostro compagno/a se ha un ragazzo/una ragazza* ("питајте вашег другара/другарицу да ли има дечка/девојку")], неутрални облици [нпр. *sei A: chiedi il parere di B su* ("ти си А: питај Б мишљење о...")], само женски род [нпр. *scrivi un'e-mail a un'amica italiana...* ("напиши мејл пријатељици из Италије...")], мешани облици – ове облике истовремено одликује неутралност, али и присуство мушког генеричког рода [нпр. *A e B vogliono fare un regalo ad un amico comune* ("А и Б желе да купе поклон заједничком пријатељу")], или присуство мушког генеричког рода и родно осетљивих облика [нпр. "*Ogni studente...*"; "*il/la cliente*" ("Сваки студент..."; "клијент/клијенткиња")]. Сажет преглед класификације на бројчаном нивоу дат је у табели која следи:

7. Табела укључености/искључености мушког генеричког рода у упутствима за израду задатака

<i>Tun упутства</i>	<i>Qui Italia</i>	<i>Nuovo progetto italiano</i>	<i>Chiaro</i>	<i>Facilissimo</i>	<i>Via del Corso</i>
мушки генерички род	50	10	125	74	40
родно осетљиви облици	7	/	/	/	/
неутрални облици	/	2	/	/	26
само женски род	1	1	/	/	/
мешани облици	/	2	/	/	1

Квантитативна анализа показује да су у упутствима за израду задатака доминантне формулације у мушком генеричком роду, што представља један вид језичког сексизма, путем којег се замагљује и негира женско присуство.

7. КВАЛИТАТИВНА АНАЛИЗА

7.1. Позиционираност женских и мушких ликова на прво место у лексичким паровима

Лексичке парове који садрже референте мушког и женског рода можемо класификовати у 3 основне категорије:

- 1) властите именице којима су обухваћена лична имена женских и мушких ликова (нпр. Бруно и Стела).
- 2) заједничке именице које означавају чланове породичне заједнице (нпр. мајка и отац)
- 3) остале заједничке именице [(нпр. *uomo e donna* (мушкараци жена)].

У уџбенику *Qui Italia* (2002) у првој категорији у готово свим паровима мушки ликови су позиционирани на прво место [*Ivo e Pina* (Иво и Пина), *Paul e Mary* (Пол и Мери), *Arturo ed Elide* (Артуро и Елиде), *Bruno e Stella* (Бруно и Стела), *Paolo e Valeria* (Паоло и Валерија), *Ruggero e Rosina* (Руђеро и Розина), *Marco e Claudia* (Марко и Клаудија)]. Забележена су тек два примера када женски ликови заузимају прво место: *Elena e Roberto* (Елена и Роберто), *Michela e Marcus* (Микела и Маркус). У другој категорији упечатљив је пример кратке приче *L'avventura di due sposi* (Авантура једног брачног пара) у којој су протагонисти именовани на изразито традиционалан начин: *Arturo e sua moglie Elide* (Артуро и његова супруга Елиде). Наративна структура ове кратке приче је таква да не истиче у први план активности или особине ниједног од двоје ликова понаособ – с обзиром на то да је нагласак на професији којом се баве, као радници у фабрици обоје обављају исте или веома сличне активности, подједнако су заступљени у наративном току, и уопште, обоје имају функцију главних ликова. Ипак, приликом сваког именовања, име мушког лика претходи имену женског. Код именовања брачних партнера, издваја се још један пример дубоко укореењен у језичкој пракси, у којем је жена постављена иза мушкараца *Marino e Claudia Saloni* (Марино и Клаудија Салони).

У другом тексту протагонисткиња, студенткиња језика, приликом описа породице на прво место ставља оца, па након њега мајку:

Vivo con la mia famiglia in un appartamento vicino alla stazione, siamo cinque persone: mio padre, 48 anni, lavora in banca, mia madre, 45 anni, è insegnante [...]

("Живим са мојом породицом у стану у близини станице, петоро нас је: мој отац, има 48 година и ради у банци, моја мајка има 45 година и ради као наставница [...]").

(Mazzetti et al., 2002: 97)

У два задатка који следи дате су основне информације о пореклу и породици, а у делу који се односи на године и професију родитеља, отац је опет позициониран испред мајке.

У средишту кратке приче фокусиране на прошло време *passato remoto* је анегдота о неименованом женском лику представљеном преко заједничке именице "сестра". У уводној реченици налазимо још један пример мушког првенства:

Un fratello e una sorella, tutti e due anziani e poveri, vivevano insieme. ("Брат и сестра, обоје стари и сиромашни, живели су заједно").

(Mazzetti et al., 2002: 411)

У последњој категорији заједничких именица, са једним изузетком, забележени су искључиво примери мушког првенства. У тексту који доноси статистичке податке о проценту младих који остају да живе са родитељима, подаци су представљени по устаљеном обрасцу: мушкарци, па потом жене (*maschi, femmine*). У вежби посвећеној хипотетичким реченицама налазимо следећу конструкцију:

Se fossi un uomo/una donna, che cosa faresti? ("Да си мушкарац/жена, шта би радио?")

(Mazzetti et al., 2002: 280)

Задатак који је део синтезе усвојеног садржаја о емотивним везама постављен је на следећи начин:

Chiedete al vostro compagno/a se ha un ragazzo/una ragazza, una moglie/un marito ("Питајте вашег колегу/вашу колегиницу да ли има дечка/девојку, мужа/жену").

(Mazzetti et al., 2002: 138)

Сличну поставку налазимо и у следећем задатку, с тим да именици *compagno* није додат наставак за женски род, већ је употребљена у мушком генеричком роду:

Chiedete al vostro compagno che cosa ha pensato appena ha visto il suo attuale ragazzo/la sua attuale ragazza ("Питајте вашег колегу шта је помислио када је угледао свог садашњег дечка/девојку").

(Mazzetti et al., 2002: 138)

У низу примера са мушким ликовима на првом месту издваја се задатак у којем је неопходно довршити приче у имперфекту, а постављен је тако да женски род претходи мушком:

Quando ero bambina/o, l'estate...; Quando ero bambina/o durante l'inverno...

("Када сам била/био девојчица/дечак током лета сам...; Када сам била/био девојчица/дечак током зиме сам...").

(Mazzetti et al., 2002: 167)

У уџбенику *Nuovo progetto italiano* (2006) најприсутнији су примери лексичких парова са личним именима, а у највећем броју случајева мушки род претходи женском. Неки од бројних примера су: *Enzo e Lidia* (Енцо и Лидија), *Davide e Chiara* (Давиде и Кјара), *Luigi e Monica* (Луиџи и Моника), *Giuseppe, Anna, Rita* (Ђузепе, Ана, Рита). Иако у знатно мањем броју, присутни су и примери где женски род претходи мушком: *Nadia e Matteo* (Надја и Матео), *Alessia e Fabrizio* (Алесија и Фабрицио), *Giulia e Sergio* (Ђулија и Серђо), *Angela e Simone* (Анђела и Симоне), *Ilaria e Sergio* (Иларија и Серђо), *Daniela e Simone* (Данијела и Симоне). Као позитиван пример издваја се шаљиви текст о Клеопатри и Цезару, у којем се позиција првог места алтернира, па тако имамо "Цезар и Клеопатра" (*Cesare e Cleopatra*), али и "Клеопатра и Цезар" (*Cleopatra e Cesare*).

У примерима за употребу члана уз присвојне придеве са хипокористикама којима се ословљавају чланови породице проналазимо случај где именица у женском претходи именици у мушком роду: *la mia mamma* (моја мама), *il vostro papà* (ваш тата).

У трећој групи именица забележени су само примери у којима мушки род претходи женском: у тексту о моди наводе се "Италијани" и "Италијанке" (*gli italiani e le italiane*), а у задатку где се у контексту куповине наводе именице "господин" и "госпођа", именица мушког рода је база, преко које се додавањем наставка гради женски род: *signore/a*.

Chiaro (2006) је, како сугеришу и статистички подаци, пример готово уједначеног позиционирања мушких и женских ликова, додуше са благом предношћу првенства код

жена, што је најочљивије код личних именица. Међу бројним примерима издвајамо: Сара и Алберто (*Sara e Alberto*), Франческа и Федерико (*Francesca e Federico*), Катерина и Ђорђо (*Caterina e Giorgio*), Лилиана, Марио и Федерика (*Liliana, Mario e Federica*). Мање су бројни примери позиционираности мушких ликова на прво место, а неки од њих су: Сандро и Моника (*Sandro e Monica*), Паоло и Ада (*Paolo e Ada*), Стив и Мери (*Steve e Mary*).

У другој групи именица забележена су два текста у којима је присутан лексички пар "мајка и отац". У једном тексту на прво место се позиционира "отац", а у другом "мајка":

Tuo padre è molto gentile e tua madre è veramente una donna piacevole ("Твој отац је веома љубазан, а твоја мајка је заиста једна пријатна жена".) (De Savorgnani & Bergero, 2010: 177)

Mia madre lavora in una scuola elementare e mio padre insegna chimica ("Моја мајка ради у једној основној школи а мој отац предаје хемију".) (De Savorgnani & Bergero, 2010: 177)

У трећој групи забележена је именица женског рода позиционирана на прво место, док иза ње следи варијанта у мушком роду исказана додавањем наставка "o": *impiegata/o* (службеница/ик). Ово је у пракси веома редак случај, нарочито код именица које означавају професије, код којих је доминантна тенденција да се именица мушког рода одабере као база преко које се потом одговарајућим наставцима маркира женски род.

У уџбенику *Facilissimo* (2014) две лексеме семантички везане за област занимања и титула представљене су према горепоменутом принципу: *parrucchiera/e* (фризерка/фризер), *dottoressa/dottore* (докторка/доктор). Поред ових атипичних примера, забележен је и пример једног традиционално мушког занимања, представљеног у складу са традиционалном нормом родног распореда у лексичким паровима: *programmatore/programmatrice* (програмер/програмерка). Код лексема "госпођа" и "господин" варијанта у женском роду постављена је на прво место (*signora/signore*). У делу посвећеном поздравима у италијанском културном контексту именица "мушкарци" претходи именици "жене":

Tra uomini e donne (in contesti informali) ci si bacia sulle guance.

("Између мушкараца и жена у неформалним контекстима љуби се у образ".) (Krasa & Riboni, 2014: 14)

У категорији именица које означавају чланове породичне заједнице имамо пример брачног пара представљеног преко илустрације изнад које стоји "муж и жена" (*marito e moglie*).

Поред издвојених примера који нарушавају традиционални поредак, на генералном нивоу првенство је и у овом уџбенику чешће одлика мушких ликова, посебно у групи личних именица, нпр. *Paolo, Ada* (Паоло, Ада), *Vincenzo e Serena* (Винчензо и Серена), *Cristiano e Marta* (Кристијано и Марта).

У уџбенику *Via del Corso* (2018) учили смо само лексичке парове у којима су садржана властита имена. Премда су присутни и примери у којима су женски ликови позиционирани на прво место, доминантан поредак је онај са мушким ликовима на првом месту. Навешћемо неколико примера као илустрацију оба поретка:

Gianni e Anna esprimono sorpresa. ("Ђани и Ана исказују изненађење".) (Marin & Diadori, 2018: 57)

Abbiamo conosciuto Giorgio e Melina al corso di cucina. ("Упознали смо Ђорђа и Мелину на курсу кувања".) (Marin & Diadori, 2018: 175)

Cosa hanno fatto Anna e Bruno quest'estate? ("Шта су овог лета радили Ана и Бруно?") (Marin & Diadori, 2018: 13)

Elisabetta e Matteo non si amano più. ("Елизабета и Матео се више не воле".) (Marin & Diadori, 2018: 81)

На основу издвојених примера из корпуса уочавамо да је доминантан поредак онај у којем је прво место одређено као мушка позиција, те да изузетак представља уџбеник *Chiaro*, као и неколико веома ефектних примера из уџбеника *Facilissimo*. Уопштено, првенство мушких ликова постављено је као природно задати поредак када су у питању властита имена преко којих су презентоване релације пријатељства и емотивних веза, породични односи, пре свега поредак *padre e madre* ("отац и мајка"), као и остале именице, најчешће генеричког типа, нпр. *uomo e donna* ("човек и жена"). У овом поретку садржани су неједнаки односи моћи који се не преиспитују јер су дати као универзалне законитости и маскиране као здраворазумско размишљање (Fairclough, 1989).

7.2. Теорија говорних чинова – анализа комуникативних образаца женских и мушких ликова

Како смо претходно истакли, прагматички аспект је важан за испитивање корелација између језика, рода и идеологија, зато што се кроз говорне чинове производе друштвена значења, чијом анализом можемо разоткрити односе моћи у друштву. Ван Дијк (van Dijk, 1989: 29) наводи да се друштвене неједнакости између различитих група, нпр. жена и мушкараца, испољавају кроз асиметрије присутне у свакодневном разговору, које су, између осталог, посебно евидентне и у кориштењу говорних чинова и одабиру теме разговора.

У наставку ћемо из угла теорије говорних чинова издвојити и истражити комуникативне образце својствене женским и мушким ликовима приликом иницирања међусобних дијалога, те ћемо посматрати у којој су мери у њима садржани родни стереотипи и родне неједнакости, и да ли су поменуте одлике условљене контекстом, или типологијим самог говорног чина.

7.3. Директиви

7.3.1. Питања у сврху добијања личних информација

Питања у сврху добијања личних информација веома су слична и готово подједнако заступљена и код женских и код мушких ликова. С обзиром на то да су дијалози имитација свакодневних комуникативних ситуација у складу са А1/А2 нивоом језичке компетенције, ради се о простим језичким формулама прилагођеним почетницима [нпр. *di dove sei?* (одакле си); *perché sei a Firenze?* (зашто си у Фиренци?); *con chi abiti?* (с ким станујеш?)]. Родне разлике у говору ликова постају уочљиве тек након што се сагледа контекст. Дијалози из ове категорије претежно се одвијају у јавном простору (нпр. факултет, менза, воз) и најчешће су неформалног, а ређе и формалног карактера.

У уџбенику *Qui Italia* примећујемо да женски ликови започињу разговор уколико особу којој се обраћају познају од раније:

Robert, a Boston studi o lavori? ("Роберт, у Бостону студираш или радиш?") (Mazzetti et al., 2002: 13);

Sei inglese Robert? ("Роберт, да ли си ти Енглеz?") (Mazzetti et al., 2002: 7).

С друге стране, забележено је да искључиво мушки ликови иницирају разговор у ситуацијама када се саговорници међусобно не познају. У три издвојена случаја мушки ликови чине први корак при упознавању питајући за име. У првом случају разговор се одвија у возу, и формалног је карактера:

Come si chiama? ("Како се зовете?") (Mazzetti et al., 2002: 20)

Други пример који издвајамо је неформалног карактера – одвија се на забави и прати упознавање Данијела и Ингрид:

Come ti chiami? ("Како се зовеш?") (Mazzetti et al., 2002: 6)

Трећа ситуација такође је смештена у јавну сферу, одвија се на забави – Роберт пита Данијела за девојку коју је уочио, након чега јој Данијел прилази и пита је за име. Идентичан принцип проналазимо и у уџбенику *Nuovo progetto italiano*, где су присутни само примери мушких ликова који чине први корак ка склапању познанства са женским ликовима:

Ciao, io mi chiamo Matteo. E tu come ti chiami ("Ћао, зовем се Матео. А ти, како се зовеш?");
Ciao, mi chiamo Andrea, e tu? ("Ћао, зовем се Андреа, а ти?") (Marin & Magnelli, 2006: 17)

Чињеница да није забележено да женски ликови чине први корак при упознавању супротног пола указује на устаљену социјалну конвенцију према којој је мушкарац тај који прилази жени и отпочиње интеракцију. У *Nuovo progetto italiano* проналазимо два дијалога у којима мушки ликови постављају питања у сврху добијања информација о њима непознатим особама женског пола. У првом примеру мушки лик пита пријатељицу (или познаницу; на основу контекста није јасна тачна природа њиховог познанства):

Chi è questa ragazza? ("Ко је ова девојка?"),

а разлог интересовања је њен физички изглед, што нам открива и његова реакција:

Che bella ragazza! ("Како лепа девојка!") (Marin & Magnelli, 2006: 12)

У следећем примеру мушки лик поставља питање о девојци коју не познаје:

Com'è Gloria? Bella? ("Каква је Глорија? Лепа?") (Marin & Magnelli, 2006: 143)

У оба примера женски ликови су окарактерисани преко физичког изгледа, штавише, њихова лепота издваја се као главни разлог мушког интересовања. Феминистичке критичарке сматрају да су жене у западним културама још увек изразито објективизирани (Swami et al., 2010: 367), те да друштвено прописани идеали лепоте остварују репресиван утицај на жене, који се реализује кроз стереотипна уверења да је лепота есенцијална женска црта, императив за жене и најважнији женски квалитет (Scott, 1997: 12). Трагове ових стереотипних поставки проналазимо и у горенаведеним иницијалним исказима мушких ликова.

У уџбенику *Chiaro* имамо релативно родно уједначену расподелу исказа којима се започиње познанство, а издвојићемо један пример када мушки лик иницира упознавање и један када то чини женски лик:

Ciao, io sono Paolo. E tu come ti chiami? ("Ћао, ја сам Паоло. А како се ти зовеш?") (De Savorgnani & Bergero, 2010: 11)

Buongiorno. E' libero qui? Mi chiamo Chiara Monfalco. (Добар дан. Да ли је овде слободно? Зовем се Кјара Монфалко.") (De Savorgnani & Bergero, 2010: 11)

Као што је већ напоменуто, специфичност уџбеника *Facilissimo* је у томе што је свака лекција утемељена на дијалозима осмишљеним према одабраним комуникативним

ситуацијама из свакодневнице, о чему је већ било речи у делу о методолошком оквиру уџбеника из корпуса. Након егземпларног дијалога, искази се у фрагментарном облику или уз мање измене, поново употребљавају у деловима посвећеним разумевању и изговору. Новитет ових фрагментарних дијалога често је и замена пола саговорника, нпр. ако је у главном дијалогу разговор иницирао мушки лик, у поновљеним разговорним моделима комуникацију ће да започне женски лик. Ова ротација је похвална јер доприноси већој видљивости жена у конверзацији, а стиче се и општи утисак да су аутори приликом креирања дијалога имали у виду родну равноправност. С друге стране, као недостатак можемо навести то што у егземпларним дијалозима разговор најчешће започињу мушки ликови, док женски ликови највише долазе до изражаја тек у делу са поновљеним исказима. Поменута подела присутна је и у тематској целини посвећеној представљању и размени личних информација, где у главном дијалогу мушки лик чини први корак ка склапању познанства:

Ciao, tu sei Stephanie, vero? ("Хао, ти си Стефани, је ли тако?") (Krasa & Riboni, 2014: 18)

У поновљеном исказу имамо варијацију овог питања које сада изговара женски лик:

Tu sei Alessandro, vero? ("Ти си Алесандро, је ли тако?") (Krasa & Riboni, 2014: 19)

Поред женског лика, и у овом делу се појављује мушки лик чије питање је нешто другачије формулисано:

Come ti chiami? ("Како се зовеш?") (Krasa & Riboni, 2014: 19)

У уџбенику *Via del Corso* нисмо учили дијалоге који садрже комуникативне формуле типичне за упознавање и успостављање првих контаката. Разлог овоме је ниво језичке компетенције А2, као и сама структура уџбеника, који је осмишљен као наставак претходног уџбеника А1 нивоа. Као што је већ напоменуто, специфичност ове серије уџбеника јесте у томе што се у њима појављују исти протагонисти и протагонисткиње – четворо пријатеља (два женска и два мушка лика), кроз чије је дијалоге организован централни наратив. Како се ради о ликовима који су већ успоставили близак контакт, у овом уџбенику нису присутне реченице са комуникативном функцијом упознавања и тражења личних информација.

7.3.2. Питања у сврху добијања просторних и временских информација

Дијалози који се покрећу питањима овог типа симулирају интеракцију између махом непознатих особа, случајних пролазника, који у контексту јавног простора, уз формалан или неформалан тон обраћања, размењују информације које су им неопходне за реализацију неке од свакодневних активности (нпр. одлазак на станицу или у банку).

У уџбенику *Qui Italia* код ове врсте интеракције изражена је родна неуједначеност, јер смернице за оријентацију у простору траже само женски ликови:

Dov'è l'ufficio informazioni? ("Где су Информације?") (Mazzetti et al., 2002: 80)

Scusi, mi direbbe dov'è la biblioteca comunale? ("Извините, да ли бисте ми могли рећи где се налази градска библиотека?") (Mazzetti et al., 2002: 238)

Способност просторне оријентације код жена и мушкараца предмет је бројних научних истраживања из области когнитивне психологије. Независно од тога да ли су испитиване вештине просторне оријентације у реалном или компјутерски симулираном окружењу изведен је општи закључак да се мушкарци боље оријентишу у простору, што се објашњава разликама у когнитивним способностима жена и мушкараца (Moon et al., 2016: 91). Иако се

ради о емпиријским, научно утемељеним подацима, њихова генерализација има негативан ефекат јер може да оснажи заблуду о супериорности једног пола у односу на други. Џорџ Боднер (Bodner, цит. у Curry, 2016), аутор једног од типичних тестова за мерење способности просторне когниције, упозорава на опасности генерализације добијених података и скреће пажњу на чињеницу да многе жене поседују снажније способности просторне оријентације него мушкарци. Он наглашава да је важно да се не креира мит како се сви мушкарци у простору оријентишу боље од свих жена, јер такви стереотипи могу да имају изразито подмукао ефекат. Сасвим је извесно да код жена постоји опасност од интериоризације овог модела, чак и код оних које поседују снажнију просторну когницију од мушкараца. Уколико су научене да су ограничене способности оријентације у простору карактеристика женског пола, жене могу почети да верују да је то и у њиховом случају заиста тако (Bodner, цит. у Curry, 2016). Идеја о жени дезоријентисаној у простору и мушкарцу који је усмерава представља још један стереотип који се на некритички начин прихвата и усваја као природно стање у друштву. Стога, неопходно је да се у уџбеницима модификују устаљени комуникативни обрасци утемељени на једноличним ситуацијама кроз које се испољавају генерализације и стереотипи.

Уједначену расподелу питања везаних за просторне индикације проналазимо у уџбенику *Nuovo progetto italiano*, код којег су у овом делу представљена два дијалога, један иницира женски лик - студенткиња из иностранства у кругу Кампуса пита непознатог колегу:

Scusa, per andare in centro? ("Извини, како да дођем до Центра?") (Marin & Magnelli, 2006: 21)

други започиње мушки лик, обраћајући се непознатој женској особи на улици:

Scusi, sa dov'è via Alberti? ("Извините, знате ли где је улица Алберти?") (Marin & Magnelli, 2006: 24)

У *Chiaro* код мини дијалога посвећених тражењу просторних информација у оба идентификована случаја женски лик иницира разговор¹⁵, а на основу контекста (пре свега формалног обраћања), можемо закључити да се, као што је то обичај код дијалога овог типа, обраћа непознатим пролазницима:

Senta, sa dov'è la fermata del tram? ("Знате ли где је трамвајска станица?") (De Savorgnani & Bergero, 2010: 58)

Scusi. Piazza di Porta Maggiore è lontana? ("Извините. Трг *Porta Maggiore* је далеко?")

(De Savorgnani & Bergero, 2010: 58)

У уџбенику *Facilissimo* такође су доминантни примери у којима женски ликови траже просторне информације. У егземпларном дијалогу женски лик се обраћа пролазнику са једним од типичних питања:

Scusi, dov'è l'ufficio informazioni? ("Извините, где су Информације?") (Krasa & Riboni, 2014: 26)

У делу посвећеном разумевању и изговору опет женски ликови траже информације:

La piazza del Duomo è vicina? ("Трг *Duomo* је близу?") (Krasa & Riboni, 2014: 27)

Dove posso comprare il biglietto? ("Где могу купити карту?") (Krasa & Riboni, 2014: 27)

¹⁵ Поред примера из дијалога, уочен је и текст у форми мејла путем којег мушки лик објашњава женском како да дође до места са којег крећу на излет.

Код усменог разумевања представљен је дијалог у којем се понавља варијација иницијалног питања из главног дијалога, а овај пут је дошло до ротирања полова, па се сада мушки лик обраћа непознатом женском лику:

Buongiorno, mi scusi, sa dov'è l'ufficio informazioni? ("Добар дан, извините, знате ли где су Информације?") (Krasa & Riboni, 2014: 27)

У уџбенику *Via del Corso* преко илустрованог аудио дијалога представљена је кратка епизода са четворо пријатеља, два женска и два мушка лика, који туристички долазе у Фиренцу, али не успевају да пронађу хотел. Када сретну случајног пролазника Ђани и Бруно од њега траже просторне индикације, након чега их он усмерава како да дођу до хотела (Marino & Diadori, 2018: 59). Премда су у овом примеру мушки ликови ти који траже просторне индикације, што може да се протумачи као нестеротипан приказ, у овој конкретној ситуацији у простору су дезоријентисани како мушки, тако и женски ликови, али су ипак мушки ликови ти који у име целе групе преузимају иницијативу и воде пут, што може да се интерпретира као вид родне стереотипизације мушко-женских улога.

Код питања која се односе на информације о времену у *Qui Italia* нису присутне родне разлике. У илустрованим дијалозима мушки ликови женским ликовима у кафићу и на улици постављају директно питања:

Che ora è?, Che ore sono? ("Колико је сати") (Mazzetti et al., 2002: 44)

Формално обраћање имамо у примеру:

Signorina, a che ora apre la banca? ("Госпођице, у колико часова отвара банка?") (Mazzetti et al., 2002: 43)

Женски ликови се формално обраћају непознатим мушким ликовима на аутобуској и железничкој станици:

Scusi, a che ora parte l'autobus da Perugia? ("Извините, у колико сати креће аутобус из Перуђе?") (Mazzetti et al., 2002: 80)

Scusi, il treno da Verona è in orario? ("Извините, да ли воз из Венеције стиже на време?") (Mazzetti et al., 2002: 80)

Издвајамо и пример неформалног обраћања међу саговорницима који се међусобно познају: *Dino, a che ora aprono i negozi la mattina?* ("Дино, у колико часова ујутро отварају радње?") (Mazzetti et al., 2002: 43)

У *Nuovo progetto italiano* такође су подједнако заступљени женски и мушки ликови, уочена су два примера формалног обраћања непознатим особама, у првом издвојеном мушки лик поставља питање, а у другом женски:

Scusi, signora, sa a che ora parte il treno? ("Извините, госпођо, знате ли у колико часова креће воз?") (Marin & Magnelli, 2006: 79)

Scusi, a che ora arriva il prossimo treno da Firenze? ("Извините, у колико часова стиже следећи воз из Фиренце?") (Marin & Magnelli, 2006: 79)

У уџбенику *Chiaro* део посвећен временским информацијама није представљен преко дијалога, тако да излази из домена дате анализе. У уџбенику *Facilissimo* главни дијалог се одвија у возу, а информације о времену¹⁶ тражи женски лик:

¹⁶ У наставку дијалога стиче се утисак да је женски лик растресен и дезоријентисан, будући да сапутника пита: *Sa a che ora arriviamo a Firenze?* ("Да ли знате када стижемо у Фиренцу?"), на шта јој он одговара: *Ma questo treno non va a Firenze!* ("Али овај воз не иде у Фиренцу!").

Mi scusi, che ore sono? ("Извињавам се, колико је сати?") (Krasa & Riboni, 2014: 24)

У варијацији на главни дијалог питање поставља мушки лик:

Scusi signora, che ore sono? ("Извините госпођо, колико је сати?") (Krasa & Riboni, 2014: 24)

У уџбенику *Via del Corso* нисмо учили примере дијалога у којима ликови траже временске информације.

7.3.3. Остала питања

У категорији осталих питања издвојићемо¹⁷ само она која сматрамо релевантним у контексту анализе родних односа у комуникацији. У *Qui Italia* једно од таквих је питање: *Buonasera, avete un tavolo libero?* ("Добро вече, имате ли слободан сто?") (Mazzetti et al., 2002: 144) којим Лучио (Lucio) иницира разговор са конобаром у једном ресторану. У разговору учествује и његова партнерка Катерина (*Caterina*), која се тек накнадно укључује. Премда просто и свакодневно, питање које Лучио упућује конобару открива нам стереотипни образац понашања који је дубоко укоренењен у свест о доличном и очекиваном понашању мушкараца и жена у јавној сфери. Мушкарац је тај који већ на почетку говори у име обоје, чиме остварује извесну надмоћ у комуникативном чину. У западној култури идеја о мушкарцу "центлмену" који руководи ситуацијом и угађа својој "пратиљи" начелно има позитивне конотације. Уколико се овај образац интерпретира са становишта феминистичке критике, откривају се његови негативни аспекти, као нпр. чињеница да је у оваквим моделима понашања отеловљена стереотипна идеја о активним, предузимљивим мушкарцима и пасивним женама у чије име они говоре (Haines et al., 2016: 2).

Идентичан разговорни модел проналазимо и у уџбенику *Nuovo progetto italiano* – троје пријатеља, две жене и један мушкарац, налазе се у ресторану, а мушки лик је тај који комуницира директно са конобарем. Први пут га дозива: *Cameriere!* ("Конобар!"), а приликом другог обраћања тражи мени:

Scusi, possiamo avere il listino... il menù? ("Извините, можемо ли добити мени?") (Marin & Magnelli, 2006: 66)

Сматрамо да уџбеници поред устаљених разговорних модела треба да понуде и алтернативну слику мушко-женских односа, где је жена та која преузима иницијативу и говори у име себе и свог пратиоца. Овакав случај имамо у уџбенику *Chiaro*, где се женски лик обраћа конобару са питањем:

Possiamo ordinare? ("Можемо ли наручити?") (De Sarvognani & Bergero, 2010: 60)

Такође, женски лик први наручује:

¹⁷ Из анализе ће се искључити питања као што су: *hai una penna?* ("имаш ли оловку?"); *hai una sigaretta?* ("имаш ли цигарету?"); *potresti rispondere al telefono?* ("можеш ли се јавити на телефон?"), јер ни садржај ни контекст разговора нису релевантни из угла родних односа.

Io vorrei un vino rosso. Massimo, cosa dici? ("Ja бих желела црвено вино. Масимо, шта кажеш?")¹⁸ (De Sarvognani & Bergero, 2010: 60)

У уџбенику *Facilissimo* у оквиру лекције *Al ristorante* ("У ресторану") представљен је још један разговорни модел у којем до изражаја долазе традиционалне родне улоге. Мушки лик по доласку у ресторан пита конобара:

Buonasera, c'è un tavolo libero per due? ("Добро вече, имате ли слободан сто за двоје?") (Krasa & Riboni, 2014: 58)

Након што се конобар појављује са менијем, мушки лик опет преузима реч и говори у име себе и женског лика у чијем се друштву налази:

Grazie, vorremmo un piatto tipico. Lei, cosa ci consiglia? ("Хвала, желели бисмо неко типично јело. Шта нам Ви саветујете?") (Krasa & Riboni, 2014: 58)

У лекцији *Al bar* ("У кафићу") у главном дијалогу је опет иста родна расподела: конобар и гости – жена и мушкарац. Мушки лик први наручује за себе, а после њега и женски за себе (Krasa & Riboni, 2014: 50). Судећи по контексту, њих двоје су емотивни партнери и у туристичкој су посети у неименованом италијанском граду. Када конобар донесе њихова пића, по устаљеном принципу мушки лик започиње разговор и тражи информацију која је релевантна за обоје:

Scusi, cosa si può fare di interessante qui la sera? ("Извините, шта интересантно овде може да се ради навече?") (Krasa & Riboni, 2014: 50)

У стрип форми карактеристичној за уџбеник *Via del Corso* представљена је епизода у којој троје протагониста (Ана, Ђани и Бруно) путују за Фиренцу. По доласку у хотел, Ђани се на рецепцији издваја напред, иза њега је Бруно, а на крају стоји Ана. Ђани започиње разговор са рецепционерком и обраћа јој се у трећем лицу множине, чиме се додатно афирмише као представник целе групе¹⁹:

Buongiorno. Abbiamo prenotato tre camere a nome Andreoli. ("Добар дан. Резервисали смо три собе на име Андреоли".) (Marino & Diadori, 2018: 56)

У издвојеним комуникативним ситуацијама доминантан интеракцијски модел подразумева да мушки ликови иницирају разговор и говоре у своје и у име женских ликова, чиме се испољава стереотипни приказ личности жена и мушкараца, који почива на дистинкцији између блискости (енг. *communion*) и предузмљивости (енг. *agency*).

¹⁸ У овој реченици имамо једну карактеристику типичну за женски говор – тражење потврде за изречено. Оно што је још упечатљивије јесте даљи ток разговора. На њено питање мушки лик одговара: *Mah, io vorrei mangiare il pesce...Prendiamo una bottiglia di vino bianco, va bene?* ("Мах, ја био желео јести рибу...Хајде да узмем у боцу белог вина, може?"). Након његове реакције, она одмах исказује сагласност и без одупирања пристаје да наручи нешто што је сасвим супротно од њене првобитне намере: *Ok, un vino bianco, cosa avete?* ("Океј, бело вино. Шта имате?").

¹⁹ Путовање на које крећу предлаже Карла - једна од две женске протагонисткиње, а Ђани пристаје под условом да пронађу економичан хотел. Он преузима улогу вође пута: резервише собу и вози за Фиренцу, док све време са сигурношћу и самоувереношћу тврди да град познаје одлично, што ће се испоставити као погрешно, јер ће се пријатељи изгубити већ на путу до хотела. Поред овога, испоставиће се да је Ђани хотелске собе резервисао у погрешном временском периоду. У целокупној ситуацији до изражаја долази Ђанијева неспретност, која има хумористички ефекат. Особине мушког лика које се испољавају у овој ситуацији утемељене су на родним стереотипима, али и на негацији истих. Ђани је на почетку пута хвалисавац који одлично познаје пут и стога преузима вођство, он инкарнира особине које се традиционално вежу за мушкарце – независност, способност, ауторитативност (Haines et al, 2016: 2). Кроз даљи развој ситуације долази до деконструкције свих поменутих особина, а лик Ђанија открива се као неспретан и лакоислен. Ипак, он не одустаје од свог самоувереног става и минимизирањем својих пропуста одржава слику ауторитативног мушкараца (нпр. у повратку кући коментарише *Avete visto, ce l'abbiamo fatta! Tante storie per niente!* ("Јесте ли видели, успели смо! Толико приче ни око чега".) (Marino & Diadori, 2018: 56)

Предузмљивост произилази из способности, ауторитета, независности, односно из одлика које се традиционално вежу за мушкарце (Haines et al., 2016: 2). Идеја о предузмљивом мушкарцу у овој консталацији подразумева постојање пасивне или мање активне жене у чије име он говори. Сматрамо да су издвојени примери из уџбеника показатељ тога како је и свакодневна интеракција оптерећена родним стереотипима којих често нисмо ни свесни, јер су нам презентовани као бонтон (у конкретном случају издвојених примера), то јест као општеприхваћене друштвене норме које нису идеолошки условљене.

Као што смо већ антиципирани, у западној култури идеја о мушкарцу центлмену има позитивне конотације, те се предузмљивост о којој смо говорили тумачи као одраз бонтона, поштовања и заштитничког става према женама. Из угла теорије амбивалентног сексизма наглашен заштитнички став према женама некада може да долази као резултат тзв. беневоолентног сексизма, који се од непријатељског сексизма разликује по томе што подразумева позитивно или пак идеализовано виђење жене (Glick & Fiske, 1997: 121). Како примећују Глик и Фиске (Glick & Fiske, 1997: 121), ова два вида сексизма могу да се разликују по позитивној или негативној вредности која се додељује жени, али оба деле заједничке поставке, нпр. да су жене слабији пол, дакле, оба претпостављају традиционалне родне улоге и имају циљ да оправдају и одрже патријархалне друштвене структуре, те су стога препрека за успостављање родне једнакости.

У корпусу смо пронашли пример када женски лик иницира разговор са мушким ликом, и сматрамо да он на још упечатљивији начин одражава беневоолентни сексизам. Реч је о кратком дијалогу из уџбеника *Qui Italia* осмишљеном према ситуацији у којој женском лику аутомобил стаје на улици услед квара, након чега се она обраћа непознатом мушком лику са речима:

E adesso come faccio? ("И шта сада да радим?") (Mazzetti et al., 2002: 141)

Непознати пролазник јој без оклевања прискаче у помоћ. Поред стереотипа да жене нису веште са аутомобилима, кроз ову ситуацију репродукује се идеја о мушкарцу заштитнику и жени која као слабији пол има потребу за његовом помоћи, што се подудара са горепомнутим концептом беневоолентног сексизма.

Надаље, када родне стереотипе усађене у поменути (комуникативну) ситуацију посматрамо кроз културолошки приступ, долазимо до закључка да овај приказ мушко-женских релација заправо представља савремену варијацију добро познатог мотива даме у невољи (*damsel in distress*), која беспомоћно и пасивно чека спасење од стране мушкарца. Овај мотив вековима се генерацијски преноси кроз народно приповедање и књижевно-уметничко наслеђе, а његова укореењеност у западној култури сведочи о снази когнитивних културних модела који усмеравају наша веровања и очекивања. Са становишта културолошког приступа стереотипи постоје у индивидуалној свести чланова и чланица једне друштвене заједнице, али су истовремено усађени у културне моделе и представљају један аспект целокупног друштвеног знања (Stangor & Schaler, 1996: 10). У конструктивистичкој парадигми културно знање није иманентно, већ је продукт оних који га поседују и стварају, те је стога идеолошки условљено (Riley, 2007: 6). Из овог угла, наочиглед бенигна ситуација из уџбеника представља рефлекс когнитивних културних модела прожетих патријархалним родним идеологијама.

У уџбенику *Nuovo progetto italiano* издваја се дијалог који отац започиње са кћерком, надовезујући се на разговор који је она претходно водила са мајком:

Tua madre dice che hai litigato con i tuoi amici. E' vero? ("Твоја мајка каже да си се посвађала са пријатељима. Да ли је то тачно?") (Marin & Magnelli, 2006: 7)

Према подацима из корпуса, у комуникацији са децом највећим делом учествују мајке, што одражава њихову примарну функцију у одгајању. Наведени пример представља изузетак у позитивном смислу зато што презентује профил оца заинтересованог за емотивне проблеме кћерке. Додуше, премда тиме излазимо из постављеног циља анализе иницијалних исказа, у овом примеру зарад разумевања целовите слике треба навести и исказ којим се разговор завршава, јер се њиме мајка опет враћа у први план и указује се на њену незамењивост. Наиме, након разговора са оцем, кћерка љутито износи закључак:

Solo la mia mamma mi capisce! ("Само ме моја мама разуме!") (Marin & Magnelli, 2006: 7)

7.3.4. Опомене, критике и жалбе

Прве две опомене које смо уочили у *Qui Italia* исказују се у јавном простору, формалног су карактера и оба пута их упућују особе женског пола. Прва ситуација догађа се у кино сали када непозната особа мушког пола покушава да заузме место поред једног пара, на шта женски лик реагује:

Scusi, non vede che questo posto è già occupato? ("Извињавам се, зар не видите да је ово место већ заузето?") (Mazzetti et al., 2002: 192)

У другом примеру женски лик се жали продавачу због производа којем је истекао рок:

Guardi che questa confezione di latte è scaduta già da due giorni...ecco la data ("Видите да је овом млеку истекао рок још пре два дана...ево датума".) (Mazzetti et al., 2002: 192)

У уџбенику *Facilissimo* у главном дијалогу мушки лик започиње разговор са рецепционерком хотела жалећи се на собу:

Mi scusi tanto, ma la camera non mi piace. E' piccola e rumorosa per via della strada ("Веома ми је жао, али соба ми се не свиђа. Мала је и бучна због близине улице".) (Krasa & Riboni, 2014: 42)

У дијалогу посвећеном усменом разумевању женски лик се на доста изравнији начин жали рецепционеру:

La camera non mi piace, ne ha una più grande? ("Соба ми се не свиђа, имате ли неку већу?") (Krasa & Riboni, 2014: 43)

И у делу посвећеном разумевању и изговору женски ликови на израван начин, без учтивих формула, исказују жалбу:

La camera non mi piace ("Соба ми се не свиђа".) (Krasa & Riboni, 2014: 43)

La doccia non funziona (Туш не ради".) (Krasa & Riboni, 2014: 43)

У дијалогу из лекције *Al ristorante* ("У ресторану") женски лик исказује жалбу због погрешне наруџбе:

Scusi, ma non è quello che ho ordinato. ("Извините, али нисам ово наручила".) (Krasa & Riboni, 2014: 60)

Када посматрамо примере из уџбеника, примећујемо недостатак стратегија учтивости у говору женских ликова, док је насупрот томе исказ мушког лика снажно обележен аполегетским тоном. Изузетак је пример из ресторана где жалби претходи учтива форма

"извините". Овај маркер учтивости проналазимо и у *Qui Italia*, код обраћања женског лика у кино сали, али је насупрот њему остатак реченице исказан у изразито критичком тону. У сва три примера обраћања женских ликова користи се форма персирања, што може да се протумачи не само као исказивање поштовања, већ и као дистанцирање од саговорника. Сви искази су изречени на веома директан и бескомпромисан начин, што се не подудара са учтивошћу која иначе карактерише женски говор. Супротно од очекивања, мушки лик је тај у чијем се говору огледа висок степен учтивости, помоћу које се његова жалба ублажава. Конфронтирајући примере, можемо закључити да су устаљени женско-мушки говорни обрасци овде модификовани, а границе родних улога олабављене. Ови примери доводе у питање парадигму у оквиру теорије доминације према којој се кроз женски језик испољавају немоћ и подређеност. Штавише, они више иду у прилог тези коју износе О'Бар и Еткинс (O'Bar and Atkins, 1980: 102), по којој је главни параметар који одређује оно што Робин Лејкоф (Lakoff, 1973) дефинише као женски говор заправо позиција моћи, која није увек условљена полом. Они истичу да "такозвани женски језик није карактеристичан за све жене, нити је ограничен искључиво на жене". (O'Bar and Atkins, 1980: 102)

У уџбенику *Qui Italia* уочили смо три опомене/критике неформалног карактера, исказане од стране женских ликова у породичном/приватном простору. У првом примеру који издвајамо мајка започиње разговор са сином, постављајући му питање које има илокуциону снагу критике или опомене:

Paolo, ma sai che ore sono? Sono le quattro... ("Паоло, ма знаш ли колико је сати? Четири је...") (Mazzetti et al., 2002: 83)

У другом примеру мајка на индиректан начин опомиње сина због нереда у соби:

Che confusione! Che disordine! Di chi è questo maglione? ("Каква збрка! Какав неред! Чији је ово џемпер?") (Mazzetti et al., 2002: 92)

На основу комуникативног контекста и конверзацијских стратегија којима женски ликови прибегавају кроз издвојене примере остварује се приказ стереотипне породице у чијем је средишту женска фигура, која брине о деци и домаћинству. Крос-национално истраживање о подели обавеза везаним за бригу око деце, којим су обухваћене Аустралија, Данска, Италија и Француска, показује да су кућни послови и брига око деце још увек примарно женски послови (Craig and Mullan, 2011: 853), а нешто већа укљученост мушкараца у бригу око деце примећена је у породичним заједницама у којима су жене заспослене (Craig and Mullan, 2011: 854). Иако је по свему судећи породични модел још увек примарно традиционалан, постоје индикатори да све више очева млађе генерације показује интересовање за активно родитељство, односно за равноправно учешће у одгајању деце (в. Smith Koslowski, 2011). У једном таквом истраживању објављеном 2003. године у Великој Британији, један од очева износи следеће: "Лично, не бих уопште оклевао да се оствари обртање стереотипних улога, где на пример она одлази на посао а ја се бринем за децу. Сигуран сам да би ме понекад довели до ивице, али то раде и са мојом супругом, тако да не видим каква је ту разлика". (O'Brien & Shemilt, 2003: 2).

Иако су брига око кућних послова и одгајања деце још увек превасходно везани за женски домен деловања, сматрамо да увођење ликова очева који преузимају традиционалне женске улоге представља важан допринос процесу натурализације прогресивног егалитарног модела породице у којем сви чланови подједнако доприносе.

У наставку ћемо издвојити примере у којима женски ликови иницирају разговор исказујући опомене партнерима или пријатељима. У уџбенику *Nuovo progetto italiano* проналазимо пример када женски лик партнеру поставља питање у којем је осетан критички тон:

*Dove sei stato ieri? Perché non sei passato a prendermi*²⁰ ("Где си био јуче? Зашто ниси дошао по мене?") (Marino & Magnelli, 2006: 179)

У уџбенику *Via del Corso* троје пријатеља путује за Фиренцу, а на почетку вожње женски лик на индиректан начин, у форми питања, опомиње мушког лика да упали навигатор:

*Gianni, ma perché non metti il navigatore?*²¹ ("Ђани, али зашто не упалиш навигатор?") (Marino & Diadori, 2018: 56)

У повратку за Рим, исти женски лик на индиректан начин исказује жалбу:

Gianni! Non mi dire che ste finendo la benzina. ("Ђани! Немој ми рећи да је бензин при крају?") (Marino & Diadori, 2018: 91)

Индиректност, критике, опомене, жалбе, као и стално понављање захтева генерално су комуникативне стратегије које се вежу за жене. У неформалном регистру овај тип комуникације познат је као "зановећање" (енг. *nagging*), а назив се користи и у академској литератури (Soule 2011). Зановећање можемо дефинисати као упорно убеђивање код којег се уместо укључивања наредби и других агресивнијих или директнијих стратегија ограничава на понављање истог захтева (Soule, 2011: 196). У западној култури доминантна је стереотипна перцепција по којој су у интерперсоналним односима жене те које најчешће комуницирају на овај начин. У истраживању које је спровела Соул (Soule, 2011: 198), а тиче се субјективног мишљења испитаника о томе који пол је више склон зановећању, ова стратегија је одређена као одлика женске комуникације више него мушке, а такође се сматра да мушкарци најчешће "зановећају" другим мушкарцима, док жене ову стратегију најчешће користе у разговору са мушкарцима, али и са другим женама. Будући да индиректне критике и опомене иницирају женски ликови, можемо закључити да се кроз уџбенике рефлектује стереотип о женама које "зановећају".

С друге стране, у издвојеним примерима се на афективном плану у већој или мањој мери јасно читавају незадовољство и срџба код женских ликова. Ипак, у језику су ове емоције донекле сузбијене и цензурисане, те су уместо директних наредби и критика (нпр. "Спреми собу!"; "Буди се, закаснићеш!"; "Љута сам зато што ниси дошао по мене као што си обећао"; "Укључи навигатор!"²²) преточене у индиректне опомене које се граниче са зановећањем. "Зановећање", као и уопште индиректне критике и опомене које се углавном приписују женама, из угла теорије доминације могу да се тумаче као резултат њихове несигурности у разговору (Lakoff, 1973; Tannen 1991), због које уместо директних захтева и наредби прибегавају ублаженим варијантама, сугестијама, индиректним опоменама и понављањем већ изречених захтева.

²⁰ Пронађен је још један пример овог типа који није уврштен у главни текст јер је за пуни смисао поред иницијалног исказа потребно укључити још две реплике које следе. Дијалог започиње питањем које женски лик упућује партнеру: *Ce l'hai la lista della spesa, vero?* ("Имаш листу намирница, је ли тако?"). Након одговора да се нада, женски лик наставља дијалог уз критички тон: *Cosa vuol dire 'spero'? Ci avevo scritto tutto quello che manca* ("Шта значи 'надам се'? Рекла сам ти да сам тамо записала све што ми недостаје").

²¹ Навешћемо и реплику мушког лика, зато што се кроз њу рефлектују родне разлике у говору и до изражаја долази мушка доминација која се испољава кроз језик: *Ma quale navigatore! Conosco Firenze come le mie tasche!* ("Ма који навигатор! Познајем Фиренцу као своје џепове!") (Marino & Diadori, 2018: 56). Овај пример рефлектује тенденцију мушкараца да се у разговору поставе као стручњаци (Coates, 2013: 133; Cameron, 2006: 120), што можемо интерпретирати као још један вид испољавања ауторитета и доминације.

²² Како бисмо илустровали уочене разлике између говора женских и мушких ликова које иду у прилог теорији доминације, навешћемо и пример када се Бруно обраћа Ђанију у вези са навигатором: *Senti, Gianni, ce l'hai il navigatore, no? Che aspetti a metterlo?* ("Чуј, Ђани, имаш навигатор, је ли тако? Шта чекаш, зашто га не укључиш?") (Marino & Diadori, 2018: 90). Иако ни Бруно не изриче директну наредбу Ђанију да укључи навигатор, његове вербалне стратегије су свакако много изричите, директније и бескомпромисније у односу на Анине.

7.3.5. Наредбе

Родни стереотипи долазе до изражаја пре свега у контекстима у којима се исказују наредбе. У *Qui Italia* мајка наређује деци:

Bambini, smettete di guardare la TV, mettetevi un po' in ordine la camera e poi fate merenda! ("Децо, престаните да гледате ТВ, спремите мало собу и после поједите ужину!") (Mazzetti et al., 2002: 277)

Сличан пример имамо и у *Nuovo progetto italiano* када се мајка обраћа сину:

Dai Lucio, svegliati! Sono già le otto ("Дај Лучио пробуди се, већ је осам сати!") (Marino & Magnelli, 2006: 161)

Женски ликови у наведеним примерима говоре са позиције моћи, али је њихов ауторитет сведен на простор приватне сфере у којем спроводе своју стереотипну функцију мајке и одгајатељице деце.²³

У другој категорији примера дат је институционални контекст. У уџбенику *Qui Italia* имамо пример интеракције између директора и секретарице, где директор издаје наредбу: *Signorina, per favore, telefoni in banca!* ("Госпођице, молим Вас, телефонирајте у банку!") (Mazzetti et al., 2002: 279)

Сличан пример опет проналазимо и у *Nuovo progetto italiano*, где је у новинској кући мушки лик надређен женском:

Pronto, Laura? Sono Parini, dalla redazione. Per favore, girami quell'e-mail con la statistica sulle vendite dei quotidiani. ("Хало, да ли је Лаура? Овдје Парини, из редакције. Молим те пошаљи ми онај мејл са статистикама о продаји дневних новина".) (Marin & Magnelli, 2006: 161)

На формалном плану ове примере класификујемо као директне или учтиве наредбе, али је домен њиховог деловања одређен према стереотипним родним улогама. Поље моћи подељено је на приватну и јавну сферу, а по устаљеном принципу жене су те чији глас остаје у границама кућног простора, док је моћ мушке речи призната у друштвеној и професионалној сфери.

7.4. Комисиви

Комисиве начелно можемо уврстити у понуде, а у овој категорији мушки ликови се истичу као иницијатори конверзације. Највећи број примера је из уџбеника *Qui Italia* и већином су смештени у одељак посвећен усвајању израза путем којих се нуди помоћ. У поменутом одељку уочили смо само случајеве мушких ликова који нуде неки вид помоћи женским ликовима. Сви дијалози смештени су у јавни простор, два су формалног, а један је неформалног типа. У првом примеру који издвајамо на илустрацији су представљени жена која носи кесе са намирницама и мушкарац који је зауставља да би јој понудио помоћ:

²³ Премда су овде у фокусу искази којима се иницира разговор, треба нагласити да је у целом уџбенику уочен тек један пример оца који делује у породичној сфери. Конкретније, представљен је дијалог у којем отац учи сина како да користи видео рекордер. Очева функција је дакле преношење интелектуалних и практичних вештина, што такође може да се тумачи као стереотип, нарочито ако овај пример конфронтирамо са примером мајке чија је улога сведена на критиковање.

Signora, quanta roba ha comprato! Devo aiutarLa? Posso portare io una borsa? ("Госпођо, колико сте ствари купили! Треба ли Вам помоћ? Могу ли ја да понесем једну кесу?") (Mazzetti et al., 2002: 141)

На другој илустрацији приказани су мушкарац и жена у градском превозу, она стоји а он седи и обраћа јој се речима:

Signora, vuole sedersi? ("Госпођо, да ли бисте желели сести?") (Mazzetti et al., 2002: 143)

На следећој су приказани жена са кишобраном и мушкарац у ауту који је засуставља да би јој понудио превоз:

Teresa, dove vai con questa pioggia? Vuoi un passaggio? ("Тереза, где идеш по овој киши? Желиш ли превоз?") (Mazzetti et al., 2002: 141)

Наведене ситуације нам делују посве природно, штавише, чин нуђења помоћи женској особи позитивно се конотира и имплицира да је мушкарац усвојио позитивне обрасце понашања који се цене у западној култури. Овде такође можемо идентификовати даму у невољи као опште место, кроз које нам се предочава и улога мушкарца, коју можемо посматрати као одраз когнитивних културних модела патријархалног друштва у којем мушкарац као јача карика има усађену дужност да брине о жени. У перспективи теорије амбивалентног сексизма (Glick & Fiske, 1997), која полази од становишта да сексизам садржи две димензије – непријатељску и беневољентну, наведени искази одражавају беневољентни сексизам, који се базира на идеји о заштитништву и наклоности према женама (Glick & Fiske, 1997: 121). Иако се ова два вида сексизма разликују по позитивном или негативном ставу који се испољава према женама, оба су утемељена на претпоставци да су жене слабији пол, те стога оба доприносе преношењу и одржавању патријархалних културних модела (Glick & Fiske, 1997: 121).

Сматрамо да је поистовећивање сваког вида помоћи коју мушкарац пружа жени са беневољентним сексизмом радикално, неутемељено и контрапродуктивно. С друге стране, сматрамо да је овај теоријски концепт значајан зато што нас усмерава да из критичке перспективе сагледамо наочиглед безопасне примере мушко-женске интеракције, у којој се често под маском општеприхваћених друштвених норми крије заоставшина патријархалних идеологија. У циљу равноправног приказа жена и мушкараца, неопходно је укључити ситуације у којима женски ликови нуде помоћ мушким ликовима, нарочито у ситуацијама које према традиционалним мерилима подразумевају обрнут приступ (нпр. женски лик који нуди превоз мушком, или нуди да заједно са њим понесе кесе из супермаркета). До овог закључка долази и Санчез Бело (Sánchez Bello, 2016: 41), која приказ родних односа у пољу образовања тумачи из угла критичке педагогије, те истиче да да је кроз образовни систем неопходно спроводити све врсте иницијатива кроз које се родне улоге обрћу, јер се на тај начин мушкарци, али и жене, удаљавају од патријархалног модела маскулинитета кроз који се летитимишу ауторитет и доминација мушкараца.

7.5. Закључне опсервације

Квантитативна анализа иницијалних исказа женских и мушких ликова показала је релативну уједначеност у бројчаном распореду – мушки и женски ликови подједнако започињу међусобну интеракцију, те стога закључујемо да се у овом аспекту не испољава доминација мушког пола која је препозната у неким од претходних истраживања, у којима је сам чин иницирања разговора одређен као варијабла конверзацијске доминације (Itakura, 2001; Pakzadian & Ashoori Tootkaboni, 2018).

Квалитативна анализа омогућила нам је да класификујемо говорне чинове женских и мушких ликова и идентификујемо родне стереотипе и неједнакости који су у њима уткани. Издвојили смо директиве, међу којима су питања у сврху добијања личних информација, питања у сврху добијања просторних и временских информација, остала питања, опомене, критике, жалбе, наредбе; и комисије, у које смо уврстили понуде. За разлику од неких ранијих истраживања која су показала да жене више употребљавају комисије, а мушкарци директиве (в. Сlуpe, 1995: 70-77), установили смо да родне асиметрије најчешће нису у корелацији са самом типологијом говорног чина, већ да произилазе из фактора везаних за одабир конверзацијске теме и контекст у којем се конверзација одвија. На пример, и женски и мушки ликови користе директиве, или прецизније наредбе, али у различитим контекстима: женски ликови их исказују у простору приватне сфере, где се обраћају деци, док их мушки ликови користе у јавном формалном контексту (нпр. шеф који се обраћа секретарици са надређене позиције, набрајајући обавезе које треба да испуни). На овај начин на основу издвојених примера видимо како се кроз прагматичке разлике рефлектује и различита хијерархијска позиционираност жена и мушкараца у друштву, заснована на неједнаким односима моћи. Надаље, за мушке ликове је типично да инцирају разговор са непознатим особама женског пола, често у циљу исказивања емотивне заинтересованости, као и пракса да се у ресторану конобарима обраћају у своје име и у име партнерке, што тумачимо као показатељ стереотипног схватања о предузмљивом и независном мушкарцу (Haines et al., 2016: 2). Женски ликови интеракцију са непознатим особама мушког пола започињу с циљем тражења помоћи, а мушки с циљем нуђења помоћи, чиме се репродукује мотив даме у невољи (енгл. *damsel in distress*) која зависи од мушкараца заштитника. Овај мотив трансгенерацијски се преноси и чини саставни део когнитивних културних модела западног друштва, а са становишта теорије амбивалентног сексизма он представља рефлекс беневољентног сексизма, према којем наглашен заштитнички однос према женама произилази из веровања да су жене слабији пол. Стога, иако подразумева наочиглед позитивну и идеализовану перцепцију жена, беневољентни сексизам производи исте ефекте као и непријатељски сексизам – оснажује традиционалне родне улоге и има за циљ легитимизацију и одржавање патријархалне матрице, дакле, коси се са принципима родне једнакости (Glick & Fiske, 1997: 121). На основу свих наведених примера можемо закључити да су у комуникативним обрасцима женских и мушких ликова садржане родне идеологије кроз које се родне асиметрије приказују као део природне, свакодневне и идеолошки неутралне комуникације.

Поред стереотипних комуникативних образаца уочили смо и примере када се кроз говор женских и мушких ликова стереотипне концепције о мушком и женском говору доводе у питање – нпр. асертиван и директан тон жалбе женског лика, насупрот изражене учтивости која карактерише жалбу мушког лика. Овакви примери представљају одступање од устаљених комуникативних образаца женских ликова, који се тумаче као показатељ њихове друштвене подређености (Lakoff, 1973), те сматрамо да у уџбеницима треба да буду заступљенији.

8. Женски и мушки ликови у сфери престижних професија

8.1. Инжењери, адвокати, судије, информатичари и програмери: искљученост жена

Маргинализованост женских ликова у сфери високо престижних професија најјасније се уочава на примерима занимања код којих је наглашена компонента академског образовања, као што су *ingegnere* ("инжењер"/"инжењерка"), *avvocato/avvocata* ("адвокат"/"адвокатица"), *giudice* ("судац"/"суткиња"), *informatico/informatica* ("информатичар"/"информатичарка"), *programmatore/programmatrice* ("програмер"/"програмерка"). Женски ликови су посве искључени из наведене групе занимања, која су у уџбеничком корпусу додељена искључиво мушким ликовима.

Стога, закључујемо да у професионалној сфери постоји јасно уцртана граница између родова, путем које се негира присуство жена у домену традиционално мушких занимања уз која се асоцира престиж. Преузимањем традиционалне хијерархије занимања имплицитно се саопштава да је место жене изван поља друштвене моћи, чиме се доприноси одржавању традиционалног поретка и родног *statusa quo*.

Како бисмо илустровали проблем невидљивости жена у поменутој групи занимања, приложићемо вежбу из уџбеника *Qui Italia*, у којој се родна неједнакост испољава веома експлицитно и транспарентно. Реч је о вежби у којој је на основу одабраних података, који укључују професије и лична имена особа које их обављају, неопходно одредити радно време: зубарске ординације, амбуланте, ветеринарске амбуланте, архитектонског студија и адвокатске канцеларије. За представнике свих наведених професија одабрани су искључиво мушки ликови: зубар Франко Силвестри, доктор Карло Фигорили, доктор ветерине Еуђенио Флори, архитекта Стефано Салвати, адвокат Елио Бузи. Лекарска професија специфична је зато што је у корпусу додељена и женским ликовима, али се због чињенице да је често представљена преко мушког генеричког рода, кроз њено укључивање не доприноси постизању видљивости жена. О цензурисању женског присуства у друштвеној сфери које долази као резултат употребе мушког генеричког рода детаљније ће бити речи у делу посвећеном језичком сексизму.

Слика 1.

UNITÀ 2

B **Completate secondo l'esempio:**

1. Lo studio dentistico del dottor Silvestri il lunedì e il mercoledì apre alle 10 e chiude alle 13; il giovedì e il venerdì apre alle 15 e chiude alle 19. Il martedì, il sabato e la domenica è chiuso.

Dott. Franco Silvestri
STUDIO DENTISTICO
Lunedì e Mercoledì 10 - 13
Giovedì e Venerdì 15 - 19

2. L'ambulatorio medico del dottor Figorilli _____

Dott. Carlo Figorilli
AMBULATORIO MEDICO
Martedì e Giovedì 9 - 12 / 16 - 19

3. L'ambulatorio veterinario del dottor Flori _____

Dott. Eugenio Flori
AMBULATORIO VETERINARIO
Giovedì e Venerdì 8 - 13 / 16 - 19
Sabato 8 - 13

4. Lo studio dell'architetto Salvati _____

Arch. Stefano Salvati
STUDIO D'ARCHITETTURA
Tutti i giorni 8 - 13
escluso Sabato e Domenica

5. Lo studio dell'avvocato Busi _____

Avv. Elio Busi
STUDIO LEGALE
Lunedì, Mercoledì e Venerdì
15 - 19

quarantacinque **45**

(Mazzetti et al., 2002: 45)

На сличан начин представљена је група лекарских професија у вежби из уџбеника *Via del Corso*, у којој је на основу података о ординацијама и њиховим власницима непходно формулисати дијалог. Родна неједнакост је у овом случају ублажена, зато што је међу представнике лекарске професије укључена је и једна жена, очна лекарка Рената Кјарини. Остали представници су лекар опште праксе Луиђи Ричони, ортопед Ђанмарко Д'Алба и зубар Франко Ђорни. Доминантно присуство мушких ликова у овој престижној области имплицира да мушкарци у лекарској професији представљају стандард, а жене изузетак.

Слика 2.

(Marin & Diadori, 2018: 27)

8.2. Руководеће позиције

Појам руководеће позиције најпотпуније се осликава кроз занимање директора/директорке. Напоменућемо још једном да су према подацима квантитативне анализе мушки ликови доминантни представници овог занимања (нпр. у уџбенику *Qui Italia* нису приказане директорке, док је ова професија мушким ликовима додељена 11 пута). Подаци о распореду дате професије кроз уџбенике представљају још упечатљивији показатељ родне неједнакости, будући да је у целокупном уџбеничком корпусу присутна само једна директорка (у уџбенику *Nuovo progetto italiano*), док су директори уврштени у све уџбенике, са изузетком уџбеника *Via del Corso*. Простор њиховог професионалног деловања обухвата банке, предузећа, хотеле, а у највећем броју случајева врста професионалног домена у којем обављају руководећу позицију није експлицитно наведена. Женском лику из уџбеника *Nuovo progetto italiano* додељена је позиција директорке туристичке агенције, а њен приказ везан је за дијалог у којем обавља разговор са кандидаткињом за посао.

Директорска позиција представља још један пример који потврђује да је приказ високо престижне професионалне сфере под снажним утицајем стереотипних предубеђења, услед којих је поље моћи одређено као простор мушког деловања. У домену руководећих позиција корелација између престижа и рода испољава се на веома директан и опипљив начин, будући да овај вид положаја подразумева надређеност и ауторитет над другима. Родни стереотипи који се односе на карактерне црте полазе од убеђења да је предузмљивост кључна детерминанта мушке личности – из ње надаље произилазе компетентност, ауторитет, независност, самоувереност (Haines et al., 2016: 2), дакле, све оне одлике које су неизоставан део профила руководећег кадра. Жене које поседују поменуте, стереотипно мушке особине, нарушавају кодификовану родну хијерархију и сматрају се претњом за вирилитет, који је база мушког идентитета (Rudman et al., 2012: 167). Самоуверене и моћне жене често су окарактерисане епитетима као што су *ball breaker* и *castrating bitch* (Rudman et al., 2012: 167), а путем ових примера кроз језик се још једном открива колико је дубокосежна стигматизација жена које излазе из оквира прописаних родних улога. Како бројне студије потврђују, амбициозне жене су напослетку принуђене да бирају између тога да буду

поштоване или да се свиђају другима (Rudman et al., 2012: 166-167). Ради се о својеврсној замци која спречава коегзистирање приватне и професионалне личности жене – прва се кажњава због успеха друге. Рудман (Rudman et al., 2012: 166) у својој студији закључује да жене које стреме високим руководећим позицијама трпе "казну за доминацију" (енгл. *dominance penalty*) - вид друштвеног отпора који долази као резултат угрожавања родне хијерахије и постојећих односа моћи. На основу примера професије директор/директорка закључујемо да се традиционални друштвени поредак у којем поље моћи припада мушкарцима репродукује и кроз уџбенике.

Традиционални приказ руководећих позиција, и уопште професионалне сфере, представља доминантни наратив у уџбеницима, али не и једини. Премда веома ретко, уз њега се негде развијају и алтернативни наративни фрагменти у којима је садржан савремени приказ еманциповане жене, а један од најупечатљивијих примера у овом смислу представља документарни исечак из уџбеника *Via del Corso* посвећен Националном музеју кинематографије, у којем се истиче жена на руководећој позицији – председница Лаура Милани. Укључивањем жене која је на врху хијерархијске лествице доводи се у питање традиционални поредак друштвене моћи и доприноси се видљивости жена у сфери професија високог престижа. С друге стране, започети прогресивни дискурс нарушен је избором Лауре Милани да се приликом представљања не идентификује као председница (*la presidente*), већ као председник (*il presidente*), што је важно питање о којем ће бити речи у делу посвећеном језичком сексизму.

8.3. Жене у сфери високо престижних професија - антистереотипни приказ

Како је претходно истакнуто, дијапазон високо престижних занимања додељених женским ликовима веома је ограничен и начелно сведен на три професије које се понављају - лекарка, фармацеуткиња и професорка. Лекарска професија је веома специфична из угла језичких и родних идеологија, зато што је у већини случајева у уџбеницима дата у мушком генеричком роду. На овај начин присуство жене која стоји иза дате професије остаје замагљено и цензурисано. Ова језичка пракса указује на то да је улазак жена у традиционално мушке сфере које карактерише друштвена истакнутост и даље праћен стигмом и цензуром, која се јасно рефлектује кроз језик, о чему ће детаљније бити речи у делу посвећеном језичком сексизму у приказу високо престижних занимања. Насупрот доминантном принципу генеричке употребе мушког рода за навођење високо престижних професија женских ликова, у уџбенику *Facilissimo* издваја се пример професије деклиниране у складу са природним родом. Реч је о ситуационом дијалогу у којем се симулира посета лекару. Разговор почиње обраћањем техничара пацијенткињи:

Buongiorno, signora, si accomodi. La dottoressa La riceve subito.

("Добар дан, госпођо, раскомотите се. Докторка ће Вас одмах примити".) (Krasa & Riboni, 2014: 102)

Кроз овај дијалог демистификују се језичке и родне идеологије које полазе од претпоставке да је мушки род једини аутентични израз друштвеног престижа. Издвојени дијалогски сегмент представља пример родно осетљивог приступа спроведеног доследно и у целисти – не само што је истакнута професија додељена женском лику, већ је дата хијерархија забележена и у језику. Поред овога, стереотипна констелација родних односа додатно је нарушена тиме што је насупрот престижне професије женског лика мушки лик представљен као медицински техничар, односно преко стереотипно женског и хијерархијски нижег занимања, чиме се обрћу родне улоге и успоставља нова родна хијерархија.

Поред високо престижних професија женских ликова које се у уџбеницима понављају, у овој групи издваја се занимање *il/la pilota* (пилот/пилоткиња), које се у корпусу појављује само једном (уџбеник *Qui Italia*). Поменуто занимање укључено је у вежби у којој је на основу понуђених индикација о особи неопходно формулисати њен кратки опис, усмерен на позитивне и негативне аспекте посла којим се бави (Mazzetti et al., 2002: 348).

Пилотску професију карактерише изразита доминација мушкараца - према подацима највећег светског пилотског удружења *Air Line Pilots Association International* присуство пилоткиња изражено у процентуалној вредности износи свега 5.18 % (Jones, 2018). Процес уласка жена у овај професионални домен знатно је отежан због родних стереотипа, што потврђује и истраживање у којем европске пилоткиње наводе да су суочене са стереотипним уверењем по којем жене нису довољно способне за обављање овог посла, нити је у њиховој природи да се њиме баве (Davey & Davidson, 2000: 195). Искљученост жена из авио индустрије потврђује тезу да стереотипи нису само дескриптивни, већ и прескриптивни (Brescoll & Uhlmann, 2005: 436). Наиме, константно додељивање стереотипа одређеној групи, као што је случај са укорењеним схватањем о пилоткињама, доводи до тога да се дати стереотипи изван дате групе, али и у њеним оквирима, почну посматрати као одраз стварности, а не као друштвена конструкција (Dovidio et al., 2010: 8). Због свега наведеног, сматрамо да укључивање женског лика који се бави овом послом представља прогресивни чин који производи снажан антистереотипни ефекат и активира когнитивни процес којим се доводи у питање традиционални родни модел који је укорењен у професионалној сфери.

С друге стране, позитивни ефекат приказа женског лика у домену дате професије нарушен је одабиром синтагме *donna pilota* ("жена пилот") уместо облика *pilota* ("пилоткиња"), о чему ћемо говорити у делу посвећеном језичком сексизму у сфери високо престижних професија.

8.4. Режијерка - антистереотипни приказ

Режијер/режијерка је још једна од професија које рефлектују традиционални родни поредак, у уџбеничком корпусу је презентована као аутентично поље мушког деловања. Женски лик у овој професионалној улози представљен је у уџбенику *Via del Corso*, чиме је донекле ублажен стереотипни приказ који карактерише ово занимање. Режијерка је представљена на фотографији у вежби где је на основу понуђених израза неопходно формулисати питања у вези са датим фотографијама.

Слика 3.

(Marin & Diadori, 2018: 118)

У истом уџбенику проналазимо пример у којем се кроз формулацију у родно осетљивим паровима постиже видљивост жена у домену ове професије, а на когнитивном плану се појачавају асоцијације са особама женског пола. Реч је о вежби у којој је неопходно навести име познатог глумца и режисера или познате глумице и режисерке:

Chi è? Scrivete su un foglio il nome di un attore/un'attrice o di un/una regista famoso/a.

("Ко је то? На лист папира напишите име познатог глумца/глумице или режисера/режисерке".) (Marin & Diadori, 2018: 38)

Сматрамо да овај пример представља позитивну праксу којом се доприноси превазилажењу стереотипа који су саставни део формулација неких претходних уџбеника. С циљем конфронтације између две супротне праксе, навешћемо пример вежбе из уџбеника *Nuovo progetto italiano*, која је по садржају готово идентична горепоменутој вежби – и у њој је неопходно навести личности из света филма, али се кроз њену формулацију перпетуирају родни стереотипи:

Esprimi e giustifica il tuo parere su: il tuo attore/la tua attrice preferito/a; un regista che stimi.

("Искажи и аргументуј свој став о: твом омиљеном глумцу/омиљеној глумици; омиљеном режисеру".) (Marin & Magneli, 2006: 112)

Формулацијом у којој се наводе глумице, али не и режисерке, имплицира се да у овом професионалном пољу жене не учествују, или пак да њихово учешће и деловање није вредно помена.

9. Традиционалне женске професије

Традиционална женска занимања проистекла су из активности које су жене у прошлости обављале (и још увек обављају) у приватној сфери, која подразумева простор домаћинства и породице, у чијим се границама према традиционалистичким схватањима остварују бит и

суштина женског постојања. Стога, реч је о занимањима која су тесно везана за улоге мајке и супруге, као што су одгајање и социјализација деце, брига о старијим, болесним и немоћним, обављање кућних послова попут чишћења итд. (Nedović, 2005: 108). У ову групу занимања можемо уврстити учитељицу, наставницу, васпитачицу, болничарку, чистачицу, секретарицу.

Сам концепт традиционалних женских занимања изнедрен је из дихотомије приватно – јавно, кроз коју су жене још од античког доба лишаване друштвено-политичке димензије идентитета неопходне за приступ пољу моћи и за учешће у креирању друштвено-културних параметара цивилизације. Однос између *јавног мушкарца* и *приватне жене* у грчком полису Шкрлец (Škrlec, 2010: 266) илуструје на следећи начин:

У јавној сфери, на отвореном простору трга, дјеловали су слободни грађани – то је царство слободе. Мушкарци партиципирају у обје сфере живота, дјелују јавно и приватно, остварују цјелину свога бића и пишу људску повијест као мушку повијест, повијест која узима партикуларност као опће и занемарује половину човјечанства – жене, које немају онтологијске потпуности.

Кроз дуализам приватно-јавно кодиране су родне улоге жена и мушкараца у патријархалном систему - снажнија и интелектуално супериорнија мушка фигура контролише спољни свет, док се жени као слабијој карици препушта оно што је биолошко, неполитичко и неинтелектуално. Овај поредак не долази само као резултат укореењености родних стереотипа, већ он представља рефлекс когнитивних културних модела који су дубоко усађени у нашу колективну свест, о чему сведочи и чињеница да су у досадашњим епохама поља мушке доминације обухватала нуклеусе друштвеног утицаја – науку, религију и владајуће структуре, док су жене у датим сферама трпиле ограничен приступ или потпуну искљученост.

У корпусу се, као што смо видели, у сфери високо престижних и престижних занимања издвајају мушки ликови, док су у сфери традиционално женских занимања већином присутни женски ликови, чиме се још једном потврђује се кроз уџбенике одржава и преноси традиционални културни модел. Женски ликови су представљени као секретарице, наставнице, болничарке, домаћице (за детаљне податке о учесталости погледати квантитативну анализу). Секретарица и домаћица су занимања која су у корпусу додељена искључиво женским ликовима, и о њима ће детаљније бити речи у наставку.

9.1. Секретарице

Силверстоун и Таулер (Silverstone & Towler, 1984: 557) у студији из осамдесетих година прошлог века наводе да је секретарица најтипичније женско занимање. Овај закључак је по свему судећи и данас актуелан, што потврђују и подаци Америчког бироа за попис становништва, према којима је у категорији секретарица и административних помоћница/помоћника у периоду од 2006. до 2010. године забележено 96 % жена (Kurtz, 2013).

Из угла феминистичке критичке перспективе постоји корелација између патријархалних друштвених образаца и улоге жене у овој професионалној сфери. Утицај патријархалног модела нарочито је видљив кроз релацију *секретарица-директор*, који заправо представља варијанту родног бинаризма *послушност-моћ*, који је из приватне сфере пресликан и на професионалну. Наиме, секретарица се у датим оквирима посматра као "канцеларијска супруга" (енгл. *office wife*) (Truss et al., 1995: 1334), у чијој је природи да слуша наредбе свог надређеног и обавља рутинске и механичке послове, који често обухватају и задатке које извршавају домаћице у патријархалним домаћинствима (нпр. служење кафе, обављање

задатака везаних за лични и друштвени живот надређеног). Однос секретарице и шефа/директора одражава патријархалну матрицу женске послушности, односно инфериорности, у односу на надређеног мушкарца чије наредбе извршава (Truss et al., 1995: 1333-1334). Управо овакав родни модел проналазимо и у корпусу, а истиче се пример из уџбеника *Qui Italia*, где је употреба учтивог императива илустрована преко дијалога у којем директор даје смернице секретарици:

Signorina, per favore, telefoni in banca! Apra la posta di oggi! Scriva questa lettera! Non dimentichi di fissare un appuntamento con l'avvocato!

("Госпођице, молим вас, телефонирајте банци! Отворите данашњу пошту! Напишите ово писмо! Не заборавите да уговорите састанак са адвокатом!") (Mazzetti et al., 2002: 279)

Слика 4.

3

- Signorina, per favore, in banca!
- la posta di oggi!
- questa lettera!
- al signor Vinti!
- Non di fissare un appuntamento con l'avvocato!
- Quando ha finito, pure a casa!

andare – telefonare – dimenticare – aprire – scrivere – tornare

(Mazzetti et al, 2002: 279)

Сматрамо да уместо репродуковања традиционалног бинаризма *директор-секретарица* уџбеници треба да понуде савремени неконвенционални модел обрнутих улога којим би се скренула пажња на промене у односима моћи. С обзиром на то да ни у једном од анализираних уџбеника није уочен нити један пример мушког лика који обавља посао секретара, као ни уопште комуникативна ситуација у којој се женски лик у професионалној сфери мушком лику обраћа са позиције моћи, сматрамо то показатељем да су уџбеници, као и образовни систем у целости, у служби доминантних идеологија кроз које се перпетуирају неједнаки односи моћи (Цолић, 2019: 396).

9.2. Домаћице

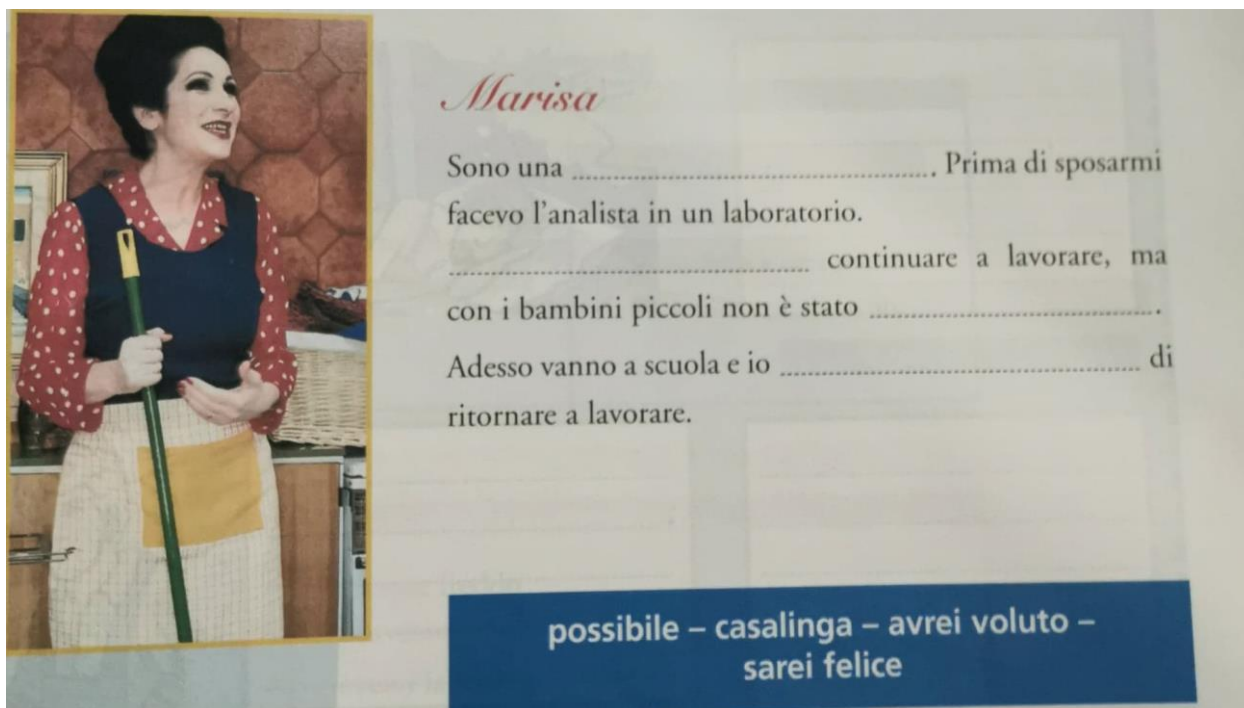
Интерпретирана кроз парадигму јавног и приватног простора улога домаћице која се приписује женама подразумева њихово смештање изван поља друштвене моћи. Обављање кућних послова није класификовано као занимање, упркос томе што је реч о захтевном раду, који подразумева обављање низа паралелних активности (кухање, чишћење, одгајање деце, спремање хране). Схватање да је домаћински рад улога и дужност жене представља основу приватног патријархата – у оквиру овог идеолошког система идеја о жени која служи и

удовољава другима дата је као природно стање ствари, које сачињава неизоставан део њеног свеукупног родног идентитета (Milić, 2007: 95-99). Управо због натурализовања датих идеолошких механизма рад у кући не перципира се као стварни посао, чиме се девалвира и негира улога жене. Према становишту марксистичког феминизма, кроз занимање домаћице креирана је синергија између патријархалне и капиталистичке идеологије, зато што се у оквиру патријархату својствене поделе на приватну и јавну сферу подразумева да огромну количину друштвено неопходног рада обављају жене у породичном нуклеусу, без економске накнаде (Holmstrom, 1981: 188). Упркос чињеници што су захваљујући либерализацији друштва жене постале део професионалне сфере, чини се да овај помак још увек није допринео једнакој подели у обављању кућних послова, па се тако савремене жене суочавају са двоструком оптерећеношћу – плаћеним радом у професионалном домену и неплаћеним радом у простору властитог дома. У традиционалним друштвима каква су италијанско и српско патријархат је интериоризована идеологија која велики значај придаје дужностима и обавезама жена у приватној сфери (Rawat, 2014: 49). Идеја о жени домаћици стога представља дубоко усађени когнитивни културни модел који је у тесној вези са идеологијом патријархата. Упркос чињеници што почива на неједнакости, овај когнитивни културни модел перпетуира се и кроз уџбенике, у којима фигура домаћице још увек опстаје, и то као искључиво женски домен деловања. Издвојићемо примере из уџбеника *Qui Italia*, у којем је је ово занимање дато у ширем контексту друштвених прилика које су утицале на то да га женски ликови обављају. У првом примеру дата је слика Маризе, домаћице која износи следеће:

Sono una casalinga. Prima di sposarmi facevo l'analista in un laboratorio. Avrei voluto continuare a lavorare, ma con i bambini piccoli non è stato possibile. Adesso vanno a scuola e io sarei felice di ritornare a lavorare.

("Кућаница сам. Пре удаје радила сам као лаборанткиња. Желела сам наставити да радим, али са малом децом то није било могуће. Сада иду у школу, а ја бих била срећна када бих се вратила на посао".) (Mazzetti et al., 2002: 371)

Слика 5.

(Mazzetti et al., 2002: 371)

Други пример који издвајамо јесте задатак под насловом *Una casalinga* ("Кућаница"), у којем је на основу понуђених индикација неопходно саставити кратки текст о женском лику по имену Силвана. Међу подацима стоји да је реч о мајци троје деце, чији је сан био да постане полицајка, али је због обавеза око деце и домаћинства сада домаћица (Mazzetti et al., 2002: 348).

У издвојеним примерима дат је традиционални приказ жене, од које се очекује да своје професионалне и личне амбиције потисне зарад улоге мајке и домаћице.

10. Стварне личности из уџбеника у професионалној сфери

Квантитативна анализа показала је значајне, родно условљене, статистичке разлике у заступљености стварних личности у корпусу – у ову категорију уврштено је знатно више мушкараца, а професионални домен њиховог деловања много је свеобухватнији и разноликији. У квалитативном делу анализе осветлићемо садржајни и контекстуални оквир у који су смештене стварне личности, те ћемо конфронтирати женске и мушке представнике у сваком појединачном домену њиховог деловања. У складу са професијама које обављају, одредили смо осам домена у оквиру којих су одабране личности оствариле друштвено признати успех: музика, књижевност, сликарство, спорт, филмска режија, глума, мода, друштвено престижне професије. Будући да поменуто области имају важну улогу у креирању културног и историјског наслеђа, важно је испитати место жене и значај који јој се приписује у културно-историјској панорами.

Поред жена које су укључене у уџбенике, посматраћемо и шири контекст сваке појединачне области, како бисмо утврдили да ли постоје жене које су изостављене, а својим су деловањем допринеле њиховом развоју. Такође, осврнућемо се и на најважније препреке и изазове које су у оквиру датих области женама постављене, и које отежавају њихов пут афирмације. На овај начин развићемо угао гледишта по којем су жене у прошлим и садашњим перспективама својим деловањем оставиле траг на друштвеном пољу, али су резултати њиховог деловања кроз историју махом цензурисани и обезвређени. Како примећује Захаријевић (Zaharijević, 2018: 4), женска страна историје се врло често не памти, или се чак намерно заборавља. Поред изостављања женских представница, намеће се и проблем стереотипних приказа жена које су укључене у канон (Chiponda & Wassermann, 2016: 43-44). У овом погледу издвајамо пример истраживања спроведеног на руским уџбеницима историје, кроз које се открива наратив заснован на идеји мушке моћи, будући да су теме која се тичу економије, револуције, рата, међународних односа, испричане из мушког угла (Chiponda & Wassermann, 2016: 43). Жене су представљене као домаћице и мајке, док су жене на позицијама моћи представљене на основу релације са мушкарцем, а неретко је истакнута и њихова наводна озлоглашеност - нпр. Катарина I, означена као жена Петра Великог, етикетирана је као проститутка, док је Олга, означена као жена Игора Кијевског, окарактерисана као изразито округла личност која је вођена осветом због смрти мужа жртвовала властити народ (Chiponda & Wassermann, 2016: 44).

У наставку ћемо посматрати распоред и одабир стварних личности у корпусу, те ћемо њихову селекцију (као и изостављање) интерпретирати из угла односа моћи у друштву и родних идеологија.

10.1. Музика

У области музике у уџбенику *Qui Italia* кратки биографски текстови посвећени су оперским композиторима Вердију, Росинију и Пучинију; потом џез музичару и кантаутору Лучу Дали, те композитору и кантаутору Анђелу Брандуардију. Битлси су у једној реченици описани као планетарно популарна група чије је музика обележила XX век, Рикардо Мути је такође у једној реченици описан као диригент који је добио запажен аплауз публике у Скали након првог чина Травијате, док су остали представници и представнице успутно поменути као звучна имена у свету музике.

У уџбенику *Nuovo progetto italiano* поп музичарима посвећена је лекција *La musica italiana moderna* ("Модерна италијанска музика"), у склопу које су преко слика и кратких текстова представљени Васко Роси, Ерос Рамацоти, Џукеро, Јованоти, Лучано Лигабу, Андреа Бочели, а од жена само једна певачица – Лаура Паузини. Остали уврштени представници и представнице само су успутно набројани као значајна имена италијанске поп музике. У уводном делу исте лекције подсећа се на италијанско музичко наслеђе кроз евоцирање опере и њених најзначајнијих аутора – Вердија, Росинија и Пучинија. Неки музичари накнадно се помињу у деконтекстуализованим реченицама вежби усмерених на граматичке структуре или разумевање текста [нпр. *No due biglietti per il concerto di Bocelli. Ci andiamo?* ("Имам две карте за Бочелијев концерт. Идемо ли?")], док се у лекцији о слободном времену симулира интервју са Еросом Рамацотијем, који описује своје хобије и омиљене активности.

У уџбенику *Chiaro* Ђузепе Верди истакнут је као један од симбола италијанске културе; име Ероса Рамацотија помиње се у функцији субјекта у вежби посвећеној усвајању граматичких структура; Макс Галарди помиње се у тексту *La notte bianca* ("Бела ноћ") као један од извођача на концерту поводом обележавања "беле ноћи" у Риму. Једина женска представница, кантауторка Вероника Лок, такође се помиње као извођачица на поменутом концерту.

У уџбенику *Facilissimo* у категорији стварних личности из музичке сфере присутна је само певачица Шакира, чије је име употребљено као асоцијација у вежби повезивања познатих личности са нацијама којим припадају.

У уџбенику *Via del Corso*, у делу о италијанској култури, један кратки текст посвећен је италијанским оперским композиторима. У наставној једници посвећеној италијанској поп музици помињу се најистакнутији представници (Ерос Рамацоти, Нек, Албано, Адријано Челентано, Марко Менгони, Васко Роси) и представнице жанра (Лаура Паузини, Мина, Алесандра Аморозо, Џузи Ферери), а нека од ових имена понављају се и у реченицама вежби посвећених граматици [нпр. *No conosciuto Laura Pausini* ("Упознао сам Лауру Паузини"); *Sono stata al concerto di Ramazzotti* ("Била сам на Рамацотијевом концерту")].

Примећујемо да је у свим уџбеницима (изузев уџбеника *Facilissimo*) у одељке посвећене музици уврштена италијанска опера XIX века. Са становишта родних релација неједнаки односи моћи посебно су уочљиви у овој уметничкој области, будући да су мушкарци једини издвојени оперски композитори, док су женске представнице с друге стране сасвим искључене из канона. Полазећи од овог проблема, не само из перспективе уџбеника, већ целокупне историографије, америчке музиколошкиње Кристин Амер и Пени Брандт (Christine Ammer & Penny Brandt) ревидирале су историју опере у женском кључу, након чега су сачиниле дигитални архив у који су уврстиле сва позната имена женских оперских композиторки које су компоновале у различитим епохама. Поред имена сваке од ауторки, наведени су и називи њихових опера, којих је до сада уврштено више од пет стотина (Women's Philharmonic Advocacy, n. d.). У текстуалном одељку који претходи архиви наглашава се да процес прикупљања података о оперским композиторкама није довршен, и

да ће он заправо увек трајати, будући да постоји још много женских представница чија дела тек треба да се открију и обелодане, а осим тога, постоје и оне које ће своја дела тек да стварају у будућности (Women's Philharmonic Advocacy, n. d.). У архив су уврштене и италијанске оперске композиторке, а издвојићемо само неке од њих. Истиче се Аделаиде Орсола Апињани (Adelaide Orsola Appignani), која је у периоду од 1827. до 1876. компоновала пет опера, неке од њих су оствариле запажен успех код публике; следе и њене савременице, такође представнице опере XIX века – Каролина Учели (Carolina Uccelli) (ауторка четири опере) и Карлота Ферари (Carlotta Ferrari) (ауторка три опере) (Michelon, 2019). Чињеница да су упркос постојању женских представница у уџбенике укључени искључиво мушки композитори сведочи о томе да су критеријуми одабира знаменитих личности из многих области још увек великим делом утемељени на андроцентричној хијерархији. Новинарка Елизабет Дејвис (Davies, 2016) у упечатљивом чланку *Why is nobody performing operas by female composers?* ("Зашто нико не изводи опере женских композиторки?") пише о проблему невидљивости оперских композиторки, истичући да је прошлост опере коју одликује доминација мушкараца немогуће променити, али да је зато могуће променити садашњост ове музичке форме, у коју је неопходно инкорпорирати дела женских композиторки данашњице, али и прошлих епоха. У складу са овим, сматрамо да уџбеници не треба да репродукују једнообразни приказ историјске доминације мушкараца у овом домену, већ да је неопходно да њихови аутори и ауторке у току поступка одабира знаменитих личности укључе и критеријуме родне једнакости.

У домену музике XX и XXI века, која жанровски обухвата представнике поп, рок и џез музике, укључене су и женске представнице. Уопштено, овај домен музичког стваралаштва издваја се по истицању професионалног успеха женских представница, што је у већини осталих области ретко, због саме чињенице да су жене из њих посве искључене или су тек узгредно поменуте. И поред тога што се ради о домену који према резултатима квантитативне анализе одликује највећи степен присуства жена (*Qui Italia 2: 15; Progetto italiano 2: 15; Chiaro 1: 2; Facilissimo 1: 0; Via del Corso 4: 6*), мушки представници су, као што се може видети, и даље далеко заступљенији. Поред овога, прегледом текстова и реченица у којима су музички представници поменути уочили смо да се у њима много више истичу значај и професионални успех мушких представника. Њима је посвећено знатно више појединачних текстова, што самим тим значи да су представљени темељније и свеобухватније (нпр. у уџбенику *Qui Italia* кратки текстови о професионалним достигнућима у музици посвећени су само мушким представницима; у уџбенику *Facilissimo* име певачице Шакире служи као асоцијација у вежби посвећеној усвајању лексике за исказивање народности, дакле њено помињање је потпуно изван контекста каријере и професионалног успеха).

Иако на први поглед делује да су у комерцијалној музици данашњице жене итекако присутне, емпиријски подаци указују на то да је музика и даље поље мушке доминације. О овоме сведоче и резултати истраживања у којем су се на основу 700 песама које су реализовале најзапаженији комерцијални успех у периоду од 2012. до 2018. године испитују заступљеност и позиција жена у музичкој индустрији. Из статистичке анализе произилази да је у музици присутно 21.7 % женских уметница, 12.3 % женских текстописаца и тек 2.1 % продуценткиња. Такође, издваја се податак да је за престижну музичку награду Грeми (Grammy) у периоду од 2013. до 2019. године номиновано тек 10.4 % жена наспрам 89.6 % мушкараца (Smith et al., 2018). Поред статистичке анализе у склопу истраживања организовани су интервјуи са 75 жена из музичке индустрије, у којима су неке од њих откриле да су на послу биле изложене објективизацији и стереотипизацији (Smith et al., 2018). Ауторка студије Стајси Смит (Smith, 2018) поводом резултата истраживања наводи следеће:

Оно што искуства жена откривају јесте да је највећа баријера са којом се суочавају начин на који их музичка индустрија перципира. Перцепција о женама је прожета стереотипима и сексуализацијом, као и предрасудама да нису довољно компетентне. Док се ова укореењена веровања не промене, жене ће се суочавати са препрекама у развоју каријере.

Промени укореењених веровања и доминантних идеологија може да се допринесе и кроз уџбенике, али је предуслов за то усвајање принципа критичке педагогије од стране ауторки и аутора.

10.2. Књижевност

Књижевност представља једну од области у којој је веза између женске искључености и доминантних идеологија посебно уочљива. Прегледом уџбеника из корпуса учили смо да међу књижевнице можемо уврстити само Оријану Фалачи, додуше уз извесне ограде, зато што је Фалачи пре свега била новинарка, те је кроз ову професију остао упамћен њен професионални и друштвени ангажман. Изузев поменуте ауторке, у целокупном корпусу нема помена ниједног женског имена из дате области, док су мушки аутори, у зависности од акцента који је у сваком појединачном уџбенику стављен на тему књижевности, свуда укључени (изузетак је уџбеник *Facilissimo*, у којем се имена књижевника нигде не помињу).

Највише представника књижевности проналазимо у уџбенику *Qui Italia*. Истиче се Алберто Моравија, којем је посвећен је кратки биографски текст, а потом и адаптирани интервју *Alberto Moravia: lo scrittore ricorda* ("Алберто Моравија: писац се сећа"), на тему ауторовог детињства и почетака писања.

У тексту *Regali* ("Поклони") наратор (или нараторка, није прецизирано) двоуми се око најпогодније књиге за поклон, при чему избор сужава на Умберта Ека, Оријану Фалачи и Роберта Бозија. На овај текст надовезује се задатак посвећен писменој продукцији у којем је по узору на дати текст неопходно формулисати и властиту верзију. У првом делу задатка студенти и студенткиње се приликом куповине двоуме између романа Умберта Ека, Итала Калвина и књиге о Тицијановој уметности, док у другом делу бирају између романа Алберта Моравије и Леонарда Шаше.

У задатку са фокусом на вежбање израза за исказивање укуса представљене су искључиво мушке личности и њихова дела (музичари, новинари, књижевници), а у групи књижевника наведени су Луиђи Пиранделло, Сандро Пена и Марио Луци.

У уџбенику *Nuovo progetto italiano* у области књижевности нема ниједног женског имена, а Пабло Неруда и Алберто Моравија помињу се у реченицама вежби усмерених на разумевање текста.

У уџбенику *Chiaro* имена књижевника такође се појављују у функцији субјекта у реченицама вежби посвећених граматичким категоријама. Уврштени су искључиво мушки представници: Умберто Еко, Николо Аманити и Алесандро Барико.

У уџбенику *Facilissimo* нису уочени ни књижевници ни књижевнице, док су у уџбенику *Via del Corso* уврштени само мушки представници, а жене су и овде потпуно искључене.

Искљученост женских представница из корпуса представља само одраз норми и вредности прописаних у оквиру књижевног канона, чије су критеријуме кроз историју успостављали припадници привилегованих елита – белци из високих друштвених сталежа, те се стога књижевни канон из угла феминистичке критике посматра као културни артефакт у

којем је садржан есенцијално мушки поглед на књижевност и свет (Robinson, 1983: 84). Књижевни канон се у овом светлу посматра као средство путем којег се кроз културу легитимизује друштвена моћ (Lauter, 1983: 435), односно, као инструмент одржавања патријархалне матрице и неједнаких односа моћи. Оскудан приказ женских ауторки у италијанским антологијама, историјама књижевности и школским уџбеницима сведочи о ригидности књижевног канона, и што је још важније, о идеолошкој функцији коју он има у процесу одржавања родног *statusa quo*.

Упркос томе што је књижевност још једна од области мушке доминације, кроз историју су се издвојиле и жене које су успеле да оставе траг у овом традиционално мушком домену. Први италијански роман који је написала жена датира још из 16. века, а реч је о роману *Urania* ауторке Ђулије Биголине (Giulia Bigolina). Поменути роман по први пут је објављен тек 2002. године (Vescio, 2018). О томе да је цензура пратећи елемент женског књижевног стваралаштва сведочи и чињеница да је у XVIII веку у Италији, у оквиру књижевне академије Аркадија (Accademia dell'Arcadia), деловало око 450 песникиња, од којих се данас само понегде, на маргинама, помињу имена Фаустине Марати Цапи (Faustina Maratti Zappi) и Петрониле Паолини Масими (Petronilla Paolini Massimi) (Vescio, 2018). На проблем невидљивости/искључености песникиња Аркадије пажњу скреће професорка књижевности и књижевна критичарка Татјана Кривели (Tatiana Crivelli), која кроз ревизионистичко читање књижевности из периода XVIII и XIX века, излази из граница мушког канона и обелодањује податке о женским ауторкама из поменутог периода, којима посвећује књигу *La donzella che nulla teme. Percorsi alternativi nella letteratura italiana fra Sette e Ottocento* ("Женица која се ничега није плашила. Алтернативни правци у италијанској књижевности између XVIII и XIX века") (Vescio, 2018).

Тенденција искључивања женских ауторки наставља се и кроз XX век (али и XXI век²⁴), а један од најиндикативнијих примера представља књижевница Сибиле Алерамо, чији се аутобиографски роман *Una donna* сматра темељем италијанског феминизма (Vescio, 2018). Алерамо у роману анализира положај жене из угла личног искуства, обележеног подељеношћу између мајчинства и властитих амбиција и жеља. Роман је карактеристичан и по томе што се у њему по први пут у (италијанској) књижевности чин силовања описује у првом лицу, из перспективе жртве (Vescio, 2018). Треба поменути и Ливију Де Стефано, прву женску ауторку која пише о мафији. Она у свом роману *La mafia alle mie spalle* феномен мафије интерпретира кроз патријархат (Vescio, 2018). Веће признање у односу на поменуте две књижевнице добила је Елса Моранте, али ипак ни близу ономе које је добио њен муж Алберто Моравија. Моранте је оцењена као књижевница чије је писање имало снагу политичког акта, а за роман *Isola di Arturo* освојила је најпрестижнију италијанску награду за књижевност *Strega*. Њен пријатељ, књижевник Рафаеле Ла Каприја (Raffaele La Capria), без (свесне) зле намере о роману је рекао следеће: "То је књига пуне снаге и имагинације. Делује (без лутње!) немогуће да ју је написала жена". (Vescio, 2018) Ове речи представљају веома конкретно сведочанство о постојању дубоко укоревених стереотипа због којих се дела жена *a priori* умањују и обезвређују, а њихов положај остаје инфериоран. Још веће признање у домену књижевности остварила је Грација Деледа (Grazia Deledda), једина италијанска књижевница која је 1926. године добила Нобелову награду за књижевност и тако постала друга од укупно 14 жена које су (до 2019. године) добиле ово престижно признање. Ипак, чини се да ни Нобелова награда не прави велику разлику када је у питању вредновање женског књижевног стваралаштва, будући да је у антологији италијанске књижевности *Rosa fresca aulentissima* из 2009. године Грација Деледа само успутно поменута, заједно са

²⁴ Неизоставно је поменути Елену Феранте, италијанску књижевницу најпознатију по "Наупуљској трилогији", која се сматра ремек-делом овог века. Њени романи превођени су на многе светске језике, остварили су огроман успех код критике и публике, а часопис *NY Times* уврстио је ауторку на листу 100 најутицајних особа на свету 2016. године (Вгупа, 2016). И поред светске славе и признања, Елена Феранте ни у једном од уџбеника из корпуса није чак ни успутно поменута.

Сибиллом Алерамо (Palumbo, 2014). Поред ове две ауторке, у шестом тому који је посвећен књижевности XX века, укључена је још само Вирџинија Вулф, док је далеко мање познатим мушким ауторима посвећено много више простора (Palumbo, 2014). На питање зашто су жене у антологији маргинализоване, издавачи одговарају да у оквиру образовног система постоји специфичан курикулум који отежава било какву промену (Palumbo, 2014). На основу свега наведеног можемо закључити да су књижевни канон и курикулум идеолошки апарат у којем је андроцентрична патријархална перспектива постављена за универзални параметар људске вредности. Италијанска новинарка Алесандра Вешо (Vescio, 2018), која друштвено ангажованим текстовима скреће пажњу на статус жена у италијанској књижевности, у овом погледу закључује следеће:

У свету у којем мушкарци поседују моћ, одређују параметре вредновања и додељују вредност стварима неизбежно је да се шири искључиво њихова визија. Наш начин размишљања развија се у мушком социо-културном наративу, а жене које успеју да му приступе, приморане су да се прилагоде установљеном канону. Проблем је што велику празнину у књижевности на крају осећамо сви, не само жене, зато што се ради о недостатку диверзитета, тачака гледишта, и стога богатства.

10.3. Сликаство

Сликаство је у уџбеницима представљено искључиво кроз мушку перспективу. У уџбенику *Qui Italia* ова врста уметности представља тематско језгро лекције *Alla Galleria degli Uffizi* ("У галерији Уфици"), у којој два пријатеља, Руђеро и Роберто, посећују галерију Уфици, где са дивљењем размењују импресије о Ботичелијевом "Рађању Венере". Након главног текста следи део посвећен усвајању израза *mi piace/mi piacciono* ("свиђа ми се/свиђају ми се") у којем је неопходно допунити Руђерове и Робертове импресије, овога пута о сликама Рафаела и Микеланђела. У склопу исте лекције дат је задатак да се искаже суд о слици футуристичког сликара Карла Каре (Carlo Carrà), док се Тицијан помиње кроз књигу о уметности која му је посвећена.

У уџбенику *Nuovo progetto italiano*, у лекцији посвећеној опису физичког изгледа, дата је слика Мона Лизе, а поред је дато име њеног аутора, Леонарда Да Винчија. Сликарке се, као и у претходном уџбенику, нигде не помињу.

У уџбенику *Facilissimo* су исто тако мушкарци неприкосновени представници уметности - у кратком осврту на сликарство поменути су Микеланђело и Ботичели. Сличан приступ проналазимо и у уџбенику *Via del Corso*, у којем се у текстовима на тему уметности помињу 4 сликара – Ђорџо Вазари, Федерико Цукари, Сандро Ботичели, Каравађо (Giorgio Vasari, Federico Zuccari, Sandro Botticelli, Caravaggio), а имена Ботичелија и Каравађа понављају се и накнадно у издвојеним реченицама посвећеним усвајању комуникативних функција. Женске представнице су и у овом уџбенику сасвим искључене.

Истраживања показују да су жене у сликарству невидљиве или потиснуте на маргине. У првом издању Јансонове (H.W. Janson) Историје уметности (1962), уџбеника који и данас важи за мерило према којем се вреднују приручници и уџбеници из ове области, није наведена нити једна женска уметница (Broude & Garrard, 1996: 16). У каснијим реиздањима жене су укључене, али не у довољној мери, о чему сведочи податак да је историчарка уметности Бриџит Квин (Bridget Quinn) у издању из 1987. године на преко 800 страница, на којима је представљена целокупна историја уметности, забележила укупно 16 женских уметница (Gotthardt, 2017). Квин је као контраст Јансоновом (и не само) андроцентричном погледу на историју уметности 2017. године објавила књигу *Broad Strokes: 15 Women Who*

Made Art and Made History (in That Order) посвећену изванредним и утицајним уметницама које су неправедно изостављене из канона (Gotthardt, 2017). У овој књизи нашла се и чувена италијанска барокна сликарка Артемизија Ђентилески (Artemisia Gentileschi)²⁵ чија је слика *Giuditta che decapita Oloferne* ("Јудита обезглављује Холефорна") изложена у сали 91 галерије Уфици, заједно са најважнијим Каравађовим делима. Артемизија се генерално сматра најутицајнијом италијанском сликарком, а издвајају се и Софонисба Ангвисола (Sofonisba Anguissola) (XVI век), Розалба Каријера (Rosalba Carriera) (XVIII век), Плаутила Нели (Plautilla Nelli) (XVI век).

Кроз ревизију историје уметности у феминистичком кључу деконструисани су патријархални идеолошки механизми услед чијег су деловања жене имале (и још увек имају) ограничен приступ јавној сфери. Због маргинализованог положаја жена у уметности, и уопште у друштву, и ретке представнице које су успеле да се исказу убрзо су заборављене и потиснуте. Такав је случај и са поменутиим сликаркама, за које историја отвара место тек неколико векова након њиховог деловања. Сматрамо да савремени уџбеници не смеју бити простор репродукције традиционалистичког патријархалног погледа на уметност и свет, већ да у њима треба развијати перспективу једнакости, кроз афирмацију сликарки које су упркос маргинализованом положају жене у уметности успеле да испоље своје умеће и таленат.

10.4. Спорт

Спортисти и спортисткиње нису уврштени у уџбенике *Nuovo progetto italiano* и *Chiaro*, док се у уџбенику *Facilissimo* фудбалер Кристијано Роналдо (Christiano Ronaldo) помиње као субјекат реченице у вежби која за циљ има усвајање именица и придева за исказивање националности. Представници спорта најопсежније су представљени у уџбенику *Qui Italia*, где им је посвећена засебна лекција, у склопу које су представљене њихове слике и имена. Независно од ове дидактичке јединице, у тексту *Italiani famosi nel mondo* ("Италијани познати у свету") помиње се фудбалер Роберто Бађо (Roberto Bagio), а Енцу Ферарију (Enzo Ferrari) посвећен је кратки текст у којем се укратко говори о његовој спортској каријери и оснивању аутомобилског брэнда Ферари. Међу укупно 10 спортских представника у поменутом уџбенику уврштена је само једна жена, тенисерка Силвија Фарина (Silvia Farina).

Спортови у којима учествују мушкарци генерално су знатно више медијски испраћени и остварују већи комерцијални успех у односу на спортове у којима учествују жене. Према статистичким подацима женски спорт има тек око 4 % свеукупног медијског покрића (UNESCO, n.d.) Према резултатима истраживања Женске фондације за спорт и фитнес у Великој Британији је у октобру 2013. године свеукупно медијско покриће женских спортова износило 7 %, а највећа заступљеност (10 %) забележена је на телевизији, и то преваходно захваљујући тенису (Women's Sport and Fitness Foundation, 2014). Покривеност спортова у којима су учеснице жене ретко када превазилази 10 %, а медијска заинтересованост се повећава углавном када су у питању несвакидашња спортска дешавања (нпр. за време

²⁵ Артемизија је поред свог доприноса сликарству упамћена и по израженом индивидуализму и снажној неконвенционалној личности. Након што ју је силовао учитељ сликарства стакла је својеврсну озлоглашеност, јер је у периоду који је уследио бескомпромисно и храбро правду и казну за злочинца тражила на суду, што се косило са нормама тадашњег друштва. Због свега наведеног 70-их година прошлог века постала је један од симбола феминизма и женске борбе (Pararelli, 2016), а њен лик постао је део савремене и популарне културе (нпр. мини-серија *Painted Lady* са Хелен Мирен у главној улози креирана је око lika Артемизије и њене слике "Јудита обезглављује Холефорна").

Олимпијаде), или када се ради о периоду који се не подудара са сезоном мушког спорта (Bowes, 2020).

Учили смо да приликом одабира спортских представника у уџбенику *Qui Italia* комерцијални успех и медијска заступљеност спорта немају кључну улогу, већ да су паралелно са представницима фудбала и кошарке, који на лествици популарности заузимају прва два места (Total Sportek, n.d.), укључени и представници мање заступљених спортова попут пливања, гимнастике и одбојке. У наведеној групи спортова жене су изразито активне, учествују на светским и европским првенствима и олимпијадама, где остварују запажене резултате²⁶, али упркос томе, ове спортове у уџбенику представљају искључиво мушкарци. Стога, у питање се не доводи присуство жена у спорту, већ фактори који условљавају њихов маргинализован положај, који се прихвата као установљени поредак, а потом се као такав репродукује и кроз уџбенике. Незаступљеност женског спорта често активира предрасуде да жене нису довољно добре у овом домену, и да стога спортове у којима учествују жене не одликују квалитет и професионалност који се приписују спортовима у којима учествују мушкарци. Спорт је дакле област која је још увек под снажним утицајима родних стереотипа, а на овај проблем упозорава се и у извештају Европског института за родну једнакост из 2014. године:

Спорт је традиционално сектор који карактерише мушка доминација. Сваки прогрес у погледу родне једнакости у овом домену отежан је због друштвених конструкција феминитета и маскулинитета, због којих се спорт често повезује са маскулинистичким карактеристикама као што су физичка снага, истрајност, брзина и изразито такмичарски, понекад и конфронтацијски дух. Жене које се баве спортом могу да буду перципиране као "мушкобањасте", док мушкарци незаинтересовани за спорт могу да се сматрају "немужевнима". Преовлађујући родни стереотипи утичу не само на присуство жена на водећим позицијама у спортском домену, њихово учешће у процесу одлучивања у оквиру спортских организација, већ и на њихово учешће у самим спортским активностима (European Commission - Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture, 2014).

Европски институт за родну једнакост истиче да је искорењивање родних стереотипа кључни предуслов за успостављање једнаких права и прилика за жене у домену спорта (European Commission - Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture, 2014). Овој мисији може да се допринесе и посредством уџбеника, кроз укључивање женских представница, што је корак ка превазилажењу доминантних родних идеологија. У корпусу смо учили индикативан пример преко којег се доминантни родни поредак у сфери спорта доводи у питање. Наиме, у уџбенику *Via del Corso* спорт је изостављен, па се ни његови представници и представнице нигде не помињу, изузев у једном примеру који тумачимо као антистереотипни приказ женске улоге у овом домену. Реч је о вежби посвећеној усвајању лексике везане за делове тела, у којој је представљена илустрација женске фудбалске репрезентације Италије, уз коју стоји реченица: *Le Azzurre le usano per fare gol* ("Плаве их користе да дају гол"). Сматрамо да се укључивањем фудблерки, нарочито ако се у обзир узме чињеница да су оне једине представнице спорта у целом уџбенику, деконструише традиционална панорама фудбала, као и спорта уопште, те се остварује видљивост жена у једном од домена које карактерише апсолутна доминација мушкараца. Укључивање женских

²⁶ Наводимо неке од значајнијих спортисткиња које су на основу постигнутих резултата свакако завредиле да буду поменуте: Сара Симеони (Sara Simeoni), атлетичарка (освајачица Златне медаље на Олимпијским играма 1980. године, два пута светска рекордерка у скоку увис) (Pisa, 2015), Федерика Пелегрини (Federica Pellegrini), пливачица (освојила 11 светских медаља и 2 олимпијске, сматра се за најбољу италијанску пливачицу) (Nuoto uno stile di vita); италијанске одбојкашице су на европским и светским првенствима од 2000. до 2019. године оствариле високе пласмане (нпр. на Европском првенству 2001. год. освојиле су друго место, 2007. и 2009. прво место; на Светском првенству 2002. освојиле су прво место, 2016. и 2015. четврто место, а 2018. су изгубиле у финалу од Србије освојивши сребро) (Federazione Italiana Pallavolo, n.d.)

представница у спортску сферу доприноси превазилажењу стереотипа да жене нису довољно активне у спорту, или још далекосежније, да њихово учешће и успеси нису вредни помена.

10.5. Филмска режија

У категорији филмске режије у свих пет уџбеника из корпуса представници су искључиво мушкарци. У *Qui Italia* Роберту Бенињију посвећен је кратки текст у којем се наводи његов интернационални успех овековечен са два Оскара за филм *La vita è bella* ("Живот је леп") – један у категорији режисера за најбољи филм на страном језику и један у категорији најбољег глумца. Фелинију је такође посвећен текст у коме се наводе основни биографски подаци и његови најважнији професионални успеси, док су остали режисери поменути као значајна имена у свету италијанске кинематографије.

У уџбенику *Nuovo progetto italiano* највећи филмски успеси савремених и још увек актуелних италијанских режисера (Ђузепе Торнаторе, Габријеле Салваторес, Нани Морети, Ђани Амелио, Карло Вердоне, Леонардо Пјерачони, Алдо Ђовани и Ђакомо, Роберто Бенињи) сажети су у тексту *Il cinema italiano moderno* ("Модерна италијанска кинематографија"). Имена неких од њих понављају се и у дијалозима ликова који разговарају о филмовима. У делу *I grandi registi* ("Велики режисери") детаљније су представљени чувени режисери Федерико Фелини, Виторио де Сика, Лукино Висконти, Микеланђело Антониони, Серђо Леоне, Бернардо Бертолучи.

У *Chiaro* и *Facilissimo* режисери се не појављују као протагонисти у тематским целинама посвећеним филмској уметности, њихова имена се само наводе као позната и звучна у реченицама вежби посвећених усвајању комуникативних и граматичких садржаја. У *Chiaro* се помињу Серђо Леоне (Sergio Leone), Силвио Солдони (Silvio Soldoni) и Габриеле Салваторес (Gabriele Salvatores), а у *Facilissimo* Роберто Бењини (Roberto Benigni).

У уџбенику *Via del Corso* уврштено је 17 режисера. Неки од њих су део текстова посвећених италијанској кинематографији (нпр. Виторио Де Сика, Лукино Висконти, Паоло Сорентино...), неки се појављују у филмским синопсисима (нпр. Паоло Ђеновезе), а неки су уметнути у деконтекстуализоване реченице посвећене усвајању граматике и комуникативних садржаја (нпр. Квентин Тарантино).

Код ове професије се у пуном светлу открива чињеница да је недостатак жена у уџбеницима тек један од симптома комплекснијег друштвеног проблема чији је корен у идеологијама помоћу којих се контролише расподела моћи у свим друштвеним сферама. У филмској индустрији капиталистичка корпоративна идеологија и маскулинистичка култура узајамно се симбиотички надопуњују. Високобуџетни комерцијални филмови прећутно се додељују мушкарцима, као и уопште већина филмских пројеката, што се у светлу корпоративне етике може објаснити идејом да се улагање у жене и даље сматра финансијским ризиком (European Women's Audiovisual Network, 2014: 8). Истраживање *Where are the women directors?*, фокусирано на проблем родне неједнакости у европској филмској индустрији, показује да је у периоду од 2006. до 2013. године 84 % укупних финансијских средстава додељено филмовима које су режирали мушкарци (European Women's Audiovisual Network, 2014: 8). Аутори и ауторке студије упозоравају да недостатак фондова резервисаних за ауторске пројекте иза којих стоје жене ствара мањак филмова, што даље утиче на спремност челника тржишта да улажу у режисерке – ради се о својеврсном зачараном кругу (European Women's Audiovisual Network, 2014: 8). Надаље, статистички подаци показују да је у земљама у којима је спроведено истраживање (6 европских земаља,

укључујући Италију) само један од пет филмова режирала жена (21 %). Парадоксално, статистички подаци показују да је на филмским академијама дипломирало 44 % жена, док се на професионалном ангажману у филмској индустрији задржало њих 24 % (European Women's Audiovisual Network, 2014: 8). У оквиру поменутог истраживања спроведена је анкета са око 900 запослених у филмској индустрији, а на питање да ли у овом сектору постоји родна неједнакост већина испитаница и испитаника одговорила је афирмативно (потврдни одговори у Италији достижу статистичку вредност од 80 %) (European Women's Audiovisual Network, 2014: 21). Према мишљењу испитаника успостављање већег степена родне једнакости у филмској индустрији може да има позитиван утицај на промену друштвеног положаја жена у различитим сегментима: 84 % испитаника сматра да би се укључивањем више режисерки променили ставови према женској сексуалности; 83 % сматра да би жене на филму биле приказане другачије у односу на начин на који су приказане из угла мушких режисера; 83 % сматра да би се кроз филмове више промовисала једнакост и диверзитет; 78 % сматра да би жене генерално биле више заступљене (European Women's Audiovisual Network, 2014: 71). Ово схватање можемо довести у везу са социјално когнитивном теоријом, која почива на претпоставци да особе развијају очекивања везана за ситуације из стварног живота кроз опсервационо учење и усвајање медијских садржаја (Hall et al., 2012: 10). Џонсон и Холмс (Johnson & Holmes, 2009: 353) су у истраживању о утицају романтичних комедија на перцепцију емотивних веза дошли до података који указују на то да се особе угледају на концепт емотивних веза презентован кроз филмове, како би научили шта да очекују од стварних веза. Жене и мушкарци су кроз филмове, као и уопште медијске садржаје, представљени на изразито традиционалан начин. Такав приказ доприноси одржавању родних стереотипа о цртама личности, способностима и аспирацијама мушкараца и жена (Bussey & Vandura, 1999: 676). Евидентно је стога да филмови утичу на обликовање наших ставова о улогама и релацијама жена и мушкараца, те је стога неопходно радити на искорењивању родних стереотипа из њихових садржаја, а један од начина да се то оствари, како сугеришу и резултати горепоменутог анкете, јесте укључивање више режисерки, кроз чију би се перспективу и угао гледања релативизирао постојећи поредак моћи. Питање које се у овом погледу намеће односи се на механизме путем којих се овај традиционално мушки домен деловања може што више отворити ка женама. Преко 90 % испитаника и испитаница већ поменутог анкете сматра да процес инклузивности треба отпочети већ у наранијем добу, великим делом и кроз образовни систем (European Women's Audiovisual Network, 2014: 75). 79 % испитаника сматра да је један од начина да се жене охрабре да приступе филмској индустрији афирмисање режисерки кроз формално школско образовање (European Women's Audiovisual Network, 2014: 76). Сматрамо да су уџбеници важан медијум у процесу инклузивности, те је стога неопходно да њихови творци одбаце андроцентричну перспективу која и даље служи као полазиште приликом одабира личности из домена филмске режије, нарочито јер у Италији постоје режисерке које су реализовале значајне филмске пројекте²⁷.

²⁷ Издвојићемо Франческу Аркибуђи (Francesca Archibugi) која је 1989. године за филм *Mignon è partita* освојила награду *David di Donatello* која се сматра италијанским Оскаром, а додељује се од 1956. године (Cinquepalmi, 2015). Од младих и актуелних режисерки издваја се Аличе Рорвахер (Alice Rohrwacher) која је 2014. године у Кану освојила *Grand Prix* за филм *Le Meraviglie*, а 2019. престижну *David di Donatello* награду за најбољи филм са остварењем *Felice come Lazzaro* (Cinquepalmi, 2015). У Кану је 2018. године за исти филм награђена за најбољи сценарио, а филм је освојио још 12 награда на интернационалним фестивалима филма (Imdb).

10.6. Глума

Како је показала квантитативна анализа, у глумачкој професији забележен је висок степен присуства жена; штавише, у уџбенику *Qui Italia* жене су статистички заступљеније од мушкараца (7:2). Ови бројчани подаци позитивно су конотирани, али уколико се не посматрају у ширем контексту могу да доведу до редукционистичких закључака. Наиме, за целовитији приказ родних релација и односа моћи неопходно је посматрати реченице и текстове у које су глумице укључене, јер се само на тај начин могу открити специфичности датих приказа – шта је истакнуто као њихова највећа вредност, да ли се појављују као протагонисткиње или пак као споредни ликови у реченици/тексту и да ли су представљене самостално или у професионалној или личној релацији са мушкарцем.

У уџбенику *Qui Italia* глумице Франческа Нери, Орнела Мути и Џулија Робертс помињу се као репрезентативна лица у својој професији, а представљене су преко слика испод којих су назначена њихова имена. Маријанђели Мелато, која је врхнац популарности достигла 70-их година прошлог века, посвећен је адаптирани текст преузет из аутентичног интервјуа објављеног у италијанском дневном листу *La Repubblica*. Текст је тематски везан за годишње одморе, а у њему Мелато износи своје ставове и мишљења о предностима и манама најпопуларнијих дестинација за одмор.

Ана Мањани и Софија Лорен успутно се помињу као добитнице Оскара у једној краткој реченици у оквиру текста посвећеног Роберту Бенињију и његовом интернационалном успеху:

Prima di lui, [hanno vinto l'Oscar] solo Anna Magnani e Sophia Loren ("Прије њега, [Оскар су добиле] само Ана Мањани и Софија Лорен".) (Mazzetti et al., 2002: 214)

Упркос томе што су поменуте глумице обележиле италијанску, али и светску кинематографију, о чему сведочи и Оскар као најпрестижније признање које им је уручено од стране филмске заједнице, оне су тек површно поменуте, као споредни ликови наратива у којем се признање одаје мушком представнику. Сама чињеница да је у први план као запажени представник италијанске кинематографије позициониран мушкарац, иако су све троје глумаца интернационално познати добитници награде Оскар, сугерише да се кроз критеријуме одабира рефлектује андроцентрична хијерархија²⁸.

У истом уџбенику, у лекцији о важним догађајима у свету у XX веку, поменута је Мерилин Монро, али не у контексту професионалног успеха. Глумица је приказана на слици, а њен значај сажет је у реченици: *Marilyn Monroe è diventata il mito della femminilità*. ("Мерилин Монро је постала икона женствености".) Сам концепт женствености, који није иманентно обележје већ културни конструкт кроз који су нормиране друштвено прикладне одлике жена, има негативне конотације, зато што норме на којима се гради женски идентитет почивају на патријархалним идеологијама. Женственост и мужевност су међузависне друштвене конструкције чије културно значење произилази из контраста и поларизације. Упркос томе што ни маскулинитет не постоји изван релације са феминитетом, овај однос није утемељен на једнакости, већ на супериорности и доминацији мушкараца, наспрам инфериорности и потчињености жена (Connell & Messerschmidt, 2005: 844). У бинарној концептуализацији рода мушкарац је инкарнација снаге, независности, стабилности, а у самој сржи његовог маскулинитета јесте жеља за поседовањем свог бинарног опозита –

²⁸ Сматрамо да је у овом одељку без нарушавања претходно осмишљеног концепта могао да се формулише родно сензитивни текст који би укључивао и женске представнице. Поред текста о Бењинију, могао је да стоји и текст посвећен једној добитници Оскара. На овај начин допринело би се постизању видљивости жена у глумачком свету, скренула би се пажња на њихову професионалну вредност, чиме би се остварила родна једнакост. Поред овога, и сама лекција била би богатија на садржајном и формалном плану.

феминитета, који је отеловљен у жени (Windsor, 2015: 894). Телесна, односно сексуална димензија женствености, стога има објективизирајући карактер, зато што подразумева постављање женских одлика у службу мушкарца. С обзиром на то да је Мерилин Монро у глобалној културној панорами остала упамћена као један од најистакнутијих "секс симбола", тип женствености који она инкарнира настаје као резултат објективизације и потчињавања. Надаље, изједначавањем појма женствености са појмом сексуалности легитимише се схватање да је физичка привлачност један од кључних структурних елемената женског идентитета. У кључу феминистичке критике, идеали лепоте тумаче се као опресивни механизми успостављени у патријархату, чија је функција почињавање жена и одржавање родне неједнакости (Forbes et al., 2007: 266). Оп्रेसија коју жене трпе због задовољења стандарда лепоте испољава се кроз занемаривање индивидуалних способности и квалитета зарад истицања површних карактеристика физичког изгледа, нарушавање самопуздања, расипање емотивних и финансијских ресурса зарад прилагођавања актуелним идеалима лепоте, свођење жена на сексуалне објекте (Forbes et al., 2007: 266). Сматрамо да Мерилин Монро представља један од најиндикативнијих примера опресивног и деструктивног деловања идеала лепоте, те да стога патријархално утемељени вид женствености који она симболизује не треба да се налази у едукативним материјалима²⁹.

Глумцима је у уџбенику *Qui Italia* посвећено веома мало простора, Раул Бова (Raoul Bova) и Виторио Гасман (Vittorio Gassman) помињу се као репрезентативне фигуре у свету глуме, а представљени су преко слика испод којих су наведена њихова имена.

У уџбенику *Nuovo progetto italiano* глумци и глумице представљени су у тексту *I grandi interpreti del passato* ("Чувени интерпретатори прошлости"), у којем је по неколико кратких реченица посвећено филмским успесима Марчела Мastroјанија, Софије Лорен, Виторија Гасмана, Тотоа и Алберта Сордија, док су остали представници и представнице углавном само поменути као значајна имена у свету филма. Како је показала квантитативна анализа, глумаца је у овом уџбенику бројчано више него глумица (13: 6). Такође, њихови описи су нешто детаљнији и усмерени на професионалну каријеру, док у опису глумица примећујемо условљеност родним стереотипима. Моника Белучи представљена је на слици, а при опису глумице на првом месту је њен физички изглед, па потом таленат:

Grazie alla sua straordinaria bellezza e al suo talento, Monica Bellucci sta facendo una grande carriera internazionale.

("Захваљујући несвакидашњој лепоти и таленту Моника Белучи гради запажену интернационалну каријеру".) (Marin & Magnelli, 2006: 113)

Код описа Софије Лорен такође је у првом плану њен физички изглед, након чега следе филмски успеси:

²⁹ Задржавајући се у границама света спектакла, сматрамо да би за симбол женствености прикладнији избор била глумица Одри Хепберн (Audrey Hepburn), која је такође познато лице у свету филма, као и популарне културе. Осим по специфичној елегантној лепоти, која се често поставља као антипод у односу на Мерилин Монро, ова глумица остала је упамћена по свом хуманитарном раду при УНИЦЕФ-у кроз који је до своје смрти помагала сиромашној деци широм света. 1989. године постала је почасна УНИЦЕФ амбасадорка, а говорила је енглески, француски, италијански, холандски и немачки језик (Unicef, n.d.). С друге стране, будући да је лекција посвећена догађајима и личностима које су обележиле двадесети век, сматрамо да је примарни избор требала да буде жена која се истакла кроз свој рад, храброст, интелигенцију, и на тај начин допринела напретку и променама у друштву. Због свог доприноса науци то је пре свега могла да буде физичарка и хемичарка Марија Склодовска-Кири (Maria Skłodowska-Curie), двострука добитница Нобелове награде; потом Емелин Панхерст (Emmeline Pankhurst), политичка активисткиња и оснивачица суфражетског покрета који се почетком 20. века борио за права гласа жена у Великој Британији, чувена активисткиња Роза Паркс (Rosa Parks), позната као зачетница модерног покрета за права грађана, која се 1955. године побунила против расистичке и сегрегационе политике Сједињених Америчких Држава (Norwood, 2017), али и многе друге храбре жене које су својим деловањем промениле свет и инспирисале друге да то чине.

Sofia Loren: napoletana, simbolo della bellezza mediterranea. E' stata la prima attrice a vincere il premio Oscar per un film non-americano [...]")

("Софија Лорен: Напуљка, симбол медитеранске лепоте. Била је прва глумица која је освојила Оскара за неамерички филм [...]" (Marin & Magnelli, 2006: 114)

Истицање физичке привлачности у први план имплицира да је професионални успех у сени друштвеног норматива женске лепоте. Опресивно деловање идеала лепоте (Forbes et al., 2007: 266) у овом конкретном случају најјасније се испољава кроз поставку да је лепота најважнији женски квалитет (Scott, 1997: 12), будући да је позициониран испред професионалног успеха, који је тема самог текста.

Из угла родних неједнакости индикативан је и опис глумице Софије Лорен представљен у уџбенику *Nuovo progetto italiano*. Наиме, Софија Лорен и Марчело Мastroјани су најпознатији и најчувенији глумачки пар у италијанској кинематографији, њихове заједничке улоге обележиле су једну епоху. Када конфронтирамо описе двоје глумаца, у опису Софије Лорен проналазимо реченицу у којој се њена вредност додатно наглашава кроз истицање податка да је глумила заједно са Мastroјанијем:

Ha recitato in importanti film internazionali, mentre indimenticabili sono le commedie insieme a Mastroianni.

("Глумила је у значајним интернационалним филмовима, а незаборавне су комедије са Мastroјанијем".) (Marin & Magnelli, 2006: 114)

Супротно од овога, Софија Лорен не помиње се у контексту филмске каријере глумца. Овај наочиглед тривијални раскорак у приказу имплицира да вредност жене расте уколико је представљена у релацији са ауторитативном мушком фигуром³⁰

У уџбеницима *Chiaro* и *Facilissimo* не наводе се ни глумице ни глумци, док су у уџбенику *Via del Corso* уврштени представници и представнице ове професије. Имена три глумице помињу се у синопсисима филмова – Матилда де Ангелис, Касиа Смутњак, Ана Фољета (Matilda De Angelis, Kasia Smutniak, Anna Foglietta), док је Ана Мањани (Anna Magnani) уврштена у текст *Il grande cinema italiano* ("Чувена италијанска кинематографија"), у оквиру којег се у издвојеном делу насловљеном као *Curiosità* ("куриозитети") наводи да је она прва италијанска глумица која је добила награду Оскар. Глумаца је с друге стране доста више, уврштени су у текстове о кинематографији (нпр. Клинт Иствуд, Масимо Тројизи), у синопсисе филмова (нпр. Марко Ђалини), као и у деконтекстуализоване реченице посвећене усвајању граматичких и комуникативних садржаја (нпр. Марлон Брандо).

На примеру глуме уочавамо да веће бројчано присуство женских представница не подразумева и родну једнакост, будући да су у самом приказу глумица често садржани родни стереотипи путем којих се репродукују и одржавају патријархални обрасци.

³⁰ Сматрамо да је у циљу елиминисања стереотипних конотација неопходно успоставити равнотежу у приказу професионалних успеха – у овом конкретном случају у делу о Софији Лорен не наглашавати присуство Марчела Мastroјанија, или пак у делу о глумчевој каријери истаћи и његов рад са Софијом Лорен.

10.7. Мода

У уџбенику *Qui Italia* поред четири модна дизајнера укључене су и две женске представнице. Сви су представљени преко слика испод којих су дата њихова презимена, која се односе на њих као личности, а истовремено симболизују и модне брендове: Валентино (Valentino), Долче & Габана (Dolce & Gabbana), Армани (Armani), Версаче (Versace), Прада (Prada).

У уџбенику *Nuovo progetto italiano* моди је посвећена лекција *La moda italiana* ("Италијанска мода") у којој се у кратким цртама помињу креатори од чијих су имена проистекли планетарно популарни брендови: Армани (Armani), Валентино (Valentino), Фере (Ferrè), Кавали (Cavali), Бенетон (Benetton), Трусарди (Trussardi), Долче и Габана (Dolce & Gabbana), Москино (Moschino). Прада (Prada) и Лаура Бијађоти (Laura Biagiotti) такође се помињу, али само као брендови, без упућивања на стварне женске личности које су их креирале.

У уџбенику *Facilissimo* у кратком тексту о моди стоји реченица: *Italia è famosa per i suoi stilisti – Valentino, Fendi, Versace* ("Италија је позната по својим стилистима - Валентино, Фенди, Версаче"). Само у случају Валентина можемо са сигурношћу тврдити да се ради о мушком представнику, док Фенди може да се односи и на Адел Фенди, али и на Едоарда Фендија, као што Версаче може да се односи на Ђанија, али и на Донателу Версаче. Због распрострањене праксе употребе мушког генеричког рода присуство особа женског пола често остаје прикривено и неистакнуто, што и овде може да буде случај, али је исто тако могуће да су аутори у виду имали само мушке представнике. Како са прецизношћу не можемо утврдити нити једну од ових опција, у обзир ћемо узети само Валентина, као стварну личност мушког пола која представља моду. У уџбеницима *Chiaro* и *Via del Corso* нису уочени представници из света моде.

Мода из угла родних односа представља сферу парадоксалних тенденција – реч је о индустрији која највећим делом профитира захваљујући женама; с друге стране, међу онима који осмишљају и одређују модне трендове, најбројнији и најистакнутији су мушкарци, или прецизније, геј мушкарци, што је потврђено и кроз научна истраживања (Stokes, 2015: 224-225). Стокс (Stokes, 2015) у свом истраживању *The Glass Runway: How Gender and Sexuality Shape the Spotlight in Fashion Design* полази од тезе да су у модној индустрији геј мушкарци признатији него жене, као и да су доминантне елите у овој области склоне да идеализују њихов рад и умеће. У прилог овој тези прилаже податке који показују да је у периоду од 1981. до 2013. године Амерички савет модних дизајнера (CFDA) престижним наградама одликовао 98 мушкараца наспрам тек 29 жена. Од 98 награђених мушкараца 51 су декларисани гејеви, а двојица бисексуалци (Stokes, 2015: 226-227). Ауторка наглашава да се ове бројке у корист мушкараца не могу аргументовати претпоставкама да жене нису заинтересоване за ову област, или да нису довољно талентоване и веште, што поткрепљује подацима да су у Северној Америци међу студентима модног дизајна жене знатно бројније од мушкараца: нпр. на Модном институту технологије у Њу Јорку 2012. године регистровано је 84 % студенткиња, а у Парсоновој школи дизајна исте године дипломирало је 85 % жена (Stokes, 2015: 224).

Стокс (Stokes, 2015: 230-231) наводи да су и у начину приказивања модних дизајнера евидентне родне неједнакости, које се најјасније испољавају кроз фаворизовање и идеализацију својствености модног стила (геј) дизајнера. Она истиче да су приликом њиховог описа доминантни придеви и метафоре из уметничког дискурса – ексцентричан, визионар, креативни геније, аутентичан, док код већине жена (65 %) доминирају придеви који наглашавају традиционални концепт женствености, или практичност – мирно, угодно,

удобно. Према подацима из модне енциклопедије Вогопедија (Voguepedia), 50 % модних дизајнера експлицитно су окарактерисани као уметници, док се на овај начин описује тек 20 % дизајнерки (Stokes, 2015: 230-231). Стога, у модној индустрији жене су суочене са неједнаком расподелом моћи и привилегованим положајем мушкараца, а поред овога, суочавају се и са дискриминацијом због мајчинства и породичних обавеза³¹. Наиме, Стокс (Stokes, 2015: 232) наводи да челници индустрије преферирају потпуну посвећеност послу, те се стога жене које су истовремено и мајке често прећутно искључују, а на њихова места због већег степена доступности долазе мушкарци, што је проблем који превазилази границе модне индустрије.

Као и у свим доменима друштвене делатности, и кроз сектор моде потврђује се да појам вредности одређују доминантне елите које привилегују узак круг одабраних, дискриминишући притом оне које излазе из уцртаних оквира. Мода је на плану односа моћи у друштву специфично поље јер су на хијерархијској лествици престижа и моћи на највишем нивоу позиционирани геј мушкарци, који су у већини осталих друштвених сфера потлачена и дискриминисана мањина³². Жене, с друге стране, и у сфери која највећим делом профитира и опстаје захваљујући њима, остају дискриминисане и невидљиве. Овај модалитет преноси се и кроз уџбенике, у којима женске представнице, уколико су уврштене, остају у сенци мушких дизајнера. У уџбенику *Nuovo progetto italiano* приликом набрајања најпознатијих италијанских модних брендова у категорији мушких представника наведени су и креатори по којима су дати брендови названи, што није случај са брендovima које су створиле жене. Изостављањем повезнице са стварним женским особама продубљује се проблем невидљивости жена, а њихова достигнућа и професионални успеси се обезвређују.

10.8. Друштвено престижна занимања

У оквиру категорије стварних личности можемо издвојити засебну област у којој је сажето више различитих професионалних делатности које карактерише друштвени престиж – нпр. политика, медицина, архитектура.

У уџбенику *Qui Italia* као репрезентативне личности у области медицине помињу се лекари Кристијан Барнард и Умберто Веронези, а у ову групу можемо уврстити и Риту Леви Монталчини, неуробиолошкињу која је 1986. године добила Нобелову награду за доприносе у области медицине. У лекцији посвећеној догађајима који су обележили XX век у Италији и свету наводи се да је Кристијан Барнард извршио прву трансплатацију срца и да је Рита Леви Монталчини добила Нобелову награду из области медицине. Умберто Веронези одабран је као представник лекарске професије у лекцији о занимањима из снова којима теже млади. У лекцији о успешним и славним Италијанима наведено је име индустријалца Ђанија Ањелија, док су архитекти Ренцу Пјану и архитекткињи Гае Ауленти посвећени текстови у којима су наведени кратки биографски подаци и најзначајнија професионална достигнућа. У овом ретком случају дато занимање представљају и жена и мушкарац, што је пример који би требало следити свуда у циљу избегавања дискриминације и повећања видљивости жена у професионалној сфери.

³¹ Стокс (Stokes, 2015: 232) се позива на интервју објављен у часопису *Style* у којем дизајнерка Дерил Кериган (Daryl Kerrigan) тврди да је престижни посао у модној кући *Céline* уместо ње добио Мајкл Корс (Michael Kors) само из разлога што је она тада имала двоје мале деце.

³² Стокс (Stokes, 2015: 224) цитира Вудса и Лукаса, који сматрају да су геј мушкарци кроз историју трпели дискриминацију и искљученост из тржишта рада, што је допринело томе да их више пронађе место у уметничким и креативним индустријама, које генерално карактерише виши степен либералности.

У уџбенику *Chiaro* нисмо учили представнике и представнице из ове области, док се у уџбенику *Nuovo progetto italiano* у вежби базираној на резимирању важних догађаја у италијанској историји наводи да је научник и проналазач Гуљелмо Маркони 1905. године изумио радио. Поред њега у тексту о италијанској кухињи помиње се Марко Поло, који је према народној легенди донео шпагете из Кине у Италију, а у истом контексту помиње се и Ханибал, за којег се везује легенда да је донео моцарелу на простор Италије. У делу о историји пице наводи се да је италијански пица мајстор Рафаеле Еспозито прву пицу маргериту направио 1899. године за краљицу Маргериту, по којој је специјалитет и назван. Цезар и Клеопатра појављују се као протагонисти шаљивог анахронистичког дијалога у којем разговарају о телевизијском програму. Одабир репрезентативних личности подудар се са традиционалистичким схватањем историје, по којем су у историјској панорами централне фигуре мушкарци.

У уџбенику *Facilissimo* представници из политичке сфере помињу се у деконтекстуализованим реченицама посвећеним усвајању именица за исказивање етничке припадности. Помиње се Хилари Клинтон, као и два политичара и актуелна председника Русије и Турске – Владимир Путин и Реџеп Ердоган.

У уџбенику *Via del Corso* присутне су две личности чије професионално деловање конотира друштвени престиж - један мушкарац и једна жена. У вежби посвећеној усвајању лексике везане за делове тела дата је слика физичара Алберта Ајнштајна, коју прати реченица: *Albert la usa molto per pensare* ("Алберт ју много користи за размишљање"; заменица *la* ("њу/ју") односи се на главу). Када је реч о женама, у видео материјалу, а потом и у вежби разумевања, представљена је личност која је још увек активна у свом професионалном домену – Лаура Милани, директорка Националног музеја кинематографије у Торину. Сматрамо да је приказ жене на руководећој позицији делотворан механизам за постизање видљивости жена и афирмисање њихове растуће улоге у високопозиционираним професионалним доменима.

10.9. Закључне опсервације

Контекстуализовањем текстуалних делова са стварним личностима потврдили смо резултате квантитативне анализе о доминантности мушких представника, а квалитативни приступ омогућио нам је и да конфронтирамо приказ мушкараца и жена у оним доменима у којима су женске представнице укључене. Генерално, највише женских представница долази из групе глумачке и певачке професије. У уџбеницима у којима су кинематографији посвећене целе лекције (*Qui Italia, Nuovo progetto italiano, Via del Corso*) примећен је устаљени тематско-структурни оквир – истиче се вредност италијанске кинематографије из дијахронијске перспективе, наводе се најзначајнији глумци и режисери, док глумице које се помињу често имају функцију пратећих елемената у наративима где централну улогу имају глумци (нпр. текст посвећен Роберту Бењинију, у којем се успутно помињу и Ана Мањани и Софија Лорен; или у кратком одељку о Софији Лорен у којем се наглашава њена професионална релација са Мастојанијем, док у одељку о Мастојанију нема помена Софије Лорен). Стога, можемо закључити да у поменути примерима није истакнут пуни потенцијал жена, и да је њихов успех донекле остао у сенци мушких представника, што свеукупно можемо интерпретирати као илустрацију неједнаких односа моћи у родним релацијама. Поред овога, приказ жена (глумица) прожет је родним стереотипима утемељеним на

идеалима лепоте помоћу којих се конструише концепт женствености (нпр. Моника Белучи, код које се у првом плану истиче лепота; уводна реченица о Софији Лорен, у којој се глумица представља као "симбол медитеранске лепоте"; Мерилин Монро, представљена као симбол феминитета).

Како наводи Станислава Бараћ (2015: 9), портрет жене у биографским текстовима има идеолошку функцију, у њему се конструише идентитет који, како примећује Филип Хикс (Hicks, 2014: 20), може да оспорава или да потврђује родни *status quo*. Смештањем већине женских представница у професионалне сфере глуме и певања ограничава се и цензурише њихово присуство у бројним другим сферама у којима су се избориле за афирмацију и признање. На овај начин репродукује се традиционални поредак и потврђује родни *status quo*, којем додатно доприносе прикази се стереотипним конотацијама, у којима се у први план смешта физички изглед. На основу свега наведеног закључујемо да се кроз одабир мушких и женских представника читавају идеолошки механизми патријархата, што је нарочито уочљиво у области сликарства, књижевности, моде, филмске режије. У овим доменима афирмисане женске представнице су изостављене, што иде у прилог тези да се женска достигнућа кроз историју често не памте, или се чак намерно заборављају (Zaharijević, 2018: 4). Из овог надаље произилази да су критеријуми одабира знаменитих личности у великој мери засновани на елитистичким идеологијама чијим се дејством вековима уназад систематски креира и репродукује андроцентрични друштвено-историјски наратив, камуфлиран као идеолошки неусловљен поредак човечанства. С обзиром на то да смо утврдили да су садржаји уџбеника често идеолошки обојени, имплицира да ни образовни систем није идеолошки неутралан, чиме се потврђује поставка критичке педагогије по којој је једна од функција образовања оснаживање доминантних друштвених група и репродукција постојеће (родне) неједнакости (Маројевић, 2016: 127).

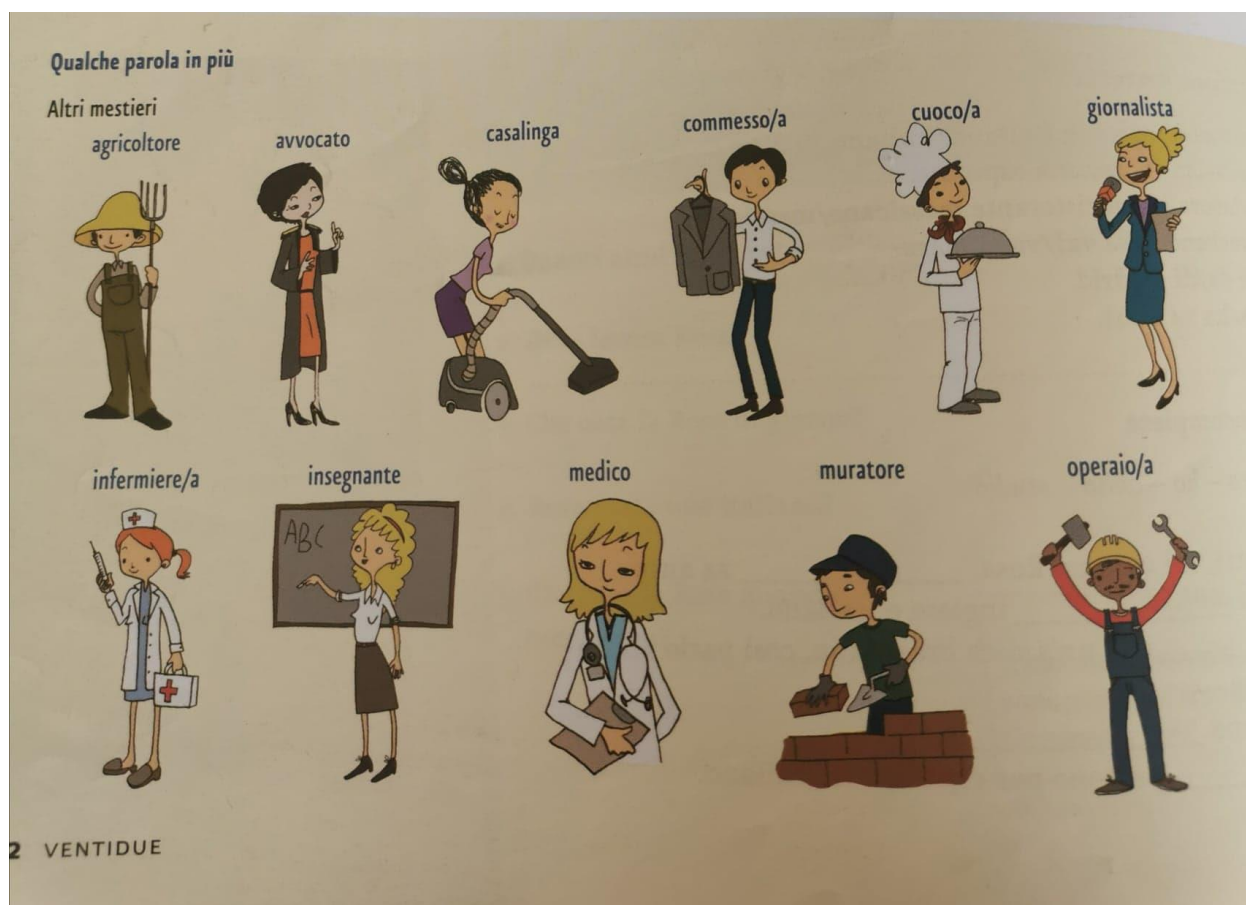
С друге стране, треба поменути и позитивне примере које одликује родно уједначени приказ женских и мушких представника [нпр. у одељку о архитектури у уџбенику *Qui Italia* кратки текст посвећен је архитекти Ренцу Пјану, али и архитекткињи Гаје Ауленти; помињање женских представница из области политике, науке, уметности (нпр. Хилари Клинтон у уџбенику *Facilissimo*, Рита Леви Монталчини у уџбенику *Qui Italia*, Лаура Милани у уџбенику *Via del Corso*)]. Сматрамо да поменути примери доприносе родној једнакости, али да у уџбеницима ипак нису довољно заступљени, те да су мушки представници још увек доминантан параметар према којем се мере и одређују достигнућа човечанства. Критичка педагогија истиче трансформациону моћ образовања (Darder et al., 2016: 1), која у контексту уџбеника подразумева пре свега деконструкцију и елиминисање садржаја који произилазе из елитистичких идеологија, односно, промену доминантне андроцентричне парадигме, која би омогућила да се историја људских достигнућа, прошлих и садашњих, сагледа и из женског угла.

11. Сексизам у језику

11.1. Употреба мушког генеричког рода за престижне професије женских ликова

Анализом лексичко-морфолошких облика за навођење професија женских ликова учили смо да је употреба мушког генеричког рода насупрот морфолошки специфицираних облика условљена фактором професионалног престижа. Наиме, традиционална женска занимања уз која се не асоцира друштвена истакнутост у уџбеничком корпусу су деклинирана у складу са природним родом субјекта – нпр. *infermiera* ("болничарка"), *segretaria* ("секретарица"), *commessa* ("продавачица"), *cameriera* ("конобарица"), *operatrice ecologica* ("еколошка радница"), док су с друге стране занимања женских ликова која одликује друштвени престиж најчешће дата у мушком генеричком роду. Примери из корпуса потврђују закључак италијанских лингвисткиња које уочавају да до одступања од женских морфолошких облика најчешће долази када је реч о друштвено престижним занимањима (Robustelli, 2012: 3). Извдојићемо одељак из уџбеника *Facilissimo* у којем наведена пракса у потпуности долази до изражаја:

Слика 6.

(Krasa & Riboni, 2014: 22)

Посматрајући илустрациони приказ примећујемо да су нека од занимања која не одликује престиж деклинирана у оба рода [*infermiere/a* ("болничар"/"болничарка"); *commesso/a*

("трговац/трговкиња"); *operaio/a* ("радник/"радница"); *cuoco/a* ("кувар"/"куварица")), док су две високо престижне професије које су укључене – лекарска и адвокатска, дате у мушком генеричком роду, упркос томе што их представљају женски ликови.

Издвојићемо и вежбу из уџбеника *Via del Corso* у којој су симулирани огласи за посао, које је неопходно повезати са илустрацијама лекара и лекарки из специфичних области медицине. Сви огласи формулисани су у мушком генеричком роду, а траже се: *ortopedico* ("ортопед") (1), *chirurgo* ("хирург") (2), *oculista* ("окулиста") (3), *dentista* ("зубар") (4).

Слика 7.

Leggi e abbinna gli annunci di lavoro allo specialista giusto.

1 Studio privato cerca un ortopedico specializzato in medicina dello sport. Necessaria esperienza con calciatori e sciatori.

2 Cerchiamo un chirurgo con almeno 5 anni di esperienza per le sedi di Brescia e Bergamo. Informazioni per il colloquio alla sezione Lavora con noi del nostro sito.

3 Negozio di occhiali nel centro storico cerca oculista per visite ai clienti il mercoledì e il venerdì dalle 16 alle 19.

4 Siamo un ospedale privato con sedi in tutta la regione. Cerchiamo un dentista che ha già lavorato con i bambini. Se interessati, mandare il curriculum vitae a infocv@studiofranchestino.com.

(Marlis & Diadori, 2018: 170)

Примери из корпуса потврђују тезу по којој отпор према женским морфолошким облицима за престижна занимања није језичког, већ идеолошког карактера (Robustelli, 2012: 1). Како истиче Топић (Ћорић, 2012: 261), неименовање особе или неког сегмента стварности такође носи значење и то је неоспорно питање моћи. Укореењеност мушког генеричког рода потврђује тезу да је сам језик идеолошко средство, у чијој су структури утиснути патријархални културни модели, услед чијег се утицаја присуство жена у високо престижним сферама у језику прећуткује и цензурише. Стога, генеричка употреба мушког рода производи конкретне друштвене последице – њоме се доприноси одржавању маргинализованости и невидљивости, како жена, тако и њихових постигнућа и вредности.

Италијанска лингвисткиња Ана Торнтон (Thornton, 2009: 47) скреће пажњу на чињеницу да се у традиционалним патријархалним друштвима супериорност мушкараца осликава и кроз статус генеричког мушког рода, који се често и од стране многих жена перципира као једини аутентични језички маркер престижа, преко којег многе жене бирају да се

аутодефинишу, јер верују да на тај начин делују компетентније, стручније и озбиљније. Ћопић (Ћорић, 2007: 263) примећује да многе жене на високим друштвеним позицијама избегавају титуле у женском роду јер су убеђене да се на тај начин девалвира значај онога што раде. У уџбеничком корпусу проналазимо пример који веома јасно илуструје ову тенденцију. Реч је о већ поменутом аутентичном документарном исечку из уџбеника *Via del Corso*, у којем о Националном музеју кинематографије у Торину говори његова председница Лаура Милани, која се приликом представљања идентификује преко мушког рода:

Buongiorno a tutti, sono Laura Milani e sono il presidente³³ del Museo Nazionale del Cinema.

("Добар дан свима, ја сам Лаура Милани и председник сам Националног музеја кинематографије".)

(Via del Corso, video 27, 35-40 sec)

Издвојени пример из уџбеника указује на то да жене прихватају нове друштвене и професионалне улоге из којих су у прошлости биле искључене, али да с друге стране уместо афирмације сопственог идентитета бирају да се приклоне традиционалном пољу моћи, чиме доприносе да се и у оквирима нових система одржавају и преносе застарели патријархални обрасци.

Како наводи Торнтон (Thornton, 2009: 50), негативне конотације ниже вредности или подругливости које се повезују уз женске облике неутрализоваће се кроз њихову употребу и понављање у језичкој пракси, што је процес којем може да се допринесе и кроз уџбенике, под условом да њихови аутори и ауторке поседују и примењују социолингвистичка знања о улози језика у обликовању наше стварности. Стога, употреба мушког генеричког рода насупрот родно осетљивих облика није само формално језичко питање, већ и друштвено, али и когнитивно.

Као што смо раније истакли, емпиријски докази из бројних студија показују да употреба мушког генеричког рода за занимања може да утиче на обликовање когниције, односно, његовом употребом може да се оснажи стереотипна перцепције о tzv. "женским" и "мушким" занимањима, која има изразито негативне последице по жене јер их *a priori* искључује из одређених занимања, тако што оснажује идеју да одређене професионалне позиције, и то најчешће оне које са собом носе друштвени статус и моћ, нису прикладне за жене или да су прикладније за мушкарце (Stahlberg et al., 2007: 178). Издвојени пример симулираних огласа из уџбеника потенцијално може да спроведе поменути ефекат, који је потврђен кроз истраживање у којем су испитиване реакције немачких говорница и говорника на симулиране огласе за посао (Horvath & Sczesny, 2015). Резултати су показали да су код испитаника изложених мушком генеричком роду мушкарци перципирани као погоднији кандидати, док су код огласа формулисаних помоћу родно осетљивих облика и жене и мушкарци оцењени као подједнако погодни кандидати и кандидаткиње.

Премда садржаји уџбеника које карактерише родна неједнакост често нису производ свесне интенције ауторки и аутора, у граматичком одељку уџбеника *Chiaro* учили смо дефиницију у оквиру које се на свестан и артикулисан начин нормира употреба генеричког мушког рода:

³³ Ова лексема припада групи именица за професије које имају идентичан облик и за женски и за мушки род, те се код њих дистинкција прави преко члана *illo* за мушки и *la* за женски род: *il presidente* ("председник") *la presidente* ("председница"). Поред ове опције, у италијанском језику женски род дате именице може да се твори и преко суфикса *-essa*: *presidentessa*. И прва друга форма оцењене су као исправне од стране Академије Круска, с тим да се саветује употреба прве, због негативних конотација суфикса *-essa*, којим се до пре неколико деценија означавала "нечија жена" [нпр. *ministressa* ("жена министра")], а не професија женске особе (Accademia della Crusca, 2009).

Per i nomi di alcune professioni si usa la forma maschile anche per le donne: il medico (uomo/donna), il magistrato (uomo/donna) (De Savorgnani & Bergero, 2010: 191)

["За називе неких професија облик мушког рода користи се и за жене: доктор (мушкарац/жена), судија (мушкарац/жена)".] (De Savorgnani & Bergero, 2010: 191)

Издвојена норма утемељена је на класичном прескриптивном моделу, према коме се језик тумачи као изолована апстрактна структура, која ни на који начин не корелира са ванјезичким факторима попут рода. Реч је о научној парадигми у оквиру које се кроз прописивање наочиглед неутралних и објективних норми легитимишу и одржавају патријархалне идеологије. Француска феминисткиња Лус Иригареј (Irigaray, 1991: 14) истиче да језик не може да буде неутралан, зато што рефлектује културно наслеђе у којем је мушкарац главни параметар према којем се свет мери и одређује. Одржавању овог поретка доприноси нормирана употреба тзв. неутралног мушког рода, кроз који се репродукује скривена, општеприхваћена патријархална универзалија, по којој је прототип људског бића мушкарац (Silveira, 1980). Стога, граматичка норма коју смо издвојили потврђује тезу критичке примењене лингвистике да су у теорије о језику уцртане друштвене идеологије (Hall et al., 2011: 18), на коју можемо надовезати и тезу критичке педагогије, по којој је институционално знање друштвени конструкт који производе елите на позицији моћи (Цолић, 2019: 396).

У корпусу смо уочили и специфичан вид навођења професија преко синтагме сачињене од именице *donna* ("жена"), на коју се надовезује назив професије у мушком роду. Ова пракса најзаступљенија је управо код високо престижних професија [нпр. *donna medico* ("жена лекар")], што се потврђује и у корпусу, где је уочен облик *donna pilota* ("жена пилот"). Међу заговорницама родно осетљивог приступа у италијанском језику постоји једногласан став да ове форме треба избегавати, зато што акценат стављају на пол особе, уместо на саму професију (Marcato & Thüne, 2002:193-194). Ова синтагма конотира да је присуство жене на датим позицијама нешто неуобичајено и изван граница очекиваног, што је у супротности са суштинским начелима родно осетљивог језика, чији је циљ да жене у професионалној сфери буду признате и равноправне, те стога и равноправно представљене. Полазећи од ове праксе, још једном се наглашава аргумент језичке природе, односно да у италијанском језику постоје потпуно валидни творбени механизми помоћу којих се женски род може регуларно формирати (Marcato & Thüne, 2002:193-194). У случају именице *pilota* ("пилот"), која у италијанском језику већ има наставак типичан за женски род, за прављење дистинкције између женског и мушког рода неопходно је само додати члан *il* за мушки и *la* за женски род.

11.2. Употреба мушког генеричког рода у упутствима за израду задатака

Као што је у табели приказано, мушки генерички род је још увек апсолутно доминантан лексичко-морфолошки избор. Конструкције се на структуралном плану најчешће разликују по броју, тј. да ли су представљене у једнини или у множини [нпр. *amici* ("пријатељи"), *compagni* ("другари")] или по семантичкој разноликости саме именице [нпр. *compagno* ("другар"), *amico* ("пријатељ"), *studente* ("студент")]. У наставку су неки од примера најчешћих поставки задатака:

Osservate il disegno e chiedete al vostro compagno dove sono i vari oggetti ("Посматрајте цртеж и питајте вашег другара где су различити предмети".) (Mazzetti et al., 2002: 39)

Date consigli a un amico che vuole smettere di fumare ("Дајте савете пријатељу који жели престати пушити".) (Mazzetti et al., 2002: 240)

Confrontate le vostre opinioni con quelle degli altri studenti ("Конфронтирајте ваша мишљењима са мишљењима других студената".) (Mazzetti et al., 2002: 363)

Presentate il vostro compagno alla classe ("Представите вашег другара групи") (Marin & Magnelli, 2006: 8)

Saluta un amico ("Поздрави пријатеља") (Marin & Magnelli, 2006: 17)

Lavora con un compagno... ("Ради са другаром...") (De Savorgnani & Bergero, 2010: 16)

Vai a mangiare fuori con un amico. Scrivi il vostro dialogo al ristorante ("Идеш јести вани са пријатељем. Напиши ваш дијалог у ресторану".) (De Savorgnani & Bergero, 2010: 154)

Improvvisa un dialogo insieme a un compagno ("Импровизуј дијалог заједно са другаром".) (Krasa & Riboni, 2014: 11)

A turno ogni studente dice il suo numero di telefono. Gli altri studenti scrivono il numero. Alla fine confrontatevi tutti insieme ("Један по један сваки студент говори свој број телефона. Други студенти записују број. На крају се сви заједно конфронтирајте".) (Krasa & Riboni, 2014: 33)

Lavorate a coppie: lo studente A cerca nel dialogo espressioni per rispondere alla domanda "Come stai?". Lo studente B, invece, completa i consigli del medico.

("Радите у паровима: студент А тражи у дијалогу изразе помоћу којих ће одговорити на питање "како си?". Студент Б, с друге стране, попуњава савете лекара".) (Marin & Diadori, 2018: 23)

Rispondete alle domande. Poi confrontate le vostre risposte con quelle dei compagni. ("Одговорите на питања. Након тога конфронтирајте ваше одговоре са одговорима другара".) (Marin & Diadori, 2018: 10)

Уочили смо да сва упутства базирана на *role-play* техници (осим једног мешаног у *Via del Corso*) садрже мушки генерички род. Оваквих примера је много јер је овај тип задатка користан за вежбање комуникације која је у свим уџбеницима из корпуса кључни стратешки циљ. Ограничићемо се на издвајање тек неких од њих, кроз које се студенткињама и студентима додељују различите улоге:

Studente A: il cliente di un albergo; studente B: il receptionist dello stesso albergo. Situazione: il cliente spiega perché la sua camera non va bene.

("Студент А: клијент у хотелу; студент Б: рецепционер у истом хотелу. Ситуација: клијент објашњава зашто његова соба није у реду".) (Krasa & Riboni, 2014: 48)

Sei un detective privato e devi pedinare Sergio. Insieme a un collega scrivi che cosa ha fatto Sergio negli ultimi giorni. Alla fine riferitelo al vostro cliente.

("Ти си приватни детектив и треба да уходиш Серђа. Заједно са колегом напиши шта је Серђо радио последњих дана. На крају известите вашег клијента".) (De Savorgnani & Bergero, 2010: 70)

Sempre a coppie recitate un dialogo tra un paziente e il medico. Poi condividete con il compagno le espressioni che avete scritto nella tabella.

("Рецитујте у паровима дијалог између пацијента и доктора. Након тога са другаром поделите изразе које сте написали у табелу".) (Marin & Diadori, 2018: 23)

Lavorate in coppia. Uno di voi è il cliente e l'altro è il commesso di un negozio di alimentari. Il cliente vuole comprare i seguenti prodotti.

("Радите у пару. Један од вас је клијент а други је трговац у продавници прехранбених производа. Клијент жели купити следеће производе".) (Marin & Diadori, 2018: 128)

Сасвим је извесно да ауторке и аутори уџбеника мушки генерички род не користе као вид свесне и унапред разрађене стратегије уз помоћ којих се на систематичан начин остварује искључивање и потискивање жена. Језички избор за који се они опредељују заправо произилази из језичког прескриптивизма, који не представља ништа друго до одраз вишевековне доминације патријархалних идеологија које корен својих епистемолошких поставки имају у једној специфичној, андроцентричној визији света. Да су патријархални обрасци свеприсутни у науци о језику види се управо кроз постојање укореењених граматичких норми које су у својој основи дискриминаторне, али се упркос томе, у недостатку критичког пресипитивања, вековима одржавају и преносе као својеврсне општеважеће догматске истине. У сваком случају, финални резултат како језичких, тако и идеолошких фактора, јесте креирање једног специфичног вида интеракције у којем се жене уопште не именују и остају у потпуности невидљиве.

Родно осетљиви облици у упутствима забележени су само у уџбенику *Qui Italia*. Док је поставка упутства са именицом *compagno* ("другар") најфреквентнија, њена варијанта са родно осетљивим облицима присутна је у само једном случају:

Chiedete al vostro compagno/a se ha un ragazzo/una ragazza, una moglie/un marito.

("Питајте вашег другара/другарицу да ли има дечка/девојку, жену/мужа".) (Mazzetti et al., 2002: 138)

Издвојено упутство налази се у делу који је тематски везан за љубав и емотивне односе, што је само по себи условљавајуће и на плану формулисања упутства, будући да би генерички мушки род у овом специфном случају замаглио смисао и основну идеју интеракције, или би пак допринео стварању амбивалентности на плану тумачења. У варијанти са генеричким мушким родом *Chiedete al vostro compagno se ha un ragazzo/una ragazza, una moglie/un marito* ("Питајте вашег другара да ли има дечка/девојку, супругу/мужа"), упутство може да се протумачи на начин да се другар смешта у релацију и са дечком и са девојком (мужем и женом), те да он има могућност да бира и(ли) једно и(ли) друго. Пример је веома интересантан управо зато што залази у питање емотивних односа, који су сами по себи веома специфични јер почивају на традиционалној патријархалној парадигми која увек подразумева постојање и женске и мушке фигуре. На језичком плану, сваким одступањем од овог бинаризма активирају се механизми помоћу којих се сваки призив или конотација која би сугерисала на постојање неког другачијег, алтернативног модела везе, аутоматски сузбија и модификује. И поред чињенице да је укључивање женског рода у овом специфичном примеру посве природно, њиме се заокружује смисао на плану логике, значења и циља задатка за које је упутство формулисано, простор за рефлексiju треба оставити и да би се промислило о томе како се у корпусу апсолутне доминације тзв. неутралног мушког рода, женски род по аутоматизму укључује тамо где постоји опасност да се доведе у питање постојећи традиционалистички поредак мушко-женских односа.

Из непознатог разлога, именице *amico/amica* ("пријатељ", "пријатељица") нешто су чешће укључене у текст упутства. Први пример који ћемо издвојити истоветан је претходно наведеном примеру родно осетљивог пара *compagno/compana* ("другар/другарица"), те га на исти начин и тумачимо:

Chiedete a un amico/un'amica come dovrebbe essere la sua donna/il suo uomo ideale ("Питајте пријатеља/пријатељицу како би требало да изгледа његова идеална жена/идеалан мушкарац?") (Mazzetti et al., 2002: 370)

Остали примери које смо уочили налазе се у упутствима задатака посвећених вежбању писања, кроз форму писма:

Scrivete una lettera a un amico/un'amica, in cui raccontate un vostro incontro importante ("Напишите писмо пријатељу/пријатељици, у којем описујете неки ваш значајан сусрет".) (Mazzetti et al., 2002: 158)

Scrivete una lettera a un amico/un'amica e raccontate le vostre abitudini ("Напишите писмо пријатељу/пријатељици и опишите ваше навике".) (Mazzetti et al., 2002: 64)

Scrivete una breve lettera a un amico/un'amica che vuole venire nella vostra città. Dategli/le consigli su... ("Напишите кратко писмо пријатељу/пријатељици који/а жели да дође у ваш град. Дајте му/јој савете о...") (Mazzetti et al., 2002: 241)

Издвојена упутства свакако представљају примере позитивне праксе, али остаје нејасно по којем је критеријуму одлучено да се само у овим издвојеним, сродним случајевима укључе оба рода. Долазимо до закључка да се видови језичког сексизма, у које спада и употреба тзв. неутралног мушког рода, сузбијају у тек неколицини случајева, при чему делује да је опредељење за родно осетљиве парове насумично, недоследно и да не произилази из стварног разумевања последица језичког сексизма у уџбеницима и уопште. О недоследности приликом уврштавања родно осетљивих парова насупрот мушког генеричког рода сведоче и два упутства из истог задатка у књизи *Qui Italia*, где је у првом садржан генерички род, док су у другом укључена оба рода:

Chiedete a un amico se vuole venire con voi: al bar... ("Питајте пријатеља да ли жели поћи са вама: у кафић...") (Mazzetti et al., 2002: 59)

Chiedete a un signore/una signora se vuole venire con voi: a teatro ("Питајте господина/госпођу да ли жели поћи са вама: у позориште...") (Mazzetti et al., 2002: 59)

Посматрањем упутстава која садрже женске и мушке лексичке парове, на видело излази још један аспект који је препознат и дефинисан као вид језичког сексизма и родне неједнакости. У питању је тзв. "првост" (*firstness*), о којој је детаљно било речи у поступку анализе мушких и женских лексичких парова у уџбеницима. Сва упутства организована су према идентичном принципу – именица мушког рода позиционирана је на прво место, а за њом следи именица у женском роду. Додуше, приметили смо да је у већ поменутом упутству задатка из целине о љубавним односима у једном сегменту дошло до ротације устаљеног поретка мушке првости, па тако имамо пример где се у питању о томе какви би требали да буду идеални партнери/партнерке, поред случаја где је на првом месту именица мушког рода *ragazzo/ragazza* ("дечко"/"девојка"), постоји и случај где долази до обртања позиција – *moglie/marito* ("жена"/"муж"). Сличан пример проналазимо и код пара *donna ideale/uomo ideale* ("идеална жена"/"идеалан мушкарац"). Ови примери су позитивни, јер је ротација именица у сврху стварања равноправнијег поретка свакако принцип по којем треба поступати. С друге стране, у конкретном случају упутстава, остаје чињеница да се приликом

директног обраћања студенткињама и студентима, и у ретким случајевима у којима је женски род уврштен, мушки род увек позиционира на прво место.

У уџбеницима *Nuovo progetto italiano* и *Via del Corso* приметили смо специфично формулисана упутства која смо дефинисали као "неутрална", из разлога што у њима нису садржане никакве информације о категорији рода. Ово је постигнуто посебним механизмом путем којег су уместо именица карактеристичних за овај тип формулација ("пријатељ", "другар"), искориштена слова "А" и "Б". У првом уџбенику присутан је само један пример овог типа, док је у другом овај вид упутства искориштен 26 пута, што га ставља на друго место по учесталости (наспрам упутстава у мушком генеричком роду којих има 40).

Sei A e parli con B. Esprimi e giustifichi il tuo parere su... ("Ти си А и разговараш са Б. Изрази и оправдај твој став о...") (Marin & Magnelli, 2006: 143)

In coppia. Con l'aiuto delle espressioni che avete scritto, A fa una domanda sulle vacanze e B risponde. Poi i ruoli cambiano. ("У пару. Уз помоћ израза које сте записали, А поставља питање о одмору а Б одговара. Након тога замените улоге".) (Marin & Diadori, 2018: 12)

A ti spiega il significato di alcune parole, a tu prendi appunti. (А ти објашњава значење неких речи, а ти бележиш".) (Marin & Diadori, 2018: 156)

Сматрамо да се ради о ефикасној методи која не оставља простор за дискриминацију и доминацију једног језичког облика наспрам другог, или пак једног рода наспрам другог. Иако преферирамо наглашавање женског рода у општем циљу наглашавања присуства и видљивости жена, овакав приступ са становишта родне једнакости представља алтернативу доминантним формулацијама у мушком генеричком роду.

Издвојили смо у посебну категорију и два упутства у којима се користи само женски род:

Questa è la lettera che avete ricevuto da un'amica. Leggetela ed esprimete i vostri sentimenti e le vostre opinioni. ("Ово је писмо које сте примили од пријатељице. Прочитајте га и искажите ваша осећања и ваша мишљења".) (Mazzetti et al., 2002: 343)

Scrivi un'e-mail a un'amica italiana per raccontare il concerto di un cantante o di un gruppo che piace tanto anche a lei e al quale hai assistito la sera precedente ("Напиши мејл пријатељици из Италије и опиши концерт певача или групе који се и њој много свиђа, а којем си присуствовао/присуствовала³⁴ претходно вече".) (Marin & Magnelli, 2006: 178)

Сматрамо да се овакви примери косе са принципима инклузивности, те да је најефикаснија опција укључивање родно осетљивих парова у све формулације.

У последњу категорију уврстили смо примере из уџбеника *Nuovo progetto italiano* и *Via del Corso*, у којима су истовремено присутне неутралне или родно осетљиве форме, али и генерички мушки род (тзв. "мешани облици").

A e B vogliono fare un regalo ad un amico comune che ama molto la cultura italiana...Immaginate il dialogo dove ognuno spiega le sue preferenze e concludete scegliendo il regalo.

³⁴ Сложено прошло време *passato prossimo* у италијанском језику има два механизма творбе: преко помоћног глагола *essere* ("бити") или *avere* ("имати"). На плану морфолошке категорије рода, глагол *avere* ("имати") је специфичан по томе што партицип који га следи увек задржава исту форму, независно од рода и броја именице, те је природни род могуће открити тек кад се у обзир узме и контекст. Ова специфичност оставља опцију да превод на српски језик садржи само генерички мушки род или да се укључе оба рода, што је опција за коју смо се определили.

("А и Б желе да купе поклон заједничком пријатељу који много воли италијанску културу...Замислите дијалог где свако објашњава своје преференције и закључите бирајући поклон".) (Marin & Magnelli, 2006: 87)

Entri in un negozio di abbigliamento per comprare un regalo a un amico. Chiedi aiuto alla commessa (o al commesso) su che cosa è di moda, idee, prezzi, tessuti ecc.

("Улазиш у бутик да купиш поклон пријатељу. Тражи помоћ од продавачице (или продавача) о моди, идејама, тканинама итд".) (Marin & Magnelli, 2006: 140)

Sei la commessa (o il commesso) e cerchi di aiutare A a scegliere qualcosa che piacerà al suo amico; fai domande e fornisci suggerimenti sulla taglia, lo stile (classico, sportivo, ecc.), i colori e la somma che A è disposto/a a spendere per questo regalo.

("Ти си продавачица (или продавач) и покушаваш да помогнеш А да одабере нешто што ће се свидети његовом пријатељу; постави питања и пружи сугестије о величини, стилу (класични, спортски итд.), бојама и износу који је А спреман/спремна да потроши за овај поклон".) (Marin & Magnelli, 2006: 73)

Scambio di battute! Ogni studente del gruppo A lavora in coppia con uno studente del gruppo B. Il/la cliente fa una domanda al/alla receptionist, che deve rispondere.

("Размена реплика! Сваки студент из групе А ради у пару са студентом из групе Б: клијент/клијенткиња поставља питање рецепционеру/рецепционерки, који треба да одговоре".) (Marin & Diadori, 2018: 58)

У првом примеру позитивна пракса употребе слова А и Б као механизма помоћу којих се постиже неутрализација нарушен је кориштењем генеричког облика *amico comune* ("заједнички пријатељ"), који би се требао заменити лексичким паром *amico comune/amica comune* ("заједнички пријатељ/заједничка пријатељица").

Друга два примера специфична су јер поред генеричке форме *amico* ("пријатељ") садрже именице за занимања, у женском и мушком роду. У оба случаја реч је о именици *commesso/commessa* ("продавач/продавачица"), и такође је интересантно то што је заправо женски род позициониран на прво место, док је мушки род накнадно наведен у загради. У овом одабиру засигурно можемо уочити трагове устаљених схватања укореењених у домену поделе занимања у професионалној сфери. Естетика и одевни предмети традиционално се вежу за женско поље интересовања, те је рад у бутику у највећем броју случајева и у пракси резервисан за жене. Сматрамо да би ауторке и аутори уџбеника приликом формулације задатака и текстова требало да се што више дистанцирају од стереотипа и да теже ка томе да се они не испољавају кроз језик који користе. Преузимање неутралне позиције намеће се као најбоље и најобјективније решење, а у овом конкретном случају тек незнатна измена у поставци [уместо *commessa (o commesso)* ("продавачица" (или продавач")) одабрати *commesso/commessa* ("продавач"/"продавачица") или *commessa/commesso* ("продавачица"/"продавач")] могла би да допринесе сузбијању свих потенцијалних стереотипних конотација.

У примеру из уџбеника *Via del Corso* имамо сличан поступак: део упутства у којем се ауторка и аутор обрађају студенткињама и студентима формулисан је у мушком генеричком роду, док у делу у којем је садржано појашњење *role-play* поделе улога проналазимо професије у родно осетљивим паровима. Као и неки од претходно наведених примера, и овај илуструје недоследну и насумичну употребу родно осетљивих парова коју је неопходно заменити систематичним и јасним правилима родно осетљивог језика.

11.3. *Signora* и *signorina* („госпођа“ и „госпођица“)

Изучавајући етимологију речи *signorina*, Д'Акиле (D'Achille, 2015: 66) долази до податка да је она по први пут забележена 1533. године у писму бискупа Вероне Ђан Матеа Гибертија (Gian Matteo Giberti), које је сачувано у збирци *Lettere facete e piacevoli di diversi grandi uomini e chiari ingegni*, коју је приредио Диониђи Атанађи (Dionigi Atanagi). У наведеном случају *signorina* означава младу, недавно удату племкињу. Ова именица се у значењу "неудате жене" појављује тек у XIX веку, а први пут је забележена у једној реплици из комедије *I mariti* Акилеа Торелија (Achille Torelli) из 1867. године:

Deve avere quella lettera che gli scrivesti quando eri ancora signorina, e mi par conveniente che la restituisca.

("Мора да још има оно писмо које си му написала кад си још увек била госпођица, и чини ми се прикладним да га врати".)

Д'Акиле (D'Achille, 2015: 59) из угла етимологије износи три претпоставке о пореклу именице *signorina*:

- 1) од именице *signora*, лексикализацијом деминутивног облика
- 2) од именице *signorino*, која је у италијанском језику забележена још 1505. године, у једном писму Пјетра Бемба (Pietro Bembo) укљученом у *Novo libro di lettere scritte da i più rari auttori e professori della lingua volgare italiana*. Овде *signorino* има значење: "син господара/господина, племића". (D'Achille, 2015: 57-58)
- 3) калк из шпанског језика, по моделу именице *señorita* ("госпођица"), која хронолошки претходи италијанској варијанти.

Именице *signorina* и *signorino* задржале су до данас своја првобитна значења, међусобно веома различита. У речнику Сабатини Колети (*Il Sabatini Coletti*) *signorina* је дефинисана као учтива форма за обраћање младој неодатој жени, или жени која није млада, али је неодата. У фигуративном значењу ова реч има негативну конотацију, користи се за описивање физичких и унутрашњих карактеристика које се сматрају типичним за женски пол, нпр. у реченици *Questo non è uno sport per signorine!* ("Ово није спорт за госпођице!") (Il Sabatini Coletti, *signorina*). Именица *signorino*, као што смо већ антиципирали, није одређена према брачном статусу мушкараца, већ означава младог сина господара куће, а са ироничним призвучком може да се односи и на младића који је нарочито профињен, деликатан и захтеван (Il Sabatini Coletti, *signorino*). Конфронтирајући дефиниције именица *signore* и *signora*, примећујемо подударност у готово свим значењима: учтиви апелатив који се користи за обраћање жени/мушкарацу, са нарочитим нагласком на исказивање учтивости и поштовања; жена/мушкарац добростојећи, богати; жена/мушкарац елегантни, учтиви, са манирима; господарица/господар куће (Il Sabatini Coletti). Једина дефиниција у којој ове две речи нису подударне испољава се кроз додатно значење женског рода *signora*: "супруга, удата жена", док код именице *signore* не постоји значење изведено из релације са женом, тј. брачног статуса: "супруг, ожењен мушкарац".

Од осамдесетих година прошлог века, пре свега захваљујући раду Алме Сабатини на идентификацији сексистичких облика у италијанском језику, *signorina* постаје све непожељнији облик, што се с временом појачава развојем тенденција и иницијатива лингвисткиња и лингвиста који се залажу за његово потпуно укидање, предлажући за алтернативу облик *signora*, који би упућивао на све жене, без обзира на њихов брачни статус или године. Важно је нагласити да ову позицију подржава и Академија Круска (Accademia della Crusca), најпрестижнија и најстарија институција за изучавање и очување италијанског

језика, на чијој је *web* страници Д'Акиле (D'Achille, 2016) објавио текст у којем аргументује неопходност елиминисања облика *signorina*. Д'Акиле (D'Achille, 2016) напомиње да у Италији никада није одобрен закон којим би се форма *signorina* укинула, те да је једини званични текст на који је могуће позвати се одредба Европског парламента из 2009. године, која саветује укидање свих апелатива који упућују на брачно стање жене. Ипак, ваља напоменути да се ради о документу који се односи искључиво на законодавне акте, валидном само у оквирима самог Парламента (D'Achille, 2016). У језичкој пракси *signorina* се још увек користи, али постоје јасне назнаке да се да се овај облик све више губи. У корпусу *Ptllin*, сачињеном од романа који су освојили престижну италијанску књижевну награду *Strega* од 1947. до 2006. године, *signorina* је у 60 романа забележена 609, а *signora* 2530 пута. Такође, у романима који обухватају период од 2000. до 2006. године, *signorina* је уочена у 22 случаја, а *signora* у 84 (D'Achille, 2016).

У неким уџбеницима користи се искључиво облик *signora*, облик *signorina* је потпуно искључен (*Chiaro* и *Facilissimo*), док је његова употреба забележена у старијим уџбеницима *Qui Italia* и *Nuovo progetto italiano*, али и у уџбенику објављеном 2018. године *Via del Corso*. У *Qui Italia*, у дијалозима, текстовима и граматичким примерима, забележена је употреба именица "господин" (*signore*) и именице "госпођа" (*signora*). У конверзацији, *signore* се употребљава када је у дијалозима присутно учтиво обраћање [нпр. у ресторану се конобар госту обраћа речима: *Buonasera, signor Carli* ("Добро вече господине Карли")], као и у конверзацији са непознатом особом [*Signore, Lei è svizzero?* ("Господине, Ви сте Швајцарац?"). Оба издвојена примера поткрепљена су илустрацијама, на првој је приказан млађи мушкарац, а на другој мушкарац средњих година. Овде је само потврђена општепозната пракса у језику о којој је писао и Д'Акиле, а то је да у случају овог учтивног апелатива у мушком роду нема раслојавања према старосној доби или брачном статусу мушкарца. У истом уџбенику идентификовани су примери употребе лексеме "госпођица" (*signorina*). У једном од примера наилазимо на типично питање приликом упознавања:

Signorina, Lei è straniera? ("Госпођице, Ви сте странкиња?") (Mazzetti et al., 2002: 18)

Други пример је кратка комуникативна размена између две непознате особе, а на основу пратећих слика примећује се да су протагонисти мушкарац и жена, у двадесетим годинама:

Scusi, signorina, a che ora apre la banca? ("Извините, госпођице, у колико часова отвара банка?") (Mazzetti et al., 2002: 43)

Трећи пример лексеме "госпођица" је у формалном контексту, када се у канцеларији директор обраћа секретарици:

Signorina, per favore, telefoni in banca! ("Госпођице, молим Вас, телефонирајте у банку!") (Mazzetti et al., 2002: 279), док је последњи идентификован пример његова варијација, у граматичком одељку посвећеном усвајању императива:

Signorina, si ricordi di telefonare in banca! ("Госпођице, не заборавите да телефонирате у банку!") (Mazzetti et al., 2002: 279)

Именица "госпођа" (*signora*) у уџбенику *Qui Italia* користи се са истим значењем и функцијом као "господин" (*signore*), с тим да на основу илустрација, уколико су дате као пратећи елементи, понекад не можемо са прецизношћу закључити старосну доб женског лика. С друге стране, упркос фрагментарним реченичним примерима, често лишеним

контекстуалних информација³⁵, само коегзистирање обе форме - "госпођица" и "госпођа", сугерише нам да аутори уџбеника имају јасно одређене случајеве када употребљавају једну а када другу форму, те да је критеријум овог избора заснован на традиционалној подели између неударних и ударних или пак старијих и млађих жена, која се јасно рефлектује кроз ову лексичко-семантичку дистинкцију између два појма. Тамо где се ради о опсежнијем тексту или дијалогу, на основу којих је могуће дефинисати околности и контекст, потврђује се да се овим обликом жене одређују на основу брачног статуса, тј. према природи односа који су оствариле са својим емотивним партнером. Издвојићемо као пример почетни део дијалога између четрдесетогодишње Мадалене Тучели (Maddalena Tuccelli) и непознатог саговорника:

Dove vive signora Maddalena? ("Где живите госпођо Мадалена?")

Vivo a Formello, vicino a Roma. ("Живим у Формелу, близу Рима".)

Con chi? ("С ким?")

Con mio marito, i miei figli, un gatto e due galline. ("Са мојим мужем, мојом децом, једним мачком и две кокошке".) (Mazzetti et al., 2002: 306)

У уџбенику *Nuovo progetto italiano* такође смо уочили примере употребе именица "госпођа" и "господин". Као и у претходном уџбенику, у примерима у којима је могуће одредити контекст и личне податке о ликовима, резултира да ове форме служе као учтиви апелативи за именовање или директно обраћање непознатим особама и особама према којима се исказују поштовање и учтивост, нпр:

Signor Vialli, complimenti! Ho seguito molte delle Sue conferenze. ("Господине Вијали, честитке! Пратио сам Ваше многе конференције".) (Marin & Magnelli, 2006: 56)

Када је реч о женском роду, будући да се поред облика "госпођа" користи и "госпођица", можемо претпоставити да је одабир једног од ових облика условљен већ поменутиим конвенцијама које условљавају формалну дистинкцију. Код употребе лексеме "госпођица", у једном од дијалога са јасно омеђеним контекстом и прецизираним информацијама о женском лику на који се она односи, лако закључујемо да се ради о младој женској особи, која је недавно дипломирала и дошла на разговор за посао. Иницијални део дијалога овако гласи:

Direttrice: Signorina Grandi, vedo che è laureata in Economia e Commercio. Quando ha finito l'Università? (Директорка: "Госпођице Гранди, видим да сте дипломирале економију. Кад сте завршили факултет?")

Maria Grazia: L'anno scorso. (Марија Грација: "Прошле године".) (Marin & Magnelli, 2006: 45)

У једном примеру из граматичког одељка са кондиционалом неопходно је глагол у инфинитиву пребацити у могући начин:

³⁵ Један од примера су реченице у граматичком делу посвећеном усвајању присвојних придева: *Signora, questa è la Sua borsa?* ("Госпођо, ово је ваша торба?"), или у сличним примерима где просто не постоји никаква информација која би открила појединости о личној димензији лика: *In un'agenzia immobiliare la segretaria chiede a una signora di avere un po'di pazienza, di sedersi e di aspettare* ("У једној агенцији за некретнине секретарица пита једну госпођу за мало стрпљења, да сједне и сачека"). У овој активности неопходно је на основу описа ситуације пребацити глаголе у учтиви императив, тако да упревасходно граматички фокусираном задатку сама лична димензија лика нема никакав значај.

Signorina, (uscirebbe) con me una di queste sere? ("Госпођице, да ли бисте изашли са мном једно од ових вечери?") (Marin & Magnelli, 2006: 64)

Премда се ради о изолованој реченици, семантичко-контекстуални сегмент је једноставан за одредити, будући да се одмах да закључити да је овде преузета комуникативна формула којом мушкарац исказује своје интересовање за слободну, највероватније и младу жену, позивајући је на заједнички излазак. У осталим примерима садржај или контекст употребе ове лексеме често нису најјаснији [нпр. у кратком дијалогу између две непознате особе који започиње питањем:

Scusi, signorina, questa è la seconda classe, vero? ("Извините, госпођице, ово је друга класа, зар не?")] (Marin & Magnelli, 2006: 76), али је и овде уочљиво да различите семантичке нијансе између појмова "госпођица" и "госпођа" имају функцију својеврсне сигнализације брачног статуса и старосне доби жене.

У уџбеницима *Chiaro* и *Facilissimo* користе се само лексеме *signora* ("госпођа") и *signore* ("господин"), а у уоченим примерима примећујемо њихову прототипску употребу, то јест случајеве када се две лексеме користе као учтиве форме и форме за исказивање поштовања, према познатим и непознатим саговорницима и саговорницама:

Oh, buongiorno signor Bruni! ("Ох, добар дан господине Бруни!") (De Savorgnani & Bergero, 2010: 13)

Buongiorno! Signora Monfalco...il signor Klum, un collega di Vienna ("Добар дан! Госпођа Монфалко...господин Клум, колега из Беча.") (Mazzetti et al., 2002: 59)

Buonasera, signor Chiabotto, tutto bene? ("Добро вече, господине Кјабото, све у реду?")

Buonasera, signora Ludovici. Posso farLe una domanda? ("Добро вече, госпођо Лудовичи. Могу ли Вас нешто питати?") (Krasa & Riboni, 2014: 25)

Због кратких и недовољно контекстуализованих дијалога и реченица у којима недостају информације о особама на које се именице односе, углавном нисмо у могућности да са прецизношћу утврдимо старосну доб и брачни статус женских ликова. Ипак, оно што је извесно јесте да у овим уџбеницима не постоји нити један пример именице *signorina* ("госпођица"), што је свакако један од начина да се избегне сексистичка конотација која прати овај облик.

У уџбенику *Via del Corso* такође проналазимо прототипску употребу лексема *signore* и *signora*, нпр. у разговору рецепционерке и клијенткиње:

Due notti...una camera singola...sì signora. ("Две ноћи...једна једнокреветна соба...да госпођо".) (Marino & Diadori, 2018: 58);

или у дијалогу између клијента и радника задужених за уношење намештаја:

Signor Ferrara, è proprio sicuro? Su, Gigi... ("Господине Ферара, да ли сте сасвим сигурни? Хајде, Ђиђи...") (Marino & Diadori, 2018: 103)

У истом уџбенику учили смо и употребу облика *signorina*. У првом примеру продавац на овај начин ословљава младу девојку која купује намирнице:

Ah, buongiorno signorina! Cosa desidera? ("Ах, добар дан госпођице! Шта желите?") (Marino & Diadori, 2018: 127)

Други пример употребе уочен је у вежби посвећеној усвајању комуникативних функција, у којој су формулисане реченице које за циљ имају нуђење помоћи:

Signorina, vuole una mano? ("Госпођице, треба ли Вам помоћ?") (Marino & Diadori, 2018: 85)

Иако се ради о уџбенику објављеном 2018. године, лексеме чија је сексистичка конотација препозната још осамдесетих година прошлог века још увек нису елиминисане, а проблем је утолико усложњен због чињенице да су ови облици сачувани у образовним материјалима, што имплицира да ауторке и аутори (не)свесно репродукују застареле обрасце обликоване кроз патријархат.

На основу свега наведеног закључујемо да је облик *signorina* ("госпођица") један од најучесталијих и најочигледнијих језичких индикатора родне неједнакости, који се по укорењеном механизму преноси вековима уназад, а у свести већине говорника и говорница поседује позитивну конотацију, јер се генерално сматра да се њоме исказују поштовање и учтивост према неударитим, претежно млађим особама женског пола. У оваквом традиционалистичком тумачењу корелација између друштвеног поретка и језичке форме остаје скривена и потиснута, чиме се онемогућује продирање у суштину значења речи "госпођица", испод којег се крије подређена и несамостална жена, која се именује на основу природе њене релације са мушкарцем. Сматрамо да се преко ове речи испољава специфичан вид сексизма, који Глик и Фиске (Glick & Fiske, 1997) одређују као беневољентни, и који укључује идеју о заштитништву и наклоности према женама (Glick & Fiske, 1997: 121), за разлику од непријатељског, који је утемељен на идеји да су жене објекти у служби мушкараца (Glick & Fiske, 1997: 122). Конкретније, употребом речи "госпођица" позитивно се конотира идеја о младој и неударитој жени, којој се одабиром ове речи исказује поштовање, те се нарочито у случају вербалне комуникације мушкараца тумачи као џентлментски чин. Како примећују Глик и Фиске (Glick & Fiske, 1997: 121), ова два вида сексизма могу да се разликују по позитивној или негативној вредности која се додељује жени, али оба полазе од заједничке поставке да су жене слабији пол, дакле, оба претпостављају традиционалне родне улоге и имају функцију оправдања и одржавања патријархалних друштвених структура. И један и други долазе као резултат патријархалних идеологија које се такође испољавају преко непријатељске и беневољентне компоненте. Прва је доминативни патернализам, то јест веровање да мушкарци треба да контролишу жене, а друга је заштитнички патернализам, који почива на идеји да мушкарци због већег ауторитета, моћи и физичке снаге треба да буду снабдевачи и заштитници жена (Glick & Fiske, 1997:122). Одређење ове речи као сексистичке постаје још утемељеније када се присетимо да за особе мушког пола не постоји еквивалентна форма у мушком роду. Управо на овај јаз указује Робин Лејкоф (Lakoff, 1973: 72), истичући да облици "господин" (енг. *mr*) наспрам "госпођа" (енг. *mrs*) и "госпођица" (енгл. *miss*) сведоче о томе да мишљење које се формира о карактеру жене и њеном друштвеном статусу у много чему зависи од њеног брачног статуса, што код мушкараца апсолутно није случај.

12. Физичка привлачност код женских и мушких ликова

Феминистичке критичарке сматрају да је истицање физичке привлачности жена културни продукт патријархалних идеологија, под чијим су утицајем креирани идеализовани стандарди лепоте који објективизују жене и у први план стављају њихову сексуалност (Forbes et al., 2007). Из овог теоријског угла посматраћемо да ли је физичка атрактивност значајан фактор приликом описа женских ликова у уџбеницима, нарочито када је реч о перцепцији коју о овој одлици имају мушки ликови. Такође, посматраћемо и да ли постоје

случајеви када су мушки ликови описани преко физичке атрактивности, што би допринело уједначенијем схватању о половима и донекле ублажило стереотипне конотације о значају који се придаје спољашњем изгледу жена.

У току анализе фокусирали смо се на лексеме које на семантичком нивоу исказују или наглашавају физичку привлачност, а као најчесталији у овој функцији издваја се придев *bello/bella* ("леп"/"лепа"), а потом и његов суперлативни облик *bellissimo/bellissima* ("прелеп"/"прелепа"). Прегледом уџбеника установили смо да се преко физичке лепоте квалификују превасходно женски ликови, али су присутни и случајеви када су и мушки ликови описани на овај начин.

Први пример који издвајамо је из уџбеника *Nuovo progetto italiano*, а ради се о дијалогу између два мушка лика, у којем један од њих открива да је његово интересовање за непознату девојку условљено њеном физичком лепотом:

Chi è questa ragazza? ("Ко је ова девојка?")

La ragazza con la borsa? Si chiama Carla. ("Девојка са торбом? Зове се Карла".)

Che bella ragazza! ("Како лепа девојка!") (Marin & Magnelli, 2006: 133)

У следећем примеру из истог уџбеника мушки лик се жали пријатељу на умор, објашњавајући да је претходне ноћи кући дошао касно, јер је девојка која му се свидела на томе инсистирала, при чему наглашава њен физички изглед, истичући да је девојка "прелепа":

Ci sono rimasto perché insisteva tanto...Una ragazza bellissima che ho conosciuto ieri sera ("Остао сам јер је толико инсистирала...Једна прелепа девојка коју сам синоћ упознао".) (Marin & Magnelli, 2006: 134)

У наставној јединици посвећеној опису физичког изгледа (*Nuovo progetto italiano*) уводи се дијалогом у којем два мушка лика описују две девојке, Глорију и Бруну. Дијалог се отвара питањем:

Com'è Gloria? Bella? ("Каква је Глорија? Лепа?") (Marin & Magnelli, 2006: 25)

Сматрамо да се у овом примеру на сувише директан начин у први план смешта физички изглед, чиме се сугерише да је то заправо прва и основна карактеристика на основу које се жене примећују.

На крају лекције, у делу посвећеном понављању и утврђивању, дате су комуникативне ситуације које треба спојити са одговарајућим реченицама, при чему је описивање изгледа (*descrivere l'aspetto*) сажето у реченици *E'una bella ragazza* ("Она је лепа девојка"), док је за опис карактера као модел искориштена реченица *Luca è un tipo allegro* ("Лука је весело тип"). Премда могу деловати као финесе, сматрамо да је у циљу креирања наставних материјала лишених стереотипа и било каквог дискриминаторног призвука неопходно поћи од детаља и све садржаје прилагодити на начин да и женски и мушки ликови буду у истој мери и на подједнак начин истакнути, пре свега због карактера и интелектуалних квалитета, а напослетку и лепоте.

У једном од примера из истог уџбеника опис физичке привлачности женског лика реализује се преко колоквијалног израза *perdere la testa* ("изгубити главу"):

Sergio: se vedi la sua fidanzata perdi la testa! ("Серђо: ако видиш његову заручницу, изгубићеш главу!") (Marin & Magnelli, 2006: 76)

Овом реченицом мушки лик описује заручницу свог пријатеља или познаника, а сам израз поседује извесни сексуални набој, будући да је целокупан опис девојке заснован на снажној физичкој реакцији која произилази из њене атрактивности.

У одељку о италијанској филмској уметности представљене су кратке биографије италијанских глумаца и глумица, а за опис глумица је карактеристично то што се њихова лепота истиче поред, односно испред њихових уметничких достигнућа:

Sophia Loren, napoletana, simbolo della bellezza mediterranea. E' stata la prima attrice a vincere il premio Oscar per un film non americano ("Софија Лорен, Напуљка, симбол медитеранске лепоте. Била је прва глумица која је добила Оскара за неки неамерички филм...") (Marin & Magnelli, 2006: 114)

У опису Монике Белучи стоји:

Grazie alla sua straordinaria bellezza e al suo talento Monica Bellucci sta facendo una grande carriera internazionale.

("Захваљујући својој изванредној лепоти и свом таленту Моника Белучи гради велику интернационалну каријеру".) (Marin & Magnelli, 2006: 113)

Премда је глумаца доста више него глумица, опис глумца Виторија Гасмана указује на то да се лепота не истиче само при опису жена:

Vittorio Gassman: bellissimo e bravissimo attore di teatro e di cinema. Ha preso parte anche a film internazionali. ("Виторио Гасман: прелеп и одличан позоришни и филмски глумац. Остварио је улоге и у интернационалним филмовима".) (Marin & Magnelli, 2006: 114)

Ово се додатно потврђује и кроз два примера (*Nuovo progetto italiano*) у којима женски ликови приликом описа мушких ликова истичу њихову физичку привлачност. У првом случају тинејџерка у свом дневнику описује пријатеља свог брата у којег је потајно заљубљена:

E' un ragazzo molto bello: occhi verdi, capelli castani, alto e intelligente ("Он је веома леп дечко: зелене очи, смеђа коса, висок и интелигентан".) (Marin & Magnelli, 2006: 89)

Други пример је текст у којем девојка описује како је упознала свог дечка:

Mentre stavo lì ho notato un ragazzo che aspettava anche lui: Gennaro. Era bellissimo. ("Док сам била тамо, приметила сам једног дечка који је такође чекао: Ђенаро. Био је прелеп".) (Marin & Magnelli, 2006: 50)

У уџбенику *Via del Corso* уочили смо још један пример који сведочи о томе да се и мушкарци од стране жена оцењују на основу физичке привлачности. Анита исказује жељу да упозна комшију своје пријатељице Ђаде, зато што јој се допао његов изглед:

Senti Giada, mi puoi presentare il tuo vicino di casa? Chissà come si chiama...Lui è bello...avrà anche un nome bello.

("Чуј Ђада, можеш ли ме упознати са твојим комшијом? Ко зна како се зове...Он је леп...мора да има и лепо име!") (Marin & Diadori, 2018: 217)

Издвојени примери сугеришу да се и мушкарци суочавају са друштвеним притиском због стандарда лепоте, чиме се доприноси превазилажењу родних стереотипа по којима је лепота есенцијално женска црта и императив само за жене.

Одређење према физичкој привлачности у уџбенику *Chiaro* уочено је само једном, у тексту у којем Ђована (Giovanna) описује пар који живи прекопута ње. Жена је описана само преко спољашњег изгледа, док физички опис мушкарца није представљен преко физичких карактеристика, већ почива на дубљој перцепцији онога шта би он могао да буде на основу харизме коју поседује:

Hanno circa quarant'anni, lei alta e bella, lui con la faccia da artista ("Имају отприлике четрдесет година, она висока и лепа, он са лицем уметника".) (De Savorgnani & Bergero, 2010: 102)

Нека истраживања показују да жене код потенцијалних мушких партнера више цене карактер него физички изглед, док је код мушкараца ситуација нешто другачија. У једној студији учеснице су физички изглед мушкарца позиционирале на четврто место, а претходе љубазност, интелигенција и узбудљива личност (Perilloux et al., 2011). Липа (Lippa, 2007) долази до резултата према којима је смисао за хумор најважнија црта код мушкарца, док је физички изглед тек на осмом месту. У поменутих студијама долази се до заједничког закључка да мушкарци више вреднују физички изглед код жена, или да су бар склонији да то отворено нагласе (Lippa, 2007; Perilloux et al., 2011). С друге стране, емпиријски подаци прикупљени у једној од рецентнијих студија уз помоћ упитника у којима су учествовале женске особе узраста од 15 до 60 година показују да је физички изглед мушкараца које су испитанице оцењивале као потенцијалне партнере имао више утицаја на њихов избор него сам карактер (Fugère et al., 2017). Независно од опречних података, сматрамо да приликом конципирања реченица и текстова у уџбеницима треба пажљиво приступати питању истицања физичке атрактивности, избегавајући њено наглашавање само код женских ликова, будући да то може да има сексистичке конотације и делује опресивно на жене (Scott, 1997: 12).

У једном тексту из уџбеника *Qui Italia* женском лику се на основу гледања у магичну куглу прориче да ће родити две лепе девојчице: *Avrai due belle bambine* ("Имаћеш две лепе девојчице") (Mazzetti et al., 2002: 116) Сматрамо да се кроз наглашавање физичке лепоте девојчица репродукује идеја да жене треба да буду лепе да би биле прихватљиве, као и то да је њихова лепота сама по себи достигнуће и друштвени успех.

У свим наведеним примерима физички опис женских ликова уско је везан за идеал лепоте, који се из угла феминистичке критике тумачи као патријархални идеолошки механизам, преко којег се спроводи опресија над женама и одржава родна неједнакост (Forbes et al., 2007: 266). У издвојеним примерима садржане су три од укупно четири стереотипне поставке које Скот идентификује као кључне агенсе путем којих друштвено прописани идеали лепоте остварују опресиван утицај на жене: лепота је есенцијално женска црта, лепота је императив за жене, лепота је најважнији женски квалитет (Scott, 1997: 12). Опресија којој су жене изложене због стандарда лепоте које им друштво намеће укључује низ озбиљних последица – нпр. занемаривање индивидуалних способности и квалитета зарад истицања површних карактеристика физичког изгледа, нарушавање самопуздања, расипање емотивних и финансијских ресурса зарад прилагођавања актуелним идеалима лепоте и свођење жена на сексуалне објекте (Forbes et al., 2007: 266). И поред негативних последица које идеали лепоте могу да произведу, истицање физичке атрактивности, као и интересовање за жену због исте, у свакодневној комуникацији, медијском дискурсу, а као што видимо и у уџбеницима, репродукују се у форми општеприхваћених механизма понашања, што отежава њихово демаскирање као патријархалних идеолошких конструкта.

12.1. Ageism у спрези са родним стереотипима

У уџбенику *Qui Italia* уочили смо ситуацију када девојчица, посматрајући слике своје баке из младости, са усхићењем констатује следеће: *Come eri bella, nonna, da giovane!* ("Како си била лепа, бако, кад си била млада!") (Mazzetti et al., 2002: 175). Бака се овде процењује на основу лепоте у младости, којој унука придаје велики значај. Прошло време у којем је реченица формулисана указује на то да је лепота жене уско повезана са младошћу, док старењем ишчезава и лепота. Сличан пример проналазимо и у уџбенику *Via del Corso*, када два женска лика на Фејзбуку гледају албум фотографија са одмора од прије десет година:

Sara: Guarda! Come eravamo giovani! Gaia era molto magra e tu avevi i capelli lunghissimi!

Laura: Già: giovani e bellissime!

(Сара: "Види! Како смо биле младе! Гаја је била много мршава, а ти си имала баш дугу косу!")

Лаура: "Заиста: младе и прелепе!") (Marino & Diadori, 2018: 75)

У тексту нису прецизирани подаци о тренутној доби пријатељица које воде разговор, али на основу информација доступних у тексту (нпр. склапање договора да иду заједно на концерт популарног музичког бенда), као и говорног стила, можемо закључити да се заправо ради о женама које су још увек млађе или евентуално средње животне доби. Но, иако још увек нису близу старости, оне већ сада исказују сету због изгубљене младости, са чијим гашењем према њиховом виђењу постепено нестају виткост и лепота.

Резултати емпиријских истраживања показују да и жене и мушкарци трпе притисак због промене физичког изгледа која се дешава у процесу старења, али да су жене изложене знатно већој критици него мушкарци када знакови старења постану евидентни (Chrisler, 2019: 2). Старосна дискриминација је у спрези са родним стереотипима (Chrisler, 2019: 2), што се рефлектује и кроз издвојене примере. Да су жене изложеније друштвеном притиску због старења сведоче и учестала стереотипна схватања по којима се боре и сада коса сматрају дистинктивним одликама старијих мушкараца, док су код жена само знак старости (Chrisler, 2019: 2). Дупли стандарди старења повезани су са идеалом женске лепоте, чији су критеријуми повезани са карактеристикама као што су младоликост и глатко лице, па је стога код многих жена старење уједно и процес транзиције из сфере виљивости у сферу невидљивости, где се губе одлике друштвено прописане женствености и лепоте (Chrisler, 2019: 2).

12.2. Сексуализовано женско тело и политика

У уџбенику *Qui Italia* уочили смо слику која у себи сажима све негативне аспекте сексистичких стереотипа преко којих се често дефинише лепота. У последњој лекцији под називом *Gente d'Italia* ("Људи Италије") кроз фотографије су представљени антрополошки и културолошки феномени који симболизују навике и свакодневницу обичних људи Италије. На сликама свих феномена који су издвојени присутни су мушкарци, они представљају фолклор, италијански стил, добро вино, срдачност, спорт, дружење. Жена се појављује само

једанпут, и то као симбол који инкарнира лепоту. Италија је и изван сопствених граница позната као *il Bel Paese* ("лепа земља"), а овај помало песнички назив симболизује уметност, архитектуру и уопште културу, која је врхунац лепоте и грандиозности достигла управо у Италији, земљи на коју се у целости може гледати као на велики музеј људске цивилизације. Уместо познатих уметничких дела и природних оаза по којима је ова земља позната, у уџбенику је за симбол лепоте Италије одабрана фотографија девојке у купаћем костиму:

Слика 8.

(Mazzetti et al., 2002: 417)

Издвојену слику посматраћемо из угла мултимодалне теорије, дакле као семиотички извор значења, која ћемо интерпретирати кроз прагматички и социо-семиотички приступ (Kress, 2009: 57). У току анализе фокусираћемо се на покрет, покрет главе и држање (Norris, 2004: 102), будући да су то модалитети који могу највише да нам открију о друштвеним улогама и односима моћи између представљених особа (прагматички приступ).

На слици је, као што смо навели, приказана оскудно одевена девојка која носи купаћи костим, на њеној глави је круна, а на основу траке "Мис Италија" која се спушта од њеног рамена до струка закључујемо да се ради о победници избора за најлепшу жену Италије. Поред ње је старији мушкарац, обучен у бело. Реч је о Енцу Мириљанију (Enzo Mirigliani), уметничком директору и власнику франшизе Мис Италија, на чијем је челу био 52 године. Посматрајући издвојене модалитете примећујемо да је држање девојке донекле неприродно, јер не стоји усправно - њена колена су савијена; глава је нагнута удесно, ка рамену Мириљанија, док он стоји сасвим усправно, а његово целокупно држање одаје утисак лежерности. Покрет савијања колена, који на најупечатљивији начин одређује држање ове девојке, има веома конкретну функцију – спуштање до висине свог пратиоца, од којег је по природи виша. Посматран из угла односа моћи, овај гест није само физичког, већ и симболичког карактера, он нам сугерише да мушкарац у овој релацији има надређену улогу и виши друштвени статус, те је стога спуштање жене одраз њене позиције на установљеној лествици друштвене моћи. Такође, овај гест може да произилази из потребе за прилагођавањем стереотипном схватању да није природно, нити естетски пожељно, да жена буде виша од мушкарца (Baumeister & Bushman, 2008: 420).

Позиција Мириљанијеве руке испод рамена девојке такође је сугестивна, нарочито ако се у обзир узме да је овај гест једностран, односно да девојка њему не узвраћа загрљај, што може да имплицира да они нису равноправни, нити да међу њима постоји однос бликости и поштовања. Штавише, сугерише да су њихове улоге јасно подељене и хијерархијски издефинисане – у овом случају она представља још једно обличје лепоте, чије критеријуме он одређује и ствара.

Ефекат контраста ствара и њихова одећа – мушкарац носи кошуљу и панталоне, његово тело је посве покривено, насупротив посве разоткривеног, сексуализованог тела девојке које је стављено у први план. У комбинацији са његовом руком на девојчином рамену и целокупним држањем кроз које се рефлектује надмоћ, овај контраст тела заокружује стереотипну представу о жени као сексуалном објекту у служби мушкарца.

Водећи се социо-семиотичким приступом, усмереном на питања ко посредује у стварању друштвених значења и чији се интерес кроз њихово креирање заступа (Kress, 2009: 57), показаћемо како наглашена сексуалност женске фигуре у специфичном контексту италијанског друштва представља одраз политичке и идеолошке моћи италијанске политичке елите, на чијем је врху деценијама био италијански бизнисмен и политичар Силвио Берлускони.

Берлускони је у Италији обављао различите политичке функције у периоду од 1994. до 2011. године, а у три наврата је вршио функцију премијера републике: од 1994. до 1995. године, од 2001. до 2006. и од 2008. до 2011. године (Friedman, 2015). Оно што Берлусконија издваја од осталих политичара јесте распрострањеност поља његове моћи, коју је стекао не само као једна од најутицајнијих фигура савремене италијанске политике, већ и као оснивач и први човек медијске империје *Mediaset*, чији су канали деценијама уназад међу најгледанијим у Италији. За ову ТВ кућу карактеристично је приказивање комерцијалних, забавних, "испразних" садржаја, лишених интелектуално-моралне компоненте (нпр. сапунице, ријалити програми, *talk-show* формати) (Friedman, 2015). Медијско царство које је створио послужило је Берлусконију као ефикасно средство за обликовање мишљења маса, или још боље речено за њихово анестезирање тривијалним и фриволним садржајима, који за ефекат имају дистанцирање од стварности и конкретних друштвених проблема. У истраживању *The Political Legacy of News-Free Television: Evidence from the Rise of Berlusconi* Дуранте и сарадници (Durante et al., 2013) проналазе везу између тривијалних садржаја *Mediaset* куће и процвата популистичке политичке пропаганде на тлу Италије. Резултати

истраживања указују на то да је пораст гласачког тела Берлусконијеве партије *Forza Italia* забележен у категорији младих особа које су у формативним годинама највише биле изложене *Mediaset* програмима, као и код популације старије од 55 година, такође изложене овим садржајима (Durante et al., 2013: 18). Аутори (Durante et al., 2013: 4) истичу да резултати студије сугеришу да младе особе које већину времена проводе упијајући саржаје које пласира *Mediaset* углавном израсту у особе са скромнијим когнитивним способностима и без развијеног осећаја за друштвену ангажованост и одговорност. Наведено истраживање поткрепљује став да је Берлускони преко утицаја медија на систематичан начин остварио не само политичку, већ и културну хегемонију у Италији.

У ери Берлусконијеве владавине, познатој и као "берлусконизам" (итал. *berlusconismo*), секс(уалност) и политика успостављају симбиозну везу. Секс се третира као својеврсна валута, која женама омогућава да остваре професионални успех, друштвене привилегије и заштиту, о чему сведоче и снимци са телефона једне од младих Берлусконијевих љубавница који су доспели у јавност (Giangrande, 2016: 331). Снимак из 2011. године приказује тадашњег премијера у једној од његових вила, окруженог неколицином младих девојака, које га ословљавају са *papi* ("татица") и траже од њега посао на телевизији (Giangrande, 2016: 331). Премијерову заштиту уживала је и млада египатска стриптизета позната под именом Руби (Ruby), која је укључена у један од његових најзапаженијих скандала. Наиме, Берлускони је оптужен и осуђен за плаћање сексуалних услуга у периоду од фебруара до маја 2010. године поменутој стриптизети, која је у том периоду била малолетна (Hooper, 2011). Он је такође оптужен за злоупотребу моћи, након што је, користећи свој политички утицај, поменуто девојку покушао да ослободи из притвора, износећи лажну тврдњу да је реч о рођаци тадашњег египатског председника Мубарака (Hooper, 2011).

У овој епохи објективизација жена представљала је неизоставан део телевизијске културе, а у бројним емисијама у продукцији Берлусконијеве ТВ компаније величан је нескривено и без цензуре модел "неме" жене, која осим физичког изгледа не поседује друге квалитете. Телевизијске забављачице, познате под називом "велине" (итал. *velina*), манекенке, стриптизете и проститутке у вредносном систему тадашње власти биле су на самом врху хијерархијске лествице, па су тако редовно присуствовале и на приватним забавама Силвија Берлусконија и његове политичке елите [познате *bunga bunga* ("бунга-бунга") забаве]. Уз његову подршку жене поменутог профила³⁶ улазе и у сферу политике, што резултира тиме да Парламент, а и цела Италија, почињу да личе на "једно велико такмичење лепоте" (Hipkins, 2011: 420). Полазећи од документарца сугестивног наслова *Videocracy – basta apparire* ("Видеократија – изглед је довољан"), у којем се на оштар и ироничан начин критикује посрнуће моралних вредности италијанског друштва у доба берлусконизма, италијанска штампа осмишља термин "курвократија" (итал. *mignottocrazia*; енг. *whore-ocracy*) који на сажет и провокативан начин описује сексизам и деградацију жена, али и комплетног система вредности италијанског друштва.

У чланку *Bunga-Bunga Nation: Berlusconi's Italy Hurts Women* ("Бунга-бунга нација: Берлусконијева Италија штети женама"), објављеном 2010. године у часопису *Newsweek*, ауторка (Nadaeu, 2010) критикује објективизацију жена и сексизам, који је у ери Берлусконија постао саставни део италијанске културе и политике и закључује следеће:

Док друге европске земље активно промовишу родну једнакост, као један од темеља просперитетног друштва, Берлускони је покренуо промене у обрнутом смеру – подредио је

³⁶ Један од најупечатљивијих примера је Мара Карфања (Mara Carfagna) – бивша велина, топлес модел и учесница на такмичењима лепоте, која је ушла у политику и убрзо постигла запажене резултате тако што је именована за министрицу правде (Hipkins, 2011: 420).

жене и створио свет у којем се оне гледају пре свега као сексуални објекти, а не као стручњакиње једнаке са мушкарцима (Nadaeu, 2010).

У светлу социо-семиотичког приступа издвојену слику из уџбеника интерпретирамо као рефлекс сексистичких идеологија које су у ери берлусконизма постале саставна компонента политичког, културног и свеукупног јавног дискурса италијанског друштва.

13. Нутритивне навике

У току анализе нутритивних навика женских и мушких ликова усредсредили смо се преваходно на питање дијете, које је значајно зато што данашњи естетски модел женске лепоте почива на културним захтевима виткости, коју инкарнирају професионални топ модели налик Барби луткама, чија су тела генерално много мршавија у односу на тела просечних жена, које се зарад приближавања установљеним стандардима лепоте подвргавају ригидним дијетама (Малешевић, 1997: 176-177).

У примерима из корпуса дијета се готово увек помиње у контексту женских ликова, што имплицира да се и кроз уџбенике репродукује опсесија виткошћу, која се негативно рефлектује на самопоуздање и на здравље жена.

Најиндикативнији је пример дијалога између две пријатељице ексерпиран из уџбеника *Progetto italiano*, у којем је психолошко стање женског лика у спрези са незадовољством килажом:

Laura, ti vedo un po' giù. Cosa c'è? ("Лаура, делујеш ми мало тужно. Шта се дешава?")

Fra un paio di mesi saremo in estate e forse dovrei perdere qualche chilo. ("Кроз пар месеци долази лето и можда би требало да изгубим који килограм".)

Secondo me, stai bene così. Ma se proprio vuoi dimagrire, perché non cominci una dieta? ("По мени си добра тако. Али ако баш желиш да смршаш, зашто не започнеш дијету?")

Io sono sempre a dieta e senza risultati. ("Ја сам увек на дијети и без резултата".) (Marin & Magnelli, 2006: 175)

У једном примеру кратког дијалога у уџбенику *Qui Italia* Марија (Maria) приликом наруџбе хране наглашава:

Non prendo il primo perché sono a dieta. ("Не узимам главно јело јер сам на дијети".)

Треба напоменути да је у уџбенику *Qui Italia* уочен и пример мушког лика који изражава жељу да промени нездраве животне навике, које укључују алкохол, пушење, остајање до касно у ноћ. Поред овога, он изражава и жељу да започне дијету, која додуше у контексту описа животних навика вероватно не произилази из жеље да улепша физички изглед, већ је примарно условљена факторима који се односе на здравље:

Farò una dieta, smetterò di fumare, non berrò vino, non farò le ore piccole. ("Држаћу дијету, престаћу да пушим, нећу пити вино, нећу банчити".) (Mazzetti et al., 2002: 114)

У уџбенику *Chiaro* само су женски ликови посвећени дијети. Индикативан је пример у којем госпођа Ботери описује прехранбене навике своје кћерке и сина које су подударне, осим по томе што ћерка за разлику од сина избегава маслац јер држи дијету:

Federica e Giorgio invece preferiscono bere un tè caldo e mangiano pane e marmellata. Federica però mangia il pane senza burro perché è a dieta. ("Федерика и Ђорџо с друге стране преферирају попиту топао чај и једу хлеб са мармеладом. Федерика ипак једе хлеб без маслаца јер је на дијети".) (De Savorgnani & Bergero, 2010: 140)

У истом уџбенику, у тексту о ритуалу доручка у Италији, подразумева се да су девојке посвећеније здравој исхрани:

Alcuni – specialmente fra i giovani o tra le ragazze – preferiscono lo yogurt con i cereali ("Неки – нарочито међу младима и међу девојкама – преферирају јогурт са житарицама".) (De Savorgnani & Bergero, 2010: 37)

Дијета се као готово незаобилазна компонента културе исхране код жена у светлу феминистичке критике друштвених стандарда лепоте интерпретира као конструкт путем којег се обезвређује самопоштовање жена (Wolf, 1992: 197). У линији са становиштем да су идеали лепоте механизми прописани патријархатом, чија је функција вршење опресије над женама (Forbes et al., 2007: 266), опресивно деловање које се реализује подвргавањем дијетама проистиче из идеје да женска лепота захтева сталне модификације природно датог физичког изгледа (Scott, 1997: 12). Стандарди виткости којима женски ликови теже, као и уопште стандарди лепоте, нарушавају самопоуздање жена и своде их на сексуалне објекте (Forbes et al., 2007: 266), те представљају рефлекс друштвене хијерархије у којој се од жена очекује послушност (Wolf, 1992: 197). У овако постављеној хијерархији жена послушно репродукује установљене обрасце лепоте, губећи тако контролу над сопственим телом, које постаје средство за одржавање неједнакости и опресије (Calogero et al., 2007; Swami et al., 2010).

За разлику од преоптерећености килограмима која се открива као изражена тенденција код женских ликова, примери из корпуса указују на то да мушки ликови не придају значај дијетама и проблему вишка килограма. У примеру из уџбеника *Via del Corso* дата је илустрација мушкарца на ваги, а једино што се види јесте његов предимензиониран стомак, испод којег се назире стопала. Дату илустрацију прати следећи исказ:

Miosci...Questi chili li perdo quando voglio! E' solo un po' di pancia! ("Познајеш ме...Ове килограме могу изгубити кад год пожелим! То је само мало стомака!") (Marino & Diadori, 2018: 174)

Упркос томе што је вишак килограма и више него евидентан, мушки лик овом проблему приступа посве лежерно и без оптерећења. Штавише, он дати проблем минимизира и своју гојазност еуфемистички одређује као "мало стомака", те истиче да може да смрша кад год то пожели. Кроз дати пример рефлектује се идеја да друштво од мушкараца не очекује да модификују своје тело зарад уклапања у прописани идеал виткости, као што је то случај са женама. За разлику од жена које теже ка сталним променама свог физичког изгледа, што је идеја која се преноси и кроз примере из корпуса, кроз овај пример репродукује се идеја да је мушко тело у свим димензијама прихватљиво и исправно. Из овога произилази да мушкарци трпе неупоредиво мању стигму у односу на жене уколико не следе опресивне естетске идеале виткости. Феминистичка критичарка Наоми Волф (Wolf, 1992: 197) испољавање овог вида родне неједнакости тумачи на следећи начин: "ако су женска тела и сада и увек била погрешна, док су мушка била у реду, онда су и жене погрешне, а мушкарци нису".

У уџбенику *Qui Italia* појављује се шаљива адаптација текста италијанског писца Дина Буцатија под насловом *Il medico ideale* ("Идеални доктор"). Овај "идеални" доктор свом

пацијенту препоручује специфичан вид дијете, који поред нутритивног плана у супротности са принципима здраве исхране, укључује и конзумирање великих количина алкохола:

Cominci subito una dieta: non mangi più verdura, frutta cotta, carni bianche, mangi invece salumi, selvaggina, molto pepe, molto sale. Non beva più latte, beva molto vino e molto whiskey. ("Започните одмах дијету: не једите много поврћа, компота, белог меса, већ једите сухомеснате производе, дивљач, много бибера, много соли. Не пијте више млеко, пијте много вина и много вискија".) (Mazzetti et al., 2002: 287)

У овој изокренутој поставци, пацијент, према препоруци доктора, не само што не треба да се подвргне традиционалној дијети базираној на здравој исхрани, већ је пожељно и да конзумира много алкохола. Конзумација алкохола, у антрополошким студијама идентификована као вековима стара активност самоволне измене свести, улази у скуп културно и друштвено условљених феномена које појединци у различитим контекстима уче и усвајају (Hunt & Antin, 2019: 3), те нам као такав, овај феномен пружа увид у друштвену позиционираност жена и мушкараца, откривајући родне разлике између њих и идеологије које их прописују.

Издвојени текст можемо довести у релацију са тезом према којој друштвена оправданост испијања алкохола код мушкараца произилази из патријархалне поделе родних улога, у оквиру које се склоност ка алкохолу третира као један од показатеља маскулинитета (Bloomfield et al., 2006: 13). Кроз испијање алкохола мушкарци учвршћују свој маскулинитет, испољавају слободу и моћ, уопштено, у традиционалној патријаралној консталацији алкохол и његови ефекти, који често подразумевају вербално надјачавање и физичко насиље, сасвим се уклапају у традиционални конструкт мушког идентитета – мушкарци пију јер су мушкарци, те стога не трпе никакав вид друштвене осуде (Hunt & Antin, 2019: 1). Подршка коју доктор пружа пацијенту рефлектује традиционално становиште по којем је алкохол у мушким круговима друштвено прихватљива активност која појачава мушку солидарност и повезаност (Hunt & Antin, 2019: 1). Кроз приступ који лик доктора заузима према лику пацијента појачава се стереотип о алкохолу као типично мушкој активности. Конструкција маскулинитета довршава се докторовим саветом пацијенту да је у циљу доброг здравља неопходно да у живот укључи што више жена:

E poi un'altra cosa è necessaria per stare bene: donne, donne, donne! Soltanto così Lei guarirà. Non ce ne saranno mai abbastanza. ("И напоследку још једна ствар је неопходна да се осећате добро: жене, жене, жене! Само ћете се на тај начин излечити. Никад их неће бити доста".) (Mazzetti et al., 2002: 287)

Речи доктора сарже изражену сексистичку конотацију, будући да се кроз њих имплицира се да су жене тек средство које мушкарцима омогућава да се осећају боље и буду задовољни собом.

14. Карактерне црте

Између родних стереотипа и карактерних црта постоји снажна корелација, будући да је наше поимање адекватног и прикладног понашања жена и мушкараца условљено прескриптивним социјалним нормама које почивају на традиционалној подели родних улога. Као што је већ наведено у теоријско-методолошком делу, бројне емпиријске студије показале су да друштво од жена и мушкараца има другачија очекивања, нпр. жене се перципирају као

брижне и одмерене, а мушкарци као подузетни и снажни (Eagly et al., 2020: 2). Међу бројним истраживањима спроведеним на уџбеницима, навешћемо истраживање италијанске ауторке Ирене Бијеми (Viemmi, 2011), у којем се потврђује да су у уџбеницима матерњег језика и књижевности за основне школе карактерне црте ликова засноване на родним стереотипима, па се тако особине попут снаге, одлучности, интелигенције и борбености преваходно вежу за мушке ликове.

Кроз анализу лексема уџбеника из корпуса – именица, именичких синтагми и придева, чије семантичко поље залази у карактеризацију и опис ликова, испитивали смо да ли су њихове карактерне особине условљене родним стереотипима.

Први закључак до којег смо дошли током анализе односи се на чињеницу да у уџбенике заправо није укључен велики број лексема које упућују на карактерне црте ликова. Сама типологија уџбеника је таква да се у фокус стављају дијалози и текстови са наглашеним комуникативним инпутом, смештени у контекст свакодневнице и живог језичког израза, и осмишљени са циљем да се студенткиње и студенти оспособе да језик користе у пракси. Њихов циљ је дакле функционалан и прагматички, те самим тим не оставља много простора за продубљивање наративне и дескриптивне димензије самог текста, што резултира упрошћеним садржајима у којима су представљени једнодимензионални типски ликови који су сведени на базичне, репетитивне карактеристике. Наведене одлике посебно су изражене код уџбеника новијег датума *Chiaro* и *Facilissimo*. У овом последњем нисмо уочили нити једну додељену карактерну црту, што је донекле очекивано, јер су у структури уџбеника присутни готово искључиво дијалози, фокус је у потпуности комуникативни, без осврта на спољашњу или унутрашњу димензију ликова.

Једноставност која карактерише текстуалне садржаје и концепцију ликова условљена је и језичким нивоом уџбеника, који су приређени у складу са потребама почетника. Типски модел ликова до изражаја долази кроз честу употребу придева *simpatico/a* ("симпатичан/симпатична"), у значењу особе која "изазива симпатију; зрачи предусретљивошћу, љубазношћу, срдачношћу" (Il nuovo De Mauro, simpatico). Овим придевом се веома често карактеришу како женски тако и мушки ликови, и у њему нису садржане стереотипне конотације.

У уџбеницима *Qui Italia*, *Nuovo progetto italiano* и *Chiaro* уочили смо да су мушки ликови описани преко више различитих лексема, док је у уџбенику *Via del Corso* нешто више квалификација додељено женским ликовима.

У табели која следи издвојене су уочене особине женских и мушких ликова:

Табела 10. Лексеме преко којих су описане карактерне црте женских и мушких ликова

Уџбеник	Карактерне црте мушких ликова	Карактерне црте женских ликова
<i>Qui Italia</i>	<i>intelligente</i> ("интелигентан"), <i>aperto</i> ("отворен"), <i>vivace</i> ("живахан"), <i>ottimista</i> ("оптимистичан"), <i>sensibile</i> ("сензибилан"), <i>pazzo</i> ("луд"), <i>testardo</i> ("тврдоглав"), <i>pigro</i> ("лењ"), <i>geloso</i> ("љубоморан"), <i>originale</i> ("оригиналан"), <i>forte</i> ("јак"), <i>coraggioso</i> ("храбар"),	<i>intelligente</i> ("интелигентна"), <i>timida</i> ("стидљива"), <i>carina</i> ("драга"), <i>nervosa</i> ("нервозна"), <i>arrabbiata</i> ("љута"), <i>in gamba</i> (колоквијални израз; може се превести као "на месту", "како треба", у смислу особе коју оцењујемо као добру, одличну, позитивну), <i>vittima</i>

	<i>dolce</i> ("нежан"), <i>con la passione dei viaggi e dell'avventura</i> ("са страшћу за путовања и авантуре"), <i>gentile</i> ("љубазан"), <i>curioso</i> ("радознао")	("жртва")
Nuovo progetto italiano	<i>simpatico</i> ("симпатичан"), <i>intelligente</i> ("интелигентан"), <i>gentile</i> ("љубазан"), <i>carino</i> ("драг"), <i>timido</i> ("стидљив"), <i>impaziente</i> ("нестрпљив"), <i>serio</i> ("озбиљан"), <i>provocatorio</i> ("провокативан"), <i>dolce</i> ("нежан"), <i>nervoso</i> ("нервозан"), <i>forte</i> (у колоквијалном значењу духовит, забаван), <i>bravo</i> ("добар")	<i>simpatica</i> ("симпатична"), <i>speciale</i> ("посебна")
Chiaro	<i>simpatico</i> ("симпатичан"), <i>gentile</i> ("љубазан"), <i>noioso</i> ("досадан"), <i>antipatico</i> ("антипатичан")	<i>simpatica</i> ("симпатична"), <i>piacevole</i> ("пријатна")
Facilissimo	/	/
Via del Corso	<i>simpatico</i> ("симпатичан"), <i>scemo</i> ("ћакнут"), <i>pigro</i> ("лењ"), <i>impaziente</i> ("нестрпљив"), <i>stanco</i> ("уморан"), <i>nervoso</i> ("нервозан"), <i>distratto</i> ("одсутан"), <i>geloso</i> ("љубоморан"), <i>noioso</i> ("досадан"), <i>timido</i> ("стидљив"; "плашљив"), <i>antipatico</i> ("антипатичан"), <i>triste</i> ("тужан"), <i>arrabbiato</i> ("бесан"), <i>bello</i> ("леп"), <i>cretino</i> ("кретен"), <i>gentiluomo</i> ("центлмен")	<i>sincera</i> ("искрена"), <i>arrabbiata</i> ("бесна"), <i>scortese</i> ("непристојна"), <i>ironica</i> ("иронична"), <i>emozionata</i> ("узбуђена"), <i>gentile</i> ("љубазна"), <i>stanca</i> ("уморна"), <i>nervosa</i> ("нервозна"), <i>brava</i> ("добра"), <i>fortunata</i> ("срећна"), <i>gelosa</i> ("љубоморна"), <i>scema</i> ("ћакнута"), <i>la ex del mio fidanzato</i> ("бивша мог дечка"), <i>la moglie del direttore</i> ("директорова жена")

14.1. Придев *intelligente* ("паметан") у граматичким примерима: *uomo intelligente* ("паметан човек") и *idea intelligente* ("паметна идеја")

У уџбенику *Nuovo progetto italiano* пажњу нам је заокупио одабир примера у граматичком делу посвећеном придевима који завршавају на "е". Специфичност ових придева је у томе што не поседују дистинктивни наставак за женски и мушки род, већ су за оба рода исти. За илустровање ове граматичке норме одабран је придев *intelligente* ("интелигентан/интелигентна") који је конфронтиран са једном именицом у мушком и једном у женском роду: *uomo intelligente* ("интелигентан човек") и *idea intelligente* ("интелигентна

идеја"). Сматрамо да је уместо именице *idea* ("идеја") далеко адекватнији избор именица *donna* ("жена"); ефикасније је да ове две именице супротног значења и рода стоје у релацији, јер на плану менталних асоцијација једна производи другу, што значи да би то допринело да се и сама граматичка норма лакше меморише и усвоји. Осим овога, паралелно додељивање особине интелигентности и мушкарцу и жени представља упечатљив и ефикасан принцип успостављања родне једнакости у наставним материјалима.

Родни стереотип који прописује убеђење да су мушкарци интелектуално супериорнији од жена с временом је измењен – о томе сведоче резултати емпиријског истраживања спроведеног у Сједињеним Америчким Државама (Eagly et al., 2019). Наиме, у анкети из 1946. године само 35 % испитаника и испитаница изнело је став да су жене и мушкарци подједнако интелигентни, знатно већи број исказао је мишљење да су мушкарци интелигентнији, док је у анкети из 2018. године њих 86 % изнело став да су жене и мушкарци подједнако интелигентни, 9 % да су жене интелигентније, а тек њих 5 % изнело је мишљење да су мушкарци интелигентнији од жена (Sliwa, 2019). Истраживање такође показује да су жене данас веома присутне у образовању и да стичу знатно више диплома основних, мастер и докторских студија него што је то био случај неколико деценија уназад (Eagly et al., 2020: 1). Сматрамо да је у циљу што потпунијег превазилажења застарелих стереотипних концепција о интелектуалним способностима жена и мушкараца пожељно истаћи њихову интелектуалну једнакост у наставним материјалима, кад год се у тексту пружи прилика за то.

14.2. Изван стереотипа: интелигентне жене и стидљиви мушкарци

Осим стереотипних особина које су послужиле као полазна тачка за конципирање ликова, приметили смо и примере који одударају од застареле патријархалне концепције родних улога. У уџбенику *Qui Italia* неколико женских ликова описује се преко придева *intelligente* ("интелигентна"), што је особина која се данас веома често и посве природно приписује женама, али се традиционално везала за мушкарце. Издвојићемо пример из текста о еколошкој радници из Рима, у којем је она овако описана:

E' intelligente, in gamba, carina, sportiva. ("Интелигентна је, "на месту", драга, спортски тип".) (Mazzetti et al., 2002: 347)

У уџбенику *Nuovo progetto italiano* уочили смо два случаја када је мушки лик због оклевања да приђе девојци окарактерисан као *timido* ("стидљив"). У примеру који издвајамо девојка описује како је упознала свог дечка, који је нервозно гледао у њеном правцу, али није имао храбрости да јој приђе:

Ho capito che lui mi voleva parlare, ma era un po' timido. ("Схватила сам да је желео да разговара са мном, али био је помало стидљив".) (Marin & Magnelli, 2006: 125)

У истом контексту, овај мушки лик описује се и као *nervoso* ("нервозан"):

Sembrava nervoso e guardava in continuazione l'orologio e poi me. ("Деловао је нервозно и константно је гледао у сат па после у мене".) (Marin & Magnelli, 2006: 125)

Наведене примере тумачимо као позитивне, јер симболизују дистанцу од од ригидног патријархалног модела у којем се мушкарцу у емотивним односима намеће одговорност да преузме иницијативу, а жена се ограничава на пасивно чекање, те се сваки вид обрнутих улога посматра као кршење усађених идеја о "женствености" и "мужевности". Наведени обрасци понашања рефлектују родне стереотипе који прописују да мушкарца треба да одликује предузмљивост, независност, ауторитет, а жену нежност, топлина и скромност (Haines et al., 2016: 2). Сматрамо да се ради о застарелом моделу који је и у реалном животу доживео еволуцију, те је свакако позитивно и очекивано да то буде забележено и у уџбеницима.

У уџбенику *Via del Corso* представљен је адаптирани интервју са познатим италијанским музичарем Лучаном Лигабу (Luciano Ligabue), који самог себе карактерише као стидљивог:

Spesso mi vergognavo delle battute che faceva per stare simpatico agli sconosciuti perché io, invece, sono timido e la solitudine non mi dispiace. ("Често сам се стидео анегдота које је причао да би био симпатичан непознатима, зато што сам ја, с друге стране, стидљив и не смета ми самоћа".) (Marino & Diadori, 2018: 194)

И ова карактеризација супротставља се идеји традиционалног маскулинитета, нудећи заузврат идеолошки неспутан приказ мушкарца кроз који његова личност излази из оквира ограничавајућих друштвених прописа.

14.3. Снажан и храбар мушкарац насупрот нежног и сензибилног: стереотипни и антистереотипни приказ

Неке од карактеристика мушких ликова почивају на родним стереотипима, док неке представљају њихову негацију. Ове две супротне тенденције најпотпуније се прожимају у уџбенику *Qui Italia*, у делу посвећеном исказивању жеља, где два женска лика описују свог жељеног партнера:

Ah, io vorrei un uomo forte e coraggioso [...]. Dovrebbe essere un tipo originale, con la passione dei viaggi e dell'avventura...Non vorrei assolutamente che fosse tranquillo o pigro.

("Ах, ја бих желела снажног и храброг мушкарца [...]. Требао би да буде оригиналан тип, са страшћу за путовањима и авантуром... Не бих нипошто желела да буде миран или лењ".) (Mazzetti et al., 2002: 369)

Mi piacerebbe che fosse un tipo dolce e sensibile, che amasse i bambini e la famiglia. Non vorrei assolutamente un uomo geloso e autoritario.

("Желела бих да је нежан и сензибилан тип, који воли децу и породицу. Не бих нипошто желела љубоморног и ауторитативног мушкарца".) (Mazzetti et al., 2002: 369)

Први опис садржи нека од најтипичнијих општих места преко којих се у патријархалним идеологијама конструше идентитет мушкарца: снажан, храбар, склон авантуризму. Деконструкција овог стереотипа реализује се кроз укључивање његовог антипода - мушкарца који садржи посве другачије особине: нежан, сензибилан, породични тип, а ефекат се додатно појачава одбацивањем две изузетно штетне карактеристике које се асоцирају уз

мушкарце – ауторитативности, повезане са љубомором. Сматрамо да је укључивање женског гласа који се на јасан и директан начин негативно одређује према овим карактеристикама веома важно, будући да је патријархално установљена идеја о мушкарцу који по природи ствари остварује ауторитет над женом, произвела забрињавајуће ефекте на плану мушко-женских односа и у многочему утицала на легитимисање насиља над женама (Miletić-Stjepanović, 2006: 7-8), за које је веома често окидач управо сексуална љубомора мушкараца (Buss, 2013: 160).

14.4. Љубомора и насиље над женама

Као што је већ истакнуто, односи моћи у друштву прописани у патријархату интерпретирају се кроз ригидну поделу на "слабији" и "јачи" пол, где мушкарци као јачи стичу природно право доминације и контроле над женама (French, 1985: 239; Babst, 2011: 816). Ово становиште без сумње доприноси развијању екстремних, патолошких понашања и емоција, као што су сексуална љубомора и жеља за поседовањем. Емпиријска истраживања указују на то да љубомора код жена произилази из жеље за очувањем везе, док су мушкарци вођени жељом да очувају властито его (Erber & Erber, 2016: 199).

У уџбенику *Via del Corso* уочили смо примере љубоморе и код женских и код мушких ликова. Ток женске љубоморе представљен је кроз више епизода у којима се кроз ситуационе дијалоге описује развој несигурности и љубоморе протагонисткиње Ане према партнеру Бруну. Један од главних узрока Анине љубоморе је сазнање да Бруно преко друштвених мрежа размењује поруке са бившом девојком, као и да на њене изазовне фотографије у купањем костиму реагује са "свиђа ми се". Она више пута негодује због њиховог односа и доводи у питање искреност партнера. Након што је ситуација достигла кулминацију, она му преко телефона поручује:

Quando torni, non so se mi troverai ancora qui! ("Кад се вратиш, не знам да ли ћеш ме још увек наћи овде!") (Marino & Diadori, 2018: 114)

Женски лик у својој реакцији не показује назнаке агресивног понашања или неконтролисане жеље за поседовањем, штавише, она преко индиректних вербалних стратегија партнеру поручује да ће се иселити из њиховог стана, што је сигнал потенцијалног одустајања и повлачења.

Мушка љубомора у истом уџбенику приказана је у краткој вербалној размени непознатих саговорника, у којој један од њих показује интересовање за жену по имену Ана:

Sai se Anna è fidanzata? Vorrei uscire con lei? ("Знаш ли да ли је Ана заручена? Желео бих изаћи са њом...")

E' sposata e suo marito è molto geloso! Chiaro? (Удата је и њен муж је веома љубоморан! Јасно?) (Marino & Diadori, 2018: 167)

Саговорник се у одговору на питање о статусу жене не ограничава на саопштавање информације да је она удата, већ веома експлицитно, бескомпромисно и у претећем маниру наглашава да је њен муж веома љубоморан. Ову реакцију можемо протумачити као чин заштите мушког ега, али још више као упозорење да би сваки потенцијални контакт са Аном могао изазвати њеног мужа и произвести негативне последице. Премда није експлицитно

наведено, можемо претпоставити да те последице укључују бурну вербалну или пак физичку агресију супруга према младићу који исказује интересовање за његову супругу доводећи тако у питање његов его и ауторитет. Такође, ово упозорење може да се односи и на негативне последице које љубомора супруга може да покрене у односу са женом.

Чини се да често нисмо свесни опасности која може да проишаје из ове емоције, па се мушка љубомора често перципира као знак љубави и страсти (Croucher et al., 2012: 359), те се третира као очекивани и подразумевани образац понашања. У прилог овој тврдњи иде реченица из лекције уџбеника *Qui Italia* о општим местима која се јављају као асоцијација на Италијане:

Avevo sentito dire che gli italiani sono molto gelosi e che le donne non escono da sole la sera.

("Чуо/чула сам да су Италијани веома љубоморни и да жене навече не излазе саме".) (Mazzetti et al., 2002: 362)

У датој наставној јединици од студенткиња и студената тражи се да искажу своје мишљење о утемељености овог стереотипа. Реченицу прати илустрација на којој су приказана три женска лика у простору који подсећа на кафић или дискотеку, чиме се сугерише да се стварна ситуација не подудара са изнетим општим местом. И поред веома сугестивне илустрације којом се негира дато опште место, текстови у којима се провлаче озбиљна друштвена питања попут овога захтевају додатну интервенцију наставног кадра, који студенткиње и студенте треба да усмери ка критичкој интерпретацији родних стереотипа о мушкој љубомори, као и друштвених идеологија из којих произилазе, у циљу подизања свести о негативним последицама које сексуална љубомора потенцијално може да проузрокује.

Деструктивне последице љубоморе и жеље за поседовањем проналазимо у једном тексту из уџбеника *Qui Italia*, где је описан је случај убиства младе девојке. Као и у новинским чланцима из црне хронике на које се и сам текст жанровски и тематски ослања, девојка је описана преко именице *vittima* ("жртва"):

La vittima, M.R., è una ragazza di 22 anni, commessa in un negozio di autoricambi ("Жртва, М.Р., је девојка од 22 године, продавачица у радњи аутоделова".) (Mazzetti et al., 2002: 386)

У јавном дискурсу и медијама сведочимо великом броју чланака у којима се на свакодневной бази извештава о насиљу над женама, које неретко завршава убиством. Према подацима УН-а из 2017. године за 58 % убијених жена одговорни су њихови интимни партнери или чланови породице (UN Women, 2019). У италијанској, али и светској штампи, у последњој деценији све више је у употреби термин "феминицид" (итал. *femminicidio*), који је у значењу "убијање жене" забележен већ 1848. године, у речнику правних термина *Law Lexicon*, који је приредио J.JS. Wharthon (Accademia della Crusca, 2013).

У тексту из уџбеника стоји да је девојка убијена због љубоморе и посесивности мушкарца, на чије удварање није одговорила. Љубомора, неостварена жеља за поседовањем и фрустрација због подривања мушког ауторитета могу да се тумаче као разлози овог чина, који може да се доведе у релацију са патријархатом, будући да се сам феминицид дефинише као чин убијања жене, до којег долази под утицајем патријархалних идеологија, у оквиру којих се спроводи физичко и психолошко потчињавање жена, које доводи до поништавања њиховог идентитета, субординације и напослетку смрти (Accademia della Crusca, 2013), која је задесила и безимену девојку из текста.

15. Приватна сфера

Померањем изван граница приватне сфере жене су у последњим деценијама изградиле нове друштвене улоге, које карактерише преузимање одговорности традиционално везаних за мушки домен (активно учешће у професионалној сфери, економска независност и допринос финансијском уздржавању породице) (Oláh et al., 2014: 14). Судајући по емпиријским подацима, трансформација женске родне улоге у јавној сфери још увек није праћена изједначавањем полова у приватној сфери – забележено је да жене обављају мање кућанских послова, али не због појачаног учешћа мушкараца у овим активностима, већ због већих обавеза у домену плаћеног рада (Oláh et al., 2014: 14).

Упркос томе што су жене у протеклим деценијама постигле већу видљивост у професионалној и образовној сфери (Oláh et al., 2014: 14), удаљивши се тако од модела мајке, домаћице и супруге, у традиционално заснованим друштвима као што су италијанско и српско, још увек је веома заступљено мишљење да је жени место у кухињи. О овоме сведочи и извештај Европске комисије о родној равноправности из 2018. године, у којем се наводе подаци да 44 % грађанки и грађана Европске уније сматра да су кућни послови и брига о деци примарно женска улога, док је тај проценат у трећини земаља чланица Европске уније чак 70 % (European Commission, 2018: 12).

Хејнс (Haines, 2016) испитује заступљеност родних стереотипа у распону од 30 година, конфронтирајући резултате истраживања из 1983. године са подацима добијеним у истраживању које она спроводи 2014. године. Њен циљ био је да испита да ли су родни стереотипи у аспектима као што су физички изглед, карактерне црте, друштвене улоге и професије, ублажени и измењени, у складу са новом реалношћу која је наклоњенија женама. Упркос прогресу који је остварен када је реч о положају жена, истраживање показује да су родни стереотипи о улози жена у приватној сфери и даље остали укорењени као део идеологије патријархата, којом се прописују прикладне улоге и карактеристике жена и мушкараца (Haines et al., 2016: 9).

Према подели Силвије Волби (Walby, 1990: 178) на приватни и јавни патријархат, приватни патријархат подразумева подређеност жене у простору сопственог дома. У наставку ћемо се усредсредити на анализу деловања женских и мушких ликова у приватној сфери, како бисмо утврдили да ли су њихови прикази прожети родним стереотипима који произилазе из патријархата, или је пак у уџбеницима дат приказ родних односа који се коси са традиционалним моделом заједнице.

15.1. Жене у кухињи

У домену кулинарства постоји хијерархија у оквиру које се прави јасна граница између професионалног кувања и кувања у простору властитог дома. Први вид укључује извесни друштвени престиж, ради се о финансијски исплативој професији, којом се најчешће баве мушкараци, док се други вид своди на свакодневну, подразумевану активност коју обављају жене у сврху прехранивања породице (Swinbank, 2002: 465). У складу са наведеним, проверили смо да ли је ова граница видљива и у уџбеницима.

Подаци из корпуса показују да су активности везане за спремање хране у границама приватне сфере готово увек додељене женским ликовима. У породичном окружењу мајка је та која припрема храну за све. У једном тесту из уџбеника *Chiaro* Марио (Mario) описује како протиче дан његове породице, наводећи да вечеру припрема његова супруга:

Verso le sette e trenta Liliana prepara la cena ("Око седам и тридесет Лилијана спрема вечеру".) (De Savorgnani & Bergero, 2010: 144)

У дијалогу између Барбаре и Стефана (*Chiaro*) сазнајемо да очекују госте на вечери, те да су дужности поделили на традиционалан начин – он набавља намирнице, док она куха:

E di verdura, cosa hai preso? Vorrei preparare la ratatouille per la ragazza di Lorenzo che è francese. ("А од поврћа, шта си узео? Хтела бих да спремим рататули за Лоренцову девојку која је Францускиња".) (De Savorgnani & Bergero, 2010: 164)

У кратком дијалогу (*Chiaro*) посвећеном усвајању заменица уочили смо реплику која поседује деградирајући тон, а тумачимо је као стереотип у чијој је основи схватање да је пожељно или чак неопходно да жена воли кувати:

A: *Karin ama la cucina italiana*; B: *Ah sì...Ma le piace anche cucinare?* (A: "Карин воли италијанску кухињу"; Б: "Ах тако...А да ли воли и да кува?") (De Savorgnani & Bergero, 2010: 145)

У *Nuovo progetto italiano* у вежби посвећеној футуру проналазимо пример у којем је схватање да је кување дужност жене још експлицитније наглашено:

Chiara, quando imparerai finalmente a cucinare bene ("Кјара, када ћеш коначно научити да добро куваш?") (Marin & Magnelli, 2006: 76)

У истом уџбенику уочили смо две слике на којима су приказане релације женских и мушких ликова у амбијенту кухиње. Сlike су праћене кратким дијалозима који су посвећени усвајању прономиналних глагола *metterci* ("узети времена") и *volerci* ("требати").

Слика 9.

(Marin & Magnelli, 2006: 14)

Слика 10.

Слику слева прати следећи дијалог:

Quanto ci vuole per cuocere gli spaghetti al dente?

("Колико треба да се скувају шпагете *ал денте*?")

Ci vogliono circa 8 minuti di cottura.

("Треба отприлике 8 минута кувања".)

Слику здесна прати дијалог:

Ci metti molto per preparare da mangiare?

("Да ли ти треба пуно да приредиш храну?")

Mah, ci metto un quarto d'ora.

("Мах, треба ми четврт сата".)

(Marin & Magnelli, 2006: 14)

Применом мултимодалне анализе посматрали смо језичке и друштвене улоге женских и мушких ликова и односе моћи међу њима (прагматички приступ), а потом смо значење које се у овим релацијама креира интерпретирали кроз идеолошку позадину која га одређује (социосемиотички приступ) (Kress, 2009: 57). У току анализе посматрали смо следеће модалитете: покрет (енгл. *gesture*), говорни језик (енгл. *spoken language*), поглед (енгл. *gaze*), држање (енгл. *posture*) и покрет главом (енгл. *head movement*) (Norris, 2004: 102). На обе слике покрет руку жена јасно указује на њихову активну улогу у некој од фаза припреме хране – на другој слици жена у току процеса кувања меша храну, док на првој слици жена сипа већ припремљен оброк мушкарцу, који покретом руке приближава свој тањир и чека да га она послужи. На другој слици је значајан контраст у држању, тј. положају жене и мушкарца – он седи, док она припрема храну, што додатно појачава традиционалну родну поделу њихових активности. Покрет главом једног ка другом и осмеси на лицима указују на блискост и задовољство поводом постојеће поделе дужности – жену усређује док кува за себе и свог партнера, док њега усређује да конзумира припремљену храну. Да се подразумева да је у ове две заједнице кухиња место женског деловања потврђују и дијалози, тј. говорни језик. У оба примера питања мушких ликова су таква да делује као да су потпуни странци када је реч о кувању и припреми хране. Први лик пита колико времена је потребно да се скува тестенина, која важи за оброк који је изузетно једноставан и брз за припрему, док питање другог ("колико ти времена треба да приредиш храну?") сугерише да никада сам није припремио ручак. У одговорима женских ликова, нарочито другог, примећује се извесна лакоћа, која сугерише да је кување активност на коју су навикнуте и коју обављају без пуно напора. Из угла прагматичког приступа оба семиотичка модалитета наводе на закључак да су друштвене улоге мушких и женских ликова базирани на традиционалном родном моделу, који подразумева да жене кувају и служе мушкарце, што рефлектује супериорност мушкараца на хијерархијској лествици друштвене моћи. Преко социосемиотичког приступа дати модел заједнице можемо повезати са патријархалном идеологијом, чији је утицај присутан и евидентан и у савременим културама. Значење које се креира произилази из традиционалистичког погледа на свет и родне односе, док идеолошка позадина која излази на површину рефлектује оно што Волби дефинише приватни патријархат, који подразумева да су жене потчињене мушкарцима у простору приватне сфере (Walby, 1990: 178).

У уџбенику *Facilissimo* имамо само један пример у којем се помиње припрема хране, и то када се две цимерке договарају око куповине и спремања вечере за госте:

Torno verso le 8, stasera cucino io! A dopo, Antonella ("Враћам се око 8, вечерас ја кухам! Видимо се после, Антонела".) (Krasa & Riboni, 2014: 96)

У уџбенику *Qui Italia* наилазимо на текст у којем се описује типичан дан једног брачног пара, Артура и Елиде (Arturo и Elide). Премда обоје раде тешке послове у фабрици, у једној реченици сазнајемо да је жена та која након повратка с посла припрема храну:

Alle 18.30 Elide torna a casa e prepara la cena. Più tardi Arturo ed Elide si siedono a tavola e mangiano. ("У 18.30 Елиде се враћа кући и припрема вечеру. Нешто касније Артуро и Елиде седају за сто и једу".) (Mazzetti et al., 2002: 126)

Сервилност и потчињеност жена као садржајне компоненте родних стереотипа најпотпуније се откривају у реченицама у којима су приказане паралелне активности женских и мушких ликова у породичном окружењу. Једну такву реченицу уочили смо у уџбенику *Qui Italia*:

Ieri, mentre parlavo con mio padre, mia madre cucinava. ("Јуче, док сам разговарала/разговарао са мојим оцем, моја мајка је кувала".) (Mazzetti et al., 2002: 126)

Сличну реченицу, опет у сврху вежбања имперфекта, проналазимо и у уџбенику *Nuovo progetto italiano*. И овде је мајка та која кува, док дете ужива гледајући телевизију:

Quando mia madre preparava da mangiare, io guardavo la TV. ("Кад је моја мајка припремала храну, ја сам гледала/гледао ТВ".) (Marin & Magnelli, 2006: 111)

Реченице овог типа су на нивоу синтаксе веома једноставне, садрже два глагола и формулисане су у циљу илустровања истовремености радње исказане у имперфекту. Сличне реченице су и у претходним истраживањима идентификоване и одређене као родни стереотипи преко којих се на механички и некритички начин преноси патријархални модел традиционалних родних улога (в. Viemmi, 2011). Сматрамо да су примери овог типа веома упечатљиви и сугестивни, и уколико би се формулисали промишљено и из угла принципа родне једнакости, могли би да послуже као једна врста стимулуса за отварање алтернативне перцепције о улогама жена и мушкараца, што би могло да допринесе трансформацији свести о традиционалном породичном моделу у оквиру којег је жена често изједначена са служавком.

Сматрамо да је из овог разлога неопходно у уџбенике укључити и примере у којима су родне улоге обрнуте – нпр. мајка разговара, док отац кува. Управо овакаву поставку проналазимо у примеру из уџбеника *Via del Corso*, и сматрамо да он представља одличан пример усклађеног садржаја савременог уџбеника, чији аутори и ауторке примењују критички приступ усмерен ка деконструкцији родних стереотипа:

Mentre mia moglie guardava la televisione, io preparavo la cena. ("Док је моја супруга гледала телевизију, ја сам припремао вечеру".) (Marino & Diadori, 2018: 187)

15.2. Мушкарци у кухињи

15.2.1. Професионално кување

Као што је претходно напоменуто, у европској и азијској кулинарској традицији свакодневно кување у границама властитог домаћинства посматра се као типична женска активност, док је професионално кување којем се додељује висок статус у друштву, историјски везано за мушкарце³⁷ (Swinbank, 2002: 474). Оваква расподела долази као резултат неједнаких односа моћи у културама у којим су жене кроз историју биле невидљиве, а њихове заслуге незабележене и препуштене забору. Прослављени француски кувар Пол Бокуз (Paul Bocuse) величао је у више наврата кулинарско умеће своје мајке, захваљујући којој је и сам усвојио ову вештину, а такав је случај са већином професионалних куvara који су преузимали и потом модификовали традиционалне рецепте њихових мајки и бака, присвајајући их као своје (Swinbank, 2002: 470). На престижној светској мапи гастрономије данас стоје имена Пола Бокуза и осталих мушких куvara које су на путу у историју бар делимично обликовале жене, о којима се данас не зна ништа. Свинбанк (Swinbank, 2002: 474) на примеру кулинарства примећује како активност која се иначе веже за жене, домаћинство и свакодневницу, добија високи друштвени статус и престиж онда када се њоме баве мушкарци. Сличну опсервацију износи и Ортнер (Ortner, цит. у Swinbank, 2002: 474): "У неприкосновеној већини друштава кување је женски посао...Такође је занимљиво приметити да када култура развије традицију високог кулинарства (нпр. Француска или Кина), које је у супротности са тривијалним, свакодневним кувањем у домаћинству – тада су главни куvari готово увек мушкарци".

Херис и Ђуфре (Harris & Giuffre, 2010: 62) у свом истраживању представљају податке преузете од Завода за статистику рада на основу којих можемо видети да је у периоду од 2003. до 2008. у Сједињеним Америчким Државама на позицији професионалних или главних куvariца мање од 20 % жена (изузетак је 2006. година када их је забележено 20 %). У Великој Британији је према подацима Канцеларије за националну статистику из 2018. године забележено тек 17 % професионалних куvariца (Morgan, 2018).

Маргинализовани положај жена у домену професионалног кулинарства великим делом је условљен усађеним стереотипним схватањима према којима су жене превише емотивне, не поседују неопходни ауторитет и лидерске способности, као ни менталну и физичку снагу неопходну за рад у сфери где су доминантни мушкарци (Harris & Giuffre, 2010: 66). На примеру кулинарске индустрије можемо видети колико су стереотипи штетни, не само као ограничавајуће пројекције заслужне за дискриминацију и обезвређивање жена, већ и као озбиљна препрека за жене на економском плану. Роми Џил (Romy Gill), прва индијска професионална куvariца која је 2013. године отворила свој ресторан у Великој Британији сведочи да инвеститори нису заинтересовани да улажу у жене, колико у мушкарце, јер су они у овој индустрији већ афирмисани и не представљају финансијски ризик (Morgan, 2018).

Посматрајући примере из уџбеника, примећујемо да се по аутоматизму мушки ликови смештају у сферу професионалног кувања. Најупадљивији пример разлике између жена и мушкараца у кухињи проналазимо у уџбенику *Qui Italia*, у лекцији посвећеној састављању

³⁷ Први професионални кухари забележени су у војсци и били су искључиво мушкарци (Ferguson, 2004). Мушки куvari на дворовима били су изузетно цењени у аристократским круговима и представљали су статус симбол, нарочито од 17. века (Trubek, 2000).

рецепата, где су дата укупно два рецепта. Поред упутства за први стоји фотографија професионалног куvara у амбијенту који подсећа на импровизовану кухињу из телевизијских емисија о кулинарству. Уз упутство за други рецепт дата је илустрација жене која храну припрема у својој кухињи:

Слика 11.

(Mazzetti et al., 2002: 283)

Слика 12.

(Mazzetti et al., 2002: 285)

У истом уџбенику у вежби са футуром од студената и студенткиња тражи се да на основу понуђених индикација формулишу текст у будућем времену о плановима Фрица Милера (Fritz Miller), који жели да похађа курс италијанске кухиње, отвори италијански ресторан и

постане познати кувар. Вежба је праћена сликом на којој кувар гостима у ресторану представља своју храну:

Слика 13.

(Mazzetti et al., 2002: 113)

У уџбенику *Nuovo progetto italiano* у дидактичкој јединици посвећеној италијанској кухињи дата је вежба конверзације у којој се од студената и студенткиња тражи да опишу специфичности италијанске гастрономије и да их упореде са својом земљом. На фотографији одабраној да представља италијанско кулинарство приказан је амбијент који подсећа на ресторан, а у њему су професионални кувари:

Слика 14.

(Marin & Magnelli, 2006: 15)

И у најрецентније објављеном уџбенику из корпуса *Via del Corso*, простор професионалне кухиње резервисан је само за мушкарце. У тексту *Sapori d'Italia* у једном одељку је описан иновативни концепт *eataly* тржишта хране, а на илустрацији која прати текст приказана су три млада кувара:

Слика 15.

(Marino & Diadori, 2018: 131)

15.2.2. Кување као хоби

У корпусу смо пронашли два примера када се мушки ликови кувањем не баве професионално, већ то чине попут женских ликова из корпуса - у границама властитог дома. Ипак, ни у овом случају садржаји нису лишени родне неједнакости, јер нам примери мушкараца у кухињи откривају да се они кувањем баве из хобија и задовољства, а не из обавезе према породици или партнеркама.

У уџбенику *Qui Italia* представљена је варијанта интервјуа са италијанским креатором Ђорџом Арманијем (Giorgio Armani), у којем га новинар или новинарка пита:

Che cosa fa, quando non lavora? ("Чиме се бавите, када не радите?")

Quando non lavoro, viaggio molto, passeggio, nuoto, leggo libri e giornali e cucino.

("Кад не радим, много путујем, шетам, пливам, читам књиге и новине и кувам".) (Mazzetti et al., 2002: 29)

У уџбенику *Chiaro* Фаусто (Fausto), учесник у једној радијској емисији, описује своје омиљене активности:

Cosa mi piace fare? Mi piacciono le attività rilassanti e tranquille...Faccio delle belle passeggiate con i miei cani e ho un hobby molto semplice: la cucina.

("Шта волим да радим? Свиђају ми се опуштајуће и мирне активности...Идем у лепе шетње са мојим псима и имам један веома једноставан хоби: кување".) (De Savorgnani & Bergero, 2010: 163)

Армани кување ставља у ред опуштајућих и испуњујућих активности у којима ужива, попут путовања или читања, а слично чини и Фаусто, који кување доживљава као хоби. Кување као лични избор и лична сатисфакција без сумње се разликује од кувања које је примарно дужност или потреба, што самим тим значи да су мушки ликови у привилегованом положају. Корпус сведочи да је кување мушких ликова неусловљено, док је код женских ликова ова активност увек у релацији са потребама других или са очекивањима друштва (нпр. женски ликови који припремају храну за своју породицу и партнере, или примери реченица које сведоче о томе да окружење од жена очекује да кувају).

15.2.3. Изван стереотипа: мушкарци кувају у приватној сфери

У уџбеницима *Qui Italia* и *Via del Corso* уочили смо по један пример мушких ликова који се кувањем не баве професионално или из хобија. Први пример који издвајамо ексцерпиран је из текста о годишњем одмору (уџбеник *Qui Italia*), и у њему Алберто предочава како су он и његова девојка поделили обавезе током одмора:

La mattina ci svegliavamo verso le dieci, lei andava a comprare il pane e io preparavo la colazione... ("Ујутро смо се будили око десет, она је одлазила да купи хлеб а ја сам припремао доручак...") (Mazzetti et al., 2002: 169)

У овом примеру мушки лик припрема храну за себе и своју партнерку, а жена одлази у набавку, чиме се обрћу родне улоге и чини одступање од традиционалне расподеле дужности код жена и мушкараца.

У уџбенику *Via del Corso* припрема вечере за пријатеље представља мотив око којег се развијају два различита дијалога - у првом два женска лика дочекују госте и планирају шта ће припремати за вечеру, док у другом то чине два мушка лика:

Piero: Che cosa prepariamo per cena stasera? (Пјеро: "Шта вечерас спремамо за вечеру?")

Matteo: Che dici? Per antipasto verdure alla griglia e prosciutto crudo...e poi...

(Матео: "Шта кажеш? За предјело гриловано поврће и пршут *crudo*...а после...")

(Marino & Diadori, 2018: 225)

Сматрамо да уједначени примери попут ових треба да буду укључени у све уџбенике. Они не треба да представљају тек изузетке у односу на акумулиране родне стереотипе који су представљени као универзални обрасци понашања.

15.3. Остали кућни послови

Стереотипни приказ жене која обавља кућне послове примећен је у уџбеницима *Nuovo progetto italiano* и *Qui Italia*. Осврнућемо се на већ цитирани текст из уџбеника *Qui Italia*, у којем се описује дан супружника који раде у фабрици. Упркос чињеници да су обоје запослени, кућне послове обавља женски лик:

Quando Arturo esce per andare al lavoro, Elide mette in ordine la casa e va a letto dalla parte del marito che è ancora calda. ("Кад Артуро оде на посао, Елиде спрема кућу и одлази у кревет на страну мужа која је још топла".) (Mazzetti et al., 2002: 127)

У уџбенику *Nuovo progetto italiano* у вежби посвећеној усвајању концепта истовремености у имперфекту дата је реченица:

Mentre Monica puliva la casa, sono arrivati gli ospiti! ("Док је Моника чистила кућу, дошли су гости!") (Marin & Magnelli, 2006: 1112)

Попут кухања, активности везане за чишћење и спремање куће у овим уџбеницима додељене су женским ликовима, што из угла феминистичке критике друштва такође можемо повезати са теоријским концептом приватног патријархата, кроз који се репродукује традиционална улога жене (Walby, 1990: 178).

15.3.1. Изван стереотипа: мушкарци и кућни послови

У уџбенику *Qui Italia* у једној од вежби која је такође посвећена исказивању истовремености у имперфекту дате су илустрације на основу којих студенткиње и студенти треба да формулишу реченице. На једној од тих илустрација приказан је женски лик који чита, док мушки лик за то време коси у дворишту. Иако је кошење у традиционалној подели рада типично мушка активност, сматрамо да се овај пример начелно удаљава од стереотипа јер представља жену која одмара, док мушкарац ради послове везане за одржавање куће:

Слика 16.

(Mazzetti et al., 2002: 159)

Уџбеник *Via del Corso* истиче се по укључивању највише нестереотипних приказа женских и мушких ликова. У једној вежби из овог уџбеника дате су илустроване ситуације на основу којих је неопходно реализовати одговарајуће комуникативне функције. Једна од ситуација укључује прање суђа, а ову активност обавља мушки лик³⁸:

³⁸ Из угла мултимодалне анализе израз његовог лица сугерише да активност прања суђа прати безвољност, досада или чак срџба.

Слика 17.

(Marino & Diadori, 2018: 85)

15.3.2. Подела кућних послова

У уџбенику *Via del Corso* у форми кратког стрипа представљена је интеракција између четворо пријатеља, који време проводе на заједничкој вечери у кућном амбијенту. Кроз активности женских ликова јасно се читавају родни стереотипи, будући да су оне те које у кухињи припремају вечеру. С друге стране, паралелно са овим општим местом у традиционалној родној поставци, развија се и антитрадиционални модел мушког понашања који се испољава кроз поделу дужности између женских и мушких ликова - док жене кухају, ни мушкарци нису искључени из кућних послова, будући да они то време постављају трпезу. Издвајамо део њиховог дијалога:

Bruno: Uhm che profumino...è pronto? (Бруно: "Ухм какав мирис...да ли је спремно?")

Carla: Quasi. Voi avete finito di apparecchiare la tavola? ("Скоро. Јесте ли ви завршили са постављањем стола?")

Bruno: Sì, mancano solo i bicchieri. Abbiamo preparato anche l'insalata. (Бруно: "Да, недостају само чаше. Припремили смо и салату".) (Marino & Diadori, 2018: 134)

У истом уџбенику, у вежби посвећеној усвајању герунда, издваја се реченица у којој се наводи да женски и мушки лик заједно спремају кућу:

Paolo e Chiara stanno mettendo in ordine la casa perché arrivano gli ospiti. ("Паоло и Кјара спремају кућу зато што долазе гости".) (Marino & Diadori, 2018: 193)

Керол Пејтман (Pateman, 2015: 2) истиче да је савремено друштво још увек под снажним утицајем патријархалне матрице, о чему, између осталог, сведочи и чињеница да жене још увек обављају највећи део кућних послова. Подела рада у приватној сфери представља један од кључних корака ка деконструкцији и дестабилизацији укорених норми приватног патријархата, те је стога важно овај друштвени проблем третирати и кроз уџбенике, те у њима представити нетрадиционалне приказе родних улога и односа.

15.4. Брига око деце

У традиционалној констелацији очинства се заснива на моћи и ауторитету, улога оца је да обезбеди што повољније услове за своју породицу, што за последицу може да има одсутност и недостатак блискости са децом (Brandth & Kvande, 1998: 300). Америчка феминисткиња Дороти Динерштајн у својој студији мајчинства *Mermaid and the Minotaur*, објављеној 1976. године, износи тезу да се одгајање деце заснива на екстремној подели између свеприсутне мајке и одсутног оца, што оставља последице на формирање наше психолошке и друштвене свести, у којој остаје укорениена неједнакост и јасна подела родних улога (Doucet, 2012: 300).

У психолошким теоријама оријентисаним ка друштвеним импликацијама рода и родних улога жена и мушкараца заступљена је претпоставка да жене које раде и мушкарци који воде бригу о деци трпе друштвену стигматизацију, зато што својим нетрадиционалним деловањем поништавају прескриптивне родне стереотипе (Brescoll & Uhlmann, 2005: 436). Ова претпоставка емпиријски је потврђена у истраживању спроведеном у Сједињеним Америчким Државама, где су испитанице и испитаници старосне доби од 18 до 79 година позитивније оценили очеве који раде и мајке које воде бригу о деци, него мајке које раде и очеве који брину о деци (Brescoll & Uhlmann, 2005: 440). С друге стране, једно новије истраживање, такође спроведено у Сједињеним Америчким Државама, сугерише да је у току трансформација традиционалних родних односа, бар када је реч о гледишту млађе популације (Berger et al., 2018). Наиме, у истраживању су учествовали студенткиње и студенти, који су најпозитивније оценили мајке и очеве који раде, док је, што је свакако изненађујуће, најнегативније оцењена мајка која не ради (Berger et al., 2018: 4). Треба напоменути да је уочен и утицај пола на одговоре испитаника (студентка је генерално учествовало више него студената), па су тако жене знатно позитивније оцениле запослене мајке него што су то учинили мушкарци, који су ипак као најпозитивнију оценили опцију запосленог оца (Berger et al., 2018: 4). У истраживању о традиционалним и нетрадиционалним ставовима средњошколаца и средњошколки у Србији такође се примећује наклоњеност ка прогресивном моделу породице: са тврдњом да бригу о деци треба да води првенствено мајка слаже се 28 % а не слаже се 48 % испитаница и испитаника, док се са ставом да је када је реч о одгајању деце битно да и мушкарци буду укључени не слаже 9 %, а слаже чак 80, 5 % испитаника и испитаница (Radoman, 2011: 26-27).

Истраживања показују да све више очева који припадају млађим генерацијама прихватају идеју активног родитељства, као и вољу да равноправно учествују у одгајању деце (Oláh et al., 2014: 14). У последњим деценијама у професионалној сфери присуство жена је у сталном расту (Oláh et al., 2014: 14), те је самим тим традиционални модел родитељства у данашњим условима посве анахронистички. Трансформација традиционалног модела породичне заједнице је дуготрајан процес у који је неопходно укључити све релевантне институције, кроз које могу да се преносе и легитимишу идеологије једнакости. И у овом погледу садржаји и поруке које се преносе кроз уџбенике могу да имају утицај на (пре)обликовање свести код младих генерација, те је стога важно испитати да ли је у уџбеницима из корпуса

још увек доминантан традиционални модел родитељства где мајка има водећу улогу у одгајању деце, или је овај модел доживео трансформацију.

15.4.1. Мајке у релацији са децом

На основу анализе садржаја из уџбеника, установили смо да су у релацији са децом готово увек представљене мајке, док ретки примери контакта између очева и деце углавном подразумевају испољавање ауторитета од стране оца. Мајке обављају различите активности у смеру бриге око деце и њиховог педагошког и моралног усмерења. Чести примери су они где женски ликови у улози мајки опомињу или критикују децу, због навика, нереди у соби или исхране, као у примеру из уџбеника *Qui Italia*, у којем начелно имамо највише ситуација које илуструју породичне односе:

Bambini, smettete di guardare la TV, mettete un po' in ordine la camera e poi fatte la merenda e...mi raccomando, non mangiate troppi cioccolatini. ("Децо, престаните да гледате ТВ, средите мало собу, после поједите ужину и...не једите превише чоколадица".) (Mazzetti et al., 2002: 277)

У кратком дијалогу у истом уџбенику мајка наређује деци да спреме собу:

La madre: Bambini, mettete in ordine la camera! (Мајка: "Децо, средите собу!")

I bambini: Più tardi, mamma! (Деца: "Касније, мама!")

La madre: Bambini, basta! Non ne posso più di questo disordine! (Мајка: "Децо, доста! Не могу више да поднесем овај неред!") (Mazzetti et al., 2002: 312)

У једном дијалогу који је неопходно довршити убацивањем понуђених индикација, госпођа Мадалена (Maddalena) говори о себи и својим навикама. Сазнајемо да ради од 7.30 до 16.30, а по повратку кући брине се око деце и баште.

У једном примеру из уџбеника *Nuovo progetto italiano* дата је илустрација сина који игра игрице и мајке која му указује на обавезе на факултету:

Se vai avanti così, non credo che supererai gli esami. ("Ако наставиш тако, не верујем да ћеш положити испите".) (Marin & Magnelli, 2006: 77)

У истом уџбенику проналазимо кратки дијалог између мајке и сина, на основу којег видимо да мајка брине о томе да он стигне на време на факултет:

La madre: Dai Lucio! Svegliati, sono già le otto! (Мајка: "Хајде Лучио! Пробуди се, већ је осам!")

Lucio: Ti prego mamma! Lasciami dormire ancora un po'! (Лучио: "Молим те мама! Пустите ме да спавам још мало)

La madre: Dai, alzati che devi andare a lezione! (Мајка: "Хајде, буди се, требаш на предавање!") (Marin & Agnelli, 2006: 161)

Мајке су директно укључене у школовање деце и помажу им у изради домаће задаће, као што сугерише пример из уџбеника *Qui Italia*:

Mamma, non riusciamo a fare i compiti: ci aiuti? ("Мама, не успевамо да урадимо задатке: хоћеш ли нам помоћи?") (Mazzetti et al., 2002: 188)

Неки од примера откривају проблеме и ограничења са којима се жене суочавају када не могу да оставе децу на чување код мајке или код дадиле. У уџбенику *Qui Italia* женски лик протестује због блокаде саобраћаја у граду:

E' assurdo...come faccio ad andare in centro? Come faccio ad accompagnare i bambini da mia madre? ("То је апсурдно...како да одем у Центар? Како да одведем децу код моје мајке?") (Mazzetti et al., 2002: 308)

У уџбенику *Qui Italia* хипотетички период предочен је кроз три примера у којима је представљена идентична ситуација – одлазак у позориште код три различита женска лика зависи од тога да ли ће успети да пронађу дадилу за дете. Издвојићемо пример неиспуњеног услова:

Volevo andare a teatro. Ho telefonato all'agenzia, ma non ho trovato una baby-sitter.

("Желела сам да идем у позориште. Телефонирала сам агенцији, али нисам пронашла бејбиситерку".) (Mazzetti et al., 2002: 378)

Ни у једном од примера не помиње се отац у контексту било какве одговорности према деци и делује као да је посве природно да жена самостално проналази алтернативна решења онда када је сама спречена да се брине о њима. Овај утисак додатно је појачан кроз пример дијалога из уџбеника *Chiaro*, у којем отац одбија да преузме децу из школе, наводећи да нема времена, након чега пребацује одговорност на своју мајку:

Mario, puoi andare a prendere i bambini a scuola? ("Марио, можеш ли покупити децу из школе?")

No, non posso, non ho tempo. Puoi chiedere a mia madre? ("Не, не могу, немам времена. Можеш ли питати моју мајку?") (De Savognani & Bergero, 2010: 151)

У тексту *Soli in casa con i ladri* ("Сами у кући са лоповима") у *Qui Italia* описана је провала, која се десила док су деца била сама у кући:

Una bambina di 9 anni e il suo fratellino di 6 sono stati terrorizzati dai ladri, entrati da una finestra mentre la madre era uscita per accompagnare il figlio maggiore a una fermata dell'autobus. ("Девојчица од 9 година и њен мали брат од 6 били су престрашени од стране лопова, који су ушли кроз прозор док је мајка изашла да отпрати старијег сина на аутобуску станицу".) (Mazzetti et al., 2002: 384)

Нигде у тексту се не помиње отац, а у складу са традиционалном поделом родитељских улога, можемо претпоставити да је у питању један типични дан када је он на послу, док је на мајци сва одговорност за чување деце.

На основу конфронтирања два дијалога из уџбеника *Nuovo progetto italiano*, где у првом ћерка води разговор са мајком, а у другом са оцем, уочавамо да су ликови родитеља конципирани према устаљеним карактеристикама – мајка одише разумевањем и топлином,

док отац не уме да разуме ћеркину рекацију на проблем³⁹. Њихов разговор завршава ћеркиним закључком: *Solo la mia mamma mi capisce!* ("Само ме моја мама разуме!")

И у уџбенику *Via del Corso* мајка је та која исказује бригу за дете и опомиње га:

Metti il giubotto per uscire! Se no, domani ti svegli con la febbre! ("Обуци јакну кад будеш излазио/излазила! У супротном, сутра ћеш се пробудити са температуром!") (Marino & Diadori, 2018: 169)

15.4.2. Очеви у релацији са децом

Готово сви примери у којима је представљена интеракција између очева и деце уочени су у уџбенику *Qui Italia*. Први пример је веома индикативан јер у себи обједињује више родних стереотипа. Наиме, дата је слика једне породице у којој су односи уређени према традиционалној патријархалној матрици: отац је за радним столом и жели да ради, мајка обавља кућне послове, док се деца забављају:

Слика 18.

(Mazzetti et al., 2002: 292)

³⁹ Контекст је такав да се ћерка жали родитељима због дечка, који одлази на кафу са њеном другарицом. Мајка у току разговора испитује детаље и покушава да је утеша, док отац не схвата зашто његовој ћерки то представља проблем.

Отац се породици обраћа на следећи начин:

Ragazzi, potete abbassare il volume dello stereo? Insomma...abbassate il volume sì o no? Non potreste mettere la cuffia per ascoltare la musica? Caterina, potresti fare le pulizie più tardi? Non posso lavorare. ("Друштво, можете ли да смањите звук на линији? Онда...смањићете звук или не? Зар не можете ставити слушалице и слушати музику? Катерина, да ли би могла да спремаш кућу после? Зашто не угасиш усисивач? Не могу да радим".) (Mazzetti et al., 2002: 292)

Портрет оца уобличен је према стереотипним карактеристикама – он испољава ауторитет, а назире се и осећај супериорности и привилегованости, будући да тражи да се све активности укућана и укућанки прекину, чиме себе и своје потребе смешта изнад потреба свих осталих чланова и чланица породице. Нарочито је упечатљив приступ мушког лика према супруги, од које тражи да план својих активности промени у складу са његовим потребама, чиме се заправо имплицитно поручује да је кућни посао који жена обавља неважан и баналан у поређењу са "стварним" послом изван куће.

У следећем примеру описана је ситуација на основу које студенти и студенткиње треба да формулишу директне захтеве, из перспективе првог лица:

Il signor Bonetti è a tavola. Chiede alla moglie di passargli il sale, al figlio di passargli il pane e alla figlia di andare in cucina a prendere l'acqua. ("Господин Бонети је за столом. Тражи од жене да му дода со, од сина да му дода хлеб и од ћерке да оде у кухињу по воду".) (Mazzetti et al., 2002: 293)

Ово је још директнији пример патријархалне породичне хијерархије у којој отац поседује ауторитет и моћ, док су остали укућани и укућанке у релацији са њим потчињени - од њих се очекује да испуњавају очеве захтеве.

Кроз један пример интеракције мајке са децом из уџбеника *Nuovo progetto italiano* такође се оцртава традиционални модел породице:

Bambini, non urlate! Vostro padre sta dormendo. ("Децо, не галамите! Ваш отац спава".)

Мајка је и овде у традиционалној улози васпитачице деце – она је будна, док отац спава – дословно, али и симболично. Подразумева се да је оцу неопходан мир, те мајка у складу са његовом потребом усмерава и понашање деце.

Пример обрнутих родних улога – отац који брине о деци док мајка спава, не само што би допринео неопходном осавремењивању слике породичних односа у уџбеницима, већ би верно одразио смер у којем се креће трансформација породичног модела у светлу нових друштвено-економских односа.

У уџбенику *Qui Italia* издваја се и један пример у којем отац у интеракцији са дететом делује изван поља ауторитета. Ради се о једном кратком дијалогу, у којем син оца пита како функционише опција снимања на видео уређају:

Il figlio: Papà, come si fa per registrare? (Син: "Тата, како се снима?")

Il padre: Prima inserisci la cassetta, poi scegli il programma da registrare [...] E' facile, no?

(Отац: "Прво убациш касету, онда одабереш програм за снимање [...] Лако је, зар не?") (Mazzetti et al., 2002: 394)

15.4.3. Очеви у релацији са децом – антистереотипни приказ

У уџбенику *Via del Corso* представљена је илустрација коју одликује нестереотипни приказ оца, који истовремено обавља више различитих задатака везаних за кућни амбијент – води бригу око детета и купује намирнице. Приказ оца који преузима активну улогу представља одступање од приказа традиционалног породичног модела. Саму илустрацију прати реченица која додатно потврђује да је отац итекако активан и укључен у породичном домену:

Ti vedo un po' stressato. Carlo, che c'è? Troppe cose da fare? ("Видим да си мало под стресом. Карло, шта је било? Превише ствари за обавити?") (Marino & Diadori, 2018: 174)

Слика 19.

(Marino & Diadori, 2018: 174)

Сматрамо да уџбеници треба да се дистанцирају од традиционалног модела породице и да уместо тога приказују очеве и мајке који подједнако брину о деци и учествују у њиховом одгајању.

16. Интересовања и навике жена и мушкараца

16.1. Жене причалице

Једно од најзаступљенијих општих места у западној култури заснива се на идеји да су жене генерално много причљивије од мушкараца, што се може видети и на бројним пословицама и анегдотама које су се сачувале у народној култури. Пословице и народне умотворине о женској причљивости представљају важно материјално сведочанство о утицају стереотипа на обликовање наших когнитивних културних модела⁴⁰.

Разлике у склоности ка причању код жена и мушкараца нису само предмет анегдота, пословица и неформалних разговора - у току последњих неколико деценија за ову проблематику почињу да се јављају интересовања и у сферама разних научних дисциплина. 2006. године америчка неуропсихијатрица Луан Бризендин (Louann Brizendine) објавила је књигу *The Female Brain*, у којој је изнела податак да жене дневно искористе око 20 000 речи, док их мушкарци употребе тек 7000 (Aronte, 2019). Будући да су разлике између жена и мушкараца одувек изазивале куриозитет, како у академским, тако и у неформалним круговима, књига је убрзо постала бестселер, а поменуте цифре јавности су путем медија представљане као необориве чињенице. Амерички лингвиста Марк Либерман (Mark Liberman) истражио је утемељеност ових података и открио да они заправо нису поткрепљени резултатима академских истраживања, већ да долазе из једног од такозваних *self-help* приручника (Aronte, 2019). Амерички психолог Матијас Мел (Mehl, 2007: 82) примећује да је податак о 20 000 насрам 7 000 постао једна врста културног мита који је преплавио медије. Он је са сарадницима и сарадницама 2007. године објавио истраживање у којем је учествовало 396 студенткиња и студената чији је говор у току дана сниман. На основу статистичке обраде изговорених речи ово истраживање је показало да заправо не постоје значајне разлике у броју изговорених речи код жена и мушкараца – и једни и други искористили су у просеку око 16 000 речи дневно (жене 16 215, а мушкарци 15 669 речи). На основу података, аутор закључује да је медијски пропагирани стереотип о женској причљивости са научног становишта неутемељен (Mehl, 2007: 82).

Лингвисткиња Дебора Џејмс (Deborah James) и психолошкиња Џенис Дракич (Janice Drakich) анализирале су резултате 56 студија о причљивости мушкараца и жена, објављене у периоду од 1951. до 1991. године, установивши да емпиријски подаци показују супротно од стереотипа – мушкарци говоре више од жена у већини студија (укупно 34, или 42,9 %), мушкарци и жене говоре у просеку подједнако (16 студија или 28,6%), а да жене генерално говоре више од мушкараца показано је у само две студије (3,6%) (James & Drakich, 1993: 284).

Треба свакако нагласити да за подробно разумевање рода као социјалне категорије није довољно спровести статистичку анализу, већ је неопходно у обзир узети и контекстуалне варијабле (нпр. формални или неформални стил разговора, тема разговора⁴¹, пол и

⁴⁰ У једном од доприноса из *Women, Men and Language* наводе се старе енглеске пословице у којима је садржано стереотипно схватање да жене превише говоре: *A woman's tongue wags like a lamb's tail* (England); *Foxes are all tail and women are all tongue* (England – Cheshire) (Coates, 2013: 3). У српској и италијанској традицији имамо бројне пословице овог типа (нпр. српска народна пословица "Женско је оружје језик").

⁴¹ Џејмс и Дракич (James & Drakich, 1993: 292-293) наводе пример истраживања у којем се количина говора жена и мушкараца посматра у контексту стручности и информисаности на задату тему. Резултати показују да разговорљивост није условљена родом већ произилази из стручности – мушкарци, као и жене, који поседују више информација о датој области говоре више од својих саговорника/саговорница који нису до те мере

друштвени статус саговорника) које могу да осветле потенцијалне разлике у разговорљивости жена и мушкараца, као и односе моћи који усмеравају одређена језичка понашања.

У погледу репродукције родних стереотипа, у корпусу су уочена два примера у којима се алудира на претерану причљивост, а оба се односе на женске ликове. У уџбенику *Qui Italia* муж покушава да позове супругу али не може да је добије, јер је стално на телефону:

Il signor Guarducci deve assolutamente parlare con sua moglie, ma il telefono è sempre occupato. ("Господин Гвардучи апсолутно треба да разговара са својом женом, али телефон је стално заузет".) (Mazzetti et al., 2002: 246)

У примеру из уџбеника *Nuovo progetto italiano* женски лик се на много директнији начин карактерише као претерано причљив:

Non invitiamo Carla! Se si mette a parlare, non la finisce più! ("Нећемо звати Карлу! Ако крене причати, неће завршити никад!")

Будући да примери нису део свеобухватнијих текстова или дијалога, већ се ради о изолованим реченицама осмишљеним у сврху вежбања граматичких садржаја, контекст за који се вежу остаје замагљен. Ипак, на основу информација које су нам доступне, можемо претпоставити да се причљивост жена испољава у приватној сфери или у неформалном окружењу међу пријатељима, што је у претходним истраживањима препознато као једна од одлика женског говора – за мушкарце је типично да више говоре у јавној сфери, где потврђују свој статус и доминацију, док су жене више везане за приватно, интимно окружење (James & Drakich, 1993: 285).

Премда карактеризација женских ликова овде није сама по себи циљ, већ је дата успутно, она нам открива како се у погледу жена и у најсвакодневнијим, наизглед баналним ситуацијама, испољавају родни стереотипи.

16.2. Спорт, аута и видео-игре – мушка интересовања

Мушкарци у међусобној комуникацији избегавају самооткривање и опредељују се за мање личне теме, као што су актуелна дешавања, модерна технологија, спорт, аута (Coates, 2013: 133).

Џонсон и Финлеј (Johnson & Finlay, 1997: 138) праве паралелу између трача, који се сматра за типични женски конверзацијски "жанр" и разговора о спорту, који се сматра типично мушком темом. Аутори примећују да оба вида интеракције подразумевају размену информација о другим особама и њиховим поступцима, те да један типични спортски разговор често укључује и размену информација о личним животима спортиста. Надаље, и

узнати са темом. Ипак, уочене су и разлике – мушкарци који су стручни за тему говоре много више од жена које су лаици у односу на стручне жене које воде разговор са мушкарцима лаицима (James & Drakich, 1993: 292-293).

један и други тип разговора су опуштајући и интелектуално незахтевни, карактерише их извесна тривијалност и зближавање саговорника на основу заједничких интересовања и знања (Johnson & Finlay, 1997: 138). Ипак, иако је и код спортских тема наглашен осећај повезаности и дељења заједничког знања, његов фокус је ипак окренут ка споља, ка јавној сфери, па се стога сматра мање тривијалним у односу на трач (Johnson & Finlay, 1997: 140). Попут разговора о спорту, разговор о аутима и видео-играма код мушкараца има исту функцију као и разговор о политици, за који Дебора Тенен (Tannen, 1991: 111) сматра да је тематски заступљен у мушким круговима јер не излаже личну димензију и рањивост.

Портрет мушкарца који гледа спорт или о њему прича базиран је дакле на генерализованом стереотипном схватању по којем је спорт у најширем смислу заправо одраз маскулинитета. Спортска дешавања креирају простор у дискурсу у којем мушкарци могу да воде интеракцију без жена и да испољавају свој маскулинитет (Johnson & Finlay, 1997: 140). Мушкарци у спорту чест су мотив и у уџбеницима јер представљају оно што је типично, емпиријско и свакодневно, концепт који се прихвата без икакве полемике, а управо ово мирење са генерализацијом доводи до континуираног репродуковања једног те истог модела који је ограничавајући и за мушкарце и за жене, обзиром да код првих банализује поље интересовања сводећи га на стереотип, док другима лимитира, или чак онемогућава приступ активностима за које је карактеристичан својеврсни културни монопол мушкараца.

Гледање и коментарисање спорта, пре свега фудбала, веома је честа активност у уџбенику *Nuovo progetto italiano*, и веже се искључиво за мушке ликове. Можемо уочити два устаљена обрасца у релацији између спорта и мушких ликова – у првом је спорт вид социјализације и дељења заједничког интересовања међу мушким пријатељима, док је у другом извор конфликта и несклада са партнерком. Преносимо део дијалога између два пријатеља који илуструје први образац:

Mario: C'è qualcosa di interessante in TV stasera? (Марио: "Има ли нешто занимљиво на ТВ-у вечерас?")

Gianni: Mah, non so! C'è una partita di calcio, almeno credo. (Ђани: "Мах, не знам! Има фудбалска утакмица, бар мислим".)

Mario: E' vero! C'è Juve-Milan! Sai a che ora comincia? Andiamo da Stefano a vedere la partita? (Марио: "Тако је! Има Јуве – Милан! Знаш ли у колико сати почиње? Идемо до Стефана да гледамо утакмицу?") (Marin & Magnelli, 2006: 123)

Други образац може се видети на примеру мушког лика који због фудбалске утакмице отказује састанак са партнерком:

Personaggio femminile: A che ora ci possiamo vedere oggi? (Женски лик: "У колико сати се можемо видети данас?")

Personaggio maschile: Mi dispiace, oggi non possiamo vederci! (Мушки лик: "Жао ми је, данас се не можемо видети!") (Marin & Magnelli, 2006: 141)

Слика 19.

(Marin & Magnelli, 2006: 141)

Осим што гледају спорт, мушки ликови га и практикују у слободно време⁴²: у *Nuovo progetto italiano* Ерос Рамацоти у интервјуу истиче да у слободно време игра фудбал, а у истом уџбенику дата је илустрација мушких ликова који играју кошарку:

Слика 20.

(Marin & Magnelli, 2006: 77)

У делу у којем се уводи тема омиљених хобија у уџбенику *Nuovo progetto italiano* дата је илустрација на којој два мушка лика играју видео-игре:

⁴² У уџбенику *Nuovo progetto italiano*, у делу којим се уводи тема хобија, дата је илустрација два женска лика, испод које стоји "бављење спортом" (*fare sport*). На илустрацији су приказане две жене које цогирају. Такође, у уџбенику *Chiaro* проналазимо реченицу: *Maria e Lisa vanno in palestra due volte alla settimana* ("Марија и Лиза иду у теретану два пута седмично"). Сматрамо да су цогирање и теретана активности којима се подједнако баве и жене и мушкарци, те их стога не посматрамо као пример антистереотипа. У истом уџбенику имамо пример: *Una volta al mese la signora Collina gioca a tennis* ("Једном годишње госпођа Колина игра тенис"). С обзиром на то да је тенис један од ретких спортова у којем се границе између мушког и женског учешћа бар донекле бришу, ни овај пример нећемо посматрати као одступање од устаљених схватања и пракси.

Слика 21.

(Marin & Magnelli, 2006: 54)

У уџбенику *Via del Corso* видео-игрице се такође помињу као хоби мушког лика:

Il figlio giocava a un videogioco seduto accanto al padre. ("Син је седећи покрај оца играо видео-игрице".) (Marino & Diadori, 2018: 207)

У *Qui Italia* и *Nuovo progetto italiano* присутне су теме о аутомобилима, али ове разговоре воде само мушки ликови. У првом уоченом дијалогу из *Qui Italia* мушки лик коментарише аутомобил о којем машта. Будући да се ради о скупоценом и луксузном ауту које представља статус симбол, жељу за његовим поседовањем можемо довести у везу са потребом за друштвеним признањем и успоном на хијерархијској лествици:

Hai visto l'ultimo modello della Maserati? Quando sarò ricco, la comprerò! ("Јеси ли видео последњи модел Масератија? Кад будем богат, купићу га!") (Mazzetti et al., 2002: 291)

Сличан пример проналазимо и у уџбенику *Nuovo progetto italiano*, у којем мушки лик пријатељу говори: *Un giorno comprerò anch'io un Ferrari.* ("Једног дана ћу и ја купити Ферари!") (Marin & Magnelli, 2006: 77)

Слика 22.

Издвојени дијалози такође показују да су неолибералне вредности попут конзумеризма, конкуритивности, аспирације ка статус симболима моћи и престижа уткане у уџбенике страних језика (Borj, 2020). С обзиром на то да дате вредности осликавају стереотипна интересовања жена и мушкараца (нпр. мушки ликови теже ка скупим аутомобилима, а женски, као што ћемо у наставку приказати, одећи и модним трендовима), закључујемо да су у неолибералним идеологијама садржани елементи родних идеологија.

У другом дијалогу из *Qui Italia* два пријатеља разговарају о погодностима специфичног типа аута, а разговор одаје да су добро упућени у аутомобиле, што се стереотипно од мушкараца и очекује:

Aldo: Ho deciso di vendere la macchina. Ne ho vista una con motore diesel di seconda mano che mi sembra una buona occasione. (Алдо: "Одлучио сам да продам ауто. Видео сам једно кориштено са дизел мотором које ми баш делује као добра прилика...")

Rino: Fai bene...hai proprio ragione...Le auto diesel oggi non costano troppo...e sono convenienti. (Рино: "Добро поступаш...имаш право...Дизел аута данас не коштају много...и погодна су".) (Mazzetti et al., 2002: 261)

16.3. Мушкарци гледају фудбал, а жене *talk show*?

Уколико би требало да замисли типичног гледатеља или гледатељку *talk show* програма, већина особа би вероватно замислила жену. Овај тип програма, заједно са сапуницама, асоцира се уз жене, готово у истој мери у којој се фудбал асоцира уз мушкарце. Ливингстон и Лант (Livingstone & Lunt, 1994) у свом истраживању долазе до податка да жене овај телевизијски формат прате двоструко више него мушкарци, а до идентичних података долазе и Крес и Реперт (Cress & Rapert, 1996), што нам сугерише да ова стереотипна подела има снажно упориште у стварности. Један од потенцијалних разлога због којих *talk show* формат привлачи жене више него мушкарце може да буде тај што су у њему често представљене "женске теме" (Livingstone & Lunt, 1994: 42), односно стварне ситуације и стварни саговорници који деле своја аутентична искуства из приватног живота, са којима жене често могу да се поистовете. Овакав концепт емисије подразумева самооткривање које се реализује кроз разговор о властитим проблемима и емоцијама (Livingstone & Lunt, 1994: 42), што је још један аспект који одражава женску личност. Популарност код женске публике повезује се и са тиме што ове емисије често третирају теме из свакодневнице, у оквиру којих се дискутује о животима других људи, што је јако приближно трачу, који се посматра превсаходно као део женске разговорне традиције (Cress & Rapert, 1996: 8).

У једном дијалогу из уџбеника *Nuovo progetto italiano* конфликт између брачних партнера заснован је управо на овим типичним, генерализованим разликама у интересовањима жена и мушкараца – мушки лик жели да гледа утакмицу, а женски *talk show*. Мушки лик је веома критичан према овим програмима, а у његовом обраћању партнерки примећујемо дозу интелектуалне супериорности. Он сматра да су ови програми банални и да им недостаје интелектуална компонента, на шта му партнерка љутито узвраћа ироничном констатацијом на рачун фудбала:

Simone: Ma quello che cerco di farti capire è che programmi come questo mi sembrano poco intelligenti e sono un prodotto della sottocultura televisiva...

Daniela: Ah sì?! Va bene! Magari mi interessa la sottocultura. Le tue trasmissioni sportive, invece, ti danno una cultura di altissimo livello!!! Ma per favore!

(Симоне: "Али оно што желим да схватиш је то да ми програми попут овог делују недовољно интелигентни и да су они производ ниске телевизијске културе...")

Данијела: "Ах да?! У реду! Можда ме занима ниска култура. С друге стране, твоје спортске емисије ти пружају културу на највишем нивоу!!! Ма молим те!"

(Marin & Magnelli, 2006: 150)

Конфликти између жена и мушкараца узроковани различитим интересовањима засигурно представљају један део наше стварности. С друге стране, генерализација овог модела и тенденција да га прихватимо као репрезентативни модел интеракције између жена и мушкараца, додатно продубљује родне улоге и доприноси томе да се типично и стереотипно интериоризују и прихвате као неупитни темељи нашег идентитета.

О нешто другачијем одразу реалности сведочи дијалог који се наставља на претходни, а у њему се Симоне жали пријатељу да због сукоба са супругом није успео да погледа утакмицу. Дијалог почиње као типични мушки разговор о фудбалу, али се ускоро дешава обрт – конверзација о фудбалу развија се у дискусију о *talk show* програмима. Наводимо релевантне делове:

Simone: [Mia moglie] voleva guardare un programma che le piace tanto, "Vi diamo ascolto". E questo mi dà fastidio, questi talk show sono così stupidi!

Eugenio: Perché stupidi?!

Simone: Perché?! Ma scusa, c'è il conduttore che fa il filosofo e i telespettatori telefonano e gli parlano dei loro problemi. E Daniela non riesce a capire che queste trasmissioni non le offrono niente.

Eugenio: Scusa, ma non sono per niente d'accordo. Anch'io guardo spesso questa trasmissione e devi sapere che mi ha imparato a riflettere sui problemi degli altri...

(Симоне: "[Моја жена] је хтела да гледа један програм који јој се толико свиђа, *Vi diamo ascolto*. А то ме смара, те *talk show* емисије су тако глупе!")

Еуђенио: "Зашто глупе?"

Симоне: "Зашто?! Ма извини, ту је водитељ који глуми филозофа и гледаоци који зову и причају му о својим проблемима. А Данијела не може да схвати да јој те емисије не нуде ништа".

Еуђенио: "Зашто?! Извини, али уопште се не слажем. И ја често гледам ту емисију и треба да знаш да ме научила да размислим о проблемима других..." (Marin & Magnelli, 2006: 151)

У уџбенику *Via del Corso* представљена је негација стереотипа о женама које имају склоност ка једноставним телевизијским форматима. Штавише, из разговора између троје пријатеља произилази да два мушка лика уживају у ријалити програмима, и да сваки од њих страствено заступа емисију коју жели да гледа, док женски лик не подржава овај формат и испољава своје незадовољство:

Gianni: ...Ora posso vedere "Niente scherzi"?

Bruno: *Ma che dici? Tra poco inizia "L'isola dei campioni"*.

Carla: *E dai, basta con questi reality! Non vi hanno stancato?*

Ђани: "...Да ли сада могу гледати *Niente scherzi?*"

Бруно: "Ма шта говориш? Ускоро почиње *L'isola dei campioni*".

Карла: "Ма дај, доста са тим ријалитијима! Зар вам нису досадили?" (Marino & Diadori, 2018: 134)

Издвојени дијалози нуде нам једну алтернативну перспективу у поимању женске и мушке интересне сфере, у чијем обликовању нису увек одлучујуће родне разлике, већ разлике у индивидуалним преференцијама, које постоје независно од рода. Увођењем мушких ликова који деле типична женска интересовања, као и женских ликова који се не уклапају у дату стереотипну слику, излази се из ригидних оквира родних улога, те се генерализована уверења о мушкој и женској интересној сфери доводе у питање. Веома је важно да се уз постојеће стереотипне концепције постави и њихов антипод, јер се на тај начин садржаји уџбеника удаљавају од репродуковања једнообразне ограничавајуће стварности у којој је стереотип стављен испред личног афинитета сваке појединачне особе.

16.4. Куповина одеће – типична женска активност

Одабир одеће не представља само лични, већ и друштвени чин. Одећа је друштвени маркер путем којег саопштавамо како смо ранжирани у друштву – она може да понуди индикације о нашим приходима, сталежу, моћи, друштвеном статусу и веровањима (Akdemir, 2018: 1389). Чин одевања има друштвену и културну функцију, а једна од тих функција је и обликовање рода и родних идентитета (Arvanitidou & Gasouka, 2013: 111). Историјски посматрано, мода је одувек била место испољавања родних стереотипа, па је тако на пример у ранијим епохама одећа рефлектовала декоративну функцију саме жене, која је у аристократским, а потом и у буржоаским круговима, представљала симбол друштвеног и економског престижа мужа (Arvanitidou & Gasouka, 2013: 113). У западним друштвима лепота жене уско је везана за идеале феминитета, који су као опште место у женском одевном стилу перпетуирани и кроз моду (Arvanitidou & Gasouka, 2013: 112). Када интерпретирамо род из угла теорије перформативности (Butler, 1990), феминитет нам се открива као један од традиционалних маркера у конструкцији женског идентитета, те се у складу с тим изведба рода реализована кроз имитацију модних идеала феминитета може тумачити као одраз стереотипне слике жене, која кроз придавање пажње свом одевању испуњава стандарде женствености, а самим тим и друштвено прописана очекивања.

Иако су још увек највећи конзументи у модној индустрији жене, број мушких конзумента је у сталном порасту, о чему сведоче и подаци анкете компаније *Ibis World*, по којима је у периоду од 2010. до 2015. године највећи пораст у онлајн продаји у категорији производа намењених мушкарцима забележен управо у категорији мушке одеће (Bain, 2015). Такође, у истраживању које полази од бутика које мушкарци посећују показано је како 94 % мушкараца има јасну и предефинисану визију одевног стила (Cauterucci, 2016), чиме се имплицира да одећа постаје све значајнија компонента у конструкцији идентитета

мушкараца. Бери и Мартин (Barry & Martin, 2015: 7) наводе да у последњих неколико деценија долази до потпуне трансформације у начину на који мушкарци перципирају одећу и моду. Осамдесетих година прошлог века осмишљен је концепт *manswear*, а потом и први мушки магацини, у којима су се уз првобитни маскулинистички идеал мушке лепоте, који је подразумевао мишићаве мушкарце у оделима, развијали и алтернативни модели мушког одевног стила, које је модна индустрија створила у циљу придобијања што већег броја конзументата из различитих друштвених слојева (Barry & Martin, 2015: 7). Разлике у економској моћи, друштвеном статусу, етничитету, сексуалном опредељењу и животној доби фактори су који су допринели креирању вишеструких маскулинитета (Barry & Martin, 2015: 7), чији се трагови јасно виде у различитим одевним стилевима савремених мушкараца. Бејквел (Bakewell et al., 2006: 170) наводи да је кроз комбиновани утицај медија, тржишта и феномена лабављења родних улога, постављена нова културна норма у оквиру које су мушкарци из тзв. миленијумске генерације стекли дубљу свест о моди и постали група конзументата која је у овом сектору у константном порасту.

Анализа садржаја који су тематски везани за куповину одеће и одевање открива да у уџбеницима из корпуса не постоји никакав траг поменуте трансформације родног, културног и тржишног модела. Наратив који прати куповину одеће верно одражава стереотип према којем је интересовање за одећу карактеристично само за жене.

У уџбенику *Nuovo progetto italiano* присутно је највише примера женских ликова који се у неком контексту вежу за одећу, било да је у питању куповина или коментарисање одеће. У једном дијалогу представљена је типична "женска" ситуација", када једна пријатељица тражи од друге да јој прави друштво приликом одабира хаљине:

Sai...ho visto un bellissimo abito da sera in quel negozio in via Frattina [...] Devo assolutamente comprarlo oggi! Domani c'è il matrimonio di Alessia!

("Знаш...видела сам прелепу вечерњу хаљину у оном бутику у улици Фратина [...] Треба апсолутно да је купим данас! Сутра је Алесијино венчање!") (Marin & Magnelli, 2006: 126)

Чин куповине одеће у овом уџбенику представљен је кроз два дијалога, први се одвија у бутику одеће, а други у продавници обуће. И у једном и у другом примеру разговор се води између два женска лика – једна је у улози клијенткиње, а друга у улози продавачице. У првом дијалогу клијенткиња тражи кошуљу са цветићима коју је угледала на излогу, а у другом кожне ципеле на пету:

Слика 23.

Слика 24.

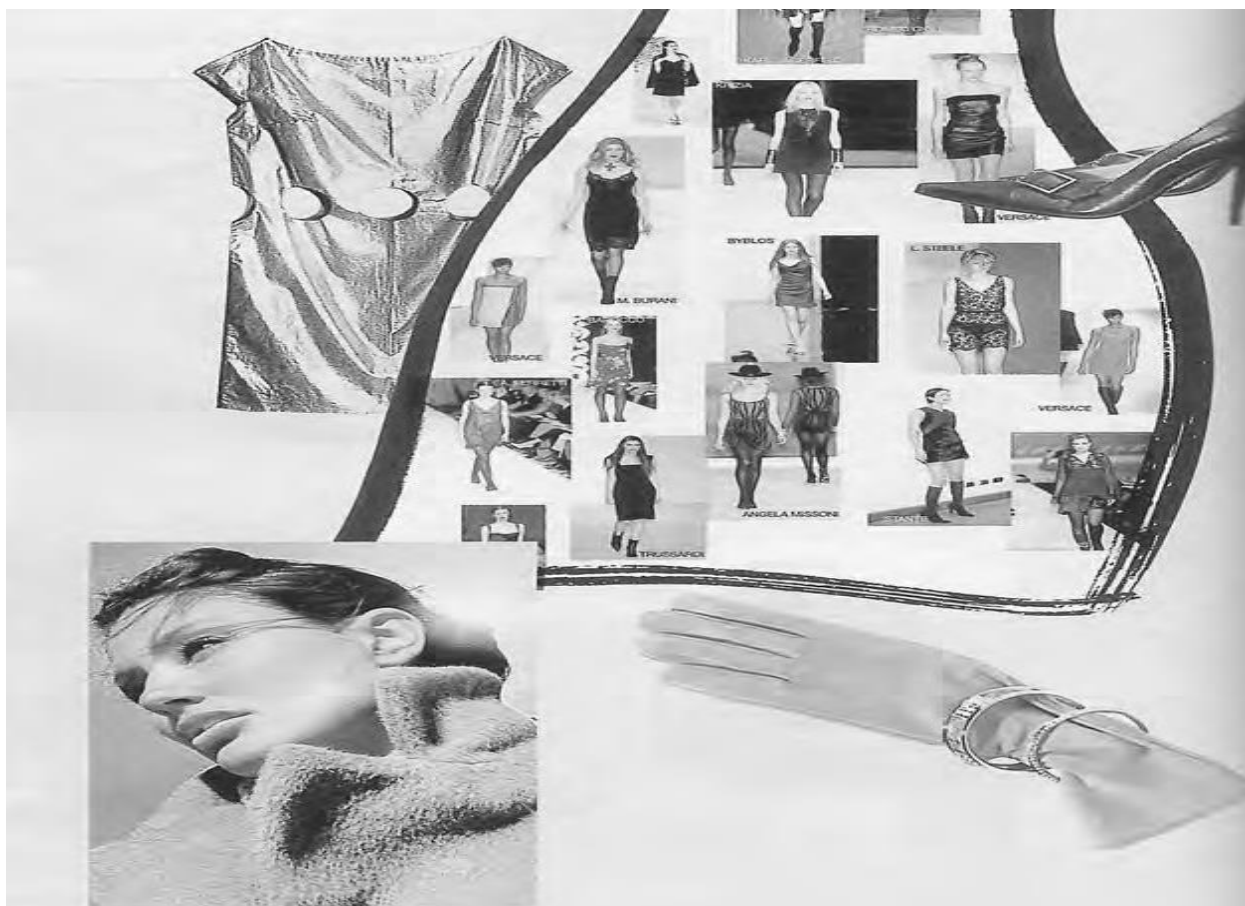

(Marin & Magnelli, 2006: 138)

Сличан приказ проналазимо и у осталим уџбеницима. У уџбенику *Qui Italia* цела наставна јединица посвећена је куповини – одеће, намирница, књига⁴³. Куповина одеће представљена је у тексту *Una serata speciale* ("Посебно вече"), у којем Марта детаљно описује шта све од одеће планира да купи како би изгледала лепо за новогодишњу ноћ. Монолог завршава реченицом:

Non vedo l'ora...sarò elegantissima! ("Једва чекам...бићу много еlegantна!") (Mazzetti et al., 2002: 182)

Слика 25.

(Mazzetti et al., 2002: 182)

У истом уџбенику у тексту *Al mercato* ("На пијаци") представљени су кратки дијалози у којима женски ликови коментаришу одећу изложену на тезгама и приступачност цена (Mazzetti et al., 2002: 189).

У уџбенику *Facilissimo* такође је једна цела наставна јединица посвећена куповини. Куповина одеће представљена је у дијалогу *Avete una taglia più grande?* ("Имате ли већу

⁴³ У дијалозима који се одвијају у продавницама прехранбених производа (месница, пиљара, пекара) није прецизиран род саговорника, док је куповина књига представљена кроз дијалог тројице пријатеља који посећују антикварницу на римској пијаци Порта Портезе (Porta Portese) (Mazzetti et al., 2002: 29)

величину?"), у којем женски лик пробава хаљину и коментарише њене димензије са продавачицом (Krasa & Riboni, 2014: 94)

У *Via del Corso* представљен је дијалог у којем два женска лика разговарају о продавници одеће и љубазној власници која се разуме у моду, као и о новој свечаној хаљини коју је Ева код ње купила:

Eva: Lo sapevi che la signora Dina, la proprietaria, era una modella famosa da giovane? Ha lavorato anche per Giorgio Armani! Beh, mi ha consigliato un bellissimo vestito da sera!

(Ева: "Да ли си знала да је госпођа Дина, власница, као млада била познати модел? Радила је и за Ђорџа Арманија! Бех, саветовала ми је предивну вечерњу хаљину!") (Magino & Diadori, 2018: 224)

У примерима из уџбеника куповина одеће представљена је као искључиво женска активност, што имплицира да се и сами аутори и ауторке приликом конципирања садржаја често ослањају на стереотипна и застарела схватања, не узимајући у обзир актуелну стварност која је у константном стању промене и преображаја. Када су у уџбеницима у контексту куповине одеће представљене само жене, то може да активира додатне стереотипе у вези са природом женских интересовања (нпр. заокупљеност физичким изгледом и површним стварима). С друге стране, овакав приступ је дискриминаторан према мушкарцима, будући да их потпуно искључује из једне сфере друштвене делатности, имплицитно поручујући да се ради о аутентичном женском простору којем они не припадају.

16.5. Изван стереотипа – куповина одеће као мушка активност

Од целокупног корпуса у уџбенику *Via del Corso* уочен је једини пример мушког лика приказаног у релацији са куповином одеће. С циљем прављења семантичке дистинкције између израза са одређеним чланом *fare la spesa* ("куповати намирнице") и израза у којем се члан изоставља *fare spese* ("куповати одећу; шопинговати") осмишљене су две илустрације на којима је представљен исти мушки лик:

Слика 26.

(Marin & Diadori, 2018: 125)

Илустрација здесна је веома упечатљива, на њој је приказан мушкарац који по многим аспектима одговара опису метросексуалца – има специфично уређену фризуру и бркове, црно-беле ципеле уз које је укомбинован бели каиш, а од одевних предмета носи пинк мајицу и црне панталоне. У рукама носи мноштво шопинг кеса, а на основу широког и готово екстатичног осмеха којим реагује на натпис "снижење" у једној од радњи, закључујемо да много пажње придаје одећи и моди, те стога можемо рећи да отеловљује оно што британски новинар Маркс Симпсон дефинише метросексуалцем, то јест представља урбаног мушкараца који поседује изражен смисао за естетику и троши велику количину времена и новца на свој изглед и начин живота (Hall, 2014: 17-19). Појава метросексуалаца представља важан заокрет у конструкцији мушког идентитета, зато што подразумева редефинисање традиционалног маскулинитета који се мења флексибилнијом варијантом концепта мушкости, који у себи сажима стереотипно женске одлике и интересовања, раније асоциране искључиво уз геј мушкарце (Hall, 2014: 20). Из угла мултимодалне анализе, на прагматичком плану овакав приказ мушкараца је посве веродостојан и осликава идентитет многих мушкараца данашњице, нарочито припадника млађих генерација. Овакав приказ доприноси ублажавању поларизованих родних улога жена и мушкараца, те стога из угла социо-семиотичког приступа можемо закључити да је значење које се кроз њега креира подударно са принципима егалитаристичких идеологија и постулатима родне једнакости, и да доприноси изједначавању међу половима. Такође, треба истаћи да је за креирање новог, нетрадиционалног модела мушкости у многочему заслужна корпоративна капиталистичка култура, пре свега модна индустрија, којој је зарад развоја и ширења тржишта неопходан мушкарац са осећајем за естетику, моду и лепоту (Hall, 2014: 36).

17. Исказивање заинтересованости за супротни пол

17.1. Мушкарци иницирају контакт

У западној култури традиција да мушкарац чини први корак у циљу успостављања емотивне релације са женом представља очекиван и прикладан образац понашања који готово да је изједначен са бонтоном. У онлајн упитнику у којем су учествовали амерички студенти и студенткиње чак 93 % жена навело је да преферира да мушкарац буде тај који иницира први сусрет, док је 83 % мушкараца такође навело да преферира да учини први корак (Mills, 2011). Концепт мужевности заснива се на ауторитету, храбрости и предузмљивости, док феминитет подразумева одмереност и пасивност (Haines et al., 2016: 2). Ове две међусобно супротстављене улоге резултирале су формирањем низа прескриптивних правила која одређене образце понашања охрабрују и легитимизују, док друге санкционишу и табуизирају. Стереотип о мушкарацу који чини први корак садржи негативне конотације јер мушкарцима намеће вид одговорности који често резултира притиском, док се женама с друге стране пасивно чекање намеће као очекивана норма понашања.

Посматрањем примера из корпуса уочено је да се кроз њих преноси стереотипни модел мушко-женске интеракције, који подразумева да ниједан пол не излази из граница властите улоге – мушкарац је тај који преузима иницијативу и предлаже жени сусрет.

У уџбенику *Qui Italia* један мушки лик покушава да пронађе начин да убеди девојку да изађе са њим:

Non so come fare per convincere Laura a uscire con me...

("Не знам како да убедим Лауру да изађе са мном...") (Mazzetti et al., 2002: 297)

Други лик му саветује да поступа водећи се традиционалним начинима удварања:

Sii molto gentile, telefonale spesso e mandale subito un mazzo di fiori! ("Буди веома љубазан, зови је често и одмах јој пошаљи букет цвећа!") (Mazzetti et al., 2002: 297)

Издвојићемо још један пример из истог уџбеника:

Marta esce con Lucio? Accidenti, volevo invitarla io. ("Марта излази са Лучијем? Каква штета, ја сам је желео позвати".) (Mazzetti et al., 2002: 104)

У *Nuovo progetto italiano* издвајамо два примера у којима је присутан исти традиционални образац:

Mario mi ha chiesto di andare con lui al cinema e probabilmente ci andrò.

("Марио ме питао да идем са њим у кино и највероватније ћу ићи".)

Gianna ha accettato di uscire con Mario, anche se inizialmente aveva detto di no.

("Ђана је прихватила да изађе са Маријом, иако је првобитно рекла да неће".) (Marin & Magnelli, 2006: 129)

17.2. Изван стереотипа – жене иницирају контакт

У уџбенику *Via del Corso* уочили смо пример у којем се сугерише да је женски лик тај који намерава да начини први корак и позове на састанак мушкарца који јој се допада. Реч је о једној деконтекстуализованој реченици уметнутој у вежби са футуром, а претпоставка је да питање које ћемо издвојити поставља пријатељица:

Allora, Sara, chiederai a Marco di uscire o no? ("Онда, Сара, хоћеш ли питати Марка да изађете или не?") (Marino & Diadori, 2018: 216)

Евидентно је да код женског лика постоји, или је раније постојала, намера да Марка позове да изађу, упркос томе што то још није учинила, или пак на крају неће ни учинити. Представљање женског лика код којег постоји намера да преузме ову типично мушку иницијативу може да се тумачи као симболички акт побуне и негирања пасивног места које је женама предодређено у традиционалистичком поретку утемељеном на стереотипној идеји о снажном и предузмљивом мушкарцу освајачу, насупрот којег је пасивна, смерна жена која чека да буде освојена.

18. Кодекс части у патријархату и индивидуална "изведба" рода

У уџбенику *Via del Corso* сусрећемо се са текстом о италијанској певачици, у којем се описују њени почети љубави према певању и музици, а потом и реакција њене баке. Оно што је у овој ретроспективи из угла родних идеологија упечатљиво јесте бакино схватање о томе шта представља неприкладно понашање за жену, које преноси унуци:

Quando era piccola, sua nonna diceva che le femmine non devono fischiare, ma lei rispondeva "nonna, pazienza, io sono fatta così!" ("Кад је била мала, њена бака је говорила да жене не треба да звижде, али је она одговарала 'бако, имај стрпљења, ја сам једноставно таква!") (Marino & Diadori, 2018: 72)

У интерпретацији феминистичке теорије породица представља простор у којем се развијају неједнаки односи моћи и где се учи и усваја идеја о мушкој доминацији и женској потчињености (Madsen, 2000: 184-185). Породица утемељена на патријархату стигматизује сваки облик понашања које излази из традиционалних оквира, одређујући га као трансгресију установљених норми и повреду части породице. Кодекс части се у антропологији дефинише као друштвени и културни капитал, односно као скуп заједничких норми које деле чланови и чланице једне заједнице, и на основу којих се оцењује њихова вредност. У случају одступања од датих норми, појединци се не сматрају само инфериорнима, већ и достојнима презира (Stewart, 1994: 54-55).

У патријархату се женска част конструише као пасивна, а мушка као активна, односно, жена је суочена са већом друштвеном стигмом уколико прекрши установљене норме, те је њена улога уско везана за послушност, док мушкарац кроз ауторитет штити своју част, као и част жене, чиме се додатно актуелизују његово самопоуздање и доминација (Gupte, 2013: 73). У феминистичком интерпретативном кључу концепт части уско је повезан са концептом моћи, те се тумачи као скривено средство патријархалних идеолошких структура путем којег се одржава мушка доминација и перпетуира идеја о очекиваном и прикладном понашању жене (Gupte, 2013: 73). Систем части има три функције: контрола женског понашања, мушки осећај срама у случају губитка дате контроле, учешће заједнице у повећању осећаја срама због кршења норми (Gupte, 2013: 73). Кроз пример из уџбеника открива се како жене интериоризују патријархалне норме, које после покушавају да пренесу и на женске потомке,

како би одржале оно што је у традиционалном систему кодирано као "прикладно" понашање за жене, и тиме сачувале женску част, и што је још важније част целе породице.

Реакција девојке, иако блага и недовољно асертивна, имплицира одбацивање традиционалних патријархалних норми. Џудит Батлер род дефинише као дискурзивну праксу која има моћ да наруши постојећи поредак друштвене стварности (Kroløkke & Sørensen, 2006: 18). Према Батлер род је перформативни чин, односно, флуидна варијабла која не зависи од биолошких карактеристика, већ се обликује у складу са начинима на који га појединци и појединке у различитим друштвено-културним контекстима "изводе" (Mihaljević, 2016: 165). У овом светлу, женски лик се одупире родним стереотипима који условљавају идентитет "прикладне" жене и започиње изведбу рода вођену личним жељама и афинитетима.

19. Закључак корпусног истраживања

На основу резултата спроведене анализе закључујемо да су у приказу женских и мушких ликова у уџбеничком корпусу садржане родне идеологије путем којих се репродукује и одржава традиционални родни поредак, утемељен на родним неједнакостима и асиметричној расподели друштвене моћи. Дати поредак предочен је као природно задат и идеолошки неусловљен.

На нивоу квантитативне анализе родне неједнакости испољавају се кроз бројчану доминантност мушких ликова – у свим уџбеницима мушки ликови су бројнији у текстуалним и илустративним деловима (једини изузетак представља бројчани однос женских и мушких ликова на илустрацијама у уџбенику *Chiaro*, где постоји блага предност у корист женских ликова – 104: 97). Бројчана неуједначеност карактеристична је и за приказ професионалне сфере, у којој су мушки ликови знатно бројнији и додељен им је шири спектар различитих професија, што је нарочито упечатљиво у домену друштвено престижних професија, где ова бројчана супериорност представља индикатор традиционалне расподеле друштвене моћи засноване на патријархалном културном моделу, у којем је поље друштвеног деловања, утицаја и моћи намењено превасходно мушкарцима. Такође, међу стварним личностима које су уврштене као знаменити представници и знамените представнице у различитим доменима професионалног и друштвеног деловања мушкарци су бројчано доминантнији, и по заступљености, и по разноликости професија које представљају. На језичком плану, родна неједнакост испољава се кроз употребу мушког рода као свеобухватног, у којој је садржан андроцентрични принцип, утемељен на схватању да је мушкарац прототип људског бића и основни параметар према којем се свет именује и одређује (Irigaray, 1991: 14). У упутствима за израду задатака присутне су формулације са родно осетљивим паровима, али је употреба мушког гереничког рода и даље доминантна пракса у свим уџбеницима из корпуса. Језички показатељ андроцентричног принципа јесте и позиционираност особа мушког пола на прво место у лексичким паровима у којима су садржани референти женског и мушког рода, који представља доминантан распоред у уџбеницима [нпр. *Marco e Anna* ("Марко и Ана"), *fratello, sorella* ("брат, сестра")]. Изузетак и овде представља само уџбеник *Chiaro*, у којем су женски ликови позиционирани на прво место нешто више пута него мушки (однос је 38: 32).

Квалитативна анализа показује да у приказу женских и мушких ликова доминирају родни стереотипи, који су узети као полазиште за изградњу и обликовање карактерних црта, друштвених улога и идентитета, образаца понашања, деловања и говора женских и мушких ликова. Друштвена хијерархија презентована у уџбеницима садржи елементе дихотомије

јавног и приватног патријархата (Walby, 1990), што учавамо по делимичној или потпуној искључености жена из неких од престижних професија и руководећих позиција (нпр. потпуна искљученост инжењерки, програмерки, адвокатица, суткиња; као и знатно већи степен присуства мушких ликова у лекарској професији и на руководећим положајима). Такође, женски ликови приказани су као медицинске сестре, наставнице, домаћице, секретарице (последња два занимања додељена су искључиво женским ликовима), односно, преко професија које представљају варијанту традиционалних родних улога мајке, супруге и неговатељице, које су само пренесене у јавну сферу. Унутар датог система професија уцртане су родне идеологије, помоћу којих се одржава родни статус *quo*, а неједнакости приказују као природно задати, идеолошки неусловљен поредак. У професионалном домену долази до конвергенције између родних и језичких идеологија, што је нарочито упечатљиво у категорији престижних занимања која су, када је реч о женским ликовима, у највећем броју случајева наведена преко облика мушког генеричког рода. С обзиром на то да занимања женских ликова која не конотирају друштвену истакнутост имају регуларне наставке за женски род [нпр. *operatrice ecologica* (еколошка радница)], закључујемо да отпор према морфолошким женским облицима за престижна занимања није језичког, већ идеолошког карактера (Robustelli, 2012: 1). Другим речима, укореењена пракса употребе мушког рода као свеобухватног потврђује тезу да је језик идеолошко средство, у чијој су структури утиснути патријархални културни модели, услед чијег се утицаја присуство жена у високо престижним сферама прећуткује и цензурише, чиме се доприноси одржавању маргинализованости и невидљивости, како жена, тако и њихових постигнућа. У једном од уџбеника експлицитно се наводи, у форми граматичке норме, да се за неке (друштвено престижне професије) мушки род користи и за особе женског пола, чиме се додатно потврђује теза критичке примењене лингвистике да су у теорије о језику уцртане друштвене идеологије (Hall et al., 2011: 18), као и теза критичке педагогије, по којој је институционално знање друштвени конструкт који производе елите на позицији моћи (Цолић, 2019: 396).

Делимична или пак потпуна искљученост жена представља опште место и у одабиру и приказу знаменитих личности из прошлости и садашњости. Жене су најчешће одабране као представнице глумачке и певачке професије, док су многе културне и уметничке области резервисане искључиво за мушкарце (нпр. опера, сликарство, књижевност, филмска режија), упркос чињеници што су и многе жене својим деловањем допринеле њиховом развоју. Закључујемо да се постигнућа жена кроз историју често не памте, или да се чак намерно заборављају (Zaharijević, 2018: 4), односно да се, када је реч о анализираним уџбеницима, кроз одабир и приказ стварних личности у њима, репродукује андроцентрични друштвено-историјски наратив, предочен као идеолошки неусловљен поредак човечанства. С обзиром на то да је поменути наратив предочен у уџбеничкој литератури, закључујемо да образовање има функцију оснаживања доминантних друштвених група и да се кроз њега репродукују постојеће (родне) неједнакости (Maklaren, 2013, према Маројевић, 2016: 127).

Приказ женских и мушких ликова у приватној сфери такође је прожет родним стереотипима и обликован према патријархалним обрасцима – женски ликови су најчешће задужени за кухање, кућне послове и бригу око деце (нпр. мушки ликови су представљени као професионални кувари, док се женски ликови кувањем баве искључиво у границама властитог дома, где кувају за породицу).

У опису физичког изгледа женских ликова наглашава се спољашња лепота, што је код мушких ликова доста ређе, те стога закључујемо да се кроз уџбенике репродукује идеја о идеалу женске лепоте, који се који се са становишта феминистичке критике тумачи као патријархални идеолошки механизам, преко којег се спроводи опресија над женама (Forbes et al., 2007: 266), кроз наметање схватања да је лепота есенцијално женска црта, императив за жене и њихов најважнији квалитет (Scott, 1997: 12). Из опресивног деловања идеала лепоте

надаље произилази и тема дијете, која је у уџбеницима представљена као саставни део нутритивног плана женских ликова, који је подређен друштвено наметнутим стандардима виткости.

У приказу навика, интересовања, активности и неких карактерних црта женских и мушких ликова уочили смо родне стереотипе – на пример, женски ликови представљени су као "причалице"; куповина одеће представља женску активност, а гледање/играње спорта, разговор о аутомобилима и играње видео-игрица представљају мушке активности. Једна од одлика које се везују за мушке ликове јесте љубомора у емотивним односима. Љубомора се у маскулинистичкој патријархалној култури често перципира као знак љубави и страсти (Croucher et al., 2012: 359), и често се прихвата као природно дати образац понашања. С обзиром на то да је љубомора један од најчешћих окидача за злостављање жена, као и све учесталије фемициде (UN Women, 2019), натурализован приказ мушке љубоморе неопходно је искључити из уџбеника и образовних материјала.

Уз помоћ прагматичке анализе установили смо да су у комуникативне обрасце путем којих женски и мушки ликови иницирају међусобну комуникацију utkани родни стереотипи, који нису условљени врстом говорног чина, већ контекстом у којем се комуникација одвија. На пример, искључиво мушки ликови иницирају разговор са непознатим особама супротног пола, чиме се репродукује устаљена конвенција о мушкарцу који преузима иницијативу и чини први корак; женски ликови иницирају комуникацију са непознатим особама супротног пола у ситуацијама када им је потребна помоћ (нпр. приликом квара на аутомобилу), што са становишта родних односа, у корелацији са когнитивним културним моделима, тумачимо као савремену варијацију мотива даме у невољи, који почива на идеји о мушкарцу заштитнику. Комуникативни обрасци женских и мушких ликова откривају и друштвену позиционираност жена и мушкараца, односно неједнаке односе моћи (van Dijk, 1989: 29), што се најјасније читава у категорији наредби које мушки ликови користе у јавној сфери (нпр. мушки лик који се са надређене позиције обраћа секретарици), док женски ликови наредбе користе у простору властитог дома, приликом обраћања деци. На основу свега наведеног закључујемо да су у дијалозима из уџбеника и даље присутни идеолошки обрасци кроз које се традиционални родни поредак приказује као део природне, свакодневне комуникације. Поред исказа који представљају потврду родних стереотипа, уочили смо и примере када се кроз говор женских и мушких ликова стереотипне концепције о мушком и женском говору доводе у питање – нпр. асертиван и директан тон жалбе женског лика, насупрот изражене учтивости која карактерише жалбу мушког лика. Овакви примери представљају одступање од устаљених комуникативних образаца који се приписују женским ликовима, и који се тумаче као показатељ њихове друштвене подређености (Lakoff, 1973).

Иако садржаји који потврђују родне стереотипе представљају доминантно језгро у приказу женских и мушких ликова, у уџбеницима смо уочили и садржаје путем којих се традиционални родни поредак доводи у питање кроз оспоравање родних стереотипа, односно, кроз приказ мушких ликова који преузимају женске родне улоге и обрнуто. Међу најупечатљивијим издвајамо примере мушких ликова који обављају кућне послове, самостално или заједно са партнерком, воде бригу о деци; примере када су жене носитељке друштвено престижних професија (нпр. режисерка, директорка), међу којима је нарочито упечатљив пример дијалога у којем су традиционалне улоге обрнуте – женски лик је представљен као лекарка, а мушки лик као медицински техничар. Ипак, поменути прикази нису довољно заступљени у уџбеничком корпусу, те уместо централног заузимају периферно место у наративу, обликованом тако да репродукује традиционални систем родних релација.

С обзиром на то да су родне идеологије у тесној вези са андроцентричном парадигмом, која је услед вишевековне доминације патријархата саставни дио когнитивних културних

модела западног друштва, ауторке и аутори уџбеника их често репродукују без свесне интенције, будући да их и сами перципирају као природно задати, идеолошки неутралан поредак. Стога, закључујемо да је изради уџбеника и образовних материјала неопходно приступити из критичког угла, те родно осетљиви приступ инкорпорирати у целости и применити на све сегменте уџбеника, језичке и ванјезичке. Упркос томе што су дубоко усађене и често опстају на несвесном нивоу, родне идеологије се као и сваки друштвени конструкт могу мењати, а образовање у овом процесу има значајну улогу, и може да представља значајан деконструктивни елемент у стварању нове родне стварности (Поповић, 2014: 97).

III ДЕО

КВАЛИТАТИВНО ЕМПИРИЈСКО ИСТРАЖИВАЊЕ

1. Предмет истраживања

Као што смо већ истакли, употреба мушког генеричког рода за именовање професија иза којих стоје жене долази као резултат схватања да је мушки род немаркиран и неутралан, и да се њиме на свеобухватан начин могу представити и референти мушког и референти женског пола (Cardinaletti & Giusti, 1991: 178). Ово схватање креирано је према класичном прескриптивном моделу традиционалне лингвистике, у оквиру које се језик тумачи као изоловани апстрактни систем, независан од друштвених варијабли и одвојен од друштвеног контекста у којем се употребљава (Filipović, 2011a: 409). Употребом мушког генеричког рода особе мушког пола се именују, док су особе женског пола сведене на невидљиву поткатоорију у оквиру мушког рода, који се поставља као јединствена и неприкосновена одредница према којој се стварност одређује. Управо због овога, како истиче Лус Иригареј (Irigaray, 1991: 14), мушки род не може да буде неутралан, зато што се кроз његову употребу репродукује скривена, општеприхваћена патријархална универзалија, по којој је прототип људског бића мушкарац (Silveira, 1980). Стога, употреба мушког генеричког рода одређена је као вид језичког сексизма, који је дубоко укорењен у све језичке структуре, и који се, као што је показало корпусно истраживање, репродукује и кроз уџбенике. Из угла критичке анализе дискурса, одређење мушког рода као свеобухватног сведочи о томе да се кроз језик, у форми језичких, идеолошки неусловљених норми, трансгенерацијски преносе патријархалне идеологије и културни модели у којима је садржан андроцентрични поглед на свет.

Због свеprisутности мушког генеричког рода у образовном, као и у јавном дискурсу, неопходно је испитати когнитивне и друштвене ефекте његове употребе, полазећи од студенткиња и студената, као групе која је у процесу усвајања страног језика константно изложена различитим формулацијама у мушком генеричком роду. Управо због овога, истражићемо какве менталне асоцијације производи мушки генерички род, у којој су мери оне прожете родним стереотипима и колико их додатно оснажују, те да ли употреба родно

осетљивих облика насупрот мушког генеричког рода може да допринесе активирању менталних асоцијација са особама женског пола, пре свега у сфери друштвено престижних занимања, традиционално везаних за мушки домен деловања.

2. Циљеви истраживања

Негативни ефекти употребе мушког генеричког рода у најопштијим цртама подразумевају искљученост жена, која се реализује како на когнитивном, тако и на друштвеном плану. Емпиријски подаци из истраживања спроведених у области социјалне психологије, когнитивне психологије, психоллингвистике, указују на то да је когниција условљена језичком формом, односно, показују да употреба мушког генеричког рода за професије активира асоцијације са особама мушког пола, док родно осетљиви језички парови поспешују стварање менталних асоцијација са особама женског пола (Sczesny et al., 2016: 2; Horvath et al., 2016: 3). Будући да су поменуте студије спроведене само на матерњим језицима (Sczesny et al., 2016: 2), циљ овог истраживања је да кроз анализу из перспективе страног језика допринесе сагледавању до сада неистражених аспеката, осветљавајући однос између матерњег и страног језика – у којој мери постоји условљеност матерњим језиком, које су подударне тачке, а које су тачке разилажења између две језичке структуре.

Важно је нагласити да су поменута истраживања о утицају језичке форме на обликовање перцепције квантитативног типа, те да у њима недостаје образложење учесника и учесница о когнитивним механизмима који су условили и мотивисали њихове изборе. Циљ овог истраживања је стога идентификација и разумевање укорењених и често несвесних механизма путем којих се обликује перцепција о роду у професионалној сфери. Поред испитивања корелација између језичке форме и менталних асоцијација, као циљ се поставља и испитивање ставова учесника и учесница о друштвеним импликацијама употребе мушког генеричког рода за професије. Како је употреба мушког генеричког рода још увек учестала и свеprisутна пракса у образовном и јавном дискурсу, важно је истражити какве ефекте она производи на перцепцију студенткиња и студената о улози жена и мушкараца у професионалној сфери, односно, у којој мери мушки генерички род оснажује родне стереотипе и доприноси одржавању когнитивних културних модела утемељених на андроцентричној визији света. Такође, још један циљ истраживања је да се у току овог процеса студенти и студенткиње подстакну да критички интерпретирају статус мушког генеричког рода у језику и друштву, те да разумеју идеолошку позадину његове употребе. Овако конципирано истраживање карактерише друштвено ангажована компонента, будући да у оквиру истог постоји тежња да се иницирају промене које полазе од конкретне језичке праксе, односно, да се студенткиње и студенти подстакну да језик, тј. родно осетљиве облике, користе као потенцијално средство за промене у друштву (приступ *одоздо-на-горе*, енгл. *bottom-up approach*) (Filipović, 2009: 115).

Сумирањем претходно наведеног, можемо рећи да је циљ емпиријског истраживања да понуди одговоре на следећа питања:

- да ли употреба мушког генеричког рода за исказивање професија активира менталне асоцијације са особама мушког пола?
- да ли употреба родно осетљивих лексичких парова за исказивање професија поспешује менталне асоцијације са особама женског пола?
- који екстралингвистички фактори утичу на креирање асоцијација са особама женског или мушког пола у професионалном домену?

- шта употреба мушког генеричког рода открива о идеологијама и односима моћи у друштву?
- да ли је и у којој мери перцепција лексема за професије на страном језику условљена матерњим језиком? У којим тачкама постоји подударност, а у којима се испољавају разлике у перцепцији?

3. Хипотезе истраживања

Иницијална претпоставка од које полазимо јесте да се менталне асоцијације са особама женског и мушког пола креирају под утицајем језичких и ванјезичких фактора, што имплицира да постоје потенцијалне разлике у перцепцији професија приликом изложености родно осетљивим лексичким паровима насупрот изложености облицима у мушком генеричком роду, као и да је перцепција професија под утицајем друштвених фактора, попут родних стереотипа и историјског и културног контекста. Иако полазимо од италијанског као страног језика, претпоставка је да ће се у току истраживања учесници и учеснице великим делом ослањати на српски језик и да ће своје асоцијације и ставове везане за страни језик конструисати кроз креирање корелација са матерњим, што ће напоследку показати да се кроз оба језичка система манифестују идентични или веома сродни обрасци. Полазећи од свега наведеног, хипотезе истраживања су следеће:

- језичка форма има утицај на формирање асоцијација са особама женског и мушког пола у професионалној сфери;
- професије дате у мушком генеричком роду активирају асоцијације са особама мушког пола;
- професије дате у родно осетљивим лексичким паровима поспешују асоцијације са особама женског пола;
- на формирање менталних асоцијација утичу ванјезички фактори;
- асоцијације и ставови студенткиња и студената представљају рефлекс когнитивног културног модела унутар којег су утиснути патријархални обрасци;
- асоцијације на италијанском језику условљене су матерњим језиком, односно, асоцијације ће се великим делом креирати под утицајем међујезичког трансфера (енгл. *cross-linguistic transfer*).

4. Студенткиње и студенти као делатна заједница

Делатна заједница (енгл. *community of practice*) дефинише се као група појединаца који делују заједно у сврху постизања заједничких друштвених циљева (Eckert & McConnell-Ginet, 1992, према Filipović, 2018: 58). Делатне заједнице карактерише колаборативност и заједничко делање чланова и чланица, који сачињавају кохезивну заједницу, утемељену на заједничком континуираном учењу и усвајању нових вештина, те стога можемо закључити да студенткиње и студенти Студијског програма италијанског језика и књижевности Филолошког факултета Универзитета у Бањој Луци чине једну делатну заједницу.

Филиповић (Filipović, 2009: 133) наводи да: "социолингвистичка анализа делатних заједница може понудити јаснију слику о динамичној природи односа између елите која 'управља' дискурсом и непривилеговане већине која задати дискурс прихвата и репродукује и тиме одржава статус *quo*, односно одређену идеологију и културни модел".

5. Методолошки оквир

5.1. Квантитативна анализа и њена ограничења

Као што смо већ напоменули, у претходним истраживањима посвећеним когнитивним и друштвеним импликацијама мушког генеричког рода и родно осетљивих парова у *nomina agentis* функцији кориштена је квантитативна методологија, коју смо укључили и у ово истраживање. Како су претходне студије полазиле од матерњих језика, водили смо се претпоставком да би анализа из перспективе страног језика могла да осветли неистражене аспекте, као и да допринесе свеобухватнијем и целовитијем разумевању датог проблема. У истраживању смо користили упитнике, осмишљене с циљем уочавања и испитивања корелација између језичке форме и менталних представа које она активира, те смо у складу с тим организовали две групе – контролну, којој су предочене професије у мушком генеричком роду, и експерименталну, где су учесницама и учесницима професије дате у родно осетљивим паровима. Упитник се састојао из две активности: у првој је било неопходно да се поред назива сваке од уврштених професија наведе једно од понуђених женских или мушких личних имена, која су служила као покретачи асоцијативног низа са особама женског и мушког пола; у другој је задатак учесница и учесника био да преко Ликертове скале са вредностима од 1 (само особе мушког пола) до 5 (само особе женског пола) искажу сопствену процену о томе ко поседује израженије предиспозиције да се у датим професијама оствари као стручњак или стручњакиња – особе женског или особе мушког пола. У истраживању је учествовало укупно 49 студената и студенткиња Студијског програма италијанског језика и књижевности Универзитета у Бањој Луци, а добијени подаци статистички су обрађени уз помоћ SPSS софтвера. У току анализе кориштени су Хи-квадрат тест и Сперманова корелација рангова, међутим, због ограниченог броја испитаника, добијени резултати нису показали статистичку релевантност. Будући да је само истраживање осмишљено као студија случаја, у оквиру које смо се усредсредили на једну компактну групу – студенткиње и студенте италијанског језика и књижевности бањалучког универзитета, укључивање додатних учесника и учесница нарушило би постављени методолошки и концептуални оквир. Како се веродостојност података квантитативне анализе у великој мери заснива на броју испитаника и испитаница, овај вид анализе показао се као ограничавајући. Наиме, због специфичности контекста узетог у испитивање, који подразумева ограничен број испитаница и испитаника, као и због чињенице да квантитативном анализом није могуће продрети у дубинске узроке који покрећу и условљавају лексичке изборе, квантитативна анализа показала се као непотпуна и неадекватна да опише проблематику коју истражујемо, те смо се због тога определили за спровођење квалитативне анализе, о којој ће бити речи у наредном одељку.

5.2. Квалитативна анализа – фокус група

Теоријско-методолошки оквир на којем је ово истраживање утемељено проистиче из две парадигме – прва је критичка теорија, која претпоставља да друштвени контекст (економски, политички, етнички, родни) утиче на веровања, деловања и искуства појединаца (Snare & Spencer, 2003: 12), а друга је социјални конструктивизам. У основи социјалног конструктивизма јесте претпоставка да је стварност друштвено конструисана, односно, да култура и друштвени фактори обликују начине на које појединци перципирају, интерпретирају и приписују значења властитом искуству, па се у складу са овим и знање тумачи као продукт специфичног друштвеног контекста (Милутиновић, 2011: 179). С обзиром на то да се знање посматра као друштвена конструкција, у средишту интересовања социјалног конструктивизма јесу механизми путем којих се оно институционализује, објективизује и легитимише (Милутиновић, 2011: 179). Стога, полазећи од схватања да се знање конструише кроз дискурс, у интеракцији појединаца и друштва, епистемолошка позиција од које полазимо је интерпретивизам, који предвиђа истраживање и тумачење проблема из перспективе испитаница и испитаника, која се преплиће са перспективом самог истраживача или истраживачице (Snare & Spencer, 2003: 23). Филиповић (Filipović, 2018: 64) истиче да су квалитативна истраживања увек интерпретативног карактера, зато што подразумевају да опис и анализа датог феномена директно зависе од епистемолошке оријентације, културних модела, ставова и стратешких циљева истраживача и истраживачица. Ауторка (Filipović, 2018: 65) квалитативна истраживања не тумачи само као методологију, већ као приступ, то јест као: "свеобухватну епистемолошку оријентацију која истраживачице и истраживаче инспирише и мотивише да у што ширем захвату сагледају и разумеју комплексност света и нашег делања у њему, на индивидуалном и колективном нивоу". Она такође истиче да су квалитативна истраживања трансдисциплинарна и да имплицирају заокрет ка интерпретацији, емпатији и ка друштвено ангажованој истраживачкој парадигми, која превазилази границе научних дисциплина и укида ригидну демаркациону линију између друштва и науке, коју преноси из академског у стварни свет (Filipović, 2015: 17).

Квалитативни приступ показао се ефикасним за истраживање дубоко укореењених феномена, односно, проблема чији су одговори и разрешења усађени дубоко у свести појединаца (Ritchie, 2003: 32). Како су везе између језика, рода и друштвених идеологија које су укореењене у когницији студенткиња и студената централно питање којим се бавимо, за сврхе истраживања користићемо квалитативни приступ, или конкретније фокус групу. Овај методолошки поступак представља једну врсту колективног интервјуа (Filipović, 2018: 66) и подразумева интеракцију између учесника и учесница, кроз коју се њихови погледи на свет преплићу, подударају и супротстављају. Фокус групе су блиске свакодневной интеракцији, зато што их одликује спонтаност и разноврсност дискурса, које омогућавају да се продре у идеологије и тумачење света учесница и учесника (Filipović, 2018: 66-67). Кроз интеракцију на површину могу да изађу подсвесни разлози и мотивације, друштвене конструкције, односно нормативни утицаји који обликују индивидуални и колективни идентитет учесница и учесника (Finch & Lewis, 2003: 172).

Како ово истраживање представља студију случаја, усмерену на разумевање ставова једне компактне групе у прецизно одређеном контексту, сама селекција учесника и учесница спроведена је према критеријуму наменског узорка, што подразумева да сви учесници и учеснице поседују заједничке одлике, које су у корелацији са полазним критеријумом истраживања (Ritchie et al., 2013: 79). У овом случају, критеријуми одабира базирају се на следећим заједничким одликама: учесници и учеснице су студенткиње и студенти италијанског језика; похађају Студијски програм италијанског језика и књижевности Филолошког факултета Универзитета у Бањој Луци; матерњи језик им је српски, дакле, реч

је о хомогеном узорку. Будући да фокус групе обично доносе детаљан и информативан увид у проблематику која се испитује, за овај методолошки поступак дозвољен је, и штавише пожељан, мањи узорак, који омогућава да се посматрани проблем сагледа дубински и темељно (Ritchie et al., 2003: 83), што је разлог због којег нисмо све испитанике и испитанице сврстали у једну групу, већ смо их рашчланили на укупно 4 групе. У процесу класификације група у обзир нисмо узимали пол и старосну доб учесница и учесника, већ смо се фокусирали на језички ниво италијанског (изражен према критеријума Заједничког европског референтног оквира за језике), који се налази у директној корелацији са академском годином на коју су уписани, што нам је омогућило да дефинишемо 4 компактне фокус групе: прва фокус група (прва година студија; А1-А2 ниво; 8 студенткиња и један студент), друга фокус група (друга година студија; Б1-Б2 ниво; 2 студенткиње и 1 студент), трећа фокус група (трећа година студија; Б2-Ц1 ниво; 3 студенткиње), четврта фокус група (четврта година студија; Ц1-Ц2 ниво; 7 студенткиња и 1 студент).

С циљем спознаје мотива који стоје у позадини размишљања и ставова у фокус групама често се користе пројективне технике, уз помоћ којих се лакше допире до скривених и латентних димензија ставова (Skoko & Benković, 2009: 227), те смо их стога инкорпорирали у истраживачки поступак. У структури креиране фокус групе начелно можемо разликовати два дела, издвојена према специфичној тематици која се у њима третира, па је тако први део посвећен истраживању везе између језичких/ванјезичких фактора, рода и когниције, док је други део усмерен на испитивање ставова о вези између језика и родних идеологија, те језика и односа моћи у друштву. Као стимулативна активност у првом делу кориштена је техника асоцијације на реч, у оквиру које су учесницима и учесницама додељене картице са називима професија, а од њих се тражило да поред сваке од професија наведу да ли их асоцира на особу женског или особу мушког пола. Циљ ове пројективне технике јесте да истражи какве менталне асоцијације о професионалним улогама жена и мушкараца може да активира језичка форма, односно, да ли професије дате у родно осетљивим паровима могу да поспеше креирање асоцијација са особама женског пола и да ли, на супрот томе, професије дате у мушком генеричком роду замагљују присуство жена. Учесницима и учесницама презентоване су професије *avvocato*, *medico*, *programmatore/trice*, *infermiere/a*, које су преузете из уџбеника *Chiaro*. Како је циљ испитивање реакција на именице којима су студенти и студенткиње изложени у процесу усвајања и утврђивања лексике, поменути професије формулисане су у изворним облицима у којима су дате и у поменутом уџбенику. Одабране професије уврштене су и у остала 4 уџбеника из корпуса (изузетак је *programmatore/trice*, која није присутна у свим уџбеницима). Приликом самог одабира, настојали смо да уврстимо различите типове професија: професије високог друштвеног престижа (*avvocato/avvocata*, *medico/medica*), традиционално женске професије (*infermiere/infermiera*) и савремене професије које се вежу за мушкараце (*programmatore/programmatrice*). У другом делу фокус групе учесницима и учесницама су пројектоване илустрације преузете из вежбе из уџбеника *Chiaro*, посвећене усвајању лексике везане за професионалну сферу. Међу уврштеним занимањима издвајају се професије високог престижа (*avvocato*, *medico*) и традиционално женске професије које не конотирају друштвени престиж (*infermiere/a*, *commesso/a*):

Слика 27.

Слика 28.

(Krasa & Riboni, 2014: 22)

Начин на који су професије у овом задатку представљене је веома индикативан, будући да су у њему за представнице високо престижних професија одабране жене, чије су професије дате у мушком генеричком роду, док су, с друге стране, професије уз које се не асоцира друштвени утицај формулисане у оба граматичка рода. Сматрамо да ова недоследност представља важну полазну тачку и упечатљив стимулус за промишљање о односу између језика и родних идеологија, што је један од циљева фокус групе, као и целокупног истраживања.

6. Анализа и резултати

6.1. Веза између језичке форме, рода и когниције

Истраживање је показало да постоји условљеност когниције језичком формом, односно, потврђене су полазне хипотезе да називи професија дати у мушком генеричком роду активирају асоцијације са особама мушког пола, док професије дате у родно осетљивим лексичким паровима поспешују креирање асоцијација са особама женског пола. Добијени резултати представљају потврду Сапир-Ворфове хипотезе језичког релативизма, у оквиру које се заступа идеја да језик има улогу у обликовању наших мисли, односно, да утиче на перцепцију (Gleitman & Anna Papafragou, 2013: 504).

За разлику од претходних истраживања у којима је утицај језичке форме на активирање менталних представа о професионалним улогама жена и мушкараца потврђен кроз квантитативну анализу (Stahlberg et al., 2001; Braun et al., 2005; Gabriel et al., 2008; Vervecken et al., 2013; Vervecken et al., 2015), у којој недостаје образложење мотивације учесника и учесница, фокус група омогућила је разоткривање и тумачење позадинских узрока који утичу на обликовање перцепције о роду у професионалној сфери.

6.1.1. Утицај мушког генеричког рода за називе професија на когницију

Утицај мушког генеричког рода на активирање асоцијација са особама мушког пола показао се као нарочито снажан у категорији друштвено престижних професија. Издвојићемо ставове неких учесница и учесника код којих је језички облик био пресудан стимулус:

"Ја се вежем за назив. Кад кажемо *адвокат*, може се користити за оба рода, *адвокатица* није устаљен назив. Иако је језички погрешно, да на примјер за оба рода кажемо *адвокатица*, мислим да би прва асоцијација била женско". (4. група)

"Ја кад кажем *доктор*, аутоматски подразумејем и мушкарца и жену, свјесна сам да постоје жене које су успјешне, ја бих некада можда прије одабрала женско него мушко, али ово *доктор* је мени због назива, јер је то облик за мушки род, типична именица мушког рода у српском језику, и зато ми је асоцијација на мушки род".

"Мени је највише због облика ријечи, не ради се о томе да ли је мушки или женски посао, већ ме ријеч *адвокат* више асоцира на мушку професију, иако не мора да буде, али нико не говори *адвокатица* већ *адвокат*, и онда ми је то у глави одмах асоцијација на мушко". (2. група)

"Правда ме више асоцира на жене, али кад чујем *адвокат* повезујем са мушкарцем, буквално само због ријечи, језика, због звучности". (1. група)

"Кад *medico* преведемо као *доктор*, то је именица мушког рода, није да ме не асоцира на женски пол, наравно да помислим да постоји и *докторица*, али ми је због облика ријечи прва асоцијација мушки пол". (1. група)

"Облик ријечи нас аутоматски 'навлачи' да замислимо мушкарца". (3. група)

Поред сугестивности мушког генеричког рода, који због облика именице наводи на стварање повезнице са особама женског пола, из издвојених примера произилази још један важан аспект, који се односи на питање устаљености, то јест укореењености мушког генеричког рода у језичкој пракси, што је тема о којој ће бити речи у делу посвећеном везама између језика, рода и идеологија. У наставку ћемо приказати још један аспект који је изашао на видело у току фокус групе, а односи се на какофонију, односно лошу или неприродну звучност облика у женском роду.

6.1.2. Какофонија женских морфолошких облика

Из претходних истраживања у домену италијанског језика (L1) произашло је да многе жене, чак и приликом аутодефинисања, за исказивање професија преферирају мушки генерички род, при чему као разлог између осталог наводе и какофонију, односно "лошу" звучност облика у женском роду (Thornton, 2009; Robustelli, 2012). Идентично образложење уочено је и кроз фокус групе, међутим, важно је нагласити да студенткиње и студенти несклад у звучности жеских облика перципирају као такав само на матерњем језику, док с друге стране облике на италијанском језику доживљавају као неутралне.

Из интеракције учесника и учесница произилази да се перцепција звучног несклада заснива на општем утиску да женски облици за професије звуче неприродно или лоше: "Женски облици звуче чудно", закључује једна студенткиња треће године, док друга додаје: "И неприродно". Идентична процена уочена је и у осталим групама, па тако на пример студенткиња четврте године за облике "психолошкиња"/"психологиња" истиче да просто "не звуче лијепо", што потврђује и друга, на много експлицитнији и директнији начин: "Има неких које звуче баш накарадно". Кроз дубље истраживање специфичних узрока, откривено је да овај утисак проистиче из перцепције о инфериорној, погрдној или подругљивој вредности коју, према испитаницима и испитаницама, поседују женски морфолошки облици. Наиме, многи истичу да суфикси за творбу женског рода служе као главни окидач за креирање асоцијације са инфериорном и подређеном вредности:

"Кад кажемо *доктор* некако озбиљније звучи, а кад кажемо *докторица*, као да умањимо вриједност". (1. група)

"Као да је у деминутиву, иако није, али тако звучи". (1. група)

"*Докторица* ме веже за деминутив нечега...играчкица, докторица...као да је мања вриједност у односу на именицу *доктор*". (2. група)"

"Има неких које баш накарадно звуче, а прије свега, прави се дистинкција. Зашто сам ја сада *психолошкиња* а не *психолог*, као мора се жени нешто другачије додијелити, јер она је женица јадна". (4. група)

Једна студенткиња четврте године, размишљајући о коренима негативне конотације коју поседује облик "психолошкиња" проналази повезницу са већ устаљеном речју, такође формираном преко суфикса *-киња*: "Шкиња, па то је као слушкиња, можда је зато, због слушкиње".

За разлику од женских облика, уз које се асоцира инфериорна вредност, облици у мушком роду производе асоцијацију са престижом, озбиљношћу и компетентношћу, као што се може видети на основу првог примера који смо издвојили, у којем студенткиња прве године закључује да облик *доктор* звучи озбиљније него облик *докторица*. О томе да се мушки род перципира као аутентични маркер за престиж сведоче и следеће опсервације:

"Кад чујем *докторица*, помислим на радницу у болници која ради свој посао, а *доктор* ми некако звучи интелектуално, као нешто више". (1. група)

"Кад неко каже *докторица*, ја одмах помислим на породичну, која наравно има знање, али опет је некако вриједност њеног знања умањена, у односу на рецимо хирурга". (1. група)

"Кад неко каже *доктор*, ја одмах помислим на доктора чије је знање јаче, некога у озбиљнијој сфери медицине, на примјер хирурга, и све те више функције". (1. група)

"Иако постоји ријеч *адвокатица*, многе жене ће прије употријебити ријеч *адвокат*, зато што мисле да ће их као адвокатице схватити мање озбиљно". (2. група)

Размишљајући зашто је у једном чланку у италијанским новинама уместо *ministra incinta* ("министарка трудна") наведено *ministro incinta* ("министар трудна"), студент друге године износи претпоставку:

"Можда су хтјели дати до знања да је занимање битно, јер да су ставили женски род, можда не би звучало као да је битно на друштвеном плану".

Закључак да облици у мушком роду конотирају друштвени престиж и озбиљнији професионални ангажман у односу на облике у женском роду додатно се поткрепљује конфронтацијом лексичких парова "секретар" и "секретарица", где мушки облик активира асоцијације са озбиљношћу, професионалношћу и високом функцијом, док се женски облик, с друге стране, повезује са механичким и незахтевним пословима. Поред овога, истичу се и сексуалне конотације које се често стереотипно повезују са секретарицама. Полазећи од негативне конотације женских облика, једна студенткиња треће године примећује:

"Неки женски облици немају позитивну конотацију, повезују се са сексуалношћу, на примјер *секретарица*, за разлику од тога кад кажемо *секретар*".

Друге две колегинице потврђују њену импресију надовезујући се:

"Секретар је некако виши, секретарица је...то је баш тужно".

"Секретар се гледа као виша позиција, а секретарица је...скоро па као оно...љубавница њеног мужа је његова секретарица".

"Секретарице се у филмовима увијек сматрају као поводљиве, наивне, лаке. Кад се каже *секретар* дјелује ми професионално, а кад се каже *секретарица* мени у глави асоцијација иде на неку секретарицу у мињаку". (4. група)

Испитујући разлоге опирања италијанске говорне заједнице према облицима женског рода, Торнтон (Thornton, 2009) у свом истраживању такође идентификује фактор престижа који се асоцира уз мушки род, те погрдне и негативне конотације које прате женске облике.

Важно је истаћи да перцепција студенткиња и студената у погледу какофоније не функционише на исти начин када су у питању матерњи и страни језик. Наиме, испоставља се да се негативне конотације које се асоцирају уз женске облике на српском језику на италијанском језику губе. У разговору о перцепцији умањене вредности код именица са суфиксом –ица (докторица) једна студенткиња пита да ли облик *medica* на италијанском језику делује као умањивање. Разлику у перцепцији илустроваћемо преко опсервација студента и студенткиње друге године:

"Мени на италијанском и *medico* и *medica* звуче једнако, обје ријечи имају исти број слова – *medico/medica*".

"Мени је исто и за *avvocato/avvocatessa*, разлика је у граматичком роду, као код свих ријечи у италијанском језику, док ми је код нас некако, као да се понижава са тим –ица".

6.1.3. Утицај родно осетљивих парова за називе професија на перцепцију

Утицај језичке форме на перцепцију показао се као много снажнији када је у питању мушки генерички род, код којег је потврђен утицај на формирање асоцијација са особама мушког пола. С друге стране, код родно осетљивих парова кључним се показао утицај ванјезичких фактора (родних стереотипа, историјског оквира, личног искуства), што је у великој мери условљено избором самих професија, које одликује изражена демаркациона линија између родова и снажна стереотипна позадина – *infermiere/infermiera* је једна од најтипичнијих женских професија, као што је и *programmatore/programmatrice* једна од најтипичнијих мушких⁴⁴.

Премда је код датих професија доминантан утицај ванјезичких фактора, уочили смо и случајеве када примарни утицај на перцепцију врши језичка форма. У првој групи уочена су два случаја када је лексички пар *infermiere/a* произвео асоцијацију са особама мушког пола, што је образложено редоследом речи. Наиме, будући да је облик у мушком роду позициониран на прво место, овај поредак је пресликан и у процесу превођења, те је оснажио асоцијацију са особом мушког пола:

"Мени је због саме ријечи, одмах смо изложени мушком роду, и још кад преведемо на наш, опет прво долази мушки род".

Редослед именица показао се као један од одлучујућих фактора и у једном од претходних истраживања, у којем су испитаници и испитанице процењивали степен присуства жена и мушкараца у одабраним професијама, при чему је редослед манипулисан тако да је негде на прво место позициониран мушкарац, а негде жена (Gabriel et al., 2008). Резултати су показали да је присуство жена у одабраним професионалним сферама оцењено као веће само онда када је на прво место постављена жена, што је довело до закључка да редослед читања такође има улогу у креирању асоцијација (Gabriel et al., 2008: 211-212).

Говорећи о факторима који су утицали на креирање асоцијација под утицајем облика *medico* студенткиње треће године закључују да би представљање ове професије у родно осетљивим паровима поспешило стварање асоцијација са особама женског пола:

"Да су била оба рода, можда бих прије помислила на женски пол, али пошто смо имале само један понуђени појам, то је био окидач, више него историјски фактори".

"Слажем се, вјероватно би биле веће шансе да помислим на женски пол".

Истиче се и утицај редоследа речи у формулацији родно осетљивих парова:

"Или можда да је било прво *medica* па *medico*".

"Да је писало *medica* па *medico*, ја бих одмах ставила женски пол, сјетим се и своје породичне докторице". (1. група)

⁴⁴ Према статистичким подацима око 20 % жена професионално се бави програмирањем (Computer Science, 2021), док је постотак медицинских техничара свега 9 % (Rapple, 2017).

Чини се да родно осетљиви парови делују стимулативно у правцу стварања асоцијација са особама женског пола и код типично мушке професије *programmatore/trice*. Иако су приликом одабира ванјезички фактори превагнули у корист мушког пола, једна студенткиња четврте године истиче да је суфикс за женски род *-trice* у њеној перцепцији отворио простор за разматрање особа женског пола, што не би био случај да је дат само облик *programmatore*:

"Да је само *programmatore*, одмах бих ставила мушки пол, али кад има и *-trice*, тад као да се не знам снаћи, не могу одлучити". (2. група)

6.1.4. Веза између матерњег и страног језика

У процесу истраживања открили смо да перцепцију именица за професије на италијанском језику као страном карактерише условљеност српским језиком (L1). Реч је о феномену познатом као међујезички трансфер (енгл. *cross-linguistic transfer*), који се може дефинисати као утицај матерњег језика на процес учења и усвајања страног, односно циљног језика (Sharwood-Smith, 1994: 198). Џарвис и Павленко (Jarvis & Pavlenko, 2008: 20) идентификују десет димензија кроз које се испољавају различити типови језичких трансфера, а у оквиру дате класификације издвајају и когнитивни ниво, за који се вежу језички и концептуални трансфер.

Концептуални трансфер представља утицај језички посредованих концептуалних категорија присутних у једном језику на вербалну комуникацију у другом језику (Jarvis & Pavlenko, 2008: 115). Разлике или сличности између изворног и циљног језика које се испољавају у процесу усвајања језика кодиране су у когницији, односно потичу из менталних представа, што можемо илустровати кроз примере истраживања у којима се потврђује тенденција говорника и говорница да предметима на основу граматичког рода додељују стереотипно женске или стереотипно мушке одлике (Jarvis & Pavlenko, 2008: 133). Као пример наводимо истраживање са матерњим говорницима и говорницама шпанског и немачког језика који усвајају енглески језик као страни, кроз које се открива њихова тенденција да називима предмета на енглеском језику, који су у матерњем језику у женском граматичком роду, додељују стереотипно женске особине, док предметима који су у матерњем језику у мушком роду, додељују стереотипно мушке особине (нпр. именица *key* – "кључ" која је у немачком мушког а у шпанском женског рода у два језика производи посве различите асоцијације – у немачком је кључ описан као тежак, користан, метални, а у шпанском мали, светлуцав, дражестан (Boroditsky et al., 2003: 70). Слично овоме, једно истраживање сугерише да је смрт у антропоморфном облику чешће приказана као особа мушког пола од стране уметника и уметница у чијем је матерњем језику ова именица мушког рода, док је уметници и уметнице у чијем је матерњем језику ова реч у женском роду чешће приказују у женском облику (Segel & Boroditsky, 2011: 2).

Примери које смо навели представљају трансфер који је утемељен на граматичким концептима, односно, на концептима повезаним са морфосинтаксичким категоријама као што су граматички род и број (Jarvis & Pavlenko, 2008: 115). Граматички род је домен у којем је међујезички трансфер добро познат и потврђен, и углавном се односи на разлике које настају као резултат контакта између језика са природним родом (енгл. *natural gender languages*) и језика са граматичким родом (енгл. *grammatical gender languages*) (Jarvis & Pavlenko, 2008: 132-133). Српски и италијански језик припадају категорији језика са граматичким родом, за које је карактеристична употреба мушког рода као генеричког за

означавање професија особа женског пола, што имплицира да концептуална веза између две језичке структуре не почива на разлици, већ на сродности. Под утицајем ове сличности, примећујемо да тамо где постоји веза између језичке форме и когниције, студенткиње и студенти асоцијације са особама женског и мушког пола углавном стварају ослањајући се на концептуалну везу између устаљене употребе мушког генеричког рода у матерњем језику, коју пресликавају и на страни. Упркос томе што су кроз пројективне технике били изложени само именицама на италијанском језику, у току интеракције и изношења ставова, они дате именице углавном пребацују на српски, те о њима промишљају из угла матерњег језика и његових специфичности (нпр. "Кад се каже *докторица* асоцира ме на...", "Нико не говори *адвокатица* већ *адвокат*...", "*Доктор* је мени због назива асоцијација..."). Стога, можемо закључити да се утицај језичке форме на перцепцију професија на циљном језику углавном не остварује директно, већ да у овом процесу посредује матерњи језик, који представља базу за стварање асоцијација.

Креирање асоцијација уско је везано за процес превођења, што је забележено у теорији језичког посредовања познатој као ревидирани хијерархијски модел (енгл. *revised hierarchical model*), према којем облици новонаучених речи на страном језику добијају значење кроз превођење на њихове еквиваленте на матерњем језику (Kroll & Stewart, 1994). Стога, када је реч о асоцијацијама на речи претпоставка је да ће самом процесу креирања асоцијација на страном језику претходити процес превођења дате лексеме на матерњи (Fitzpatrick & Izura, 2011: 378), што се потврдило и у датом истраживању, с обзиром на то да неки студенти и студенткиње експлицитно наводе да кроз процес превођења долазе до речи која је на матерњем језику у мушком граматичком роду, након чега стварају асоцијацију са особом мушког пола (нпр. "Кад *medico* преведемо као *доктор*, то је именица мушког рода, није да ме не асоцира на женски пол, наравно да помислим да постоји и *докторица*, али ми је због облика ријечи прва асоцијација мушки пол".) Претпоставка је да је посредовање израженије код особа које још увек немају довољно развијену комуникативну компетенцију на страном језику (Fitzpatrick & Izura, 2011: 378), али на основу интеракције са студенткињама и студентима закључујемо да је овај феномен у мањој или већој мери присутан на свим академским годинама, дакле, на различитим језичким нивоима.

Употреба мушког генеричког рода, као и отпор говорне заједнице према женским морфолошким облицима представљају тачке подударности између два језичка система, међутим, уочено је да какофонија коју студенткиње и студенти повезују са женским облицима полазећи од матерњег језика у страном језику нестаје, па се тако облици *avvocata* и *medica* перципирају као неутрални, без негативних конотација.

Трансфер до којег долази није само језички, већ и културни, будући да студенткиње и студенти дату проблематику интерпретирају из угла идеологија и културних модела сопствене заједнице, што ће показати и ставови које ћемо навести у одељку посвећеном утицају ванјезичких фактора на перцепцију, а потом и у делу о везама између језика, рода и идеологија.

6.2. Веза између ванјезичких фактора, когниције и рода

Истраживање је показало да на активирање асоцијација са особама женског или мушког пола у професионалној сфери поред језичке форме у значајној мери утичу и ванјезички фактори, међу којима се издвајају родни стереотипи, историјски контекст обележен утицајем патријархата, културни садржаји (нпр. филмови и књижевност), емпирија. У наставку ћемо приказати на који начин сваки од наведених фактора утиче на обликовање перцепције о улогама жена и мушкараца у професионалној сфери.

6.2.1. Родни стереотипи

Родни стереотипи путем којих се мушкарцима и женама додељују друштвено прикладне улоге у професионалној сфери почивају на стереотипима који се односе на карактерне црте жена и мушкараца. У њиховој сржи је подела на две димензије - блискост (енгл. *communion*), која подразумева емотивност, топлину, бригу за добробит других и типично се веже за жене, и предузмљивост (енгл. *agency*), која обухвата способност, ауторитет, независност, и асоцира се уз мушкарце (Haines et al, 2016: 2). Кроз интеракцију са учесницима и учесницама установљено је да на њихову перцепцију о професионалним улогама жена и мушкараца утичу родни стереотипи који почивају на претпостављеним карактерним разликама између жена и мушкараца. Идеја о ауторитативном, рационалном, способном и предузмљивом мушкарцу највише до изражаја долази кроз перцепцију адвокатске професије:

"По мени је адвокат суздржан од свих емоција, а мушкарци су иначе више суздржани, док су жене више емотивне". (3. група)

"За жене се некако више везују разумијевање, саосјећајност, емпатија, а када гледамо адвокате, за њих се више везује грубља страна". (4. група)

Како истиче Талбот (Talbot, 2003: 471), родни стереотипи имају јасну хијерархијску компоненту, зато што је њихова суштина одржавање неједнаких односа моћи, односно, хегемонија мушкараца, о чему сведоче и следећи ставови:

"Мене адвокати генерално асоцирају на снагу, јачину, а то увијек повезујем са мушким родом. Увијек су мушкарци представљани као јачи пол, а адвокати су интелигентни, доминирају у судници, то сам увијек повезивала са мушким родом". (1. група)

"Кад неко каже адвокат, мисао ми иде на особу мушког пола, на јачину, глас. Једноставно, имам осјећај да када мушкарац прича, да се тај глас јаче чује и више уважава него женски". (1. група)

Талбот (Talbot, 2003: 472) наводи да постоји снажна корелација између родних стереотипа и родних идеологија, односно, да су родни стереотипи заправо идеолошки условљени обрасци размишљања и понашања, а издвојени примери указују на то да су родни стереотипи често несвесни, те да се перципирају као здраворазумско размишљање и унапред задато стање стварности. Кроз наведене примере такође се потврђује да родни стереотипи функционишу као средства путем којих се натурализује и легитимизује родна подељеност и дискриминација жена (Talbot, 2003: 472).

Полазећи од перцепције адвокатске професије једна студенткиња друге године износи став кроз који се истовремено рефлектује родни стереотип утемељен на идеји о супериорности мушкараца, као и тенденција да друштво жене које у професионалној сфери показују типично мушке црте оцењује негативно (Eagly et al., 1992), чиме се потврђује да је излазак из оквира прописаних родних улога праћен неодобравањем и друштвеном осудом. Наиме, појашњавајући своју асоцијацију са особом мушког пола студенткиња говори: "То је по мом мишљењу посао који захтјева арогантност, и не може да га ради свака жена". На питање да ли, према њеном мишљењу, жене не могу да поседују ароганцију, одговара: "Могу, али то не би било професионално...уопште кад се узме све што је неопходно за овај посао, мислим да би га боље обављао мушкарац".

И код перцепције осталих занимања уочава се утицај родних стереотипа, што је посебно изражено у домену програмирања, у којем није уочен утицај језичке форме на креирање асоцијација, већ утицај генерализованог схватања да је реч о типичном мушком занимању, које не улази у интересну сферу жена:

"Ја одмах прво помислим на мушкарца за компјутером, јер мислим да мушкарце више занимају те ствари". (2. група)

Перцепцију ове професије такође одликују родни стереотипи везани за родно условљене карактерне црте, путем којих се оснажује схватање да мушкарци поседују иманентне одлике које их чине способнијим од жена да се баве сложеним информатичким проблемима:

"Ако гледамо природно, полазећи од тога како су формиране мушке и женске личности, можда би за такав посао техничког типа мушкарци били способнији. Ако у обзир узмемо да су жене емпатичније и емотивније, а да су мушкарци с друге стране више реални и објективни, с те стране може да значи да су мушкарци предодређенији за тај посао". (3. група)

Наведени став рефлектује стереотипну поделу између разума и емоција, где се мушкарцима приписује рацио, па стога и већи интелектуални капацитет. Овај родни стереотип још јасније се читава кроз став студенткиње друге године, која сугерише да је програмирање захтевно и комплексно, те да као такво више приличи мушкарцима:

"Мало која жена се тиме бави, ја имам другарицу која је сада уписала тај факултет, али је генерално ријеткост, зато што је програмирање компликовано и тешко". (2. група)

Уочили смо и асоцијације са мушким полом које долазе као резултат процеса социјализације, у оквиру којег девојчице и дечаци од најранијег доба усвајају прописане родне улоге:

"Зато што се девојчице увијек играју са барбикама, а дјечаци су за рачунаром, играју видео-игрице. Код мене је бар увијек тако било, брат је увијек био за рачунаром". (4. група)

Перцепција професије *infermiere/infermiera* ("болничар"/"болничарка") такође је у највећој мери обликована према родним стереотипима, пре свега оним који се односе на карактеристике које се типично повезују уз жене, попут брижности и пожртвованости:

"Врста посла коју ради медицинска сестра може да се повеже са мајком, зато што укључује њежност и пажњу". (1. група)

Упечатљива је разлика у перцепцији сродних професија *infermiere/infermiera* ("болничар"/"болничарка") и *medico/medica* ("лекар"/"лекарка"). Иако обе подразумевају бригу око других, лекарска професија представља одраз друштвеног престижа, што се открива као један од разлога због којих се повезује са особама мушког пола, док је професија болничара или болничарке изван поља друштвене моћи, и веже се за подређеност, која се у традиционалној констелацији моћи перципира као одлика и позиција жене. Ставови које издвајамо још једном потврђују хијерархијску компоненту родних стереотипа, путем којих се оснажују и одржавају асиметрични односи моћи и родни *status quo*:

"Иако су жене брижљивије и пажљивије, и одувијек су се бавиле пословима који су захтијевали да воде бригу око других особа и да им служе, што уствари раде и доктори, али они су на вишем нивоу, и зато ме асоцирају на мушкарце, док ме посао болничарке увијек асоцира на жене". (3. група)

"Медицинска сестра је подређено занимање, зато је традиционално женско, може се повезати са положајем жене у друштву". (3. група)

6.2.2. Историјски контекст

Под историјским контекстом подразумевамо скуп фактора који су у прошлим епохама утицали на дефинисање положаја и улога жена и мушкараца у друштву. Историјски контекст западног друштва нераскидиво је везан за патријархат. Феминистичка теоретичарка Кејт Милет (Millett, 1970) сматра да целокупна историја човечанства почива на патријархату, односно, да целокупно западно друштво и његове цивилизације заправо представљају патријархат. Керол Пејтмен (Pateman, 2016: 2) такође сматра да модерно друштво почива на патријархалним идеологијама, те истиче да је упркос друштвеним трансформацијама које су у току протеклих деценија допринеле остварењу прогреса у погледу свеукупног положаја жена у друштву, у нашој данашњици је још увек кључна мушка доминација, као модел који је најдубље усађен у све друштвене структуре.

Један од пратилаца људске цивилизације је рат, кроз који су форму добили неки од најупечатљивијих архетипа западне културе – снажни мушкарац који брани своју земљу и пожртвована жена која заједници доприноси бринући се о немоћнима и рањенима. Ови архетипи доприносе одржавању традиционалних родних улога у професионалној сфери, што је најевидентније код професије *infermiere/infermiera* ("болничар/болничарка"), коју студенти и студенткиње због повезнице са нежношћу и пожртвованошћу углавном додељују особама женског пола. У погледу историјских фактора, издвајамо став у којем се наводи њихов утицај, као и став у којем се целокупна историја људске цивилизације интерпретира кроз доминацију мушкараца:

"Мислим да перцепција тог занимања [болничара/болничарке] доста вуче коријен из историје. Ево на примјер, у рату су све повријеђене мушкарце збрињавале жене, јер су сви ратно способни мушкарци учествовали. Можда је и то разлог због којег је прва асоцијација мушки пол". (1. група)

"Кроз историју су мушкарци имали виши положај, то је тако остало, и тешко се може ријешити". (1. група)

6.2.3. Културни садржаји

Уочили смо да се асоцијације са особама мушког и женског пола обликују и под утицајем различитих културних садржаја, међу којима се издвајају филмови, серије и књижевност, посредством којих се родни стереотипи оспоравају или потврђују. Чињеница да студенти и студенткиње ове медијуме идентификују као окидаче за формирање менталних представа о професионалним улогама жена и мушкараца указује на то да они имају значајну улогу у процесу деконструкције традиционалних друштвених улога и ширењу еманципаторског дискурса. О еманципаторској компоненти сведоче примери студенткиња које су због изложености културним садржајима у којима су представљене снажне и нетрадиционалне женске фигуре, повезале традиционално мушке професије – програмерску и лекарску, са особама женског пола:

"Ја сам [за програмерску професију] ставила женски пол, првенствено због утицаја Стига Лашона и његових књига. У књизи 'Мушкарци који мрзе жене' се говори о жени која се бави хакерисањем. Има доста жена које се тиме баве, али често то раде прикривено, користећи мушки идентитет". (1. група)

"Мени је [*medico/medica*] асоцијација на женски пол, сјетила сам се Мерedit из Увода у анатомију". (1. група)

Културни садржаји стога имају трансформациону моћ и могу да се користе као средства за преобликовање свести. С друге стране, садржаји овог типа често представљају простор некритичке репродукције традиционалних родних односа заснованих на доминацији мушкараца, што утиче на перцепцију студенткиња и студената, о чему сведоче образложења о томе зашто адвокатска професија покреће асоцијације са особама мушког пола:

"Гледала сам серију гдје су мушкарац и жена правници, и иако је она званично шефица, он је опет доминантнији и важнији". (1. група)

"Издвојила бих утицај културе, на примјер серија, зато што су у свим правним серијама које сам гледала адвокати ти који представљају професију; они имају моћ, они 'покосе' судницу". (4. група)

"Жене и онда када су приказане као доминантне, испостави се да су успјех великим дијелом постигле преко шарма". (4. група)

"И увијек су лијепе". (4. група)

"Путеви успјеха женских ликова су упитни". (4. група)

6.2.4. Лично искуство

Установили смо да асоцијације студената и студената настају и под утицајем сопственог искуства, односно, да произилазе из контекста у којем егзистирају и делују. Овај утицај је нарочито изражен код професије *infermiere/infermiera* ("медицински брат/медицинска сестра"), али обухвата и све остале професије:

"Први пут кад смо се сусретали са том [болничарском] професијом, и касније кроз одрастање, то је у већини случајева била жена, то јест медицинска сестра". (1. група)

Лично искуство често је прожето родним стереотипима, о чему сведочи следећи став:

"Ја не могу замислити да ми медицински брат вади крв, медицинска сестра је увијек некако њежнија и чини ми се да то ради са већом љубављу". (1. група)

За разлику од медицинске сестре, уочавамо пример где се лекарска професија перципира кроз лично искуство које је везано за присуство особа мушког пола:

"На мене су утицали лични фактори, одмалена сам јако болешљива, и одувјек су ме лијечили мушки доктори". (4. група)

С друге стране, уочена је и супротна асоцијација, везана за присуство особа женског пола:

"Ја сам ставила женски пол, зато што тамо одакле ја долазим има више докторица". (1. група).

Важно је још једном истаћи да се код перцепције лекарске професије као доминантан открива утицај језичке форме, то јест фактор укорењености мушког генеричког рода, о чему је претходно било речи. У овом смислу, најупечатљивији пример представљају случајеви када се именица *medico* одреди као повезница са особом мушког пола, али уз образложење да лекарска професија заправо првобитно покреће асоцијације са особом женског пола, то јест

са породичном лекарком, из чега произилази да језичка форма, односно устаљеност мушког генеричког рода, у неким случајевима врши кључни утицај на перцепцију:

"Кад се каже доктор, ја одмах помислим на породичног доктора, то јест на моју породичну докторицу". (1. група)

За илустрацију личног искуства које се веже за програмерску професију издвојићемо интеракцију студенткиња четврте године:

"Ја не знам ниједну програмерку".

"У фирми гдје ради мој момак има седамнаест мушкараца и двије жене".

"Добро да су нашли и те двије".

И код ове професије учачамо утицај језичке форме, који је према доживљају једне студенткиње прве године примарни покретач асоцијације са особом мушког пола:

"Мој пријатељ ради у једној фирми за програмирање, и ту има жена које су на високим функцијама, али опет, сама ријеч као ријеч, превод игра велику улогу". (1. група)

Њена колегиница се надовезује, истичући да код ове професије језичка форма нема утицај, већ искључиво друштвени контекст, у којем су најзнаменитији представници програмерске професије мушкарци:

"Мени овдје језичка форма нема утицај. У конкретном свијету се за програмирање више занимају мушкарци и има их више. Све важније личности су мушкарци, одмах ми на памет пада Цукенберг". (1. група)

На основу издвојених примера можемо закључити да је лично искуство студената и студенткиња обележено утицајем традиционалног поретка, унутар којег су представници друштвено истакнутих занимања мушкарци, док се жене повезују са активностима које представљају један вид продужетка традиционалне улоге мајке и неговатељице. Ипак, ово није увек случај, будући да паралелно са традиционалним системом вредности у друштву коегзистирају и прогресивне струје које утичу на обликовање перцепције. Као пример овога издвојићемо речи студента друге године, који појашњава зашто је реч *avvocato* код њега покренула асоцијацију са особом женског пола:

"Ја сам свјестан да друштвени контекст и стереотипи налажу да је тај посао више за мушкараце, али моја асоцијација је вођена тиме што се у мојој породици жене баве правом и адвокатуром, па ми је некако ближе да то буде жена".

Једна студенткиња четврте године облик *avvocato* такође повезује са женским полом, истичући да је језичка форма сама по себи асоцира на особу мушког пола, али да код ове конкретне професије кључан утицај има помисао на властиту неостварену жељу да се бави овим послом.

6.2.5. Лично искуство у корелацији са когнитивним културним моделом

Лично искуство формира се и обликује унутар специфичног контекста, а будући да се овде ради о језичким и друштвеним феноменима, на основу искустава студенткиња и студената можемо идентификовати културне моделе и идеологије који се налазе у позадини личног искуства. Когнитивни културни модели, као организовани и структурирани облици

понашања унутар једне заједнице, обликују нашу друштвену стварност и утичу на понашање већине, или свих чланова дате заједнице (Filipović, 2018: 20). Претпоставка је да су у традиционалним друштвима, попут српског и италијанског, обрасци размишљања и понашања унутар заједнице прожети патријархалним вредностима, о чему сведоче бројни родни стереотипи које су студенткиње и студенти интериоризовали и прихватили као природан, идеолошки неусловљен поредак. У когнитивном културном моделу садржана је патријархална универзалија о подељености јавне и приватне сфере, те је стога идеја о мушкарцу као инхерентно предодређеном да у свим облицима друштвеног и професионалног деловања буде успешнији од жене, још увек укорењена у свести студената и студенткиња. Овај архетипски образац преноси се трансгенерацијски, и упркос друштвеним трансформацијама у погледу положаја жена, на несвесном нивоу остварује снажан утицај на обликовање перцепције. Како бисмо илустровали везу између личног искуства, родних стереотипа, патријархалних идеологија и когнитивних културних модела, издвојићемо пример студенткиње која објашњава своју перцепцију лекарске и адвокатске професије:

"Кад размишљамо код којег специјалисте да се лијечимо, жене или мушкарца, у подсвијести ми је идеја да ће ме мушкарац излијечити боље него жена, или на примјер адвокат, кад размишљам да ли ће ме боље бранити жена или мушкарац, опет сам некако више за мушкарце, јер, сјећам се кад је мој ујак требао адвоката за нешто, и препоручили су му одличну адвокатицу, говорећи да је најбоља у граду, али је он рекао 'Гдје ћу њу, женско је, како ће она бранити мушкарца'. Мислим, стварно је ружно тако причати, али нешто унутра ти говори да би можда мушкарац боље обавио тај посао". (4. група)

У наставку дискусије открива се да код студенткиња и студената постоји свест о дубокосежности утицаја патријархалних идеологија на наше промишљање о стварности и родним односима. Објашњавајући зашто су горепоменути обрасци мишљења свеприсутни у друштву, једна студенткиња наводи:

"Сви ми то носимо у себи, то су посљедице патријархата. Ево, ако за примјер узмем моју мајку, која је јако патријархална, и њој је сасвим природно да је 'доња', да долази на друго мјесто. И некад није лако спознати те обрасце, да стварно живиш тако, да си на лошем мјесту и да можеш боље". (4. група)

Филиповић (Filipović, 2018: 21) наводи да је језик један од корелата и суштинских елемената културних модела и идеологија које су њихов саставни део, а које служе за обликовање ставова, веровања и перцепција. Корелацију између језика, културних модела и патријархалних идеологија унутар њих можемо уочити кроз следеће примере, који показују како је у култури а потом и у језику садржана андроцентрична визија света:

"Кад сам као мали био болестан стално су ми говорили 'Ићеш код чика доктора'. А ту је и Хипократ, и то ми је повезница са мушким родом". (4. група)

"Кроз историју је нешто остало у нама. И у италијанском је као и у нашем језику: када кажемо 'идем код доктора', а уствари идемо код своје породичне докторице. То нам је остало од прије, тотално је несвјесно. Ја никако не мислим да умањујем професионалну вриједност жене ако кажем 'докторица', али просто ме несвјесно вуче да кажем 'доктор'". (1. група)

"Логично је да ако си женско, да те ословљавају у женском роду, ако си мушко, онда у мушком. То је најпростији начин, али проблем је у томе што нас историја кочи, што то имамо усађено у себи". (1. група)

6.3. Веза између језичке форме, рода и идеологија

У другом делу фокус групе учесницима и учесницама пројектоване су илустрације мушких и женских ликова у професионалној сфери, праћене називима самих професија, које су дате у мушком генеричком роду или у родно осетљивим облицима. Образлажући своје прве импресије у вези са датим садржајима, студенткиње и студенти истичу њихову недоследност, нелогичност и конфузност, наводећи да им није јасно зашто илустрације особа женског пола прате именице у мушком роду - *medico* и *avvocato*:

"Зашто није у женском роду [односи се на илустрацију докторке]?" (1. група)

"Није логично, мушки род и женска слика, а нема обрнуте варијанте" (2. група)

Након промишљања о друштвеном ефекту датих занимања, студенткиње и студенти закључују да је одабир језичке форме условљен фактором друштвеног престижа, односно да се за занимања која не конотирају престиж наводе оба граматичка рода, док се за друштвено истакнута занимања оставља само облик у мушком генеричком роду:

"Најпрестижнији послови у друштву су у мушком роду". (2. група)

"Мање захтјевне послове можемо рећи у женском роду, али ако се каже на примјер адвокат, мора се рећи у мушком роду". (1. група)

Издвојени примери сведоче о томе да се кроз уџбеничке садржаје потврђују и учвршћују стереотипне концепције и дискриминаторне друштвене праксе, које остварују утицај на обликовање перцепције студенткиња и студената, будући да се они у великој мери ослањају управо на уџбенике, придајући кредибилитет без премца ономе што у њима стоји. Наиме, Дурбаба (2011: 140) истиче да уџбеници имају централну улогу у наставном процесу, што потврђују и истраживања која показују да актери и актерке наставног процеса проводе између 80 % и 95 % времена користећи и консултујући уџбенике (Sadker & Sadker, 2001: 134). Ставови прикупљени у овом истраживању сугеришу да студенткиње и студенти уџбенике веома често перципирају као неприкосновене изворе објективног знања, због чега често некретички усвајају садржаје који су у њима представљени, посве несвесни идеологија које су у њима садржане. Управо из овог разлога, поведени лексичким изборима презентованим у уџбеницима, студенткиње и студенти исказују сумњу у граматичку исправност или уопште постојање женских морфолошких облика за високопрестижна занимања. Навешћемо пример студенткиње која, посматрајући илустрацију на којој је особа женског пола именована као *avvocato*, полази од контрадикторности између језичке форме и ванјезичке стварности коју она именује, након чега оставља могућност за то да облици за нека женска занимања заправо не постоје:

"Није логично, мушки род, а слика жене. Како нигдје није женски род и слика мушкарца. Ако већ нема женских назива за занимања, онда се можда може представити преко чланова". (3. група)

На претпоставку студенткиње да женски облици за професије *avvocato* и *medico* не постоје, њена колегица додаје: "Има *avvocatessa*, тако нешто". Прва студенткиња потом пита: "Ако има, зашто су онда овдје ставили *avvocato*?", а друга одговара да је то вероватно зато што се облик у женском роду мање користи, на шта прва студенткиња додаје: "Па баш зато се [дати облици] мање користе, зато што нико не зна да постоје, ни како да их каже". Сандерленд (Sunderland, 1992, према Curdt Christiansen, 2017: 8) сматра да прикази родних односа у уџбеницима страних језика могу да остваре утицај на особе које усвајају страни језик. Ова ауторка упозорава на то да дискриминаторне и сексистичке језичке форме присутне у уџбеницима могу да постану доминантни модел језичке праксе који се усваја и репродукује,

што потврђују и лексички избори студенткиња и студената, као и њихова сумња у постојање облика за нека занимања у женском роду. Уџбеници страних језика без сумње доприносе легитимизацији образаца језичке употребе кроз које се испољавају дискриминација и искључивање жена, али они нису једини институционални извор идеолошки конструисаног знања, штавише, они служе као средства његовог репродуковања, док сам корен легитимитета дискриминаторних пракси садржаних у језику треба тражити у ригидним поставкама прескриптивне граматике. У овом смислу, употреба мушког генеричког рода за навођење (престижних) професија особа женског пола представља део једног свеобухватнијег проблема, који је неопходно интерпретирати кроз шири контекст језичких и родних идеологија, чији ћемо утицај детаљније илустровати у наставку.

6.3.1. Идеолошка позадина употребе мушког генеричког рода

Укорененост мушког генеричког рода је у директној корелацији са вишевековним приматом традиционалне прескриптивне лингвистике, у оквиру које је нормирана и легитимисана употреба мушког рода као неутралног и свеобухватног. Ово становиште традиционалне лингвистике дубоко је усађено у језичку свест говорница и говорника, те представља једну врсту граматичке догме, утемељене на скупу правила која се не доводе у питање. Реч је о једном од најиндикативнијих примера језичке идеологије, коју Силверстајн (Silverstein, 1979: 193) дефинише као скупину уверења о језику чији је циљ рационализација и оправдања језичке структуре и употребе језика. О дубокосежном утицају језичке идеологије мушког генеричког рода на говорнице и говорнике сведоче и ставови студенткиња и студената, који услед његове доминантне употребе, верују да облици неких професија у женском роду не постоје:

"У савременом друштву сваки појединац има готово подједнаку прилику да се бави чиме год жели, а да га притом не осудимо. Нимало ме не изненађује када дјевојка студира право, али ми је због језичких предиспозиција прва асоцијација да је адвокат мушкарац, с обзиром на то да немамо женске облике за нека занимања". (3. група)

Приликом коментарисања примера једног наслова из италијанске штампе *Ministro incinta* ("Министар трудна"), студенткиње и студент друге године исказују збуњеност, те проверавају да ли уопште постоји облик за женски род: "Постоји ли ријеч *ministra* у женском роду?"

Схватање да женски морфолошки облици за неке професије у језику не постоје корелира са схватањем да су поменути облици граматички неисправни, те да су из тог разлога ван језичке употребе:

"Ти облици⁴⁵, да ли су они граматички исправни?" (1. група)

"За већину тих⁴⁶ занимања не знам ни како бих их правилно рекла у женском роду и вјероватно због тога избјегавам да их користим" (3. група)⁴⁷.

⁴⁵ Претходно се говорило о облицима *avvocata/avvocatessa* на италијанском и *адвокатица* на српском, те се "ти облици" односи на њих.

⁴⁶ "Тих" се односи на престижна занимања.

Муни и Еванс (Mooney & Evans, 2015: 16) наглашавају да спона између језика и идеологије не почива на присилном наметању, већ на предочавању норми као здраворазумског размишљања, што је разлог због којег се оне веома лако интериоризују, о чему сведочи и пример мушког генеричког рода, који студенткиње и студенти често перципирају као једини исправни облик. Језичка идеологија у овом смислу постаје и родна идеологија. Наиме, родна идеологија дефинише се као легитимизација асиметричних хијерархијских статуса међу родовима (Lorber, 1994: 30), те стога закључујемо да је она у подударности са језичком идеологијом која је у позадини употребе мушког генеричког рода, будући да обе карактерише тенденција да потискују и цензуришу критику како би родне разлике представиле као природне (Lorber, 1994: 30).

6.3.2. Језичке идеологије и односи моћи

Полазећи од чињенице да италијански језик поседује све неопходне творбено-морфолошке механизме за формирање женских облика за професије и титуле, као и тога да у језичкој пракси постоји јасна граница између професија за које се женски род регуларно користи и оних које остају скривене иза мушког генеричког рода, Робустели (Robustelli, 2012: 1) закључује да разлози отпора према родно осетљивом језику нису језичког, већ идеолошког карактера. У свом раду симболичног назива "Infermiera sì, ingegnera no?" ("Болничарка да, инжењерка не?") који је објавила Академија Круска (*Accademia della Crusca*), ова ауторка скреће пажњу на то да је употреба мушког генеричког рода најукорењенија када су у питању друштвено престижне професије, што тумачи као показатељ идеолошке условљености језика, кроз који се одржава патријархални поредак невидљиве жене, смештене изван сфере друштвене моћи и утицаја (Robustelli, 2013). Употреба мушког генеричког рода стога је уско везана за питање односа моћи у друштву. У овом смислу, студенткиње и студенти идентификују један индикативан пример родне асиметрије, полазећи управо од традиционално женске професије *infermiere/infermiera* ("болничар/болничарка"). Једна студенткиња скреће пажњу на чињеницу да, упркос томе што је ова професија једна од најтипичнијих женских, у тренутку када су мушкарци почели њоме да се баве, настао је њен језички еквивалент у мушком роду – медицински техничар/медицински брат. Штавише, већини чланица и чланова говорне заједнице посве је апсурдно и незамисливо да особу мушког пола називају медицинском сестром, односно, да приликом дефинисања мушкарца користе облик у женском роду, док је с друге стране, код престижних професија именоване особа женског пола презентовано као природно стање и граматичка норма. О овоме сведочи интересантан пример искуства једног студента четврте године, који указује на то како се за разлику од доминантне идеологије мушког генеричког рода, која се поставља као природни и унапред дати принцип, обрнут хијерархијски поредак који подразумева да се мушкарци именују путем женских облика, од раног узраста цензурише и одбацује:

"Ја кад сам био мали, мислио сам да су све медицинске сестре жене. Кад сам видио мушкарца помислио сам да и он ту спада, да се и он може тако назвати, али онда ми је неко рекао да не може никако, да је то медицински брат".

⁴⁷ Несигурност у вези са граматичком исправношћу женских облика већ је у претходним истраживањима италијанских лингвисткиња препозната као један од фактора који доприносе одржавању мушког генеричког рода у језичкој пракси (Robustelli, 2012: 5; Thornton, 2009: 37).

Једна студенткиња четврте године на упечатљив начин износи своје виђење употребе мушког генеричког рода за упућивање на особе женског пола. Она полази од невидљивости и искључености жена, те разматра друштвене импликације обрнутог поретка моћи, сугеришући да би систем у којем се особе мушког пола уместо именованја подразумевају, изазвао снажне друштвене реакције:

"Код нас када се пише мејл, пише се 'поштовани студенти' или 'поштовани студенти и студенткиње'. Мене занима како би свијет изгледао, када би рецимо у наредних пар година, кад би се писало само 'поштоване студенткиње', а да се уз то уствари подразумевају и 'студенти'. Било би занимљиво видјети какву реакцију би то произвело у друштву. Мислим да би то био добар друштвени експеримент".

Пилер (Piller, 2015: 4) наводи да језичке идеологије представљају интересе одређених друштвених група, и да као такве без сумње обликују односе моћи у друштву, што у контексту родних односа подразумева постављање жена у инфериоран положај, будући да су оне у језику сведене на невидљиву поткатегорију у оквиру мушког рода, који је постављен као једини исправан параметар за одређивање и именованје ванјезичке стварности. Како истиче Ћопић (Ћопић, 2012: 261), неименовање особе или неког сегмента стварности такође има значење, и то је неоспорно питање моћи. Филиповић (Filipović, 2018) сматра да концепт језичке идеологије игра значајну улогу у разумевању женско-мушких друштвених односа и хијерархије, зато што нам начини на које (не) говоримо о женама у професионалној сфери, као и наша интерпретација и одбијање или прихватање употребе родно осетљивог језика, нуде информације о идеологијама и ставовима једне говорне заједнице, као и о значају и улози која се придаје женама и мушкарацима у тој заједници. У погледу језичких идеологија и односа моћи издвајамо следећа промишљања:

"Мене страшно нервира што је за адвоката представљен само мушки род, а овамо [за болничарску и трговачку професију] су наведени и женски и мушки облици. Као да поручују, продавача и продавачица ће увијек бити, а адвокатица можда и неће, па је остављено само за мушкарце, као, њих ће бити увијек". (1. група)

"Институције не подржавају оно што раније није било, и то је у реду – није било раније, али сада постоји. Ако се мијења друштво, онда је логично да се мијења и језик, па зашто ми не користимо језик из 16. вијека, када је црква имала огроман утицај. Логично је да тај језик не може да опише друштво које се развило у наредним вијековима. Једноставно, језик мора да прати друштвене промјене". (3. група)

"Образовање не иде у корак са развојем нових генерација. И можда чак има везе то што су углавном мушкарци у образовним институцијама, у влади, у врху државе, и да самим тим, како су у врху мушкарци, они успостављају своја правила. И плус, то су често старији људи, који су одрасли и живјели по старом начину, у патријархату".

Последњи став, поред тога што језичке идеологије ставља у директну везу са патријархатом, рефлектује и Ферклофово становиште да се хегемонија владајућих класа, овде одређених као патријархално оријентисаних, преноси кроз њихове институционалне огранке, међу којима кључну улогу има образовни систем, који може да репродукује постојеће односе моћи или да их трансформише (Fairclough, 1989: 244). Ферклоф (Fairclough, 1989: 90-91) такође наглашава да веза између идеологија и моћи у највећем броју случајева не почива на присили, већ на натурализацији идеологија и нашем пристанку да одређене вредности и норме некритички усвојимо, о чему сведоче и ставови неких студенткиња и студената који сугеришу да су односи моћи у друштву рефлекс претходно установљеног и непромењивог поретка:

"Кроз историју су мушкарци имали виши положај, то је тако остало, и тешко се може ријешити". (1. група)

"То је једноставно тако, не можемо то промијенити". (1. група)

Језичке и родне идеологије рефлектују се кроз парадигму мушког генеричког рода као свеобухватног, која је дата као здраворазумска вредност која се не доводи у питање. Ставови студенткиња и студената показују да употребу мушког рода за женске професије прате нејасноће и нелогичности, али да се упркос томе ова језичка пракса и даље одржава, за шта су великим делом одговорне доминантне језичке политике и уџбеници, који их легитимизују. Стога, можемо закључити да студенти и студенткиње, као особе са мањим степеном друштвене моћи у академском свету, често некритички прихватају институционализоване обрасце понашања и сагледавања света које им нуде владајуће класе, чиме легитимизују постојећи систем друштвених односа (Filipović, 2018: 78). Као што је већ истакнуто, идеолошки условљено институционално знање које репродукују представници образовних институција студенткиње и студенти често перципирају као апсолутно и неоспориво, што потврђују и следећи ставови:

"Ако неки универзитетски професор, из тако престижне институције, ако каже да је то тако, ко сам ја да кажем другачије, да то промијеним". (2. група)

"Образовне институције имају велику улогу. Ја често пратим најаве радионица на Филозофском факултету, гдје пише да радионицу држи 'психолог' или 'психотерапеут', иако је уствари жена. Ја сам зато усвојила да је 'психолог' и мушко и женско, и нисам посезала за женским називима, јер их не виђам". (4. група)

7. Закључак квалитативног емпиријског истраживања

У емпиријском делу истраживања, у оквиру којег су организоване четири фокус групе, сачињене од студенткиња и студената Студијског програма италијанског језика и књижевности Филолошког факултета Универзитета у Бањој Луци, потврђене су све претходно постављене хипотезе, односно, установљено је следеће:

- језичка форма врши утицај на формирање асоцијација са особама женског и мушког пола у професионалној сфери
- професије дате у мушком генеричком роду активирају асоцијације са особама мушког пола
- професије дате у родно осетљивим лексичким паровима поспешују асоцијације са особама женског пола
- на формирање менталних асоцијација утичу и ванјезички фактори
- асоцијације и ставови студенткиња и студената представљају рефлекс когнитивног културног модела унутар којег су утиснути патријархални обрасци.
- асоцијације које производе лексеме на италијанском језику условљене су матерњим језиком, односно, креирају се под утицајем међујезичког трансфера.

Указивање на то да називи професија дати у мушком генеричком роду активирају асоцијације са особама мушког пола, док професије дате у родно осетљивим лексичким паровима поспешују креирање асоцијација са особама женског пола, заправо је потврда Сапир-Ворфове хипотезе језичког релативизма, по којој језик има утицај на обликовање перцепције (Gleitman & Papafragou, 2013: 504). Стога, закључујемо да језик није само одраз

социјалних релација, већ да има улогу у конструисању стварности, у којој се води непрекидна борба за наметање легитимног виђења (Čaušević & Zlotrg, 2007: 273).

Када је реч о испитивању везе између језичке форме, рода и когниције, први закључак до којег долазимо јесте да је утицај мушког генеричког рода на перцепцију нарочито снажан у категорији друштвено престижних професија *avvocato* и *medico*, које код студенткиња и студената под утицајем граматичког наставка за мушки род покрећу асоцијације са особама мушког пола. У току интеракције учили смо да између српског и италијанског делује међујезички трансфер на когнитивном нивоу, или прецизније когнитивни трансфер, који се испољава у домену граматичког рода, резултирајући пресликавањем перцепције о употреби мушког генеричког рода за женске професије са српског на италијански. Како оба језика припадају категорији језика са граматичким родом (енгл. *grammatical gender languages*), трансфер почива на сличности, због које се укореењена језичка пракса на матерњем језику интериоризује и на нивоу страног језика. Такође, установљено је да процесу стварања асоцијација претходи превођење лексема са италијанског на српски, чиме се потврђује теорија језичког посредовања позната као ревидирани хијерархијски модел (енгл. *revised hierarchical model*) (Kroll & Stewart, 1994).

Конфронтирајући облике у мушком генеричком роду са родно осетљивим паровима студенткиње и студенти наводе да у њиховој перцепцији женске облике карактерише какофонија, односно несклад у звучности. Освртом на дубинске узроке на којима почива поменути утисак, произилази да они мушки генерички род перципирају као аутентични језички индикатор престижа, док облике у женском роду повезују са негативним конотацијама, које се односе на умањену, односно инфериорну друштвену вредност, али и на сексуалну алузивност која се асоцира уз неке облике, пре свега уз именицу "секретарица". Такође, истичу да им због укореењености мушког рода у говорној пракси овај облик представља природнији лексички избор који долази по навици и аутоматизму, док с друге стране наводе да поред какофоније женских облика, препреку за њихову употребу представља и сумња у граматичку исправност. Важно је нагласити да несигурност у вези са граматичком исправношћу женских облика постоји и на матерњем и на италијанском језику, док с друге стране, општи утисак какофоније углавном до изражаја долази на српском језику, док је на италијанском ова перцепција посве ублажена, или уопште не постоји.

Утврђено је да родно осетљиви парови поспешују асоцијације са особама женског пола, али да у овом случају кључан утицај на обликовање перцепције остварују ванјезички фактори. Реч је о професијама које се перципирају као једна од најтипичнијих мушких (*programmatore/trice*) и једна од најтипичнијих женских (*infermiere/a*), што је производ родних стереотипа, али и упадљиве родне подељености која прати ова занимања, а коју и студенткиње и студенти уочавају кроз искуство и посматрање родне хијерархије у сопственом окружењу. У току дискусије о перцепцији облика *medico*, неки студенти и студенткиње наводе да би у случају изложености и женском и мушком роду превагнула асоцијација у корист особе женског пола, будући да им је у свести изражена фигура породичне лекарке, али се ова асоцијација не подударала са обликом речи, те се стога не учвршћује у перцепцији. Примећен је и обрнут поредак, када родно осетљиви парови поспешују креирање асоцијација са особама мушког пола, код типичног женског занимања *infermiere/a*, што се образлаже позицијом именице мушког рода, која и у изворном облику, а самим тим и у поступку превођења, долази на прво место, те стога служи као примарни окидач приликом стварања асоцијације. На овај начин долазимо до закључка да редослед читања такође има утицај на смер креирања асоцијација, о чему сведоче и мишљења да би лексички пар *medica/medico* где је женски род позициониран на прво место највероватније активирао асоцијацију са особом женског пола.

Поред језичке форме, на креирање асоцијација утицај имају и ванјезички фактори, које смо разврстали у 4 групе: родни стереотипи, историјски контекст, културни садржаји, лично

искуство. Родни стереотипи о професионалним улогама жена и мушкараца директно се надовезују на родне стереотипе који обликују перцепцију о карактерним цртама и одликама жена и мушкараца, па су тако нпр. мушкарци перципирани као снажни, бескомпромисни, ауторитативни, те стога инкарнирају адвокатску професију, док су жене нежне, посвећене, пожртвоване, због чега се повезују са болничарском професијом. Потврђено је да родни стереотипи поседују јасну хијерархијску компонентну, будући да функционишу као идеолошки условљени обрасци размишљања и понашања, који представљају средства за одржавање асиметричних односа моћи у друштву (Talbot, 2003: 472). О овоме сведоче и ставови у којима се наводи да су мушкарци способнији или чак интелигентнији за бављење друштвено престижним професијама попут програмерске, адвокатске или лекарске, као и тенденција да се жене у домену медицине повезују са хијерархијски нижом и мање захтевном облашћу породичне медицине, док се мушкарци перципирају као носиоци истакнутих и утицајних позиција (нпр. хирург).

Утицај историјског контекста заправо представља утицај патријархалних идеолошких структура кроз које је обликован систем вредности утемељен на ригидној подели родних улога. Овај утицај нарочито је снажан код занимања *infermiere/a*, кроз који се преноси архетип брижне и пожртвоване жене која служи другима, насупротив снажног мушкараца заштитника. Уопштено посматрано, студенткиње и студенти традиционалну поставку родних улога утемељену кроз историју интерпретирају као озбиљну препреку за успостављање родне једнакости у професионалном домену, те исказују ставове према којима је у нашој данашњици још увек присутна мушка доминација, као модел који је најдубље усађен у све структуре друштвене моћи (Pateman, 2016: 2).

Међу културним садржајима који имају улогу у покретању асоцијација издвајају се филмови, серије и књижевност, који делују двојачко – потврђујући или пак оспоравајући традиционални родни поредак. Еманципаторски дискурс присутан у неким од ових садржаја доприноси усађивању егалитаристичких принципа, о чему сведочи повезивање лекарске и програмерске професије са фиктивним женским ликовима представљеним у нетрадиционалним родним улогама. Ипак, чини се да је у приказу жена и мушкараца кроз културне садржаје и даље доминантан традиционални родни поредак који остварује утицај на перцепцију, доприносећи рационализацији и одржавању стереотипних концепција и родног *statusa quo* (нпр. приказ адвокатске професије преко мушких ликова који испољавају доминацију).

Показало се да на перцепцију студенткиња и студената у значајној мери утичу лично искуство и опсервација онога што их окружује у контексту у којем егзистирају и делују. Издвојена искуства потврђују да је у професионалној сфери још увек укореењена традиционална подела занимања, што се одражава и на перцепцију студенткиња и студената, који под утицајем сопственог окружења професију *infermiere/a* асоцирају уз особе женског пола, док друштвено престижне професије, а нарочито професију *programmatore/trice*, повезују са особама мушког пола. Традиционална констелација јесте доминантна одредница личног искуства, али није и једина, будући да се паралелно са њом у професионалној сфери установљује и прогресивни родни модел, о чему сведочи искуство студента који наводи да је због чињенице да су у његовој породици жене активне у домену права, његова прва асоцијација на реч *avvocato* особа женског пола. С обзиром на то да се лично искуство обликује унутар специфичног контекста, установљено је да се у позадини самог искуства налазе когнитивни културни модели и идеологије, у које су утиснути патријархални обрасци, чији се дубокосежни утицај рефлектује на перцепцију.

У другом делу фокус групе испитали смо ставове студенткиња и студената о односу између језичке форме, рода и језичких/родних идеологија. Полазећи од приказа занимања у уџбенику *Chiaro* они долазе до закључка да је одабир језичке форме условљен ванјезичким, или прецизније идеолошким факторима, будући да се занимања која не карактерише

друштвени престиж приказују у оба граматичка рода, док друштвено престижна занимања која обављају жене остају у мушком генеричком роду, из чега надаље произилази да се кроз употребу мушког генеричког рода рефлектују и одржавају неједнаки односи моћи у друштву. Како су уџбеници ову језичку праксу преузели као доминантну, закључује се да они учествују у перпетуирању и легитимисању датог поретка моћи. Када је реч о уџбеницима, до изражаја долази тенденција студенткиња и студената да их посматрају као апсолутне ауторитете и неприкосновене изворе објективног знања, због чега често некритички усвајају садржаје који су у њима представљени, о чему сведоче и њихове реакције након посматрања професија *medico* и *avvocato*, испод којих су дате илустрације женских ликова. Наиме, како се ради о облицима који су део уџбеника, студенткиње и студенти одмах исказују сумњу у граматичку исправност женских морфолошких облика за друштвено престижна занимања, док неки чак почињу да преиспитују само постојање женских облика. Дате реакције служе као потврда да се кроз уџбенике перпетуирају језичке и родне идеологије утемељене на асиметричним односима моћи, које студенткиње и студенти, као особе са мањим степеном моћи у академској сфери, често некритички прихватају, чиме легитимизују постојећи систем друштвених односа (Filipović, 2018: 78).

ОПШТИ ЗАКЉУЧАК

У овом истраживању испитивали смо проблем родних идеологија у уџбеницима италијанског као страног језика, који се користе на Универзитету у Бањој Луци, као и њихов утицај на перцепцију студенткиња и студената. Теоријско-методолошка полазишта ове студије случаја - критичка социолингвистика, критичка примењена лингвистика, критичка педагогија и критичка анализа дискурса, почивају на конструктивистичким теоријама, односно, заступају становиште да друштвено знање и дискурс кроз који се оно преноси нису неутрални, већ да су у њима уцртани културни модели и идеологије, које функционишу као средства одржавања неједнаких односа моћи у друштву, што је потврђено и кроз дато истраживање.

У првом делу рада представили смо појмовни оквир и издвојили теоријске постулате који су значајни у контексту овог истраживања: на самом почетку направили смо дистинкцију између појмова пол и род, након чега смо дефинисали родне стереотипе, родни идентитет и родне улоге, сексизам у језику, принципе родно осетљивог језика, а затим смо представили дијахронијски развој истраживања о односу језика и рода, као и хронолошки преглед развоја феминистичких теорија и преглед истраживања о родним стереотипима у уџбеничкој литератури за наставу страних језика. Дефинисали смо идеологију и представили кључне теоријске поставке родних, језичких и патријархалних идеологија, а с циљем подробнијег појашњења њихове укорењености увели смо и антрополошки концепт когнитивног културног модела. Представили смо становиште по којем језик у корелацији са друштвом делује двојачко – с једне стране рефлектује и конструише/легитимизује виђење света владајућих структура, док с друге стране утиче на обликовање мисли (Gleitman & Anna Pappafragou, 2013: 504), што смо илустровали у одељцима посвећеним вези између језика, рода и друштва и вези између језика, рода и когниције. Осврнули смо се на критичку теорију и дефинисали постулате критичке социолингвистике, критичке примењене лингвистике и критичке педагогије, на којима, као што смо претходно истакли, почива овај рад. Из угла наведених дисциплина уџбенике смо дефинисали као социокултурне конструкте у којима су поред експлицитних знања везаних за специфични наставни предмет садржане и културне норме и идеологије (Curdt-Christiansen, 2017: 2). Истакли смо да уџбеници функционишу као

средства путем којих се преносе и легитимизују родне идеологије и неједнаки односи моћи, али смо се осврнули и на трансформациони потенцијал образовања, унутар којег се може спроводити деконструкција традиционалних образаца. Истакли смо да је реч о процесу у којем важну улогу заузимају уџбеници, који могу да понуде приказ родног поретка утемељен на једнакости.

Представили смо методолошки оквир и одабрани уџбенички корпус, позиционирајући истраживање као студију случаја, у којој се проблем родних идеологија у уџбеничкој литератури и њихов потенцијални утицај на студенткиње и студенте испитује у специфичном контексту наставе италијанског језика на Универзитету у Бањој Луци. С циљем сагледавања проблема из различитих углова и добијања што свеобухватнијих резултата, спровели смо квантитативну и квалитативну анализу корпуса, у оквиру које смо комбиновали различите методе и поступке. Уз критичку анализу дискурса, која је темељ истраживања, применили смо и квантитативну анализу садржаја и теорију говорних чинова, чије смо постулате појаснили и довели у везу са циљевима овог рада.

У трећем делу рада спровели смо корпусно истраживање и установили да се кроз приказ родних односа у уџбеницима репродукује традиционална родна хијерархија, која обухвата готово све аспекте у приказу женских и мушких ликова. Најевидентнији индикатори родних асиметрија на квантитативном нивоу анализе односе се на свеукупну бројчану супериорност мушких ликова и њихову позиционираност на прво место у лексичким паровима са референтима супротног пола, док су на квалитативном нивоу анализе неки од најупечатљивијих показатеља истицање мушких и запостављање женских ликова у домену престижних професија, стављање превасходно женских ликова у улогу мајке и домаћице, стереотипни приказ карактерних и физичких одлика, интересовања, навика и комуникативних образаца женских и мушких ликова. Установили смо да се родне неједнакости испољавају и кроз заједничко деловање родних и језичких идеологија које се често укрштају, што је нарочито упечатљиво у категорији престижних занимања, која су, када је реч о женским ликовима, у највећем броју случајева наведена у мушком генеричком роду. Како професије женских ликова уз које се не веже друштвена истакнутост имају регуларне наставке за женски род [нпр. *operatrice ecologica* (еколошка радница)], закључујемо да отпор према морфолошким женским облицима за престижне професије није језичког, већ идеолошког карактера (Robustelli, 2012: 1). Другим речима, закључили смо да укорењена пракса употребе мушког рода као свеобухватног представља језички маркер који потврђује тезу да је језик идеолошко средство у чијој су структури утиснути патријархални културни модели, односно, да је у њему сачувана хијерархија према којој су жене смештене изван поља друштвене моћи. У једном од уџбеника експлицитно се наводи, у форми граматичке норме, да се за неке друштвено престижне професије мушки род користи и за особе женског пола, чиме се потврђује теза критичке примењене лингвистике да су у теорије о језику уцртане друштвене идеологије (Hall et al, 2011: 18), као и теза критичке педагогије, по којој је институционално знање друштвени конструкт који производе елите на позицији моћи (Цолић, 2019: 396). Поред учестале употребе за навођење професија женских ликова, мушки генерички род представља доминантну праксу и у упутствима за израду задатака, на основу чега закључујемо да се кроз уџбенике, иако можда без свесне интенције ауторки и аутора, преноси андроцентрични принцип по којем је мушкарац прототип људског бића и главни параметар према којем се свет одређује (Irigaray, 1991: 14).

У трећем делу рада преко фокус група спровели смо емпиријско истраживање у којем су учествовали студенткиње и студенти првог циклуса Студијског програма италијанског језика и књижевности Филолошког факултета Универзитета у Бањој Луци. Циљ овог истраживања био је да се реперкусије родних идеологија идентификованих у уџбеницима из корпуса посматрају у реалном окружењу, односно, да се истражи какав ефекат употреба мушког генеричког рода насупрот родно осетљивих парова у контексту професија женских ликова

производи на перцепцију студенткиња и студената који су кроз процес усвајања језика изложени овим облицима. Издвојили смо конкретне примере из уџбеника и испитали њихов утицај на креирање менталних асоцијација са полом, а потом смо испитали ставове и мишљења студенткиња и студената о друштвеним импликацијама употребе мушког генеричког рода за навођење професија особа женског пола. Резултати су показали да називи професија дати у мушком генеричком роду активирају асоцијације са особама мушког пола, док професије дате у родно осетљивим лексичким паровима поспешују креирање асоцијација са особама женског пола, чиме је заправо потврђена Сапир-Ворфова хипотеза језичког релативизма, по којој језик има утицај на обликовање перцепције (Gleitman & Anna Papafragou, 2013: 504). У претходним истраживањима из области социјалне психологије такође је потврђен утицај језичке форме на когницију, међутим, с обзиром на то да су поменута истраживања квантитативног типа (в. Stahlberg et al., 2001; Braun et al., 2005; Gabriel et al., 2008; Vervecken et al., 2013), у њима недостају образложења и појашњења учесница и учесника о самом процесу стварања асоцијација, а самим тим и разумевање позадинских узрока који су утицали на обликовање перцепције учесница и учесника о роду у професионалној сфери. Квалитативна анализа нам је омогућила да попунимо празнину претходних истраживања, и да откријемо да на активирање асоцијација о полу не утичу само језички, већ и ванјезички фактори - родни стереотипи, историјски контекст, културни садржаји, лично искуство. Поред овога, установили смо да перцепцију именица за професије на италијанском језику карактерише условљеност српским језиком (L1), односно, да долази до међујезичког трансфера (енгл. *cross-linguistic transfer*), у току којег у процесу креирања асоцијација везаних за инпут на страном језику студенти и студенткиње концептуалну везу између устаљене употребе мушког генеричког рода у матерњем језику пресликавају и на страни. Трансфер до којег долази није само језички, већ и културни, будући да студенткиње и студенти родну перспективу перципирају и интерпретирају из угла идеологија и културних модела сопствене заједнице.

Када је реч о друштвеним импликацијама родних и језичких идеологија, резултати истраживања показују да уџбеници имају значајну улогу, не само у њиховом репродуковању, већ и у њиховој легитимизацији. Наиме, установили смо да студенткиње и студенти уџбенике неретко перципирају као апсолутне ауторитете и неприкосновене изворе објективног знања, услед чега садржаје који су у њима приказани по аутоматизму усвајају и вреднују као једину тачност (присетићемо се вежбе у којој су престижне професије женских ликова дате у мушком генеричком роду, што је студенткиње и студенте навело да преиспитују граматичку исправност женских морфолошких облика, или да чак доводе у питање њихово постојање).

Резултати корпусног истраживања показују да је институционално знање прожето родним идеологијама, док резултати емпијског истраживања показују да студенткиње и студенти, као особе са мањим степеном друштвене моћи у академском свету, често некритички прихватају институционализоване обрасце понашања и сагледавања света које им нуде владајуће класе, чиме легитимизују постојећи систем друштвених односа (Filipović, 2018: 78).

Родне идеологије, које представљају дубоко укоренењу заоставштину вишевековне доминације патријархалног културног модела, дугорочно опстају у свим сегментима друштва, укључујући образовање, зато што су дате као природно установљени поредак човечанства који се не преиспитује, или речима Ферклофа (Fairclough, 1989), предочене су као идеолошки неусловљено здраворазумско размишљање (енгл. *non-ideological common sense*). У уџбеницима су родне идеологије негде експлицитне а негде имплицитне, па тако и код нетрадиционалних приказа женских и мушких ликова уочавамо идеолошку позадину и дубоко укоренење патријархалне обрасце (нпр. пракса укључивања женских ликова у сферу

престижних занимања која на први поглед делује прогресивно, међутим, када се у обзир узме чињеница да су називи женских професија дати у мушком роду, открива се деловање родних и језичких идеологија који функционишу као средства одржавања патријархалног културног наслеђа и неједнакости). Због натурализоване форме у којој су предочене, родне идеологије чине саставни део социјализације и прожимају све сегменте друштва - породицу, образовање, медије и целокупни јавни дискурс. Иако уџбеници нису једино средство репродуковања родних идеологија, због начина на који их студенткиње и студенти перципирају и вреднују, закључујемо да је неопходно да се из уџбеничке литературе елиминишу сви лингвистички и екстралингвистички елементи у којима су садржани родни стереотипи и родне неједнакости.

Када је реч о језику, закључили смо да употреба мушког рода као свеобухватног представља један од најупечатљивијих показатеља укореењености патријархалних родних идеологија. Истраживање је показало да ова пракса има веома конкретне последице – замагљује и искључује особе женског пола из менталних приказа, и поспешује даље репродуковање и легитимизацију друштвених неједнакости, те је стога важно да ауторке и аутори у уџбеницима користе родно осетљиви језик, који, како је потврдило и ово истраживање, поспешује асоцијације са особама женског пола чинећи их видљивијим у професионалној и јавној сфери.

У уџбеницима се паралелно са традиционалним развија и егалитаристички наратив, у оквиру којег су женски и мушки ликови представљени у нетрадиционалним родним улогама (нпр. мушки ликови који брину о деци; подела посла у приватној сфери; женски ликови на руководећем положају), међутим, овакви прикази нису довољно заступљени и представљају ретка одступања од доминантног наратива утемељеног на традиционалном систему родних односа.

Елиминисање родних стереотипа из образовних материјала препознато је на нивоу институција Европске уније као један од кључних стратешких циљева за успостављање родне једнакости у образовању и у друштву (Council of Europe, 2016). С циљем имплементације смерница Европске уније, водеће издавачке куће у Италији приступиле су пројекту *Polite*, усмереном на постизање родне равноправности у уџбеницима, којим је предвиђено искључивање сексизма и родних стереотипа, уједначено представљање жена и мушкараца, употреба родно осетљивог језика, осавремењивање приказа кроз равноправно осликавање жена и мушкараца (Marcelli, 2008: 23). Закључујемо да упркос постојању јасно дефинисаних смерница и циљева оријентисаних на постизање инклузивног образовања, практична примена принципа једнакости још увек изостаје, а родне идеологије и даље чине саставни део уџбеника, не само старијих, већ и оних новијих, попут *Via del Corso* објављеног 2018. године. У оквиру критичке педагогије заступа се идеја трансформационом потенцијалу образовања, односно, сматра се да сви актери и актерке образовног процеса (укључујући ауторке и ауторе уџбеника) могу да преносе и учвршћују постојеће односе моћи, или да теже ослобађању од репресивних друштвених наратива и да допринесу стварању друштва заснованог на принципима једнакости (Darder et al., 2016: 1). Ова студија случаја показује да се кроз уџбенике легитимизују постојећи односи моћи и преносе родне идеологије, које често нису резултат свесне интенције ауторки и аутора, већ дубоко усађених патријархалних образаца који чине саставни део когнитивног културног модела западне цивилизације. Сматрамо да је из овог разлога неопходно организовати семинаре и радионице уз помоћ којих би се сви актери и актерке у пољу образовног издаваштва и образовања уопште упознали са основним постулатима критичке социоллингвистике, критичке примењене лингвистике и критичке педагогије, те на тај начин критички преиспитали доминантне идеологије и соспствене идеолошке позиције, и препознали значај своје улоге у њиховој промени.

Ограничења истраживања

Примарно ограничење овог рада произилази из релативно малог броја уџбеника уврштених у корпус, што је једним делом условљено методолошким поставкама на којима рад почива. Наиме, дато истраживање је конципирано као студија случаја у оквиру које се родна перспектива испитује у прецизно одређеном образовном контексту извођења наставе италијанског као страног језика на Студијском програму италијанског језика и књижевности Филолошког факултета Универзитета у Бањој Луци. Примарни критеријум за одабир корпуса проистиче из циља да се анализом обухвате уџбеници различитих издавачких кућа који имају (или су у претходних 10 година имали) широку примену у настави италијанског језика на поменутом факултету, али и да се одреди прецизна хронолошка линија у њиховом објављивању, тако да се укључе уџбеници из различитог периода (*Qui Italia* 2002. год; *Progetto italiano* 2006. год; *Chiaro* 2010. год; *Facilissimo* 2014. год; *Via del Corso* 2018. год.), како би се установило да ли су прикази женских и мушких ликова у новијим уџбеницима утемељени на већем степену родне једнакости. Уџбеници старијег датума у актуелном наставном контексту имају парцијалну употребу, али су у прошлости важили за главне референтне тачке у настави италијанског језика, те су из тог разлога укључени у корпус (нпр. *Qui Italia*, *Progetto italiano*, *Chiaro*). У анализу су укључени само уџбеници усмерени на језик и комуникацију, док су изостављене вежбанке, практични граматички приручници и остали наставни материјали доступни на веб страницама издавачких кућа профилисаних у издаваштву уџбеника и дидактичких материјала за наставу италијанског као страног језика (нпр. Loescher editore). Иако нисмо укључили све дидактичке ресурсе који се користе у настави италијанског језика на бањалучком универзитету, сужавање избора на пет најрепрезентативнијих уџбеника омогућило нам је да спроведемо квантитативну и квалитативну анализу корпуса која вероватно не би била детаљна и свеобухватна као што је сада, да смо укључили већи број уџбеника. Такође, како је реч о студији случаја, не претпостављамо да су добијени резултати репрезентативни за све уџбенике италијанског као страног језика, већ да потенцијално могу имати генеричку вредност, што је свакако неопходно утврдити кроз нова истраживања која би обухватила додатне уџбенике и наставне материјале.

Евентуална ограничења емпиријског истраживања односе се на нека од општих ограничења саме фокус групе као квалитативне истраживачке методе. У овом конкретном случају, нарочито ако у обзир узмемо чињеницу да су у истраживању учествовали адолесценти и адолесценткиње, чија мишљења и ставови још увек подлежу утицају и сугестији других, постоји могућност да је притисак групе утицао на промену појединачних мишљења, те да су одговори појединаца контаминирани мишљењем осталих чланова и чланица групе (Mirković, 2014: 834).

Сугестије за будућа истраживања

Сугестије за будућа истраживања произилазе из ограничења овог рада и односе се пре свега на неопходност спровођења критичке анализе на већем броју уџбеника, нарочито ако се у обзир узме чињеница да је тема родних идеологија у уџбеницима италијанског као страног језика у академској сфери потиснута и неистражена. Као што смо већ истакли, родне неједнакости у уџбеницима потенцијално могу имати вишеструке негативне последице на особе које усвајају страни језик: од обесхрабтивања и демотивације због изложености ограничавајућим и стереотипним приказима женских, али и мушких ликова, до тога да дискриминаторне језичке праксе постепено постају доминантни модел који се усваја и потом репродукује (Sunderland, 1992, према Curdt Christiansen, 2017: 8). Из овог разлога сматрамо да је потребно анализирати уџбенике и наставне материјале који се користе у различитим образовним контекстима, са акцентом на основне и средње школе, заједно са потенцијалним утицајем који родне неједнакости, али и родно осетљиви садржаји, остварују на перцепцију код различитих узраста, који нису обухваћени овим истраживањем (деца, предадолесценати, рани адолесценати).

С обзиром на то да образовне институције могу допринети процесу промене културних модела и модификацији доминантних идеологија, сматрамо да је неопходно испитати ставове ауторки и аутора уџбеника, као и ограничења са којима се суочавају приликом израде уџбеника и наставних материјала, јер на тај начин можемо стећи увид у њихове идеолошке позиције, те на основу тога подузети даље кораке ка едукацији и подизању степена освештености по питању родне једнакости.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ

Уџбенички корпус

1. De Savorgnani, G. & Bergero, B. (2010). *Chiaro! Corso di italiano*. Firenze: Alma Edizioni.
2. Krasa, D. & Riboni, A. (2014). *Facilissimo. Corso rapido di lingua italiana*. Firenze: Alma Edizioni.
3. Marin, T. & Magnelli, S. (2006). *Nuovo Progetto Italiano. Corso multimediale di lingua e civiltà italiana*. Roma: Edizioni Edilingua.
4. Marin, T. & Diadori, P. (2018). *Via del Corso. Corso di italiano per stranieri*. Roma: Edizioni Edilingua.
5. Mazzetti, A., Falcinelli, M. & Servadio, B. (2002). *Qui Italia. Corso elementare di lingua italiana per stranieri. Lingua e grammatica*. Firenze: Le Monnier.

Остале референце

1. Бараћ, С. (2015). *Феминистичка контрајавност. Жанр женског портрета у српској периодици 1920–1941*. Београд: Институт за књижевност и уметност.
2. Дурбаба, О. (2011). Теорија и пракса учења и наставе страних језика. Београд: Завод за уџбенике.
3. Ђуричић, М. (2016). *Критички приступ садржају уџбеника за шпански као страни језик у Србији са аспекта рода*. Докторска дисертација. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду.
4. Малешевић, М. (1997). Дијета – масовна женска неуроza. *Гласник Етнографског института САНУ*, 47, 173-187
5. Маројевић, Ј. (2016). Од епистемологије до скривеног курикулума: критичка vs. „банковна“ педагошка перспектива. *НВ год*, 66 (1), 125-138.
6. Милутиновић, Ј. (2011). Социјални конструктивизам у области образовања и учења. *Зборник Института за педагошка истраживања*, 43 (2), 177-194.
7. Кузмановић Јовановић, А. (2013). *Језик и род. Дискурзивна конструкција родне идеологије*. Београд: Чигоја штампа.
8. Поповић, М. (2014). Род и универзитет – случај Црна Гора. *Иновације у настави*, 27 (2), 95-104.
9. Цолић, М. (2019). Критичка педагогија Паула Фреиреа. *Култура полуса*, 16 (39), 393-414.
10. Шевкушић, С. (2006). Основне методолошке претпоставке квалитативних истраживања. *Зборник Института за педагошка истраживања*, 38 (2), 299-316.
11. Abbott, P., Denise, Wallace C. D. & Tyler, M. (2005). *An Introduction to Sociology : Feminist Perspectives*. London: Routledge.
12. Accademia della Crusca. (2009). *La presidente dell'Accademia della Crusca. Ancora sul femminile professionale*. (Elektronski izvor). Dostupno na: <https://accademiadellacrusca.it/it/consulenza/la-presidente-dell'accademia-della-crusca-ancora-sul-femminile-professionale/250> [01/09/2018].
13. Accademia della Crusca. (2013). *Femminicidio: i perché di una parola*. (Elektronski izvor). Dostupno na: <https://accademiadellacrusca.it/it/consulenza/femminicidio-i-perche-di-una-parola/803> [08/09/2018].

14. Akbari, R. (2008). Transforming lives: introducing critical pedagogy into ELT classrooms. *ELT Journal*, 62 (3), 276-283.
15. Akdemir, N., (2018). Visible Expression of Social Identity: the Clothing and Fashion, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17 (4), 1389-1397.
16. Ansary, L. & Babaii, E. (2003). Subliminal Sexism in Current ESL/EFL Textbooks. *Asian EFL Journal*. (Elektronski izvor). Dostupno na: <http://www.asianefljournal.com/march03.sub1.htm> [11/08/2018].
17. Aponte, C. (2019). Do Women really talk more than Men? *Psychology today*, 10. oktobar 2019. (Elektronski izvor). Dostupno na: <https://www.psychologytoday.com/intl/blog/marriage-equals/201910/do-women-really-talk-more-men> [01/09/2020].
18. Arvanitidou, Z. & Gasouka, M. (2013). Construction of Gender through Fashion and Dressing. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 4 (11), 111-115.
19. Atkinson, K. (1993). Language and Gender. In: Jackson, S. (Ed.), *Women's Studies: A Reader*. Hertfordshire: Harvester Wheatsheaf.
20. Austin, J. L. (1962). *How to Do Things With Words*. Oxford: Clarendon Press.
21. Babst, G. A. (2011). *Patriarchy*. In: Chatterjee, D.K. (Ed), *Encyclopedia of Global Justice*, (pp. 816-817). Dordrecht: Springer.
22. Bach, K. (2006). Speech Acts and Pragmatics. In: Devitt, M. & Hanley, R. (Eds.), *Blackwell Guide to the Philosophy of Language*, 147-167. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
23. Bahovec, E. D. (2007). Feminizam i ambivalentnost: Simon de Bovoar. *Genero*, (1). (Elektronski izvor). Dostupno na: <http://www.zenskestudie.edu.rs/pdf/eva.pdf> [07/09/2020].
24. Bain, M. (2015). Men's clothing is outpacing cameras, computers, and beer in growth of online sales. *Quartz*, 4. mart 2015. (Elektronski izvor). Dostupno na: <https://qz.com/355433/mens-clothing-is-outpacing-cameras-computers-and-beer-in-growth-of-online-sales/> [04/09/2018].
25. Bakewell, C., Mitchell, V. W. & Rothwell, M. (2006). UK Generation Y male fashion consciousness. *Journal of Fashion Marketing and Management: An International Journal*, 10 (2), 169 – 180.
26. Balboni, P. E. (2014). *Didattica dell'italiano come lingua seconda e straniera*. Torino: Loescher.
27. Barry, B. & Martin, D. (2015). Dapper Dudes: Young Men's Fashion Consumption and Expressions of Masculinity. *Critical Studies in Men's Fashion*, 2 (1), 5-21.
28. Bar-Tal, D., & Saxe, L. (1976). Perceptions of similarly and dissimilarly attractive couples and individuals. *Journal of Personality and Social Psychology*, 33 (6), 772–781.
29. Barton, A. & Namatende-Sakwa, L. (2012). The representation of gender in English textbooks in Uganda. *Pedagogy Culture and Society*, 20 (2), 173-190.
30. Beasley, C. (1999). *What is feminism, anyway?* St Leonards NSW: Allen & Unwin.
31. Beilock, S., Rydell, R., McConnell, A. (2007). Stereotype threat and working memory: Mechanisms, alleviation, and spillover. *Journal of Experimental Psychology General*, 136 (2), 256-276.
32. Bennardo, G. & De Munck, V. C. (2020). Cultural model theory in cognitive anthropology: recent developments and applications. *Journal of Cultural Cognitive Science*, 4 (1), 1-2.
33. Berger, L., Caluori, N., Pintar, M., Sinemus, S., Conley, L., Salahuddin, S. & Genovese, J. (2018). College Students' Attitudes towards Traditional and Nontraditional Parenting Roles: A Replication and Extension. *Journal of Mental Disorders and Treatment*, 4 (1), 1-7.
34. Bergmark, K. (2004). Gender roles, family, and drinking: Women at the crossroad of drinking cultures. *Journal of Family History*, 29, 293–307.
35. Biemmi, I. (2011). *Educazione sessista. Stereotipi di genere nei libri delle elementari*. Torino: Rosenberg & Sellier.

36. Bloomfield, K., Gmel, G. & Wilsnack, S. (2006). An Introduction to Special Issue: "Gender, Culture and Alcohol Problems: A Multi National Study. *Alcohol & Alcoholism*, 41 (1), 13-17.
37. Bori, P. (2020). Neoliberalism and global textbooks: a critical ethnography of English language classrooms in Serbia. *Language, Culture and Curriculum*. DOI:10.1080/07908318.2020.1797082.
38. Boroditsky, L. (2001). Does language shape thought? Mandarin and English speakers' conceptions of time. *Cognitive Psychology*, 43(1), 1–22.
39. Boroditsky, L., Schmidt, L. A. & Phillips, W. (2003). Sex, Syntax, and Semantics. In: Genter, D. & Goldin-Meadow, S. (Eds.), *Language in Mind: Advances in the Study of Language and Cognition* (pp. 61-79). Cambridge: MIT Press.
40. Boroditsky, L. (2006). Linguistic Relativity. In: *Encyclopedia of Cognitive Science* (pp. 1-5). New Jersey: Wiley.
41. Bourdieu, P. (1991). *Language and symbolic power*. Cambridge: Polity.
42. Bowes, A. (2020). Coverage of women's sport is pathetic at the best of times – the lockdown has made it even worse, *The Conversation*, 15. jun 2020. (Elektronski izvor). Dostupno na: <https://theconversation.com/coverage-of-womens-sport-is-pathetic-at-the-best-of-times-the-lockdown-has-made-it-even-worse-140593> [20/09/2020].
43. Braidotti, R.. (2002). *Nuovi soggetti nomadi*. Roma: Sossella edizioni.
44. Brandth, B. & Kvande, E. (1998). Masculinity and Child Care: The Reconstruction of Fathering. *Sociological Review*, 46 (2), 293–313.
45. Braun, F., Sczesny, S., and Stahlberg, D. (2005). Cognitive effects of masculine generics in German: an overview of empirical findings. *Communications*. 30, 1–21.
46. Brescoll, V. L. & Uhlmann, E. L. (2005). Attitudes Toward Traditional and Nontraditional Parents. *Psychology of Women Quarterly*, 29 (4), 436 – 445.
47. Broude, N. & Garrard, M. D. (1996). *The Power of Feminist Art: The American Movement of the 1970s, History and Impact*. New York: Harry N. Abrams Inc.
48. Broverman, I. K., Broverman, D. M., Clarkson, F. E., Rosenkrantz, P. S., & Vogel, S. R. (1970). Sex-role stereotypes and clinical judgments of mental health. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 34, 1–7.
49. Brown, P. & Levinson, S. (1987). *Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press.
50. Brugeilles, C. & S. Cromer. (2009). *Promoting Gender Equality through Textbooks. A Methodological Guide*. Paris: UNESCO; the United Nations Educational Scientific and Cultural Organization.
51. Brumfit, C. (1995). Teacher professionalism and research. In: Cook, G. & Seidlhofer, B. (Eds.), *Principle and Practice in Applied Linguistics*, (pp. 27-41). Oxford: Oxford University Press.
52. Bruna, M. (2016). Elena Ferrante tra le 100 persone più influenti al mondo per «Time». *Corriere della Sera*, 22. april 2016. Dostupno na: https://www.corriere.it/cultura/16_aprile_22/elena-ferrante-time-f6a470ce-0862-11e6-bb7c-24926a577cc5.shtml [09/01/2019].
53. Brunell, L., Burkett, E. (n.d.). Feminism. In: *Encyclopedia Britannica*. (Elektronski izvor). Dostupno na: <https://www.britannica.com/topic/feminism> [07/09/2020].
54. Bucholtz, M. (2014). The Feminist Foundations of Language, Gender, and Sexuality Research. In: Ehrlich, S., Meyerhoff, M., Holmes, J. (Eds.), *The Handbook of Language, Gender, and Sexuality* (pp. 21-47). New Jersey: Wiley-Blackwell.
55. Burns, M. (1990). *Contexts of competence. Social and cultural considerations in communicative language teaching*. New York: Plenum Press

56. Burtky, S. L. (1998). Foucault, Femininity and the Modernization of the Patriarchal Power. In: Weitz, R. (Ed.), *The Politics of Women's Bodies. Sexuality, Appearance and Behavior*, (pp. 25-45).
57. Buss, D. M. (2013). Sexual jealousy. *Psihologijske teme*, 22 (2), 155–182.
58. Bussey, K., & Bandura, A. (1999). Social cognitive theory of gender development and differentiation. *Psychological Review*, 206 (1), 676–713.
59. Butler, J. (1990). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.
60. Calogero R.M., Boroughs M., Thompson J.K. (2007). The Impact of Western Beauty Ideals on the Lives of Women: A Sociocultural Perspective. In: Swami V., Furnham A. (eds) *The Body Beautiful*. Palgrave Macmillan, London.
61. Cameron, D. (1995). Verbal hygiene. London: Routledge
62. Cardinaletti, A. & Giusti, G. (1991). Il sessismo nella lingua italiana. Riflessioni sui lavori di Alma Sabatini. In: Rassegna Italiana di Linguistica Applicata XXIII, 169-189.
63. Carroll, D. and Kowitz, J. 1994. Using concordancing techniques to study gender stereotyping in ELT textbooks. In: Sunderland, J. (Ed.), *Exploring Gender: Questions and Implications for English Language Education*. Hemel Hempstead: Prentice Hall.
64. Castañeda Salgado, M. P. (2016). Feminism/feminisms. *INTERdisciplina*, 4 (8), 20-29.
65. Cauterucci, C. (2016). Men Spend More Money and Time On Clothes Shopping Than Women. *Slate*, 4. februar 2016. (Elektronski izvor). Dostupno na: <https://slate.com/human-interest/2016/02/men-spend-more-money-and-time-on-clothes-shopping-than-women.html> [02/09/2018].
66. Cavalca G. & Covizzi I. (2001). Valutazione della stabilità temporale delle scale di stratificazione occupazionale attraverso un'indagine condotta via internet. *Polis*. 15 (2), 271-292.
67. Censis. (2017). Lavoro, professionalità, rappresentanze, In: *51° Rapporto Censis sulla situazione sociale del Paese/2017*. Milano: Franco Angeli Edizioni. Dostupno na: <https://www.censis.it/lavoro/il-capitolo-%C2%ABlavoro-professionalit%C3%A0-rappresentanze%C2%BB-del-51%C2%B0-rapporto-censis-sulla-situazione> [01/01/2020].
68. Centofanti, S. & Hadaš, I. (2019). Nadbiskup Auza: Rodna ideologija za čovječanstvo znači korak u natrag. Vatican News, 23. mart. Dostupno na: <https://www.vaticannews.va/hr/crkva/news/2019-03/nadbiskup-auza-rodna-ideologija-za-covjecanstvo-znaci-korak-u-na.html> [09/08/2019].
69. Chiponda, A. F. & Wassermann, J. (2016). The depiction of women in the verbal text of a junior secondary Malawian history textbook – an analysis. *Yesterday and Today*, 16, 40-59.
70. Chrisler, J. C. (2019). Sexism and Ageism. In: Gu, D. & Dupre, M. E. (Eds.), *Encyclopedia of Gerontology and Population Aging* (pp. 1-7). Cham: Springer Nature Switzerland AG.
71. Cinquepalmi, M. (2015). Cinema, quello italiano è roba da uomini. *Wired it*, 26. mart 2015. (Elektronski izvor). Dostupno na: https://www.wired.it/play/cinema/2015/03/26/speriamo-femmina/?refresh_ce= [01/09/2018].
72. Clyne, M. (1995). *Inter-cultural Communication at Work*. Cambridge: Cambridge University Press.
73. Coates, J. (2013). *Women, Men and Language*. London: Routledge (3rd edition).
74. Computer Science. (2020). Women in Computer Science: Getting Involved in STEM. *Computer Science*, 5. mart 2020. (Elektronski izvor). Dostupno na: <https://www.computerscience.org/resources/women-in-computer-science/> [20/1/2021].
75. Connell, R. W. & Messerschmidt, J. W. (2005). Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept. *Gender and Society*, 19 (6), 829-859.
76. Council of Europe. (2016). *Combating gender stereotypes and sexism in and through education*. (Elektronski izvor). Dostupno na: <https://rm.coe.int/1680643799> [17/01/2018].
77. Craig, L., & Mullan, K. (2011). How mothers and fathers share childcare: A cross-national time-use comparison. *American Sociological Review*, 76 (6), 834–861.

78. Cress, S. L. & Rapert, K. D. (1996). Talk Show Viewing Motives: Does Gender Make a Difference? Paper presented at the *Annual Meeting of the Speech Communication Association* (82nd, San Diego, CA, November 23-26, 1996). (Elektronski izvor). Dostupno na: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED401586.pdf> [01/09/2019].
79. Croucher, S. M., Homsey, D., Guarino, L., Bohlin, B., Trumpetto, J., Izzo, A., Huy, A. & Sykes, T. (2012). Jealousy in Four Nations: A Cross-Cultural Analysis. *Communication Research Reports*, 29 (4), 353–360.
80. Curdt-Christiansen, X. L. & C. Weninger. (2015). Introduction: Ideology and the Politics of Language Textbooks. In: X. L. Curdt-Christiansen, & C. Weninger (Eds.), *Language, Ideology, and Education. The Politics of Textbooks in Language Education* (pp. 1-8). London: Routledge.
81. Curdt-Christiansen, X. L. (2017). Language Socialization Through Textbooks. In: P.A. Duff, S. May (Eds.), *Encyclopedia of Language and Education* (pp. 1-16). New York: Springer.
82. Curry, A. (2016). Men Are Better At Maps Until Women Take This Course. *Nautilus*, 28. Januar 2016. (Elektronski izvor). Dostupno na: <https://nautil.us/issue/32/space/men-are-better-at-maps-until-women-take-this-course> [09/07/2018].
83. Čopić, H. (2012). Žene i jezik. U: *Neko je rekao feminizam?: kako je feminizam uticao na žene XXI veka* (str. 260-271). Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.
84. Čaušević, J. & Zlotrg, S. (2012). Izvinite, gospođa ili gospođica? – feministička jezička istraživanja u Bosni i Hercegovini. U: *Neko je rekao feminizam?: kako je feminizam uticao na žene XXI veka* (str. 272-286). Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.
85. D'Achille, P. (2015). Per la storia di 'signorina'. In: Laura Mariottini (Ed.), *Identità e discorsi. Studi offerti a Franca Orletti* (pp. 55-73). Roma : RomaTrE-Press.
86. D'Achille, P. (2016). *Signora o signorina?* Accademia della Crusca. (Elektronski izvor). Dostupno na: <https://accademiadellacrusca.it/it/consulenza/signora-o-signorina/1253> [01/09/2019].
87. Darder A., Mayo, P., Paraskeva, J. (2016). The Internationalization of Critical Pedagogy: An Introduction. In: A. Darder, P. Mayo, J. Paraskeva (Eds.), *International Critical Pedagogy Reader*, (pp. 1-14). New York: Routledge.
88. Davidoff, J., Davies, I., & Roberson, D. (1999). Colour categories of a stone-age tribe. *Nature*, 398, 203–204.
89. Davies, B. (2003). *Frogs and snails and feminist tales. Preschool children and gender*. Cresskill: Hampton Press. (2nd edition).
90. Davies, E. (2016). Why is nobody performing operas by female composers? *Classic fm*, 18. februar 2016. Dostupno na: <https://www.classicfm.com/discover-music/periods-genres/opera/operas-female-composers/> [01/02/2020].
91. De Beauvoir, S. (1982). *Drugi pol*. Beograd: BIGZ.
92. Deaux, K., & LaFrance, M. (1998). Gender. In: D. T. Gilbert, S. T. Fiske, & G. Lindzey (Eds.), *The handbook of social psychology* (pp. 788–827). New York: McGraw-Hill.
93. Davari, H. & Iranmehr, A. (2019). Critical Pedagogy in Textbook Development: A Comparative Study of the Previous and the New Iranian High School English Language Textbooks. *Iranian Journal of Comparative Education*, 2 (3), 324-345.
94. Davey, C., & Davidson, M. (2000). The right of passage? The experiences of female pilots in commercial aviation. *Feminism & Psychology*, 10 (2), 195-225.
95. Davies, B. (2003). *Frogs and snails and feminist tales: Preschool children and gender*. Cresskill, NJ: Hampton Press.
96. Davoodi, M. 1999. *Language and culture in Iranian high school English textbooks*. Unpublished paper. Shiraz University, Iran.
97. Doucet, A. (2012). Gender Roles and Fathering. In: Cabrera, J. N. & Tamis LeMonda, C. (Eds.), *Handbook of Father Involvement. Multidisciplinary Perspectives* (pp. 295-319).

98. Dovidio, J., Miles H., Glick, P. & Esses, M. (2010). *The SAGE handbook of prejudice, stereotyping, and discrimination*. London: SAGE.
99. Duff, P. A. (2013). Case Study. In: Chapelle, C. A. (Ed.), *The Encyclopedia of Applied Linguistics*, (pp. 1-8). Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
100. Duff, P. A. (2014). Case Study Research on Language Learning and Use. *Annual Review of Applied Linguistics*, 34, 233–255.
101. Durante, R., Pinotti, P. & Tesei, A. (2013). The Political Legacy of News-Free Television: Evidence from the Rise of Berlusconi. (Elektronski izvor). Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/272815806_The_Political_Legacy_of_News-Free_Television_Evidence_from_the_Rise_of_Berlusconi [01/09/2018].
102. Eagly, A. H., & Karau, S. J. (2002). Role congruity theory of prejudice toward female leaders. *Psychological Review*, 109 (3), 573–598.
103. Eagly, A. H., Makhijani, M., & Klonsky, B. G. (1992). Gender and the evaluation of leaders: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 112(3), 557.
104. Eagly, A. H., Nater, C., Miller, D. I., Kaufmann, M., & Sczesny, S. (2019). Gender stereotypes have changed: A cross-temporal meta-analysis of U.S. public opinion polls from 1946 to 2018. *American Psychologist*, 75 (3), 301–315.
105. Ebadi, S. & Saudi, N. (2015). The investigation of manifestation of sexism in EFL/ESL textbook: A Case Study. *English for Specific Purposes World*, 16 (1). Dostupno na: [\(97\) \(PDF\) The investigation of manifestation of sexism in EFL/ESL textbook: A Case Study The investigation of manifestation of sexism in EFL/ESL textbook: A Case Study | narges seidi - Academia.edu](#) [09/08/2018].
106. Eckert, P. & S. McConnell-Ginet. (2003). *Language and Gender*. Cambridge: Cambridge Universal Press.
107. Ellis, L., Hoskin, A. W. & Ratnasingam, M. (2018). Conceptualizing and Measuring Social Status. In: *The Handbook of Social Status Correlates*. (pp. 1-14). London: Academic Press. Dostupno na: <https://www.sciencedirect.com/topics/social-sciences/occupational-prestige> [09/08/2020].
108. Erber, R. & Erber, M. (2016). *Intimate Relationships: Issues, Theories, and Research* (2nd edition). Hove: Psychology Press.
109. European Commission - Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture (2014). *Gender equality in sport. Proposal for strategic actions 2014–2020*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. (Elektronski izvor). Dostupno na: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/7e7a7ff2-5bff-42b4-90f9-8266b3ddc01c> [08/01/2019].
110. European Commission - Directorate-General for Justice and Consumers. (2018). *Report on equality between women and men in the EU 2018*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. (Elektronski izvor). Dostupno na: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/950dce57-6222-11e8-ab9c-01aa75ed71a1> [01/09/2019].
111. European Commission - Directorate-General for Justice and Consumers. (2021). *2021 report on gender equality in the EU*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. (Elektronski izvor). Dostupno na: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/aid_development_cooperation_fundamental_rights/annual_report_ge_2021_en.pdf [128/2/2021].
112. European Institute for Gender Equality (N.D.) (Elektronski izvor). *Gender roles*. Dostupno na: <https://eige.europa.eu/thesaurus/terms/1209> [07/03/2018].
113. European Institute for Gender Equality (N.D.) (Elektronski izvor). *Gender-sensitive language*. Dostupno na: <https://eige.europa.eu/keywords/gender-sensitive-language> [07/03/2018].
114. European Women’s Audiovisual Network. (2014). *Where are the Women Directors? Report on gender equality for directors in the European film industry 2006-2013*.

- Strasbourg: European Women's Audiovisual Network. (Elektronski izvor). Dostupno na: https://www.ewawomen.com/wp-content/uploads/2018/09/Complete-report_compressed.pdf [01/09/2018].
115. Eurostat. (2020). *Gender Statistics*. (Elektronski izvor). Dostupno na: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Gender_statistics [05/08/2020].
 116. Evans, L. & Davies, K. (2000). No Sissy Boys Here: A Content Analysis of the Representation of Masculinity in Elementary School Reading Textbooks. *Sex Roles*, 42, 255–270.
 117. Fairclough, N. (1989). *Language and Power*. New York: Longman.
 118. Fairclough, N. (1992). *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
 119. Fairclough, N. (1995). *Critical discourse analysis: the critical study of language*. London & New York: Longman.
 120. Fairclough, N. (1999). Global Capitalism and Critical Awareness of Language. *Language Awareness*, 8 (2), 71-83.
 121. Federazione Italiana Pallavolo. (N. D.) *Il medagliere azzurro*. (Elektronski izvor). Dostupno na: <https://www.federvolley.it/> [09/01/2018].
 122. Filipović, J. (2011). Gender and power in the language standardization of Serbian. *Gender and Language*, 5.1, 111-132.
 123. Filipović, J. (2011a). Rod i jezik. U: Milojević, I. & Markov, S. (Eds.), *Uvod u rodne teorije* (pp. 409-423). Novi Sad: Centar za rodne studije & Mediterran Publishing.
 124. Filipović, J. (2009). Rodno osetljive jezičke politike: teorijske postavke i metodološki postupci. *Anali Filološkog fakulteta*, 21, 109-127.
 125. Filipović, J. (2015). *Transdisciplinary Approach to Language Study*. New York: Palgrave Macmillan.
 126. Filipović, J. (2018). *Moć reči: Ogledi iz kritičke sociolingvistike*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
 127. Finch, H. & Lewis, J. (2003). Focus Groups. In: Ritchie, J. & Lewis, J. (Eds.), *Qualitative Research Practice. A Guide for Social Science Students and Researchers* (pp. 170-198). London: Sage Publications.
 128. Fitzpatrick, T. & Izura, C. (2011). Word Association in L1 and L2. An Exploratory Study of Response Types, Response Times, and Interlingual Mediation. *Studies in Second Language Acquisition*, 33, 373– 398.
 129. Flax, J. (1987). Postmodernism and Gender Relations in Feminist Theory. *Signs*, (12) 4, 621-643.
 130. Forbes, G.B., Collinsworth, L.L., Jobe, R.L. et al. (2007). Sexism, Hostility toward Women, and Endorsement of Beauty Ideals and Practices: Are Beauty Ideals Associated with Oppressive Beliefs?. *Sex Roles* 56, 265–273.
 131. French, M. (1985). *Beyond Power*. New York: Summit Books.
 132. Friedan, B. (2013). *The Feminine Mystique*. New York: W. W. Norton & Company.
 133. Friedman, A. (2015). *My way. Berlusconi si racconta a Friedman*. Milano: Rizzoli.
 134. Fugère, M. A., Doucette, K., Chabot, C., & Cousins, A. J. (2017). Similarities and differences in mate preferences among parents and their adult children. *Personality and Individual Differences*, 111, 80-85.
 135. Gabriel, U., Gygax, P., Sarrasin, O., Garnham, A., Oakhill, J. (2008). Au pairs are rarely male: Norms on the gender perception of role names across English, French, and German. *Behavior Research Methods*, 40 (1), (206-212).
 136. Garbagnoli, S. (2014). 'L'ideologia del genere': l'irresistibile ascesa di un'invenzione retorica vaticana contro la denaturalizzazione dell'ordine sessuale. *AG About Gender*, 3 (6).
 137. Gharbavi, A. & Mousavi, S. A. (2012). A Content Analysis of Textbooks: Investigating Gender Bias as a Social Prominence in Iranian High School English

- Textbooks, *Sciedu Press*, 1 (1). (Elektronski izvor). Dostupno na: <http://www.sciedu.ca/journal/index.php/elr/article/view/1234> [02/01/2018].
138. Giangrande, A. (2016). Silvio Berlusconi. *L'italiano per l'autonomia*. Scotts Valley: Createspace Publishing.
 139. Giani Gallino, T. (1973). Stereotipi sessuali nei libri di testo. *Scuola e città*, 4, 144-147.
 140. Giusti, G. (2009). Linguaggio e questioni di genere: alcune riflessioni introduttive. In: Giusti, G. & Regazzoni, S. (Eds). *Mi fai male...con le parole*, (pp. 3-14). Atti del convegno svoltosi il 18, 19, 20 novembre, presso l'Universita Ca' Foscari di Venezia. (Versione preliminare). Venezia: Cafoscarina.
 141. Gleitman, L. & Papafragou, A. (2013). Relations Between Language and Thought. In D. Reisberg (Ed.), *The Oxford Handbook of Cognitive Psychology*, (pp. 504-523). Oxford: Oxford University Press.
 142. Glick, P. & Fiske, S. T. (1997). Hostile and Benevolent Sexism. Measuring Ambivalent Sexist Attitudes Toward Women. *Psychology of Women Quarterly*, 21, 119-135.
 143. Glick, P., & Fiske, S. T. (2001). An ambivalent alliance: Hostile and benevolent sexism as complementary justifications for gender inequality. *American Psychologist*, 56(2), 109–118.
 144. Glick, P. & Rudman, L. A. (2010). Sexism. In: Dovidio, J. F., Hewstone, M., Glick, P. & Esses, V. M (Eds.). *The SAGE Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination*. Thousand Oaks: SAGE Publications.
 145. Gray, J. (2002). The global coursebook in English language teaching. In: Block, D. & Cameron, D. (Eds.), *Globalization and Language Teaching* (pp. 151-167). London: Routledge.
 146. Gotthardt, A. (2017). *These Women Were Missing from Your Art History Books*. Artsy, 19. april 2017. Dostupno na: <https://www.artsy.net/article/artsy-editorial-women-missing-art-history-books> [01/09/2019].
 147. Grazi, J. P. (1989). Are Foreign Language Textbooks Sexist? An Exploration of Modes of Evaluation. *Foreign Language Annals*, 22 (5), 477-486.
 148. Griebing, B. (2018). Feminist Theory: Third Wave. In: Mary Kosut (Ed.), *Encyclopedia of Gender in Media*, (pp. 90-95). Thousand Oaks: SAGE Publications.
 149. Griffin, C. (2010). 'Every time I do it I absolutely annihilate myself': Loss of self-consciousness and loss of memory in young people's drinking narratives. *Sociology*, 43, 457–476.
 150. Gupta, A. & Lee Su Yin, A. (1990). Gender representation in English language textbooks used in the Singapore primary schools. *Language and Education*, 4 (1), 29-50.
 151. Gupte, M. (2013). The Concept of Honour: Caste Ideology and Patriarchy in Rural Maharashtra. *Economic and Political Weekly*, 48 (18), 72-81.
 152. Haines, E. L., Deaux K., Lofaro, N. (2016). The Times They Are a-Changing ... or Are They Not? A Comparison of Gender Stereotypes, 1983-2014. *Psychology of Women Quarterly*, 40 (3), 1-11.
 153. Hall, C. J., Smith, P. S. & Wicaksono, R. (2011). *Mapping Applied Linguistics. A Guide For Students And Practitioners*. London: Routledge.
 154. Hall, M. (2014). *'It's a metrosexual thing': a discourse analytical examination of masculinities*. Doktorska disertacija. Nottingham: Nottingham Trent University.
 155. Hall, P. C., West, J. H. & McIntyre, E. (2012). Female Self-Sexualization in MySpace.com Personal Profile Photographs. *Sexuality & Culture*, 16, 1–16.
 156. Harashima, H. D. (2005). Sexual Bias in an EFL Textbook: A Case Study. In: Bradford-Watts, K., Ikeguchi, C. & Swanson, M. (Eds.), *JALT 2004 Conference Proceedings*. Tokyo: JALT.

157. Harris, D. A. & Giuffre, P. A. (2010). "Not one of the guys": Women chefs redefining gender in the culinary industry. *Research in the Sociology of Work*, 20, 59-81.
158. Hartman, P. L. & Judd, E. L. (1978). *TESOL Quarterly*, 12 (4), 383-393.
159. Hellinger, M. (1980). "For men must work and women must weep": Sexism in English Language Textbooks used in German Schools. *Women's Studies International Quarterly*, 3, 267-275.
160. Hiks, P. (2014). Female Worthies and the Genres of Women's History. In: Dew, B. & Price, F. (Eds.), *Historical Writing in Britain 1688–1830*. New York: Palgrave Macmillan.
161. Hipkins, D. (2011). 'Whore-ocracy': Show Girls, the Beauty Trade-Off, and Mainstream Oppositional Discourse in Contemporary Italy. *Italian Studies*, 66 (3), 413-430.
162. Holmes, J. (1995). *Women, men and politeness*. London: Longman.
163. Holmes, M. (2009). *Gender and Everyday Life. The New Sociology*. London, New York: Routledge.
164. Holmes, M. (2007). *What is Gender? Sociological Approaches*. London: SAGE Publications.
165. Holmstrom, N. (1981). "Women's Work" the Family and Capitalism. *Science & Society*, 45 (2), 186-211.
166. Hooks, B. (2000). *Feminism is for Everybody*. London: Pluto Press.
167. Hooper, J. (2011). Tensions rise in Italy over Silvio Berlusconi sex charges. *The Guardian*, 11. februar 2011. (Online izvor). Dostupno na: <https://www.theguardian.com/world/2011/feb/11/silvio-berlusconi-urgent-talks-giorgio-napolitano> [01/09/2018].
168. Horkheimer, M. (1982). *Critical theory: Selected essays*. New York: Continuum.
169. Horvath, L. K., & Szesny, S. (2015). Reducing women's lack of fit with leadership? Effects of the wording of job advertisements. *Eur.J.WorkOrgan. Psychol.*
170. Horvath, L. K., Merkel, E. F., Maass, A., Szesny, S. (2016). Does Gender-Fair Language Pay Off? The Social Perception of Professions from a Cross-Linguistic Perspective. *Frontiers in Psychology*, 6 (2018), 1-12.
171. Hunt, G., MacKenzie K., Joe-Laidler K. (2005). Alcohol and masculinity: The case of ethnic youth gangs. In: Wilson TM (Ed.). *Drinking Cultures: Alcohol and Identity* (pp. 225-254). Oxford: Berg.
172. Hunt, G. & Antin, T. (2019). Gender and Intoxication: From Masculinity to Intersectionality. *Drugs (Abingdon Engl)* (Elektronski izvor), 26 (1), 70–78.
173. Hutton, F., Griffin, C., Lyons, A., Niland, P., McCreanor, T. (2016). "Tragic girls" and "crack whores": Alcohol, femininity and Facebook. *Feminism & Psychology*, 26 (1), 73–93.
174. Irigaray, L. (1991). *Parlare non è mai neutro*. Roma: Editori Riuniti.
175. Itakura, H. (2001). Describing conversational dominance. *Journal of Pragmatics*, 33, 1859-1880.
176. Ivanetić, N. (1995). *Govorni činovi*. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilista u Zagrebu.
177. James, D., & Drakich, J. (1993). Understanding gender differences in amount of talk: A critical review of research. In: Tannen, D. (Ed.), *Oxford studies in sociolinguistics. Gender and conversational interaction* (pp. 281–312). Oxford: Oxford University Press.
178. Janeene Williams, F. & Bennett, L. B. (2016). The Progressive Era: How American History Textbooks' Visuals Represent Women. *Social Studies Research and Practice*, 11 (1), 124-135.
179. Janks, H. (1997). Critical Discourse Analysis as a Research Tool. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, 18 (3), 329-342.
180. Jarvis, S. & Pavlenko, A. (2008). *Crosslinguistic Influence in Language and Cognition. London*. New York: Longman.

181. Jary, D. & Jary, J. (1991). Sexism, In: *Collins dictionary of sociology*. Glasgow: Harper Collins.
182. Johansson, S., & Malmsjö, K. B. (2009). *Gender bias in EFL textbook dialogues*. Malmö University Electronic Publishing. Malmö: Malmö högskola/Läroartutbildningen.
183. Johnson, K., & Holmes, B. (2009). Contradictory messages: A content analysis of Hollywood-produced romantic comedy feature films. *Communication Quarterly*, 57 (3), 352-373.
184. Johnson, S., & Finlay, F. (1997). Do men gossip? An analysis of football talk on television. In: Johnson, S. & Meinhof, U. H. (Eds.), *Language and masculinity* (pp. 130–143). Oxford: Blackwell.
185. Jones, L. (2018). Female pilots: Which airline has the highest number? *BBC*, 7. novembar 2018. (Elektronski izvor). Dostupno na: https://www.bbc.com/news/business-46071689?fbclid=IwAR1WSDMK_BLj_Tgb2G0GGTn0A-yThqNP5AIN_985orQ5OL2tJHrVdOmx4U8 [01/09/2019].
186. Jeffreys, S. (2005). *Beauty and misogyny: Harmful cultural practices in the West*. New York: Routledge.
187. Jukić, J. (1989). Marksističko određenje ideologije. *Crkva u svijetu*, 24 (1), 48-61.
188. Kaufmann, C. & Bohner, G. (2014). Masculine generics and gender-aware alternatives in Spanish. *IZGOnZeit. Onlinezeitschrift des Interdisziplinären Zentrums für Geschlechterforschung*, 4 (3), 1-17.
189. Kendall, S. & Tannen, D. (2005). Discourse and Gender. In: Schiffrin, D., Tannen, D., & Hamilton, H. E. (Eds.) *The Handbook of Discourse Analysis*, (pp. 548-567). Oxford: Blackwell Publishers.
190. Khansir, A. A. (2013). Applied Linguistics and English Language Teaching. *Middle East Journal of Scientific Research*, 15(8), 1140-1146.
191. Kiesling, S. F. (2004). Dude. *American Speech*, 79 (3), 281-304.
192. Kincheloe, J. (2008). *Knowledge and Critical Pedagogy, An Introduction*. Montreal: Springer.
193. Kolarić, A. (2008). Smeh i suze srpskog obrazovanja: rodni i etnički stereotipi u čitankama za srpski jezik i književnost u osnovnoj školi. *Reč: časopis za književnost i kulturu*, 76 (22), 153-192.
194. Kološ, S. (2018). *Gli stereotipi di genere nei manuali d'italiano*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
195. Kress, G. (2009). *Multimodality: A Social Semiotic Approach to Contemporary Communication*. London: Routledge
196. Krippendorff, K. (2004). *Content analysis: An introduction to its methodology*. Newbury Park: Sage.
197. Kroll, J. F., & Stewart, E. (1994). Category interference in translation and picture naming: Evidence for asymmetric connections between bilingual memory representations. *Journal of Memory and Language*, 33, 149–174.
198. Krolokke, C. & Sorensen, A. S. (2006). *Gender Communication Theories and Analyses*. Thousand Oaks: Sage Publications.
199. Kurtz, A. (2013). Why secretary is still the top job for women. *CNN*, 31. januar 2013. (Elektronski izvor). Dostupno na: <https://money.cnn.com/2013/01/31/news/economy/secretary-women-jobs/index.html> [01/01/2019].
200. Lakoff, R. (1973). Language and Woman's Place. *Language in Society*, 2 (1), 45-80.
201. Lauter, P. (1983). Race and Gender in the Shaping of the American Literary Canon: A Case Study from the Twenties. *Feminist Studies*. 9 (3), 435-463.
202. Lê, T. & Short, M. (2009). Linguistics and critical discourse analysis. In: Lê, T., Lê, Q. & Short, M., *Critical discourse analysis: an interdisciplinary perspective*. Hauppauge New York: Nova Science Publisher.

203. Lee, J. & Collins, P. (2010). Construction of gender: a comparison of Australian and Hong Kong English language textbooks. *Journal of Gender Studies*, 19 (2), 121–137.
204. Lewandowski, M. (2014). Gender stereotyping in EFL grammar textbooks. A diachronic approach. *Linguistik online*, 68 (6/14), 83-99. (Elektronski izvor). Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/269278349_Gender_stereotyping_in_EFL_grammar_textbooks_A_diachronic_approach [08/07/2018].
205. Lewis, J. (2003). Design Issues. In: Ritchie, J. & Lewis, J. *Qualitative Research Practice. A Guide for Social Science Students and Researchers* (pp. 49-76). Thousand Oaks: SAGE Publications.
206. Lippa, R. A. (2007). The preferred traits of mates in a cross-national study of heterosexual and homosexual men and women: An examination of biological and cultural influences. *Archives of Sexual Behavior*, 36, 193-208.
207. Liu, Y. (2005). The Construction of Cultural Values and Beliefs in Chinese Language Textbooks: A Critical Discourse Analysis. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, 26 (1), 15-30.
208. Livingstone, S. & Lunt, P. (1994). *Talk on television: audience participation and public debate*. New York: Routledge.
209. Lorber, J. (1994). *Paradoxes of Gender*. London: Yale University Press.
210. Lucy, J. A. (1994). Linguistic Relativity. *Annual Review of Anthropology*, 26, 291-312.
211. Madsen, D. L. (2000). *Feminist Theory and Literacy Practice*. London: Pluto Press.
212. Malt, B., Sloman, S., Gennari, S., Shi, M. & Wang, Y. (1999). Knowing versus naming: similarity and the linguistic categorization of artifacts. *Journal of Memory and Language*, 40, 230–262.
213. Manić, Ž. (2017). *Analiza sadržaja u sociologiji*. Beograd: Čigoja štampa.
214. Mapelli, B. (2008). Progetto Polite: il passato e il futuro. In: *Atti del convegno Parlante o parlata? La donna fra filosofia, linguaggio e prassi pedagogica*, (pp. 32-38). Atti del convegno tenutosi il 12 settembre 2007 nella provincia di Lodi.
215. Marcato, G. & Thüne, E. M. (2002). Gender and female visibility in Italian. In: Hellinger, M. & Bußmann, H. (Eds.), *Gender Across Languages: The Linguistic Representation of Women and Men*, (pp. 187-217). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
216. Martin, C. L., & Dinella, L. M. (2002). Children's gender cognitions, the social environment, and sex differences in cognitive domains. In: A. McGillicuddy-De Lisi & R. De Lisi (Eds.), *Advances in applied developmental psychology*, Vol. 21. Biology, society, and behavior: The development of sex differences in cognition, (pp. 207–239). New York: Ablex Publishing.
217. Masequesmay, G. (2008). Sexism. In: O'Brien, J. (Ed.), *Encyclopedia on Gender and Society*. New York: SAGE Publications.
218. Matz, J. & Frankel, E. (2014). *Beyond a Shadow of a Diet*. London: Routledge.
219. Maura, E. (2013). Critical and Cultural Theory. In: Runehov, A. L. C. & Oviedo, L. (Eds), *Encyclopedia of Sciences and Religions*. (pp. 546-553). Dordrecht: Springer.
220. Mayer, S. & Sauer, B. (2017). "Gender ideology" in Austria: Coalitions around an empty signifier. In: Kuhar, R. & Paternotte, D. (Eds.), *Anti-Gender Campaigns in Europe. Mobilizing against Equality*. Lanham: Rowman & Littlefield.
221. McAfee, N. (2018). Feminist Philosophy. In: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. (Elektronski izvor). Dostupno na: <https://plato.stanford.edu/entries/feminist-philosophy/> [08/09/2020].
222. McConnell-Ginet, S. (1988). Language and Gender. In: Newmeyer, F. J. (Ed.). *Linguistics. The Cambridge Survey*, (pp.75-99). Cambridge: Cambridge University Press.
223. McCusker, K. & Gunyadin, S. (2014). Research using qualitative, quantitative or mixed methods and choice based on the research. *Perfusion*, 30 (7), 1-6.

224. McElhinny, B. (2003). Theorizing Gender in Sociolinguistics and Linguistic Anthropology. In: Holmes, J. & Meyerhoff, M. (Eds.), *The Handbook of Language and Gender*, (pp. 21-42). Oxford: Blackwell Publishing.
225. McLellan, D. (1995). *Ideology*. London: Open University Press.
226. Mehl, M. R., Vazire, S., Ramírez-Esparza, N., Slatcher, R. B. & Pennebaker, J. W. (2007). Are Women Really More Talkative Than Men? *Science*, 317 (5834), 82-82.
227. Menegatti, M. & Rubini, M. (2017). Gender Bias and Sexism in Language, In: Giles, H. & Harwood, J. (Eds.), *Oxford Research Encyclopedia of Communication*, vol. 1, (pp. 451-468). New York: Oxford University Press.
228. Meraviglia, C. & Accornero, L. (2007). La valutazione sociale delle occupazioni nell'Italia contemporanea: una nuova scala per vecchie ipotesi. *Quaderni di Sociologia*, 45, 19-73. (Elektronski izvor). Dostupno na: <https://journals.openedition.org/qds/899> [07/09/2019].
229. Michelon, E. (2019). Donne all'Opera: nasce un database per le compositrici. *Amadeus*, 1. avgust 2019. Dostupno na: [Donne all'Opera: nasce un database per le compositrici | Amadeus \(amadeusmagazine.it\)](https://www.amadeusmagazine.it/compositrici-amadeus) [09/01/2020].
230. Mihaljević, D. (2016). Feminizam – što je ostvario? *Mostariensia*, 20 (1-2), 149-169.
231. Mikkola, M. (2017). Feminist Perspectives on Sex and Gender. In: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. (Elektronski izvor). Dostupno na: <https://plato.stanford.edu/entries/feminism-gender/> [02/02/2018].
232. Miletić-Stepanović, V. (2006). *Nasilje nad ženama u Srbiji na razmeđu milenijuma*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
233. Milić, A. (2007). *Sociologija porodice*. Beograd: Čigoja štampa.
234. Millet, K. (1970). *Sexual Politics*. New York: Doubleday.
235. Mills, M. (2011). Why Don't Women Ask Men Out on First Dates? *Psychology Today*, 30. april 2011. (Elektronski izvor). Dostupno na: <https://www.psychologytoday.com/us/blog/the-how-and-why-sex-differences/201104/why-dont-women-ask-men-out-first-dates> [01/09/2019].
236. Mills, S. (2003). *Gender and politeness*. Cambridge: Cambridge University.
237. Milosavljević, B. (2007). *Forme učtivosti u srpskom jeziku*. Beograd: Učiteljski fakultet Univerziteta u Beogradu.
238. Mirković, B. (2014). Metoda fokus grupe u istraživanjima iz oblasti informacionih sistema. *Infoteh-Jahorina*, 13, 831-835.
239. Moon, Y., Hwiyeol, J., Jongin, K. & Jeong, R. (2016). Exploring Gender Differences in Spatial Orientation Ability on Representing Cognitive Map. *International Journal of Psychology and Behavioral Sciences*, 6(2), 91-98.
240. Mooney, A. & Evans, B. (2015). *Language, Society and Power: An Introduction* (2nd edition). London: Routledge.
241. Morgan, R. (1977). *Going Too Far: The Personal Chronicle of a Feminist*. New York: Random House.
242. Morgan, Z. (2018). Why are our professional kitchens still male dominated? *BBC news*, 16. septembar 2018. (Elektronski izvor). Dostupno na: <https://www.bbc.com/news/uk-wales-45486646> [01/09/2019].
243. Mucchi-Faina, A., Barro, M. (2001). Segnali periferici di tipo linguistico e attendibilità della fonte: Il caso del suffisso -essa. [Peripheral linguistic signs and reliability of the source: the case of the suffix -essa]. Rad predstavljen na 4. Skupu socijalne psihologije Udruženja italijanskih psihologa (4th General Meeting of the Social Psychology Division of the Italian Psychological Association), Rim, Italija.
244. Nadaeu, B. (2010). Bunga-Bunga Nation: Berlusconi's Italy Hurts Women. *Newsweek*, 15. novembar 2010. (Elektronski izvor). Dostupno na: <https://www.newsweek.com/bunga-bunga-nation-berlusconis-italy-hurts-women-69733> [01/09/2018].

245. Nakao, K. & Treas, J. (1994). Updating Occupational Prestige and Socioeconomic Scores: How the New Measures Measure Up. *Sociological Methodology*, 24, 1-72.
246. Nedović, S. (2005). *Savremeni feminizam: položaj i uloga žene u društvu*. Beograd: Centar za unapređivanje pravnih studija: Centar za slobodne izbore i demokratiju, (Beograd: Dosije).
247. Newcombe, N.S. & Uttal, D. H. (2006). Whorf versus Socrates, round 10. *Trends in Cognitive Sciences*, 10 (9), 394-395.
248. Ng, S.H. (2007). Language-Based Discrimination: Blatant and Subtle Forms. *Journal of Language and Social Psychology*, 26 (2), 106-122.
249. Norris, S. (2004). *Analyzing multimodal interaction: a methodological framework*. London: Routledge.
250. Norton, B. & Toohey, K. (Eds.), (2004). *Critical Pedagogies and Language Learning*. Cambridge: Cambridge University Press.
251. Norwood, A. (2017). Rosa Parks. *National Women's History Museum*. (Elektronski izvor). Dostupno na: <https://www.womenshistory.org/education-resources/biographies/rosa-parks> [01/09/2019].
252. O'Brien, M. & Shemilt, I. (2003). *Working Fathers: Earning and Caring*. Equal Opportunities Commission: Manchester.
253. O'Barr, W. M. & Atkins, B. K. (1980). Women's Language' or 'Powerless Language? In: McConnell-Ginet, S., Borker, N. & Thurman, R. (Eds.), *Women and Language in Literature and Society*, (pp. 93-110). New York: Praeger.
254. Oláh, L. Sz., Richter, R. & Kotowska, I. E. (2014). The new roles of men and women and implications for families and societies. *Families And Societies* (Working Paper Series No. 11). (Elektronski izvor). Dostupno na: <http://www.familiesandsocieties.eu/wp-content/uploads/2014/12/WP11OlahEtAl2014.pdf> [09/01/2018].
255. Oliffe, J. L., & Phillips, M. J. (2008). Men, depression and masculinities: A review and recommendations. *Journal of Men's Health*, 5(3), 194–202.
256. Pace, R. (1986). *Immagini maschili e femminili nei testi per le elementari*. Roma, Presidenza del consiglio dei ministri.
257. Pakzadian, M. & Ashoori Tootkaboni, A. (2018). The role of gender in conversational dominance: A study of EFL learners. *Cogent Education*, 5 (1), 1-17. (Elektronski izvor). Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/329786133_The_Role_of_Gender_in_Conversational_Dominance_A_Study_of_EFL_Learners [01/02/2019].
258. Palumbo, V. (2014). Nelle antologie la letteratura non è (ancora) donna. *Corriere della Sera*, 8. mart 2014. (Elektronski izvor). Dostupno na: https://www.corriere.it/scuola/secondaria/14_febbraio_12/titolo-728c23b6-93db-11e3-ab25-cf30a50da2ae.shtml [09/01/2019].
259. Paparelli, A. (2016). Artemisia Gentileschi: simbolo e forza di una donna. *InLibertà*, 18. septembar 2016. (Elektronski izvor). Dostupno na: <http://www.inliberta.it/artemisia-gentileschi-simbolo-forza-donna/> [09/01/2019].
260. Pateman, C. (1988). *The Sexual Contract*. Redwood City: Stanford University Press.
261. Pateman, C. (2016). The Sexual Contract. In: *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Gender and Sexuality Studies* (pp. 1-3). New Jersey: Wiley-Blackwell.
262. Pauwels, A. (2003). Linguistic Sexism and Feminist Linguistic Activism. In: Holmes, J. & Meyerhoff, M. (Eds.), *The Handbook of Language and Gender*, (pp. 550-570). Oxford: Blackwell Publishing.
263. Pennycook, A. (2001). *Critical Applied Linguistics*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
264. Peralta, R. L. (2007). College Alcohol Use and the Embodiment of Hegemonic Masculinity among European American Men. *Sex Roles*, 56 (11), 741-756.

265. Perilloux, C., Cloud, J. M., Buss D. M. (2012). Women's physical attractiveness and short-term mating strategies. *Personality and Individual Differences*, 54 (4), 490–495.
266. Perkins, T. E. (1979). Rethinking Stereotypes. In: Barrett, M., Corrigan, P., Kohn, A., & Wolff, J. (Eds.), *Ideology and Cultural Production*. London: Croom Helm.
267. Phillips, N. & Hardy, C. (2002). *Discourse Analysis: Investigating Processes of Social Construction*. Sage University Papers.
268. Piller, I. (2015). Language ideologies. In: Tracy, K., Ilie, K. & Sande, T. (Eds). *The International Encyclopedia of Language and Social Interaction*, (pp. 1-10). New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
269. Pinker, S. (1994). *The Language Instinct*. Harmondsworth: Penguin.
270. Pisa, P. L. (2015). Le donne che hanno fatto la storia dello sport italiano. *La Repubblica*, 12. septembar 2015. (Elektronski izvor). Dostupno na: https://www.repubblica.it/sport/2015/09/12/foto/le_donne_che_hanno_fatto_la_storia_dello_sport_italiano-122716498/1/ [08/01/2018].
271. Plante I., Théorêt M., Favreau O. E. (2009). Student gender stereotypes: contrasting the perceived maleness and femaleness of mathematics and language. *Journal of Educational Psychology*, 29, 385–405.
272. Porreca, K. (1984). Sexism in Current ESL Textbooks. *TESOL Quarterly*, 18 (4), 705-724.
273. Poulou, S. (1997). Sexism in the discourse roles of textbook dialogues. *The Language Learning Journal*, 15 (1), 68-73.
274. Prewitt-Freilino, J. L., Caswell, T. A., & Laakso, E. K. (2012). The gendering of language: A comparison of gender equality in countries with gendered, natural gender and genderless languages. *Sex Roles*, 66, 268-281.
275. Quinn, N., & Holland, D. (1987). Culture and cognition. In Holland, D. & Quinn, N. (Eds.), *Cultural models in language and thought*, (pp. 1–40). Cambridge: Cambridge University Press.
276. Radoman, M. (2011). *Stavovi i vrednosne orijentacije srednjoškolaca u Srbiji*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
277. Rappleye, E. (2017). Gender ratio of nurses across 50 states. *Becker's Hospital Review*, 21. februar 2017. (Elektronski izvor). Dostupno na: <https://www.beckershospitalreview.com/hr/gender-ratio-of-nurses-across-50-states.html> [18/12/2020].
278. Rawat, P. S. (2014). Patriarchal Beliefs, Women's Empowerment, and General Well-being. *Vikalpa: The Journal for Decision Makers*, 39 (2), 43-56.
279. Riasati, M., & Mollaei, F. (2012). Critical pedagogy and language learning. *International Journal of Humanities and Social Science*, 21 (2), 223-229.
280. Rifkin, B. (1998). Gender Representation in Foreign Language Textbooks: A Case Study of Textbooks of Russian. *The Modern Language Journal*, 82 (2), 217-236.
281. Ridgeway, C. L., & Correll, S. J. (2004). Unpacking the gender system: A theoretical perspective on gender beliefs and social relations. *Gender & Society*, 18, 510-531.
282. Ridgeway, C. L. & Bourg, C. (2004). Gender as Status: An Expectation States Theory Approach. In: Alice, H., Beall, A. E. & Sternberg, R. J. (Eds.), *Psychology of Gender* (pp. 217–41), New York: Guilford Press.
283. Riley, P. (2007). *Language, Culture and Identity: An Ethnolinguistic Perspective*. London: Continuum.
284. Ritchie, J. (2003). The Applications of Qualitative Methods to Social Research. In: Ritchie, J. & Lewis, J. (Eds.), *Qualitative Research Practice. A Guide for Social Science Students and Researchers* (pp. 24-46). London: Sage Publications.
285. Ritchie, J., Lewis, J. & Elam, G. (2003). Designing and Selecting Samples. In: Ritchie, J. & Lewis, J. (Eds.), *Qualitative Research Practice. A Guide for Social Science Students and Researchers* (pp. 77-108). London: Sage Publications.

286. Rizzo, A. (2011). Le donne negli ordini professionali in Italia. In: Isabella, P. (Ed.), *Donne e professioni. ISFOL Caratteristiche e prospettive della presenza delle donne negli ordini professionali* (pp. 23-50). Roma: ISFOL. Dostupno na: [Isfol_FSE155.pdf](#) [01/01/2019].
287. Roberts, B. (2004). Drinking like a man: the paradox of excessive drinking for 17th-century Dutch youths. *Journal of Family History*, 29, 237–252.
288. Robinson, L. S. (1983). Treason Our Text: Feminist Challenges to the Literary Canon. *Tulsa Studies in Women's Literature*, 2 (1), 83-98.
289. Robustelli, C. (2012). L'uso del genere femminile nell'italiano contemporaneo: teoria, prassi e proposte. In: *Politicamente o linguisticamente corretto? Maschile e femminile: usi correnti della denominazione di cariche e professioni* (pp. 1-18) (Elektronski izvor). Atti della X Giornata della Rete per l'Eccellenza dell'italiano istituzionale tenutosi a Roma il 29 novembre 2010. Commissione europea – Rappresentanza in Italia, Roma. Dostupno na: https://people.unica.it/rachelefanari/files/2012/04/Robustelli-2012_Luso-del-genere-femminile.pdf [08/01/2018].
290. Robustelli, C. (2013). Infermiera sì, ingegnera no. In: Accademia della Crusca. (Elektronski izvor). Dostupno na: <http://www.accademiadellacrusca.it/it/tema-del-mese/infermiera-s-ingegnera> [Date of access: 21/01/2018].
291. Robustelli, C. (2014). *Donne, grammatica e media*. Roma: G.I.U.L.I.A. Giornaliste.
292. Rowley, S. J., Kurtz-Costes, B., Mistry, R., & Feagans, L. (2007). Social status as a predictor of race and gender stereotypes in late childhood and early adolescence. *Social Development*, 16, 150–168.
293. Rudman, L. A., & Glick, P. (1999). Feminized management and backlash toward agentic women: The hidden costs to women of a kinder, gentler image of middle managers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77(5), 1004–1010.
294. Rudman, L. A., Moss-Racusin, C. A., Phelan, J. E. & Nauts, S. (2012). Status incongruity and backlash effects: Defending the gender hierarchy motivates prejudice against female leaders. *Journal of Experimental Social Psychology*, 48, 165–179.
295. Ruthsdotter, M. (1996). Writing women back into history. *Education Digest*, 61 (7), 13-16.
296. Sabatini, F. (1993). Più che una Prefazione di Francesco Sabatini. In: Sabatini, A. (Ed.), *Il Sessismo nella Lingua Italiana*, (pp. 9-16). Commissione Nazionale per la realizzazione della parità tra uomo e donna. Presidenza del Consiglio dei Ministri. Roma: Libreria dello Stato.
297. Sabatini, A. (1993). *Il Sessismo nella Lingua Italiana*. Commissione Nazionale per la realizzazione della parità tra uomo e donna. Presidenza del Consiglio dei Ministri. Roma: Libreria dello Stato.
298. Sadker, D. & Sadker, M. (2001). Gender bias from colonial America to today's classrooms. In: Banks, J. (Ed), *Multicultural education: Issues and perspectives* (4th ed.) (pp. 135-169), New York: John Wiley.
299. Sakita, T. I. (1995). Sexism in Japanese English education: A survey of EFL texts. *Women and Language*, 13 (2), 5–12.
300. Sánchez Bello, A. (2016). Gender studies in Spain: From theory to educational practice. In: Darder, P. M. & Paraskeva, J. (Eds), *Critical Pedagogy Reader* (pp. 39-45). New York: Routledge.
301. Scott, B. A. (1997). Beauty myth beliefs: Theory, measurement, and the use of a new construct. Doktorska disertacija. Minesota: Univerzitet u Minesoti.
302. Scott, J. & Marshall, G. (2009). Occupational prestige. In: *A Dictionary of Sociology*. Oxford: Oxford University Press.
303. Sczesny, S., Moser F., Wood, W. (2015). Beyond Sexist Beliefs: How Do People Decide to Use Gender-Inclusive Language? *Personality and Social Psychology Bulletin*, 1-12.

304. Segel, E. & Boroditsky, L. (2011). Grammar in Art. *Frontiers in Psychology*, 1 (244), 1-3.
305. Sharpe, M. J., Heppner, P. P. & Dixon, W. A. (1995). Gender role conflict, instrumentality, expressiveness, and well-being in adult men. *Sex Roles*, 33, 1-18.
306. Sharwood-Smith, M. (1994). *Second Language Learning. Theoretical Foundations*. London: Longman.
307. Sherman, J. C. (2010). Uncovering cultural bias in EFL textbooks. *Issues in Applied Linguistics*, 18 (1), 27–53.
308. Shih, M., Todd L. Pittinsky, T. L., & Ambady, N. (1999). Stereotype Susceptibility: Identity Saliency and Shifts in Quantitative Performance. *Psychological Science*, 10 (1), 80-83.
309. Shore, I. (1992). *Empowering Education. Critical Teaching for Social Change*. Chicago: University of Chicago Press.
310. Silverstein, M. (1979). Language structure and linguistic ideology. In: P. R. Clyne, W. F. Hanks, & C. L. Hofbauer (Eds.), *The elements: A parsession on linguistic units and levels* (pp. 193–248). Chicago: Chicago Linguistic Society.
311. Silverstone, R. & Towler, R. (1984). Secretaries at work. *Ergonomics*, 27 (5), 557-564.
312. Silveira, J. (1980). Generic masculine words and thinking. *Women's Studies International Quarterly*, 3 (2-3), 165-178.
313. Skoko, B. & Benković, V. (2009). Znanstvena metoda fokus grupa – mogućnosti i načini primjene. *Politička misao*. 46 (3), 217-236.
314. Sleeter, C. E., & Grant, C. A. (1991). Race, Class, Gender, and Disability in Current Textbooks. In: Apple, M. & Christian-Smith, L. K. (Eds.), *The Politics of the Textbook* (pp. 78–110), New York: Routledge.
315. Sliwa, J. (2019). Women Now Seen as Equally as or More Competent Than Men. *American Psychological Association*, 18. jul 2019. (Elektronski izvor). Dostupno na: <https://www.apa.org/news/press/releases/2019/07/women-equally-more-competent> [01/09/2020].
316. Smith, L. S., Choueiti, M. & Pieper, K. (2018). *Inclusion in the Recording Studio? Gender and Race/Ethnicity of Artists, Songwriters & Producers across 600 Popular Songs from 2012-2017*. Los Angeles: UCS Annenberg. (Elektronski izvor). Dostupno na: <http://assets.uscannenberg.org/docs/inclusion-in-the-recording-studio.pdf> [01/09/2019].
317. Smith-Lovin, L. & Robinson, D. T. (1992). Gender and Conversational Dynamics. In: Ridgeway, C. L. (Ed.), *Gender, Interaction, and Inequality* (pp. 122-156). New York: Springer.
318. Snape, D. & Spencer, L. (2003). The Foundations of Qualitative Research. In: Ritchie, J. & Lewis, J. (Eds.), *Qualitative Research Practice. A Guide for Social Science Students and Researchers* (pp. 1-23). London: Sage Publications.
319. Soule, P. K. (2011). The What, When, Who, and Why of Nagging in Interpersonal Relationships. In: Galvin, K. (Ed.), *Making Connections* (pp. 193-199). New York: Oxford University Press.
320. Spender, D. (1980). *Man Made Language*. London: Routledge.
321. Stahlberg, D., Sczesny, S., & Braun, F. (2001). Name your favorite musician: effects of masculine generics and of their alternatives in German. *J. Lang.Soc.Psychol.* 20, 464–469.
322. Stahlberg, D., Braun, F., Irmen, L., & Sczesny, S. (2007). Representation of the sexes in language. In: K. Fiedler (Ed.), *Social communication. A volume in the series Frontiers of Social Psychology* (pp. 163-187). (Series Editors: A. W. Kruglanski & J. P. Forgas). New York: Psychology Press.

323. Stangor, C., & Schaller, M. (1996). Stereotypes as individual and collective representations. In: Macrae, C. N., Stangor, C. & Hewstone, M. (Eds.), *Stereotypes and stereotyping* (pp. 3-37). New York: Guilford.
324. Steele, C. M., & Aronson, J. (1995). Stereotype threat and the intellectual test performance of African Americans. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69 (5), 797–811.
325. Stewart, F. H. (1994). *Honor*. Chicago: University of Chicago Press.
326. Stokes, A. (2015). The Glass Runway: How Gender and Sexuality Shape the Spotlight in Fashion Design. *Gender & Society*, 29 (2), 219–243.
327. Stout, J. G., & Dasgupta, N. (2011). When he doesn't mean you: gender-exclusive language as ostracism. *Pers.Soc.Psychol.Bull.* 3, 757–769.
328. Streicker A. (1981). Does This "He" or "She" Business Really Make a Difference? The Effect of Masculine Pronouns as Generics on Job Attitudes. *Sex Roles: A Journal of Research*. 7 (6), 637-641.
329. Stroebe, W., Insko, C. A., Thompson, V. D., & Layton, B. D. (1971). Effects of physical attractiveness, attitude similarity, and sex on various aspects of interpersonal attraction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 18, 79-91.
330. Sunderland, J. (1992). Gender in the EFL classroom. *ELT Journal*, 61(1), 81–91.
331. Sunderland, J. (2000). New Understandings of Gender and Language Classroom Research: Texts, Teacher Talk and Student Talk. *Language Teaching Research*, 4 (2), 149-173.
332. Sunderland, J. (2000). Issues of language and gender in second and foreign language education. *Language Teaching*, 33 (04), 203 – 223.
333. Sunderland, J. (2006). *Language and Gender*. Oxford: Routledge.
334. Talbot, M. (2003). Gender Stereotypes: Reproduction and Challenge. In: Holmes, J. & Meyerhoff, M. (Eds.), *The Handbook of Language and Gender* (pp. 468-486). Oxford: Blackwell Publishing.
335. Tannen, D. (1991). *You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation*. London: Virago.
336. Tashakkori, A. & Teddlie C. (Eds.). (2010). *SAGE handbook of Mixed Methods in social& behavioral research* (2nd ed.). Thousand Oaks: Sage.
337. Thornton, A. (2009). Linguaggio e questioni di genere: alcune riflessioni introduttive. In: Giusti, G. & Regazzoni, S. (Eds). *Mi fai male...con le parole*, (pp. 33-52). Atti del convegno svoltosi il 18, 19, 20 novembre, presso l'Universita Ca' Foscari di Venezia. (Versione preliminare). Venezia: Cafoscarina.
338. Trnavac, N. & Đorđević, J. (2010). *Pedagogija: udžbenik za nastavnike*. Beograd: Naučna KMD.
339. Truss, C., Goffee, R. & Jones, G. (1995). Segregated Occupations and Gender Stereotyping: A Study of Secretarial Work in Europe. *Human Relations*, 48 (11), 1331-1354.
340. Savić, S. (2004). Iskustva iz Vojvodine. U: Prevazilaženje rodni stereotipa u osnovnom obrazovanju (str. 59-61). *Zbornik radova sa Regionalne strateške konferencije održane u Budvi 2. i 3. oktobra 2004. god. u organizaciji ŽNVO Ženska akcija, u okviru East East programa*. Crna Gora: Foundation open society institute - predstavništvo Crna Gora.
341. Savić, S. (2011). Suggestions for using gender sensitive language in the armed forces: women and military ranks. *Journal of the Belgrade Centre for Security Policy*, 6 (19), 46-57.
342. Smith Koslowski, A. (2011). Working fathers in Europe: Earning and caring. *European Sociological Review*, 27 (2), 230–245.
343. Swami, V., Coles, R., Wyrozumska, K., Wilson, E., Salem, N., Furnham, A. (2010). Oppressive Beliefs at Play: Associations among Beauty Ideals and Practices and Individual

- Differences in Sexism, Objectification of Others, and Media Exposure. *Psychology of Women Quarterly*, 34 (3), 365-379.
344. Swinbank, V. A. (2002). The Sexual Politics of Cooking: A Feminist Analysis of Culinary Hierarchy in Western Culture. *Journal of Historical Sociology*, 15 (4), 464-494.
345. Škrlec, M. (2010). Dihotomija privatno/javno u ženskom ključu. *Časopis studenata filozofije*, 9 (18/19), 265-291.
346. Talbot, M. (2003). Gender Stereotypes: Reproduction and Challenge. In: Holmes, J. & Meyerhoff, M. (Eds.), *The Handbook of Language and Gender* (pp. 468-486). Oxford: Blackwell.
347. Tartar, A. & Cedric, S. (2019). How Big Is the Global Gender Gap? Depends Which Number You Look At. *Bloomberg*. 27. mart, Dostupno na: <https://www.bloomberg.com/graphics/2019-bloomberg-new-economy/progress-women-made-worldwide-gender-gap/> [24/09/2019].
348. Thornton, A. (2009). Designare le donne. In: *Mi fai male...con le parole. Atti del convegno*, Venezia: Cafoscarina editrice, 33-52.
349. Total Sportek. (N. D.) *25 World's Most Popular Sports (Ranked by 13 factors)*. (Elektronski izvor). Dostupno na: <https://www.totalsportek.com/popular-sports/> [08/01/2019].
350. UN General Assembly.(1979). *Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women*, 18 December 1979, A/RES/34/180. New York: (Elektronski izvor). UN General Assembly. Dostupno na: <https://www.refworld.org/docid/3b00f2244.html> [01/04/2018].
351. UNESCO. (2011). *Priority Gender Equality Guidelines*. (Elektronski izvor). Dostupno na: http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/BSP/GENDER/GE%20Guidelines%20December%202020_FINAL.pdf [09/03/2018].
352. UNESCO. (N.D.) *Gender Equality in Sports Media*. (Elektronski izvor). Dostupno na: <https://en.unesco.org/themes/gender-equality-sports-media> [02/03/2018].
353. United Nations Human Rights. (N.D.) *Gender stereotyping*. (Elektronski izvor). Dostupno na: <https://www.ohchr.org/en/issues/women/wrgs/pages/genderstereotypes.aspx> [02/02/2018].
354. UNICEF. (N. D.). *Unicef people. Audrey Hepburn*. (Elektronski izvor). Dostupno na: https://sites.unicef.org/people/people_audrey_hepburn.html [09/06/2020].
355. UN Women. (2019). *UN Women Annual Report 2018-2019*. New York: UN Women. Dostupno na: <un-women-annual-report-2018-2019-en.pdf> [09/06/2020].
356. UN Women. (2019). *UN Women statement: Confronting femicide—the reality of intimate partner violence*. (Elektronski izvor). Dostupno na: <https://www.unwomen.org/en/news/stories/2019/11/statement-un-women-confronting-femicide-reality-of-intimate-partner-violence> [01/09/2020].
357. Ulivieri, S. (1990). Stereotipi sessuali e libri di testo. *Nuovo Albergo ad Elica*, 2.
358. van Dijk, T. A. (1989). Structures of discourse and structures of power. In: Anderson, J. A. (Ed.), *Communication yearbook*, 12, 18-59. London: Sage.
359. van Dijk, T. A. (1990). Discourse & Society: a new journal for a new research focus. *Discourse & Society*, 1, 5-16.
360. van Dijk, T. A. (1995). Aims of Critical Discourse Analysis. *Japanese Discourse*, 1, 17-27.
361. van Dijk, T. A. (2008). *Discourse and Context. A sociocognitive approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
362. van Lier, L. (1997). Apply Within, Apply Without? *International Journal of Applied Linguistics*, 7 (1), 95-105.
363. Vasby Anderson, K. (1999). "Rhymes with Rich": "Bitch" as a Tool of Containment in Contemporary American Politics. *Rhetoric & Public Affairs*, 2 (4), 599-623.

364. Vervecken, D. (2012). The Impact of Gender Fair Language Use on Children's Gendered Occupational Beliefs and Listeners' Perceptions of Speakers. Doktorska disertacija. Berlin: Slobodni univerzitet u Berlinu (Freien Universität Berlin).
365. Vervecken, D., Hannover, B., & Wolter, I. (2013). Changing (s)expectations: how gender-fair job descriptions impact children's perceptions and interest regarding traditionally male occupations. *J. Vocat.Behav.* 82, 208–220.
366. Vervecken, D., Gygax, P., Gabriel U., Guillod, M., Hannover B. (2015). Warm-hearted businessmen, competitive housewives? Effects of gender-fair language on adolescents' perceptions of occupations. *Frontiers in Psychology*, 6 (1437), 1-10.
367. Vescio, A. (2018). Come le donne sono state escluse dalla letteratura italiana. *The Vision*, 12. decembar 2018. (Elektronski izvor). Dostupno na: <https://thevision.com/cultura/donne-letteratura-italiana/> [03/01/2020].
368. 275. Walby, S. (1990). *Theorizing Patriarchy*. Oxford: Basil Blackwell.
369. Wasserman, B.D. & Weseley, A.J. (2009). Qué? Quoi? Do languages with grammatical gender promote sexist attitudes? *Sex Roles*, 61, 634–643.
370. Weary, G., J. A. Jacobson, & J. A. Edwards. (2001). Chronic and temporarily activated causal uncertainty beliefs and stereotype usage. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, 206-219.
371. White, M. J. & White, G. B. (2006). Implicit and Explicit Occupational Gender Stereotypes. *Sex Roles*, 55 (3), 259-266.
372. Widdowson, H.G. (1979). *Explorations in Applied Linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
373. Windsor, E. J. (2015). Femininities. In: Wright, J. D. (Ed.), *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* (pp. 893-897). Amsterdam: Elsevier Ltd.
374. Williams, T. (N. D.) Women Move into Male Dominated Occupations – and Vice Versa. *Good Call*. (Elektronski izvor). Dostupno na: <https://www.goodcall.com/news/women-move-male-dominated-occupations-vice-versa-011711/> [08/07/2019].
375. Wilson, A. (2000). Patriarchy: Feminist Theory. In: Kramarae, C. & Spender, D. (Eds), *Routledge International Encyclopaedia of Women: Global Women's Issues and Knowledge*, (pp. 1493-1497), New York: Routledge.
376. Wolf, N. (1992). *The Beauty Myth: How Images of Beauty are Used Against Women*. New York: Anchor Books.
377. Wood, W., & Eagly, A. H. (2002). A cross-cultural analysis of the behavior of women and men: Implications for the origins of sex differences. *Psychological Bulletin*, 128 (5), 699–727.
378. Wood, W., & Eagly, A. H. (2009). Gender identity. In M. R. Leary & R. H. Hoyle (Eds.), *Handbook of individual differences in social behavior* (pp. 109–125). New York: The Guilford Press.
379. Woolard, K. A. (1994). Language ideology. *Annual Review of Anthropology*, 23, 55–82.
380. Women's Philharmonic Advocacy. (N. D.) (Elektronski izvor). Dostupno na: https://wophil.org/publications/?doing_wp_cron=1615133067.3883569240570068359375 [01/09/2019].
381. Women's Sport and Fitness Foundation. (2014). *Women's Sport: Say Yes to Success*. London: Women's Sport and Fitness Foundation. (Elektronski izvor). Dostupno na: <https://www.womeninsport.org/wp-content/uploads/2015/04/Womens-Sport-Say-Yes-to-Success.pdf> [02/05/2018].
382. World Health Organization (N.D.) *Gender and Health*. (Elektronski izvor). Dostupno na: https://www.who.int/health-topics/gender#tab=tab_1 [02/02/2018].

383. Xia, X. (2013). Gender Differences in Using Language. *Theory and Practice in Language Studies*, 3 (8), 1485-1489.
384. Zaharijević, A. (2012). Kratka istorija sporova. Šta je feminizam? U: Neko je rekao feminizam?: kako je feminizam uticao na žene XXI veka (str. 482-513). Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.
385. Zvijer, N. (2015). Ideologija u okvirima popularne kulture: predlog teorijsko-interpretativnog okvira. *Sociologija*, 57 (3), 505-525.

Електронски речници

1. "Signorina". (N. D.) *Il Sabatini Coletti*. Milano: Rizzoli Education. (Elektronski izvor). Dostupno na: https://dizionari.corriere.it/dizionario_italiano/S/signorina.shtml [01/09/2019].
2. "Signorino". (N. D.) *Il Sabatini Coletti*. Milano: Rizzoli Education. (Elektronski izvor). Dostupno na: https://dizionari.corriere.it/dizionario_italiano/S/signorino.shtml [01/09/2019].
3. "Simpatico". (N. D.) *Il Nuovo De Mauro*. (Elektronski izvor). Dostupno na: <https://dizionario.internazionale.it/cerca/simpatico> [08/12/2019].

БИОГРАФИЈА АУТОРКЕ

Наташа Вученовић рођена је 25. фебруара 1989. године у Бањој Луци. Дипломирала је 2013. године на Студијском програму италијанског језика и књижевности и српског језика и књижевности Филолошког факултета Универзитета у Бањој Луци са просечном оценом 9.49. Мастер студије завршила је на истом факултету 2016. године, са просечном оценом 10.00. У току првог циклуса студија била је стипендисткиња фондације *Chiara e Giuseppe Feltrinelli*, што јој је омогућило да италијански језик усваја и усавршава у Италији. За време студија била је стипендисткиња Министарства просвете и културе Републике Српске, у категорији успешних студената. 2016. године уписала је докторске академске студије на Филолошком факултету Универзитета у Београду.

Од 2015. године ради као сарадница у настави на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци, где предаје више различитих предмета из области италијанског језика. Поред искуства на матичном факултету, у оквиру Erasmus+ пројекта размене наставног кадра 2018. године одржала је циклус гостујућих предавања на Факултету за стране језике и књижевности и модерне културе Универзитета у Торину. На истом факултету одржала је гостујућа предавања по позиву 2020. и 2021. године. У фебруару 2021. године одржала је радионицу за наставнике и наставнице основних и средњих школа о употреби дигиталних технологија у настави, финансирану од стране Владе Брчко дистрикта. 2018. године учествовала је у организацији међународне летње школе лингвистике EGG (*Eastern Generative Grammar*) на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци. Усавршава се у области методике италијанског језика, а до сада је учествовала на семинарима и курсевима за усавршавање наставника и наставница италијанског као страног језика у организацији Универзитета за странце у Перуђи и Универзитета *Ca' Foscari* у Венецији.

Паралелно са наставом бави се научно-истраживачким радом, о чему сведоче учешћа на семинарима и научним конференцијама у региону и Европи, као и научне публикације у часописима. Њена научна интересовања везана су за сосолингвистику, примењену лингвистику и родне студије.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Наташа Вученовић
Број досијеа 10060/1

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Родне идеологије у џибеницима италијанског
као страног језика

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација ни у целини ни у деловима није била предложена за стицање дипломе студијских програма других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, 28. 6. 2021.

Вученовић

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Наташа Вученовић

Број досијеа 16060/Д

Студијски програм Језик, књижевност, култура

Наслов рада Рачне идеологије у кубеницима италијанској као

Ментор проф. др Јелена Филиповић спраној језика

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у **Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, 28. 6. 2021.

Вученовић/Н.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Родне идеологије у уџбеницима швајцарског
као лирског језика

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду, и доступну у отвореном приступу, могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла:

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
- ✓ 3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, 28. 6. 2021.

Вучендић

1. Ауторство - Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. Ауторство - некомерцијално – без прераде. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. Ауторство - некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. Ауторство – без прераде. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. Ауторство - делити под истим условима. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.